

ERDÉLYI TÖRTÉNELMI ADATOK.

SZERKESZTÉSE KIALAKÍTA

GRÓF MIKÓSA

I. KÖTET.

KOLOZSVÁRTT,
NYOMATOTT AZ EV. REF. FŐTANODA BETŰIVEL.
MDCCCLV.

— Haec aliaque ex veteri memoria repetita, quotiens res
locusque, exempla recti, aut solatia mali poscent, haud
desurdo mem. rabimus.

Tacit.

III
M 60 036/1
Országos Széchényi Könyvtár

Lejtári szám:

V1351-564/1962

(R
2)

ELŐSZÓ.

Midőn a múlt évben egy igénytelen férfi — nekem barátom —
lángelméjének emlékét a „Kióvi Csata“ című hőskölteményt a
magyar irodalomnak átadtam, korán és szívében sebekkel rakottan el-
húnyt írójának életrajza során, ránk nézve, kik életben maradtunk,
a férfias helytállást és munkásságot kötelesség-
nek vallám.

Azóta egy év tölt el: régi bajokra újakat hozván, pótolhat-
lanul nagy csorbákat ejtven ügyünk és a tudomány legerősb munká-
sainak naponta gyérülő során.

Im most is — alig üdülve az egyiknek, idvezült gr. Telekink
elhúnytának országos fájdalmából — egy új nagy halott millióknak
gyászos emlékűnnepéről jövök: **Vörösmarty** dicsőült szellemének
vitte meg szeretetáldozatát Erdély fő magyar városa — Kolozsvár.

Még inkább érzem most: mily nagy és szent kötelességünk ne-
künk élőknek, e sokképpen látogatott nemzet javáért egész erőtelj-
jel munkálkodni, a hű magyar és honpolgár minden tartozásait tel-
jesíteni, —

„Hogy mondhassuk csend- s viharban: szép hazánk!

Megőriztük mind mivel csak tartozánk.“

„Tegyünk édes barátom“ — így íra nekem gr. Teleki, halála
előtt nyolcz nappal — az irodalom útján, a mit tehetünk; egye-
ben sikerest és hűzamosan tartót úgy sem tehetünk.“

Hazámiai! Amott nemzetünk első dalnoka, itt a hívek leglívebbike szól hozzánk. Hallgassuk meg őket. Ám a költő jóslékében a messze jövőendő tárul fel, nagy haldoklók beszédében az istenség akaratja nyilvánkozik.

Nekünk munkálkodnunk kell, hogy éljen nemzetünk; tanulunk, hogy az idők harcát megállhassuk — tanulunk főként hazánk múltját és történeteit.

Minden korszak története egy-egy részletes vég hagyomány, mit annak cselekvő és kötelességérző hiai a következőnek fenhagynak. Ezek összszegéből készül aztán a nagy, egyetemes, mit sok századok összszegűjtött eseményrajzai- s adattörédekeiből megalkot a teremő lángész: tanulságul, tükörül, Ariadne-fonalul új századok s a tetteiben halhatlanuló nemzet számára.

Minden szöglet föld e hazában, minden éve s korszaka ezredéves itt-lakásunknak, történetünk egy-egy része; történetünk pedig maga nemzettelünk. Megszűnnek azok—vész ez; fényben s erőben állnak amazok — fölél újra ez. Csak annak van egy jóra való nemzet életében jövője, mi múltjában gyökerezik.

Hordjuk hát össze az anyagokat, építsük fel a múltnak templomát, hogy a jövő nemzedéknek legyen meg a hely, hol nagyjait egycsoportban lássa, hova őseinek tiszteletére egybeseregessen.

E templomhoz kövek, més- és fővényhordás napszámos-munkáját vevém én magamra, hogy mint székely, kedves nemzetem, s mint erdélyi, e közös kis haza történetehez adatokat gyűjtögessek.

Nem dicsőségre vágyom — használni akarok. Nem babér után kapkodok — lelkem örömét nemzetem történeteiben keresem. Nem a jelentől fordulok el — a múlthoz vonszatom kegyeletos tisztelettel. Időmet kívánom bétölteni, munkásságomat hasznossá tenni a hazának, melytől mindenemet vevém s melynek mindenemmel tartozom.

Illetékesebb munkatért ez idő szerént cselekvésre nem találtam. Megvagyok győződve, hogy mostanság a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos munkás-osztálya van: egyik, mely írodalmát, másik, mely földét miveli. Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll lábra ismét a megtántorodott nemzet. Létünk nyelvunktől, ez írodalmunktól függ. Írodalmunk legjövődűsabb, legtermékenyebb része a hazai történet. Tízszor

essünk el, s míg történeteink állnak, újra fölkelhetünk. Omoljanak össze a nemzet múltjának tisztos boltozati, s mi romjai alá temetjük. ....

Klió kenetével nem dicsekedem; de uralma terjedésének buzgó munkálója kívánok lenni. Leszállok gyenge fényű fátylával kezemben, az elsűlyedt századokba, s igyekezem némi világot terjeszteni azoknak sötét birodalmára. Itt egy derék eldűdünket szóaltatom meg, kinek ajkán eddig a nemismertetés zárköve feküdt, s kinek fölzsabadított szava azt dörgi fuleinkbe: szeressétek a hazát! Amott egy hajdankori vár romjaihoz vislek, melynek porladozó salai azt kiáltják felénk: szedjétek össze, építsétek új hajlékká a múltnak romba dűlt csarnokait! Néhol egy dicsűlő vívott, vagy visszavonás miatt megvesztett csatatér bajnokainak csontjait gyűjtögetem össze, melyek szívrendítően szólják hozzátok: egyesek legyetek! Máskor a zöld asztalok termeibe vezetlek, hol apáitok a hon megtartásáról és kormányzásáról bölcs törvényeket szerettek: hogy a múltat becsűlni tanújátok. Főlelevenítem olykor-olykor tetteiket, megkoszoruzom emléköket oly férfiaknak, kik hazánkra egykor fényt és dicsűséget árasztottak, de kiknek a maradék e szent tartozását lerőni eddig tán alkalmat nem talála; valamint emlékeztetbe hozandok olyakat is, kik gyászba boríták sokszor e hazát, romlását nem egyszer hozák küszöbeinek elébe, és a kiknek büne miatt a nemzet maga bűnhűdött. Mindez talán olykor vérzeni fog, de gyógyít is, nyomaszt de föl is emel, tanít és reményt ad. És ez a történetnek egyik czélja.

Ha fájni fog, szíves olvasó, egy vagy más, mit gyűjteményemben látandasz: emlékezzél meg, hogy vannak fájó természetű igazságok; de azért ismernünk kell, hogy meggyógyíthassuk. Különben is nem én csinálom, én csak elbeszélem azokat. Én régi forrásokból meríték. S tiszta-é—kérdem — mindig a forrás vize? Lesznek, bizonynyal lesznek, mik egy vagy más osztálynak, felekezetnek, egyének, tán nemzetünknek is nem tetszenek. Mert kinek tetszik az eleibe tartott s netalán nem szépet mutató tükör? Azonban a napnak is vannak foltjai, egyesek- és népeknek is hibái. De én ezeket soha egymással föl nem cserélem. Sőt őszintén mondom, hogy a roszt és rűt nagyobb figyelemmel sehol nem fogom keresni, mint a mily igyekezettel leszek a szépnek és jónak napfényre hozá-

sában. Tapintathiány lehet válaszlásim- és szerkesztésemben—jó-
akarati nem.

Mások zajosb munkákban keresnek szórakozást—a jelennek
élvén. Én a múltakban találok főgyönyörűségemet, nekem ott van
két szívbalványom: hazám dicsősége s drága hitvesem... Bocsa-
satok meg, ha én a múltat kiválóan szeretem. Nézzétek el, ha ez
életdúló fájdalmamat a tudomány dolgaiba vegyítém.

Kolozsvártt, december 11. 1855.

T Á J É K O Z Á S

az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül, vonatkozólag
a magyarországi hasonirányu törekvésekre.

Hogy valamely országnak és nemzetnek írott története le-
hessen, olyan, mely az olvasó-világ vagy legalább az illető hon
közfgyelmét megérdemlje: szükség, hogy az egy vagy más kor-
ban független államléttel, a népek közéletében önkényt válasz-
tott vagy a gondviselés által számára kijelölt fontos cselekvési kör-
rel birt, maga polgáriasult sőt polgáriasító szerepet viselt s ekkép
az emberiség fejlődésére egy vagy más tekintetben befolyt legyen.

Felfogásom szerint ilyen volt — nem mondom mindig, de leg-
alább e szerepet viselte örökké—Erdély s annak ősfoglalója a szé-
kely-magyar faj Attila húnjainak e földön első feltűnése óta. Már
földfektvésileg el volt különítve, mintegy sziklavárral s őrtornyokkal
körülbástyázva a kárpáti hegylánczok s itt-ott óriási szirtcsúcsok
által, bizonyos önállással bírván mind az imént letűnt időkig. Mely
hosszu sorából az éveknek ötszáz huszonhat évet a magyar-
királyi apostoli szent koronávali szoros, sőt egységes állapot tölt
bé; százhatvan négy évig saját választott fejedelmei alatt tel-
jesen önczélú s alkotványos kormányzatu államléttel, száz öt-
vennyolczig ismét a magyar királyi koronával öszszefüggő vi-
szonyban ugyan, de nemzeti és alkotmányos belkormányzattal birt:
gátul szolgálván mindig a keleti barbárság ellen, előfalul a keresz-
tyénségnek, s az európai polgáriasulás érdekeinek Herkules-oszlo-
paul, melyen írva volt: itt a nyugoti műveltség határa!

Ki nem látja át, hogy bizony e nagy fontosságu hivatást fel-
fogni s annak megfelelni, e tágas cselekvési kört betölteni sok ész-
és főtörésbe, óriási munkába, olykor végletekig ment erőfeszíté-
sekbe, milliók vérebe—életébe került. Azonban a feladat meglőn

oldva: a hon, a nép és alkotványszerű közszabadság, a keresztyén vallás és polgáriasság érdekei meg valának mentve.

S mikor egy nemzet — tán jó, tán balsorsát követve, tán az örök végzés ujjaitól intve — mint fergeteg, a világ egyik részéből másba tör magának utat, s ott egy-két század alatt annyira honosítja magát, oly államot alkot, úgy megnevesül, nagyra-termettséget oly sikerdús polgári és harci tetteiben nyilvánítja, hogy Európa legfontosabb érdekeinek védőivé Európának hallgató közvéleménye által, nem keresve s úgyszólván akarata ellenére, ő és nagyobb testvére, szinte csak ketten lesznek; — ismétlem: mikor egy nemzet egy új földön, ily rendeltetéssel, oly nagy munkák között, ritkán békében, többnyire harcban egy ezrednél tovább él, bizony ez élet változó történeteiben lehetlen nagyérdekű eseményeknek, az ember egész figyelmét lekötő történet-pontoknak, olykor gyászos és vérfagylaló, máskor magasztos és lélekemelő — mindkét esetben tanulságos jeleneteknek elő nem fordulni. Valamint lehetlen az is: hogy e munkák és küzdelmek, ez áldozatok és szenvedések, e népfajnak saját bel- és külviszonyaival, jó és balszerencséjével örökös túsái az ő saját és közvetve az emberiség fejlődésére befolyással ne lettek volna.

És Erdélynek története egész összefüggésben még sincs megírva mai napig.

Miért? számtalan okai közül hadd mondjak el egyet-kettőt.

Mert eleitől fogva hiányzott országszerkezetében az egység: magyarok, székelyek, szászok — egy politikai test, két szív és lélek valánk.

Mert nem volt meg államéletében a folytonosság: hol kiegészítő részeknek, hol önálló országnak, hol ismét visszakeblezett tartománynak neveztetlénk, s tetteleg néha többek, néha kevesebbek valánk — történeteink folyama olykor a Magyarországra ömlék, s amattól egészen elnyeleték; máskor azzal párhuzamban halad, de csak másodrangúság alakjában tűnik fel.

Mert Erdély külön népei között ha bár az alkotmány betűiben s tán a küléletben is egy-két század alatt némi egybehangzás volt is: benső, igazi, minden körülmények közt megmaradó érzelm- és érdekezonság, valamint egy közös hazai vagy államcélban sőt bárcsak tudományos igyekezketeikben minden tartalék nélküli teljes össze-

tartás eddigelő még nem volt. Ezt nem én, ezt a történet mondja. Volt székelyföld, magyarföld, szászföld — az alkotmány ezeket ismerte el az állam tevőreszeitül — s ehez képest írták meg mindenkinek eredetét és bészármazását, földíratát és történeteit, tartományi törvényét és külön helyhatósági — muncipalis — szabályait: Benkő, Baranyi, Székely Mihály, Lakatos sat. a székelyekét, Schlöztzer, Seiwert, Eder, s mások a szászokét, testvérhazánk történetírói a magyarokét. Igen. Három föld volt és csak egy ország, egy ország és három külön fajú nép, három alkotványos nemzet és négy különböző népfelkezet — s bizonyos tekintetben mindenkinek külön története. A székely csak hegyeit bálványozta, — csak ott tud megélni ma is. A szász csak a Bucsesd és Szuruly, a fogarasi és szászsebesi havasok által körülszegett földet tartotta hazájának. A magyar — honnan elszakadott — a nagy testvérországra támaszkodott. Nem nehéz-e itt, e szaggatottságban, összetartó, benső, egy-szívű szeretetét várni a hazának? Nem bajos-e a közös, vállvetett munkásság, egységes cselekedet s az érdekeknek egy pontban találkozása, hol annyi a fő és szív s annak a hány, annyifelé dobogása? Hogy lett volna képes egyik vagy másik faj, közjavát munkálni a közhazának akkor, midőn területét diribre-darabra így elszaggatták? Hogy jutott volna ideje vagy jött volna kedve valakinek megírni e sok külön és gyakran ellentétes érdekű elem köztörténeteit, midőn a részekével vagy a köznek maga érdekében felhasználásával, olykor pedig éppen elnyomásával volt elfoglalva mindenik nemzet?

Egy más oka annak, hogy mi sem egy, sem más téren, tehát a történetírodalmin is többet és egyebet nem tevének, mint a mit tettünk, hazánk félenfekvésében, politikai összeköttetéseiben rejlik. Mikor a magyar koronával szorosab kapcsolatban valánk az elválás előtt és visszakeblezés után, úgymondván az állam végtagjai valánk: kéz és láb, szem és fül. Pedig mennyi viszontagságnak vannak e részek még az emberi testben is kitéve: a nap heve és fagy, bénaság és vágás, könnyen sebhetsőség és nehéz gyógyulás, késő odajutása a vérnek, kevés szívmeleg, sokszor idő utáni segély — és mégis roppant kötelesség, nagy és sok munka és fáradság a test nemesb részeiért — ezek mind osztályrészei az államtest végtagjainak. És pedig mi azok valánk.

Mikor önálló ország voltunk, nyugodtak-e valaha őseink fegy-

verei? A két Zápolya, a Báthoriak, Bocskai, Bethlen, két Rákóczi, I. Apaffi alatt nem karddal vívták-e ki: hogy urak legyenek saját házoknál s független intézői sorsuknak? És a midőn kívülről biztosítva voltak, nem kellett-e mindig a parányi államot alkotó népfajok külön érdekei irányában őrszemmel és védállapotban lenni, hogy a kik hazánkra vágytak, ez vagy amaz szomszéd tartományból pártviszálynak tüztét ne vessék egyik vagy másik hatalmasabb főúr nagyravágyó lelkébe, mely által azután az alig összeállott egész államépület lángba borúljon? De egyébként is van abban a számki-csinyságban, mint éppen az egyéniben olyan vissza és letartó, olyan bénító valami, mi az önérzetet kimondhatlanul nyomasztja, a szellemet és tetterőt előli, a lelkesedést — e majd minden nagy tett szülőjét — nemzeteknél úgy mint egyeseknél elfojtja, nagyobb célok után küzdeni nem engedi. Tíz és száz, ezer és millió! Csak mint pusztla szám is tekintélyesebb egyik mint másik. Ha pedig a tárgyakkal együtt gondoljuk, miket képviselnek, már ekkor éppen óriási-vá nő egyik, míg a másik alig felismerhetővé törpül. Mint egy nagy folyam, mély és halk morajjal, fejedelmi nyugodtsággal vonul el a messze kiterjedt rónán; mint egy százados életű erdőrengeteg, némán is parancsoló csendben terül ki elláthatlan szirtgerinceken: olyan egy nagy egységes népü ország az ő millió meg millió lakóival. A kicsin ellenben, bár mily szép, bár mint meg van áldva a természetből — kivált egység nélkül — olyan, mint egy sokfelé ágazó árva csermely, mely a völgy símáján nyomtalanul enyészik el; olyan mint bércek élén magánosan álló facsoportok, miket a szélvész addig csapkod, a villám addig sújt, míg utóljára gyökerestől kidüledeznek. Amazok már magokban nagyok, míg ezek tetteik által is oly ritkán lehetnek nagyokká! Amazok célok, központok; ezek eszközök, mások körül forgó planéták. Amazok magok törnek utat számukra, önalkotta pályakörben mozognak; ezeknek mások jelölik ki az ösvényt, idegen politika járszalagán vitetnek. Amazok magok teremtik sorsukat, ezek játéklapták a világvéget, a sors kezében. Belgium és Schweiz nem gyöngítik ez igazságokat, mint egy-két fa erdőt, néhány fecske tavaszt nem csinál.

És mégis mind e ziláltság és érdeklkülönség, mind e hosszas alárendeltség s rövid ideig tartó önállás, mind e küharczok és belviszály mellett is meg vannak ez ország lakóinak s köztük fajunknak

élményekben gazdag múltja, közfigyelmet érdemlő történetei, s azok időszerénti följegyzései: de története egy öszszefüggő egészben, rendszeresen s — után teszem — a történetírás mai fejlettsége szerént megírva még sincs.

Magyarország szerencsésebb volt eleitől fogva. Szélesen kiterjedt, egységes állam volt ő mindig. Nagyszámu magyarsága egy parancsolóan-szép tömör testet képezett, egy szívvel-lélekkel, egy érzettel és törekvéssel, egy múlttal és jövővel. Fiai között jókor találkoznak férfiak, kik a közös hon dicsőségét szívóken hordozák, kik a nemzeti öntudat élesztését, a hazai emlékek fentartását kötelességöknek hitték, s a kik ahozképest a hazai történeteket a legelső időkön kezdve koronként följegyezték. Így az első korszakét: Béla király névtelen jegyzője, Kéza, Thúróczi, Bonfin, Istvánffy és más krónikások; a másodikát Timon, Katona, Pray, Pálma, Engel, Fessler, Pethő, Budai, Péczeli. Szintén találkoztak mások, kik a történelmi kútfőket és adatokat a konventek és káptalanok, a bécsi udvari és budai országos levéltár, esztergomi érsekség és egyetemi könyvtárak rejtelyeiből, sőt magánosoktól is öszszegyűjtötték, s részint nyomtatva kiadták, részint kézírattal hazafiui áldozatként, vagy mérsékelt áron, a Nemzeti Muzeumba és más biztos helyekre közhasználat végett letették; így: Bongarsius, Bél, Benzur, Wagner, Cornides, Schwandtner, Jankovich, Hevenesi, Kaprinai, Kollár, Fejér, Kovachich, Horváth, Eder, Czech, a Kassai Muzeum, Tudományos Gyűjtemény, Tudománytár, Árpádia s több r. kon év- és havi iratok szerkesztői.

Ily nagyszámu adatgyűjtő és kútfőbuvárló, valamint a rendszeres alkotásban utat törő férfiak elődolgozatai után, sikerülhetett Jászainak és gr. Telekinek két nevezetes korszak eseményeit, Horváthnak és Szalaynak Magyarország egyetemes történetét megírni, és pedig oly nagy tömegével és kritikai választékosságával az adatoknak, oly szilárd megállapításával sok ingatag, megigazításával nem egy elferdített történelmi pontnak, s általában oly világos, hű és biztos ecsetelésével a különböző koroknak és viszonyoknak, hogy műveik által a magyar történetírás régi iskoláját nem csak befejezettnek de megkoronázottnak is méltán tekinthetni.

És most jő az új iskola, mint a hamvából kikelt phoenix, mint vidám tekintetű férfi, az élet eleven színében, tiszta önérzet-

tel, a jóbani hit és önerő egész teljével, elválasztott munkaterén tökéletes-tájékozottan, halkan s kimért léptekkel emelkedve föl a közelmúlt gyászromjaiból, fölkelkesülve és lelkesítve, új jelszóval, új tanokkal, egészen nemzeti és önálló történeti felfogással.

Halljuk e jelszót és értsük meg: „Mit erőszakkal nem, csöndben és halkan munkálva végbevihetni.“*)

Halljuk e tanokat és írjuk lelkünkbe: „A nemzet nyelvében él — tanítja ez iskola — nyelve az irodalomban és irodalom által — virágzik. Ezt ápolni, nemzeti léte fő palládiumaként tekinteni el — degenithetlen joga, de legszentebb kötelessége is minden hazának... A nemzeti élet egyik fő forrása a leélt idők emlékezete, melyet a történetirodalom őriz meg... Minél gazdagabb valamely nemzetnek múltja, annál gazdagabb jövődöt várhat: ha múltját meg nem tagadja, s azzal mi abban mag és csira van, jövődötjét termékenyíteni érti... Minden nemzetnek saját fiai tehetnek arról — tanítja ez iskola — hogy múltja ne hasonlítson temetőhöz, melyben nagyobb kisebb, magasabb alacsonyabb sírok egymásután következnek; hanem hasonlítson inkább magasztos épülethez, melynek küszöbén belől a nemzet szelleme más-más idomban szól, ugyan a nézőhöz, de ha szíve jól van alkotva, mégis mindig áhíttal tölti el... Ne álljon a történet — tanítja ez iskola — csupán hadi, vallási és politikai tények száraz halmazából, hanem legyen hű tükre a múltnak, legyen tiszteletes emlékkönyve a leélt napoknak; hogy midőn lapjait a hon bármely fia vagy leánya felnyitja, saját eleven színében lássa szemei elébe tüntetve a rajzolt, kort fény- és árnyoldalival együtt... Hazai történetünk tökélyesbültének — mondja tovább ez iskola — föltétele a kütfők szorgalmas gyűjtése, kritikai tanulmányozása és feldolgozása. Ez az út, melyen haladnunk kell. Viszszamenni a múltba, hol bőséges anyagát találjuk a használatlanul heverő szellemi kincsnek, s azt újra forgásba hozni annyi, mint a föld gyomrában levő aranyércezet pénzzé veretve kamatozó közvagyonná tenni. Számtalan történeti anyag van még ismeretlenül aknák fenekén; mind untalan, le kell oda szállnunk, hogy nemzeti történeteink díszes szentegyházát egykor hozzánk méltó nagyszerűségben felépíthessük...

*) Peragit tranquilla potestas

Quod violenta nequit,

Claud.

„Munkásság minden irányban s a történeti emlékekben élő nemzeti „öntudat ápolása s erősítése — ez e kor fiainak legfontosb feladata.“*)

És e tanok hirdetői azon, a haza köztiszteletét érdemlő férfiak, kiknek az „Új Magyar Múzeum“, „Nemzeti Könyvtár új folyam“, „Történelmi- és Okmánytár“, az „Analecta Hungarica“ — és „Magyar Emlékírók“ — tehát öt rövid év alatt hat, részint folyamatba indult, részint szerkesztés és sajtó alatti történelmi vállalat köszöni lételét; és a kiknek biztos öntájékozottsággal, czélnek és eszközöknek határozott ismeretével kezdett és folytatott ügyekezeteik, mind történeti kütfőink nyomozását és tanulmányozását, mind magát a részletes és egyetemes történetírást egy-két tízed alatt oda emelhetik, hol az más művelt nemzeteknél áll, s fajunk politikai, társadalmi és tudományos életére s fejlődésére kétségkívül a legjótékonyabb hatást gyakorlandja.

Nézzük már most a mi erdélyi történetirodalmunk múltját.

Mit tevének eldődink őskori történeteink érdekében? Valánké bár a magyar királyok idejében krónikáink, kik a székely nemzet Attila korabeli állapotiról s az azt követett háromszáz egy-néhány év alatti eseményekről, a magyarok Árpád alatti békjövételéig, csak töredékeket is írásban fenhagytak volna? S ha igen, hol vannak azok? Avar, tatár, török, hajdu, rác, bolon és német s még Isten tudja mennyi mindenféle dúlás elpusztítá. Anonymus, Kéza s utánok Thüroczy sőt későbbiek is említnek egy-két körülményt, fentartottak némely őshagyományokat; a byzanci íróknál is vannak vonatkozások ama korszakra; a székelyek között az Opour áldozópohara, a Bálványosvár-ról pogány-hitrege, a hún betűk és rovással írásmód, a Csaba székelyföldön megvonulása, Rékáról, Bond és Kadicha vezérekről szóló hagyományok ma is fenvannak. De mindezek csak töredékek, apró darabjai egy rombadült nagy és távol múltnak, melynek lehetőségig összszefüggő és a kritika világánál bár félig-meddig megállható képét valahára összeállítani ideje lenne! Ez érdekében eddig sokat tett Benkő „Milkovia“, „Transsylvania“ és „A székely nemzet képe“ című műveivel, valamint Kállay is „A székely nemzetről értekezése“vel.

Következik az Árpád- és vegyes házból királyok korszaka. Mit

*) Új Magyar Múzeum 1851—52. I. köt.

tevének őseink e, sok belviszály és külföldi háború mellett is nagy és dicső századok emlékeinek fentartására? Összegyűjtötték-e az adatokat, följegyezték-e az eseményeket? Nem. E korból sincs még csak egy krónikánk, még csak egy történelmi gyűjteményünk is, ha mindkettőnek nem nevezzük Heltai compilatióját s még egy-két hasonlót. Az újonnan vitatás alá jött székel y kr ó n i k a is későbbi időkből való. E hosszú korszak alatti történettudományunk — ha Eder, Felmer történetíráshoz nagybecsű adalékait kiveszszük — abból áll, hogy tudjuk: miként Erdély Magyarországnak kiegészítő, kapcsolt-része volt; hogy részint királyi vérből származott hercegek, részint vezérek — vajdák igazgatták; hogy a vajda itthon részletes országgyűléseket tartott, sőt a magyarországi gyűlésen is a püspökkel, székely ispánnal, egy-két szász királybíróval jelen volt; hogy az erdélyiek a magyar királynak kisebb nagyobb összeg pénz-ökör- és terményadót fizettek; hogy a királyt bizonyos számú hadi néppel táborba követték; végre hogy a székelyek Cserhalomnál László mellett a kúnok, a magyarok Esküllőnél Gelu ellen, Szent-Imrénél, a Kenyérmezőn és még egy pár helyen a törökkel szemben vitézül harcoltak. Ezeket s még egy-két nevezetesebb eseményt látunk Erdély ötszázados politikai életéből — azt is jobbadán magyarországi történetírók által — följegyezve. Voltak: hazánk, alkotmányunk, harcaink, s olykor egy békés és munkás polgári élet számtalan művei, volt társas köz- és helyhatósági külön életünk, s még sem voltak évről-évre, még sincs kimerítően megírt történetünk!

Nézzük Erdély független államéleti korszakát a magyar királyi koronától elválás után, és az avvali viszont egyesülés, szenvedés- és tetleken egyformán dúsz századait a közelebbi múltnak végéig. Itt már a mint a kis állam az európai nemzetsaládok között önálló helyet foglalja, politikai életét önzélt pályakörben kezdő folytatni, s hivatva sőt kényszerítve volt béke és harc idején nagyobb mérvű életnyilatkozatokat adni: azonképpen kezdték eldölni a tudomány s főként hazai történetek parlag mezejét mivelés alá venni. A nemzet minden ereztében fölbuzdult a vér, a közélet meglevenült, derék nemzeti iskolák támadnak, hazánkfiúi seregestől látogatják a külföldi egyetemeket. A kard folyvást csörög, de a szabadság és ész világossága Erdély felett is terjedez. Való, hogy az idők szülik az embereket és történetet, de a történetek dicsőítik meg a kort.

Ez időkből már mi is birunk elég érdekes és tanulságos emlékek és koriratokat: a két Bethlen, Somogyi, Schesaeus, Haner, Miles, Böjthi, Szalárdi, Kemény- és másoktól; valamint még eddig kiadatlanokat: Brutus, Szamosközi, Mikó, a két Enyedi, Laskai, Borsos és Nagy-Szabó, Haller Gábor, Rozsnyai- és még több kisebbeket másoktól; mik eddigelő legteljesebben vannak följegyezve a philohistorok munkái I. kötetében,*) sokakkal bővitve az Új Magyar Múzeum 1853 és 1854 évi juniusi füzetében. E kor férfainak a történettudomány érdekében tett hasznos fáradozásai közé kell számítnunk még az erdélyi Approbatalis, és csak kéziratban levő törvény-cikkeket is, mint a melyek eredetije minden más kútfők és adatok felett a legszigorubb bírálat és pragmatismus igényeit is kiállani képesek. Nem lehet azonban eléggé fájlalnunk, hogy e nevezetes kor sok becses emlékei részint az akkori hadjáratok folytán Fejérvár, Enyed, Kolozsvár, és a fejedelmi családok által lakott kastélyok gyakori feldúlása és égetése alkalmával, részint az erre következő s a múlt emlékeinek irtó-hadat izent korszak kegyetlensége miatt semmivé lettek, így: Brutus és Szamosközi történeteiknek telmes része, Bethlen Farkasának eredeti kézírata s a keresdi első kiadás példányainak nagy része, és sok más kisebbszerű adatok, eredeti törvény-cikkek, békekötések, fejedelmi jegyzőkönyvek, küludvari levelezések stb.

E munkás szellem, a hazai történetek iránti im e fogékonyság s emlékeink fentartási ösztöne az Erdélyre nézve vérben leáldozó XVII. század végétől kezdve szinte egy századig elfojlottnak, kiadatlannak — meghaltak látszott. Tököli és Rákóczi kísérletei, Zrínyi és Frangepán merényeiknek erkölcsi nyomása beárnyalák, elsötétíték e kis hon polgári és tudományos életét. A nemzet cselekvési köre szűkebbre szabott, szellemi munkássága megcsökkent; közéletében nem hiányzottak nagynak nevezett tetleket, de nem, nagy szenvedések is. És honfiaink ezeket nem jegyezheték föl, amazokat nem kívánták följegyezni. E korból már csak Cserei, Bethlen Miklós, Apor Péter emlékiratait, Was György, Vizaknai Bereczk és Bánffy Farkas rövid naplóikat birjuk egy-két más latin és német szövegű töredékekkel.

*) Kijött Nagy-Szebenben 1796. — 8. r.

A XVIII. század utolsó két tizedében ismét ráfuvall a kor lelke eleven-halotti létbe süllyedt s nagy testvérétől elszigetelt nemzünkre: varázsereje átjárja a hazát, s munkára ébreszti karját és eszét minden jóknak. Új élet, kettőzött munkásság az iskolákban, megyeházák- és társadalomban. Közéletünk megelevenül. Kivált a történettudománynak új korszaka látszik kezdődni. E térre látjuk gyülekezni a hazai legjobb erőket. Ekkor áll elő Bod Péter, Benkő, Schlötzer, Eder, Felmer, Aranka; ekkor alapul a „Siebenbürger Quartalschrift és Sieb. Bote“ a század között, a „Nyelv- és Történetmívelő Társaság“ a magyaroknál; ekkor lajstromozza az Erdély történeteire nézve nevét és emlékét örökre megdicsőített Benkő a magyar scriptorokat, nemzeti nyelvünkön kiadni szándékozván. — Nyugodj csendesen, álmodd a dicsőség és halhatatlanság álmát jó öreg, te igénytelen egyszerű falusi pap! Mi mélyen és erősen megvolt gyökerezve a te szívedben e szegény hazának szeretete: mennyit futál-fáradál, mily sokat gyűjtöttél, virasztottál; mennyi szépet és jót gondolál és vívél te ki történeteinek fentartására. A ki a sir mellett—melyben te alszol—elmegy, mily kevés tudja: mi nemes porokat őriznek annak hantjai! Mily igénytelen férfiba volt letéve e hazának oly nagy szeretete, a székely-magyar név becsületéért oly sokat tett nemes lélek! Legyen áldott a te neved mitőlünk, mint sikeráldottak voltak nemes törekvéseid. Ékesítse babér, a mai és jövő nemzedékek méltánylási- és hálababéra dicsőült emlékedet! . . .

De menjünk tovább e kor történetirodalmi igyekezetei vázolásában. Ekkor kezdék megalapítani gr. Batthyáni Ignác püspök, gr. Teleki Sámuel és b. Bruckenthal Sámuel neveiket viselő Múzeum-szerű derék könyvtáraikat — mikből vajha a közhaza számára egy „Országos Múzeumot“ állítottak volna! — gyűjtögetni kezdvén mindenik a hazai történetekből a még fenlévő emlékeket, régi pénzeket, írományokat, könyv-, kép- és fegyverdarabokat, ásvány- és egyéb ritkaságokat a szerént, a mint hajlamaik, egy vagy más iránti előszeretelük sugalta s az alkalom segítette. A fejevári országos levéltár történeti adatai a Batthyáni-könyvtárba szállítattak, ugyan ennek számára vétetének meg később a Dobói Székely Sámuel, Fancsalai Dániel és más kézügybenes tudományos férfiak gyűjteményei; gróf Teleki kivált a magyar családoknál szer-

te-szélyel heverő történelmi ritkaságokat, báró Bruckenthal a fajronkai között és Bécsben feltalálhatókat őszpontosítá.

Azonban e tömérdék igyekezetnek és buzgó akaratnak, a történettudomány iránti figyelem és rokonszenv ez általános fölébredésének, kivált a történetírást illetőleg — fájdalom! — az eredmény még sem felelt meg. A philohistorok társulata az Erdély történeteire szükséges kütfőkről egy—azon korban csaknem teljesnek mondható—lajstromot készített, sok itt-ott szétszórta lappangott adatot összegyűjtött, néhánynak hollétét kifürkészte, Schesaeus és Somogyi XVI. századbéli történeteik fele-fele részét, és saját munkáinak I. kötetét kiadta; Benkő, Bethlen Farkas történeteinek két utolsó kötetét, Eder—történetnyomozóink legerősbike — pedig Felmer erdélyi történetekről írt tulszázaz kézi-könyvét feles tanúságteljes jegyzetekkel bővitve kinyomatta; a „Provinzial-Blaetter“ című történeteinkkel is foglalkozott német időszaki írat alapítot; Kerekes Ábel „Historiai darabok és forgácsok“ című gyűjteményt szerkesztett; általában a hazafiak nagy részénél a hazai történetek iránti szeretet fölébredett. De Erdély története még is megfratlan maradt. Sőt a Nyelv-mívelő Társaságnak e század második tizedében megszűnésével tudományos egünk újra elborult, munkás nélkül s nagy részben vetetlen maradt a csak imént felszántott történelmi mező. Spedig a szívek úgy el valának készülve a hazai emlékek örökítésére, az elmék úgy megérve a történet tanulságainak befogadására, mint tán soha nem azelőtt. És jött a negyven éves béke, melynek áldott nyugalma a mi történeti fejlődésünknek legáldatlanabb korszaka, a hazai történetek szeretetének fogyláló tele, képzelhetlen tétlenségbe, szinte halálos álomba szenderítő mákonyitala volt. A magyar kritikai történetírás alkotója, Katona szerént: „árnyaknak közepette járánk.“

A folyó század második negyedében ismét felgyúladt Erdélyben a historiai szellem tüze; melynek fénye és lobogása alatt mind a történetírás, mind a kütfőnyomozás érdekében századok és magyarok részéről egyformán, az eddigieknél ha nem is nagyobb szerű, de tán biztosabb és célravezetőbb lépések lőnek téve. E korszakban születének Schuller, Neugeboren, Schnell és Székely Sándor iskolai használatul ugyan, de az eddigieknél több részletességgel s a történettudományi célnak inkább megfelelőleg készült rendszeres

műveik — részint a szász nemzet, részint Erdély egyetemes történeteit tárgyalók. E korszakra esik gróf Bethlen Imrének dicséretes de nem valósúlhatott terve, egy Magyar Klio cím alatti történelmi gyűjteménynek részvények alapján havanként kiadása iránt. Ekkor adá ki Somogyi Ambrus történetei II-ik kötetét Benigni, Schuller Erdély múltját és jelenét ismertető Tárát, Kurz egy másik hasonló irányu havi íratát, Trausch: Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum című korirati adatait, gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István Erdélyország Történetei Tárát, ugyan gr. Kemény a Deutsche Fundgruben című történetgyűjteményt; ekkor alapítja Szilágyi Ferencz a Kliót, Hon és Külföld című folyóiratot, Méhes Sámuel a Nemzeti Társalkodót; végre a szász Honismereti Egylet a Schuller-kezdetű hazai történetismeretek tárá. Ezek és még más, itt a tér szűke miatt nem érinthetett törekvések a hazai történetek művelésének új lendületet adtak; számos napló, kisebb nagyobb művek, régi századokbeli hely- és koriratok, egy-két scriptor kiadását, feles ismeretlen adat napfényre jutását, nem egy homályos történeti kérdés felvilágosítását, sőt egy-két korszak, jelesen a Zápolya és Báthoriak kora adatainak valóban alapos, sokoldalú sőt kimerítő összeállítását idézték elő. *) De Erdély egyetemes történetei, nek bár olyforma modorban és terjedelemben megírását, mint van a Magyarországi Péczeli és Horváth által megírva, még sem eredményezte.

És most az új idők bekövetkezte után, midőn a haza közdolgainak intézésétől visszavonulva, egész munkásságunk s minden hatásunk, egyedül családi és szűkreszabott társas köreinkre terjed: mit tevének mi erdélyi magyarokul akár saját nemesb őstörőneinkből — melyek közt elsőnek kell lenni a haza munkás szeretetének s a múltak emlékei tiszteletben tartásának — akár a testvérhon nagyszerű példáját látva, mit tevének mi — kérde — hazai történeteinkért, mit Magyarország e tekintetben valóban méhszorgalmával, s az annak nyomán már eddig is előállított üdvös eredményekkel szembe állíthatnánk? Mi, a mint az elmúlt időnek és férfainak munkáit

*) Lásd főként Erdélyország Történetei Tárát 1839—1844. I. II. kötet. Deutsche Fundgruben 1839—1840. I. II. kötet. sat. sat.

nézve, a testvérhonnál hátrább állunk, úgy jelenben is sem a kútfőgyűjtés, sem a történetírás terén olyasmint felmutatni nem tudunk, mi ez utolsó tekintetben a Szalay, Teleki s más jelesek műveivel, az elsőt illetőleg az Akadémia, Toldy, Kazinczy és a Tizenhatok vállalatával, meg a szász Honismereti egylet új folyamu Tárával, s — hír szerént már sajtó alatt levő — Árpád-házi korszakról szerkesztett Okmánytárával — Diplomatariumával — versenyezhetne!... A Honismereti egylet folytatja hasznos működését, s füzetei a hazai történetekhez sok érdekes adalékot nyújtnak. Gr. Kemény az utolsó időkben az Új Magyar Múzeum füzeteiben érdekes és mély avatottsággal írt cikkeket közlött. Valamint hasznos szolgáltatokat tett történetíródalmunknak tanár Vass József is a gr. Kemény történeti gyűjteménye, a philohistorok kutatásainak némely eredményei, és az Aranka-féle gyűjtemény ismertetésével, sat. leghasznosbat még is az Újabb Nemzeti Könyvtár derék kiadói: Szalárdi és Cserei XVII. XVIII. századbeli két legjelesebb emlékirónk művének díszes kiadása által. De hogy Erdély fiainak a magyar nemzet múltja s egyetemes történeteinek, valamint az azokra vonatkozó minden kútfőadatoknak egykor egész terjedelemben összeállíthatása s megalkotása fáradaimaiban úgy, mint dicsőségében csak akkor jutaléka legyen, mint a mennyit legeslegújabb időbeli igyekezeteinkkel tevének és kiérdemlének, attól — remélem — megőriz minket hazánk jóltevő nemtője, biztosít ellenkezőjéről Erdély fiainak ismert hazaszeretete.

A legújabb idők, im e rák erdélyiekre nézve valóban nem igen kedvezőt mutató körrajzának részint ellensúlyozása-, részint kike-rekítésére, két igen fontos körülmény nyílt főlemlítését látom szükségesnek; egyfelől azért, hogy a csendben és elvonulva munkáló nemes hazafiság érdemeit kicsinyleni vagy mellőzni ne láttassam, másfelől, hogy ez által az Erdély történetírása iránti, itt-ott tán sötétnek látszó rajzaim által aggodalomba ejtett kedélyeket megnyugtassam. Ám mert az elfoglaltság akár a hazai mellett, akár annak ellenében, akár korszakok, akár személyek irányában egyformán káros. És nekem — ki éppen azon munkatérre lépek, melyen eddig-elő annyi derekak, oly nehéz időkben dolgoztak, és a mely munkák és eredmények fölött nekem czélom természetéből kifolyólag még is mulhatlanul szemlét kelle tartanom — nekem, mondom, az elfo-

gúlság vagy kedvezőtlen ítélet, és éppen enfeleim irányában megbocsáthatlan hiba sőt vétek lenne. E nagy jelentőségű körülmények egyike az: hogy a mint biztos forrásból értesítve vagyok, Erdélynek egyik legrégibb és avatottabb történetbuvára, nagy-ajtai Kovács István barátom, sikeres nyomozódásait Erdély s különösen a székely nemzet történetei körül, csendben bár és a világ zajától elvonulva, a legújabb időkben sem hagyta félben, sőt mai nap is folytatja, s egy nagyobb terjedelmű történelmi mű megalkotásán fáradozik; melyben egy századnegyedet meghaladó s mindig bírálatosan üzőt tanulmányainak kétségkívül nagybecsű kincseit veendi a rá várakozó hon, főképpen pedig székely nemzetünknek benne helyheztesztett régi bízalma. Minek végrehajthatására istentől erőt, saját hazafiúi lelkesedésétől buzgalmat és kitartást, velem együtt a félhaza esd. Másik az idézett gr. Kemény József páratlan történelmi gyűjteményét illeti: melyben — a mint felőle személyes tudásom van — Erdély történetéhez a legszükségesebb kútfők, adatok, mindennemű emlékek és előkészületek oly egész teljben összeszerezvék, hogy —merem mondani—tán csak az alkotás hiányzik. Erdély történetének e két hírneves művelőjét és munkását lehetlen volt itt e helyen s éppen ily megvilágításban nem említnem akkor, midőn hazámnak az alig múlt évek alatti történelmi munkásságát rajzolom, s hogy a végeredmény ezek nélkül némileg kedvezőtlenül ütne ki, nyilván látom. Igen, ők egy századnegyedet meghaladó időn át hű ápolói valának Erdély történeteinek; gyűjteményeik annak alapkőveit és fő-főoszlopait, falzatának nevezetes részét, tán kulcsait is bírják. S megjegyzem, hogy e becses kincsek nem megvetendő részének, —az enyedi vészromokból fenmaradtaknak—egybeszerzése, éppen a legújabb időre esik. Igazság: hogy a koszoru, mi Magyarországon az új történelmi iskola összes tagjainak egyetemes közmunkásságát illeti, Erdélyben ha nem sokak —nem egy ily erős és minden tiszteletet érdemlő kis felekezet— legalább az amazok feladatát önként magokra vett s úgyszólván az összes nemzet helyett cselekvő hű munkások fejére tétessék.

És e sokak előtt hosszas, másoknak kevésbé érdekes, meg másoknak tán éppen únalmat okozó történetirodalmi rajzok után,

szükségesebb látom, hogy a magyar olvasókat általában, különösen pedig erdélyi hazámfiai az erdélyi történetírás és adatgyűjtés mai állapotára, s az általam ezennel éppen ennek érdekében megindított vállalatra figyelmeztessem.

A ki tájékozásaimat figyelemmel kísérte, látni fogta, hogy Erdélyben, mióta az mint önálló, vagy mint a magyar királyi szent koronával kapcsolatos állam nagyobb jelentőséggel bírt, találkoztak belátó és hazájokat szerető férfiak, kik a hazai történetek fontosságának úgyszólván velök született tudatával bírtak, s azok iránt benső szeretettel viseltettek: némelyek koruk eseményeit naplók, kor- és emlékiratokban örökítvén, mások az adatokat gyűjtvén össze s tartván fenn az utókor számára. Egyedül a székelyek őskorabeli, valamint első királyaink alatti történeteinkről nincsenek belföldi egykoru adataink. De amaz az évezreden feljűli roppant időszak rombolásaiban, ez ama történelmi tényben találja megoldását: miként Erdély akkor vagy a három tengerre terjedt magyar birodalomhoz képest csekély jelentőségű tartományka volt, vagy legalább annak tekintetett. S hogy a történelmi szellem közöttünk folytonos fönlétének és munkálkodásának daczára is, történeteink mind ez ideig meg nem íratlak, a már említettek kivül azon körülményben is van oka: mivel a haza alkotványos népeinek külön nemzeti jogai, sőt egykori egész alkotványunk történelmi alapokon nyugován, az illető adatokat minden nemzet igyekezett vagy titokban tartani s mentől kevesebbeknek hozzáférhetővé tenni; vagy a mikor élt vele, értelmét önrésztére magyarázta, szóval: a történetet az önérdék szolgálójává tette. Most azonban megváltoztak az idők, mások az országos és nemzetközi állapotok. Régi jogok és alkotvány a történet tárgya lett — helyökre új polgári és politikai viszonyok léptek. Dolgainkat a birodalmi kormány bölcsessége az egyenlőség elve szerént intézi. Semmi ok visszázkodásra. Nincs mit irigyelnünk, nincs mit féltelnünk egymástól. Nem létezik ok, miért jobbra-balra húznók ez vagy amaz törvényt, rendeletet, adomány- jogengedvény- vagy szabadság- levelet; nincs miért félnünk ez vagy amaz alkotványi kérdés constatirozásától.

Meggyőződésemet fejezem ki, midőn azt mondom: hogy mi — azon nemzedék, melynek rokon- vagy ellenszenveivel, cselekvő- vagy szenvedőleges részvéte mellett történt meg hazánkon a kö-

zelebbi végzetteljes változás — mi, kik a múlt és jövő között egybekötő kapocsként állunk, kikben egy évezrednek hagyományos emlékezetei s egy rövid jelennek nagy tapasztalatai központosulnak — mi, mondom, ha egyébbel nem is, azzal félreismerhetlenül tartozunk, hogy múltunk lehető hű képét, vagy legalább hozzá az adatokat össze állítsuk, hogy azt vigasztaló vagy fájó tanulság, drága vagy érdek nélküli örökség, gyümölcsöző vagy értéktelen kincs gyanánt a jövő nemzedéknek átadjuk. Igen, ez egygyel saját becsületünknek, őseink emlékének, a világtörténeteknek, magának a népek sorsát intéző örök hatalomnak tartozunk.

Iát vajjon az idők beszélő jelei, a politikai csillagzatok jóváhagyást vagy visszatetszést mutatnak-e ehhez? Éppen úgy tudom én, mint a kik e kérdést hozzám intézik, a történelem atyjának ama jósmondatát: ritkák a népek életében ama boldog idők, midőn mindent éreznéd és a mit érzesz, kimondandó szabad. Tudom ama mást, a történetíró legelső törvényét is: ne hogy merjen valami nem igazat mondani, vagy valami igazat ki nem mondani. De azt is felteszem, hogy derék Szalaynak és nagy Telekinek is tudták ezeket, és még is egyik a legdicsőbb kornak, másik Magyarországnak történeteit írta meg. S én közeljövőben csak arra vágytam: hogy lenne egy történetkönyvünk, mit gyermekeinknek kezükbe adjunk; lenne, miből múlt életünk lefolyását az ifjú nemzedéknek megtaníthatnók. Tacitus- vagy Macaulay-szerű bölcselő történetét adni Erdélynek, mint gr. Kemény József mondá az erdélyi történetírás felőli nyílt vallomásaiban *) egy később kornak leendő feladata. Azonban az anyagot hozzá mindenhonnan felkeresni, s kéziratul vagy nyomtatva közforgalmúvá tenni, sőt úgy a mint lehet össze is állítani — első és halasztatlan szükség, és e kornak s nekünk kiváltképpen kötelességünk.

S miért éppen most? és nekünk?

E kérdés kettőre vonatkozhatik: adatgyűjtésre és történetírássra.

Mi az elsőt illeti: erre legmeggyőzőbb felelet lenne Enyed romjaira s azok közt az ottani tanintézet, régi pénz- és írómányokban gazdag könyvtára, Bod Péter és Benkő éj-napi fáradozása s

*) Kurz: Magazin I. köt. 2 lap.

tudományos kutatásai eredményének: a *Specialis Transsylvania*, *Thesaurus Actorum Comitatum*, a Benkő által felszámolt s részint eredetiben megvolt, részint kritikailag hiteles erdélyi scriptorok elpusztult példányaira — mint az erdélyi történetek fő-fő kútfejeinek ama romok között felismerhetlenül heverő poraira mutatni. Meggyőző erősségül szolgálna továbbá Gerenden a gr. Kemény Sámuel nagy részben földült régi kézirat- és könyvtárának, a Krasznán elpusztult Csere-i-féle gyűjteménynek, sőt az erdélyi birtokosok porrá tett udvaraik- s nagyobbára semmivé lett könyv- és levéltárainak felhozása. Lehetne felelni ama mindenki által ismert példabeszéddel: mikép egyik idő ellensége a másnak, hogy néha egykor a másnak irtó-háborút izen, hogy elvharczoknál, rendszerek változásánál a gyűlölet valódi tárgya — az ügyet vagy jogot képviselő elv — helyett azoknak írott emlékeit: könyveket, okiratokat, faragványokat, pénzeket, szóval az elv képviselőit szokta az emberi bosszúság indulat megsemmisíteni. És erre maga a történet ad bő tanúságot. Legelső nagy királyaink a régi magyar-pogány emlékeket rombolák össze, IV. Béla idejében a mongolok, II. Lajos alatt a törökök a keresztyén vallásiakat, a Hussita-háború a pápait, s a spanyol inquisitio és rákövetkezett vallásos üldözések időszaka a reformált vallás tanait akarta kiirtani, az első francia forradalom a nemesesség kiváltságlevelét semmisítette meg s. i. g. Így lesz az idők során, a népek politikai életének hullámváltozásai között egyik idő ellensége a másoknak.

A másodikra nézve felelet gyanánt mutathatnók Oláh- és Bolgárországra, Moldovára; említhetnők többeket is, melyek szintű országok, népeik régen élnek már Európában, van közöttük rend és bizonyos fokú társadalmi műveltség, a politikai élet és szerencse változásaiban is vehettek részt: és még sincs történetük, legalább ismeretesebb és nagyobb szerű nincs, mint a minők maguk jelenben, és a minő jövőre kilátásuk lehet. De az nekünk — úgy vélem — nem vigasztalás. Sőt én nehézleném, kis hazánkat s nemzetünket, valamint a testvér népeket is ama tartományokkal hasonlítva látni. A mint a mi földünk, geniuszunk, polgári életünk és politikai szerkezetünk a múltban azokétól mint ég a földtől különböző — úgy hiszem, jövő rendeltetésünk is egészen más.

Azonban vannak ama kérdésnek: hogy t. i. miért kell nekünk

hazánk történetét elvégre összeállítani igyekezni, miért az adatokat mentől előbb mindenholnan összegyűjteni s közkinccsá tenni? komoly oldalai is.

A történetírás régen királyok trónkövetkezése- és hadviselőseinek, a tömegből kiemelkedett, vitézségben kitűnő emberek úgynevezett hősök dicsőségének, az országok sorsát megváltoztató eseményeknek krónikai szárazsággal vagy a mese fölciczomázott alakjában inkább, mint a tények kútfejének és indokainak alapos kijelölésével, gyönyörködtetésre s nem tanításra számított elbeszélése volt.

Mai fogalmak szerint ellenben: a történet a múltak tüköre, a nemzetek tetteinek és mulasztásainak jegyzőkönyve, a gondviselés által kezeikre bízott szellemi és anyagi kincsek — nemzeti geniusz és honföld — összegével mikénti gazdálkodásról vitt nagy számadás, bizonyítvány a múlt nagysága vagy törpesége, a színtérről leszállt nemzedék életrevalósága vagy haszontalansága mellett, megnyugtató vagy óvó tanulság a jelen számára, önértetnek és tetterőnek, bátorság- és nem csüggedésnek forrása, vigasztalásnak, jobb idők reményének, a népek halhatatlanságának záloga. Igen, a történetírás a népeknek magukba szállása, oly nagy élet-számvetés, mely az egyes történeti adatokból: a lefolyt élet minden részleteiről, polgári, katonai és vallásos, társadalmi és politikai eszközleéseiről, ipara, művészete és tudományos fejlődéséről, helyesen vagy balul felfogott hazai és nemzetközi viszonyairól, önbűneink méltó következményei- vagy a balsors nem érdemlett csapásairól írt részletes kisebb napi jegyzésekből van összeállítva. Ily alaposan-részletes és lelkiismeretes- igazán följegyzett adatokból készül aztán a történet, melyet népek tanítójának, igazság tükör-képének, a politikai bűnök büntetésének és hazafini erények megjutalmazásának mondanak, de a mit én élet könyvének nevezek.

Azt hiszem, ha valakinek, bizonyára nekünk erdélyi csekély számú magyaroknak kötelességünk a múltakról tanúsító emlékeket, most inkább mint valaha, gondosan s egész szorgalommal összegyűjtögetnünk. Erdély történetírodalmát az utolsó négy század alatt négy nagy csapás érte: 1601. Báthori Zsigmond, Básta és Mihály vajda, 1603. Ráduly vajda, 1657—58. a tatárok miatt—és 1848-ban. A mennyi és minő kincsei fajunknak és főleg történetírodal-

munknak ez években elvesztek, megbecsülni igazán, megsíratni méltán egyiránt nem lehet. Biztosítsuk hát a mi még fenn van. Tegyük éghellené a tűznek, védetté a vandalizmus ellenében... Nekünk tisztos múltunk van, és azt hagyományainkban bírjuk... Minden kódarab, melynek durvább vagy művészeibb vésetében őseink emléke él; minden régi pénz, mely fejdemeink és hazánk egykori történeteiről szól; minden papírszelet, levél és okirat, mikben valamely korszak, harci tett vagy békés polgári mű, nemzetünk nagy öröme vagy nagy szenvedése foglaltatik; minden krónika, emlékirat, napló, a legegyszerűbb házi jegyzet a letűnt századokból—mindezek a mi előttünk oly tisztos és szent múltnak egyes alkreszeit, arczán egy-egy sötét vagy dicsőséges vonást, szemében egy-egy tűszikrát, az ősi jellem egy-egy erőskinyomatát, szóval: egyediségét teszik. Ne hagyjuk azokat elveszni. Ám ez, elszórva parányiaknak látszó adatkák teszik ezredéves múltunk nagy összegét. Utódink aként fognak áldani vagy átkozni, Európa aként becsülni vagy megvetni, olyannak tekinteni minket, hazánkat és nemzetünket, a világtörténet aként tartani fölöttünk felmentő vagy kárhoztató itéletet, a mily alakban ez adatok alapján múltunkat összeállítani bírjuk. Tegyük meg ezt hazámfiai! Hogy mikor már mi nem leszünk, legyen fenn legalább emlékün, legyen meg nemzetünk életkönyve!

Miért kellene most inkább mint kellett máskor s mint kellend később? kérdezi tán valaki.

Mivel oly válságos ponton áll jelenleg nemzetünk, minőn e föld meghódítása óta nem volt. Attila birodalmának romlása, Csák Máté nagy elvharcza, a sajói, várnai, mohácsi vénapok, a Zápolya alatti elválás, Básta és Mihály vajda uralma, az 1603-iki barcsasági sorsteljes csata, II. Rákóczi György boldogtalan küzdelmei, II. József lángeszű tervezései, mind nagy történetpontok e haza s nemzetünk életében: annál még is, mely keltét 1848 kezdetén vesi, kisebbek. Ama haljóslatu év határt von a múlt és jelen közé. És hogy e határon túl minő léte volt e hazának? Minő sorsa a benne élt nemzeteknek? azt élő írt emléken fentartani a mi vállainkon nyugvó elútasíthatlan tartozás.

A mi a vasárnap és ünnep az emberiség munkás-osztályának; az égvihar és fergeteg lecsillapodása a tenger útasainak; a mi a viharat annak, ki az éjt beteg lelke gyötrelmes kínai közt tölté; a mi

a pihenés első pillanata a sors által soká üldözöttnek: az egy nagy megpróbáltatáson átment nemzetnek legelső nyugalmason-csöndes és magabeszólló, öszszeszedett lélekállapota. Mint az egyén erejét edzi, lényé jobb részét nemesebbé teszi a szenvedés: úgy a nemzetek öntudatát a nagy élmények tisztítják, szellemöket erősítik. Mint a ki nagy útra megy: meg-meg áll a hegyek tetőin s végig néz a hátrahagyott teren, végig az előtte állónak ismeretlen tájain, számot vet erejével, számot a veszélyekkel, miket kiállott és még kiállani képes, s számolván, csüggedetlenül és reményvidoran, vagy kétségbeesve és törtlélekkel megy czélja felé: így a nemzet, midőn éltében nagy korszakok kezdődnek, midőn rendítő eseményeken ment át... Én azt mondom: nemzetünknek szíve és értelme soha sem volt hajlóbb a történet igaz tanításaira hallgatni, mint napjainkban.

Még csak egy kérdést: miért leginkább a mi kötelességünk nemzeti történeteink szétszórt adatainak öszszegyűjtése és feldolgozása?

Én természetesnek sőt szükségképpen dolognak tartom, hogy Erdély történetét erdélyiek írják meg, ők fáradjanak legkivált az adatok öszszegyűjtésében. És pedig olyanok, kik a magyar, latin és német kútfőket egyiránt megérteni képesek; kik hazai viszonyainkat s alkotványos múltunkat saját élmények és tapasztalás után ismerik. Itt ben kellett születni, ebben a mi légkörünkben felnőni, a mi egykori alkotványos és társadalmi életünk végtelenül sok apró és csak általunk ismert és méltatni tudott javalmait élvezetnek lenni annak, ki a mi történeteinket kimerítően meg akarja írni. Az idegen a mű csontozatát remekül megalkothatja, de a színezésnek azon határozottságot, a kisebbszerű vonásoknak azon életeleven kifejezést, az egész alkotásnak azon sajátosságot — melyről a hazai földben, hazai légben születtség első tekintetre meglássék — megadni — úgy vélem — tetemes nehézségekkel járna. Ennélfogva én azt ohajtom, hogy Erdély történetét írja meg erdélyi ember! És pedig a régi kor emberei közül való. Mert mint az örömet és fájdalmat csak a tudja igazában festeni, kinek az egykor szívében lakozott; a hazaszeretetről valódi fogalma csak annak van, ki valamely földet saját honának s abban bár egy talpalatnyi helyet magáénak nevezhet: úgy a mi múltunknak hű képét csak az tudandja adni, ki abban

élt, a társadalmi és alkotványos lét áldásait élvezte, kit az ősök tettei, a haza egykori virágzásának s dicsőségének emlékezete lelkesít, kinek lelkében a tisztes hajdankor erényei, hagyományos szokásai, szóval: a múlt időnek lelke él.

Íme az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körüli igénytelen nézeteim. Bocsásson meg a nyájas olvasó, ha tán terjedelmesebben adám elő, mint könyvem beltartalma arra jogosít. Azonban, miután Erdély magyarságának nem juthat szerenéséjéül bár egy nyilvános lapot bírni, hol nézeteinket olykor-olykor elmondhassuk, úgy szólván erkölcsileg kényszerítve valék ez alkalmat két kézzel megragadni, s hazámiaihoz néhány szót ezen neutralis — történelmi — téren egész nyíltsággal elmondani. E gondolatok magva bennem nem tegnapi fogamzásu; gyakran forgának azok az én elmémben a közelebbi évek alatt; szellemi foglalkozásim legkedvesebb részét, egy-két jó emberemmel beszélgetéseim legérdekesebb tárgyát ezek tevék, melyek folytán egy ohajtás támadt lelkemben: vajha — a mint a szász népfaj külön története Schuller, Benigni, Schnell és mások által annyiszor megíratott — székely nemzetem külön álló, valamint Erdély öszszes történetét egykor egész öszszefüggésben megírva láthatnám! Mostanság pedig azon tényt, hogy Magyarország legjobb tehetségei a történelmi téren foglalják el magukat, s azt részint új élet magvaival vetik bé, részint rajta új élet forrásit fedezik fel, a magyar nemzet legáldásdúsabb életnyilatkozatának, Isten uja intésének, jövődők kezességének tartván: másfelől a mi erdélyi parányi magyarságunknak közéleti és irodalmi aléltságát, s a hazai történetek iránti egykori tüze lankadását sőt már-már hamuba borulását aggasztólag látván, elhatároztam magamban, hogy a mi napjai még életemnek hátra vannak, a mi időm és anyagi erőm, főgyámjoktól megfosztott s bennem mind két szülőjököt bíró kedves gyermekeim gondos nevelésétől — mit a természet első és legszentebb tartozásának vallok — úgy szintén a hazai köz és magán jóllétet gyámolító közintézetek, egyesületeink ügyében munkás részvételtől fenmarad, mindazt székely nemzetem s Erdély hazám hajdankori történeteinek szükséges anya-

goknak, történeti kútfőknek és emlékeknek gyűjtésére és sajtó útján közzé tételére szenteljem.

Ily elhatározás élt lelkemben, s valóztatására már előkészületeim is voltak téve, midőn egy évvel ezelőtt Kolozsvárra a hazai történetíródalom néhány barátival e kérdés fölött szót váltottam: helyeslék szándékom, közlék észrevételeiket s annak idejében segélyeket ígérők.

Első teendőmnek tartottam idvezült gr. Kemény József és nagyajtai Kovács István t. barátim nézeteit szándékom iránt meg tudni, s helyeslés esetében közremunkálásra fölkérni. Mindkettő örömet fejezte ki, s az első összes kiadatlan történelmi gyűjteményét czéломra felajánlá, az utolsó szintűgy tetteges résztvételre készségeit nyilvánítá.

Czéломul tűzém tehát: Az erdélyi kiadatlan történelmi kútfőket — scriptorokat — különösen a Benkő e tárgyú jelentésében *) e végre kijelölt de még eddig ki nem adott XVI. XVII. XVIII. századbelieket, továbbá ugyanazon időkbeli Krónikákat, Memoriálékat, Naplókat, Anthobiographiákat, Monographiákat, eredeti törvény-cikkeket, okiratokat, békekötéseket, külvári útasításokat és jelentéseket, portai megerősítő Athnamékat, fejedelmi és főrendi levelezéseket, szóval: a mik nemzeti történeteinket lényegileg érintik 25—30 8-adrét fvényi kötetben „Erdélyi Történelmi Adatok“ czím alatt — sajtóink élénkítése tekintetéből Kolozsvárra — kiadni, évenként egy vagy két kötetet, a mint egészségem s időm engedik, és hazámfiainak szíves fogadásában bátorító ösztönt találok. Társaimul felhívni határozám minden jó hazámfiát, kik múltunkat szeretik, s a jövőnek használni kívánnak: hogy a birtokukban vagy tudtokra levő adatokat akár egyszerűen, akár bevezetve, történelmünkkel kapcsolatba hozva közleni szíveskedjenek. Én azokat nevök aláírásával vagy a mint kívánni fogják, gyűjteményembe fölvenni sőt tiszteletdíjazni is kész leszek: arra azonban minden ügyfelem figyelmeztetni fogván, hogy e közlemények egészben vagy részben ki nem adottak és olyanok legyenek, hogy ha nem is első rangú kútfők és adatokul, de történelmünknek szükséges alkatrészeiül tekintet-

hessenek. . . . Vállalatom köre kiterjed hazai történelmünk három utolsó századára, legfőként pedig nemzeti fejedelmeink kormányidejére: az elválás, a két Zápolya, Bethlen, két Rákóczi és Apaffiak valamint a visszakapcsolás koraira. Felveszek azonban az elválás előtti időket tárgyzó érdekes adatokat is.

A mező elég tágas, feltöretlen parlag is hol dolgozzunk, bőven van; csak komoly akarat kell. Én szerencsésnek érzendem magam, hahogy az előmbbe vett teren az itt-ott számomra bár szétszórtan fennmaradt adatszálakat összegyűjthetem, a még el nem pusztított emlékeket enyészettől megmenthetem, itt egy történeti homályt eloszlatatok, amott egy elferdített tényt helyrehozhatok, szóval: ha csekély igyekezetem által amaz idők történeteinek kútfőszerű megírására némileg közredolgozhatom.

A történetírási darabok felvételében elsőseget a magyar szövegűeknek adtam. Mit szükségesnek tarték azért, mivel egyfelől a latinokat és németeket a philohistorok már megkezdették, s a Honismereti egyesület figyelmét ide-hátrább hihetően ezekre is kiterjesztendi; másfelől pedig, hogy a nyelvünket eredetiségéből kivetkőztetű idegen írásmód és szókötés helyett, írónk e hajdankorbéli műveket — mikben nyelvünk őssereje és egyszerűsége oly híven van fentartva — olvasván, az azokban látható könnyű nyelvkezelést, meslerkéletlen és igazi magyaros szókötést, eredeti mondatformákat és velős kifejezéseket némi figyelemre méltassák, és így nyelvünk rendszerének megalapításához én is némi adalékkal járuljak.

A közlendő történelmi adatokat — lehetőségig — eredetijökből, vagy azokkal összevetett hiteles másolatokból, vagy végre — ha vannak — több egykoru példányokból, a kritika- és történetvilágánál megállapított értelem szerént, hozzáadás vagy elvétel, hozzátétel vagy módosítás nélkül, mint száraz anyagot egyszerűen összeszerkesztlem és kiadom. Ha néhol homályt látok, vagy egyes szók értelmét a szövegből meghatározni nem lehetne, de én az összefüggésből vagy tanulmányimból alaposan gyaníthatom, külön, önálló jegyzésben kijelölöm. Ha írók adok, életét teljes hiteles adatok után, a mennyire lehet ismertetem, illetékességét s műve irányát indokolva kimutatom. Ezentűl az én munkásságom nem terjed. Én gyűjtöm az adatokat, más alkosson; én hordom az anyagokat össze, mások építsenek. Ne legyen az erdélyi történetu-

*) Hon és Külföld 1842 I. félv 46 szám.
Uj Magyar Muzeum 1853 májusi füzet.

domány ezután egy-két szerencsésebb egyén egyedárusságára szorúlva. Ne legyen Erdély történetírása néhány adatokkal bővelkedő jóakarattól felfüggesztve. Férhessen hozzá mentől többhöz mentől több talentumos író. Keletkezzék tehetségeink között nemes versenyzés. Legyenek a nemzet történetírási adatai a nemzet fiainak közkincsévé. Ez az én ohajtásom, ez az én czélom.

Kezdetben mindjárt hallottam némelyektől oly véleményt, mintha jobb lenne munkásságomat a magyarországi vagy szász Honismereti egyesület hasontárgyú igyekezetével egyesítnem, mint amugy is csekély erdélyi erőnket még inkább eldarabolnom. Én más nézetben vagyok.

A szász Honismereti egyesület többnyire a szász nemzet értelmességéből áll, kiknek egy része nyelvünket nem bírja; jogtalanul tartanám tőlök kívánni, hogy a mi XVI. XVII. XVIII. századbeli magyar íróinkat, okmányainkat sat. tanulmányozzák, füzeteikbe célravezető terjedelemben fölvegyék. De egyébiránt is ez egyesület tágas munkakörében a történetnek nagyon mérsékelt tér van nyitva, és ehhez is—igen természetesen—inkább a német és latin nyelvvel való adatok- és scriptoroknak lehet igényök. Már pedig—mint fennebb érintem—az én vállalatom egyik sarkpontja: a történet mellett nyelvünknek is némi szolgálatot tenni.

A magyarországiakat illetőleg: úgy gondolkozom, hogy minden magyar írodalmi igyekezetnek és munkásságnak szíve, intézője, irányadója, központja lenni igen is a magyar Akadémia van hivatva. Azonban ez teljességgel nem föltételezi azt, hogy a vidékeken semmi kezdeményezés, semmi munkásság az írodalmi téren ne legyen. Sőt egy bár mily, értelemben erős, számra tekintélyes, tevékenységben a központtal versenyző, de végeredményben magát amannak alárendelő kisdud írodalmi tűzhely, a mi, Erdély ősbérczei közé oly messze elszakadt magyarságunknak, annyi más elem közöltisége tekintetéből egyenesen létföltétele.

Tervem ekkénti megállapítása után, meglátogatám boldog emlékü gr. Kemény József barátomat, ki—adott szava szerint—gyűjteményének vállalatom körébe eső részét tetszésem szerénti használatul át is adá. Intézkedtem a k. fejevári Batthyáni-könyvtárban még

fölhasználatlanul heverő írományok és adatok lemásolása és gondos összevetése iránt. Maros Váráhelyre a Teleki-könyvtárba kétszer mentem fel, s a szükséges adatok lemásolását és szakértők általi összevetését elintézttem. A n. szebeni Bruckenthal-könyvtárban levő eredeti magyar törvéncikkék megkaphatása iránt egy odavaló nagytekintetű és tudomány tisztelt barátomtól ígéretet kaptam. Kolozsvárt lakó történetkedvelő hazámfiától s köztük a derék Tunyogi Cs. József, gr. Lázár Miklós, Vass József, Kriza János és Mike Sándor—Bécsben gr. Eszterházi László, Pesten Vay Gyula barátimtól, Erdély különböző vidékeiről b. Apor Károly, Torma József, dr. Ötvös Ágoston sat. uraktól leveleimre egész csomag adatokat, másoktól részint beváltott, részint függőben levő ígéretekert nyertem. A Bánfi, Wesselényi, Bethlen, Kornis, Toldalagi és más családok levéltartóit, levéltáraikban levő s a hazai történeteket érintő leveleknek, vagy legalább azok lajstromának velem közlésére személyesen és levél által felszólítottam. Nem csak, de számos más hazafiakhoz is történeti adatok gyűjtése s velem közlése végett ismételve írtam. Igyekezetimnek azon eredménye lett, hogy a munkásságom tárgyául választott korszakról, fenemlített hazámfiainak szíves készségük nyomán már is—a kezdet évében—egy meglehetősen számú, többnyire eredeti és kritikailag összeállított gyűjteményke áll rendelkezésemre, melynek első kötetét a magyar olvasó közönségnek ezennel átnyújtani szerencsés vagyok.

Némelyeket azonban még föl kell fejtenem. Első az: követtem-e valami és minő rendszert az adatok közlésében? Azután a nyelvvezetről kell számot adnom.

Könyvem zömét—úgyszólván alapját—teszi Borsos Sebestyénnek, Nagy Szabó Ferencz által folytatott krónikája, s valódiképpen csak a Nagy Szabóé 1580-on kezdve 1658-ig. Mert az első—mint később megjegyezve lesz—1490-től 1560-ig jobbadán másoktól kölcsönzött egykoru följegyzések összeállítása; újak benne csak az 1560—70-ig terjedő korszakról saját tapasztalatai. Az utólsónak emlékrájza ellenben, ha bár a történetírás alantabb tartományiban jár s ahoz inkább másodrangu s csak olykor-olykor alapvonásokul szolgálható adatokat nyújt: mindazáltal a fölvevő kort em-

bereivel és közállapotival együtt, egyszerűsége mellett is oly értelmes és szépen folyó magyarsággal festi, hogy teljes kiterjedésben napfényre hozni jónak láttam. Hogy pedig mind Emlékiróm elbeszéléscinek szilárdabb alapokat kölcsönözzek s történeti becsöket még inkább biztosítsam, mind pedig hogy szerény gyűjteményemben némi egység, s adatimmal egy bizonyos korban mozgás és annak meglehetősen ismertetése kivethető legyen: ez okból, közlött adataim vagy olyak, mikre Nagy Szabó Ferencz emlékiratában egyenes hivatkozás vagy mellékes vonatkozás van, vagy a mik az ő előadásait világosítják, bővítik, itt-ott más oldalról mutatják — általában pedig emlékiratának 1580-tól 1621-ig Bethlen Gábor fejedelemsége közepéig terjedő részére vonatkoznak, s annak mintegy mellékleteit, kiegészítő pótlékát képezik. Jövőben — ha élek — Bocskai, Bethlen Gábor, azután a két Rákóczi korát fogom adatokkal illusztrálni, és így Nagy Szabó Ferencz emlékirata körül úgyszólván nemzeti fejdelmeink fénykorának történeteit csoportosítani. Éppen ezért kérem kell bírálóimat, eldöntő ítéleteket vállalatom érdemére nézve addig felfüggeszteni, míg az, bár első cyclusát megfutja; mi az imént említett kornak legalább négy kötetre menő terjedelembeni ösmertetését teendi. Mit jelenleg az olvasó tölem vesz, csak része azon egésznek, mit adni szándékom, s mi majd társaival együtt egy tekintélyes korszak történeteire — úgy vélem — eddig nem ismert világot árasztand.

Másik mondani valóm, a külön korokbeli adatok külön nyelvezetét illeti: mi valóban bár kinek feltűnő lehet; de a mit nekem lehetlen volt egységesítnem a nélkül, hogy vagy az adatok és nyelv a régiség zamatát el ne veszítsék, vagy nyelvünk újabb időkbeli tisztulását és helyes megállapodásait teljességgel ne mellőzzem. Középutat választék tehát: megtartván a régiből azt ami sajátság, ősidom, lényeg — elvetvén a mi hozzáiszapodás, külsőség és alak. A régi orthographiától, hol valamely szó így vagy úgy leírása nyelvmódbeli vagy nyelvkezelési sajátságot nem fejez ki, merőben eltávoztam, s helyette mai írásmódunkat követtem. Jelesen, megtartottam: fellől, rolla, osztán, véllem, tölled, szollok, nállam, bocskáttá, térítetté, béhozni, feltenni sat. azon okból, mivel némi erősséggül szolgálnak arra, hogy régi századokbeli íróinknál a kiejtés az írás főszabályadójának tekintetett; ellenben melyek iránt

már ma egyszerű, helyes és közösen elfogadott szabályaink vannak, melyek felett tehát vitatkozni szó- és idővesztegetés, mint p. o. adgyanak, mingyárt, teczik, elszalatt, hadja el, s több hasonlókát elveteltem. Valamint azt is: hogy szövegemet szó és betű szerént úgy szedessem, mint 1580 vagy 1610 körül, vagy pedig ezelőtt egy századdal leírva volt, midőn a mai öszszetett betűjegyek u. m. cz es cs, s z sz és németesen írt h, v—w—u—ui közötti alaki különbség nem létezett — tenni teljességgel czéломra tartozónak nem láttam.

Írátra van még nyílt köszönetet mondanom idvezült gr. Kemény József, nagy-ajtai Kovács István, tanár Tunyogi Cs. József, b. Apor Károly, Torma József, tanár Vass József, dr. Ötvös Ágoston, kánonok Andrási, tanár Szász István, Kríza János és ifj. Karaszek uraknak, kik nekem adatok szerzésében segítséggel voltak s jelesen tanár Vass József úr a gerendi Ungaricák lajstromozása, némely scriptorok áttekintése és a philohistorok jegyzőkönyveinek bepillantás végett átadása által valóban igen kedves szolgálatot tett. Fogadják ezen tisztelt hazafiak édes hazánk s főként árva történetíródalmunk ügyébeni emo fáradozásaikért hálám őszinte kifejezését, s ne szűnjenek meg engem ezután is szíves közremunkálással gyámolítani. Legyenek egyúttal minden hazafiak, kikben hazánk szeretete él, kiknek szíve nemzetiségünk fenmaradásáért dobog, kik nyelvünk és íródalmunk, főként pedig a hazai történetíródalom fontosságát átlátják, legyenek ezennel általam e nagy és szent érdekek nevében felszólítva: hogy a hol Tájékozássaim során bőven kifejtett írodalmi vállalatom körébe eső, bár mi névvel nevezendő történelmi adatokat tudnak, szíveskedjenek azokat az én költségemen eredetiben vagy hiteles másolatban hozzáam Kolozsvárra küldeni, vagy legalább azoknak hollétéről engem tudósítani. Én nem magamnak kérem, nem elrejtteni akarom, nem szándékom azokkal — mint mások hazafiúi lelkesedése árrán nyert kincsekkel — dicsekedni: én közzé akarom és fogom tenni, hogy azokból egy később időnk lángesze nemzetünk dicsőségének templomát építhesse.

Házámfiak! az oltár tüze meg van gyújtva — áldozunk!!

BORSOS SEBESTYÉN KRÓNIKÁJA.

1490—1583.

Folytatta

NAGY SZABÓ FERENCZ

1580-on kezdve 1658-ig.

ELŐISMERTETÉS.

V. S. J.

E történelmi hagyomány, melylyel vállalatom megnyílik, a nemes székely nemzet évkönyveiben nagy emlékek által nevezetes Maros-Vásárhely hajdankori két előkelő polgárának, Borsos Sebestyén- és Nagy Szabó Ferencznek figyelmet érdemlő, kedélyes s helylyel-közzel tanulságos emlékirata. Amaz, akkori fogalmak szerint: Világnak lett dolgairól írott krónikának nevezi jegyzeteit; ez, Memorialénak — emlékezetül hagyott írásnak, mivel a történeteket ok és következtetés nyomozása nélkül csak egyszerűen beszéli el. Az első ír 1562 s következő években, az 1490-től bézárólag 1583-ig terjedő korszakról — kilencz évnek, jelesen 1571—1579-nek kivételével, melyekről jegyzetei elvesztek — meghal 1584-n. Az utolsó 1581-ben születvén, korának eseményeiről 1580-on kezdve — tehát még előbb mint hol amannak írása megszakad — már ifjonta s egész férfi korán át élte délestéig napi jegyzéseket — mint maga nevezi Minutákat — viszen s 1653-n egy egészszó alkotja: elől bocsátván néhány sor bevezetéssel Borsos Sebestyén krónikáját, sőt visszatérőleg a János Zsigmond korabeli erdélyi — még akkor úgy látszik eleven emlékezetben volt — vallástéjításokat is tárgyalván. S ekkor memorialéját bevégezni akarni látszik.

De nem végzi bé, sőt még azon évben folytatja s lejő 1658 augusztus 30-ig; mely napon a II. Rákóczy György balkimnetelű lengyelországi hadmerénnyel felbőszült török portának Erdélyre uszított tatár és oláh hadai Moldvából a Bodzán át betörvén, s rabolva, égetve, gyilkolva a Maros-Vásárhelytől egy állomásnyira fekvő Balavásáráig nyomulván — mint legutolsó napi jegyzete s megrázó: Jézus légy velünk! szava sejteti — több polgártársaival együtt viszontagságos életét hihetően bevégezte.

Igy tehát e két krónika egynek tekintendő, s nagyobb fontossággal a Nagy Szabó Ferenczé bir. Borsos jegyzetei részint a Székely István krónikájából — mely közelebből a Nemzeti-Könyvtárban új kiadást nyert — levén átvéve, részint házagaiban Nagy Szabó által pótolva, inkább azért méltók figyelemre, mivel azokat Nagy Szabó Ferencz saját krónikájának alapjául tette, azzal úgyszólván összeolvasztotta.

Ennyit a krónika eredetéről és alkatrészeiről; belbecsét az olvasó közönség határozza meg. Községkívül becses lesz az, ha a hazai történelem buvára ennek nyomán egyben-másban elutasodik, ha annak során új adatokat talál; valamint ha az azt kedvtelésből lapozó gyönyört s némi tanulságot vehet belőle. Azonban ez — mint mondtam — a közönség dolga. Az én feladatam más. Én — mint hasonló esetben mások által is tétetni ohajtanám — úgy magam részéről kötelességemnek hiszem: az események fonálának kézen tarthatása s az olvasás élvezhetőbbé tétele végett, krónikaíróim célját s történetkezelési kulcsát kijelölni; valamint: a nézpontot is, melyből művét megítélendőnek vélem, felmutatni.

Az elsőről ő maga így szól: „Akarok, Isten velem lévén, valami Memorialét vagy lett dolgokat írni, a melyek országunkban, városunkban és házam, magam s nemzetségemben eltöltek, és egyéb dolgokat a mi illendő lészen.“

És e célját: a haza, szülő-városa és családja történeteinek természetük szerinti terjedelemben párhuzamos figyelemmel kísérését egész művén át nem téveszti; történetelbeszlői elvét: leltéddolgokat és olyat írni a mi illendő, soha meg nem tagadja, nem egyszerű vallván meg, hogy ezt vagy azt nem tudja, mivel nem forgott benne; és megfordítva, ezeket vagy azokat ő tudhatja, mivel je-

lenlétében történtek; hogy pedig az eszély és kimélet határain belől szeret maradni, bizonyítja a kényes körülményeknek egy-két szóval érintése után mindig ezen latin mondat odavetése: „sapienti sat.“ Első és legtöbb helyet foglalnak el a hazai egyetemes események; azután következik Maros-Vásárhely beléletének, történeteinek, várkastélya építésének nyomról nyomra, rokonszenven, benső részvétellel kísért előadása, mi szinte monographiának lenne mondható; végre följegyzvék maga, családja és nemzetsége vezetésb eseményei.

A nézpontot, melyből írónk korának eseményeit tekintti és tárgyalja, s melyből én is művét tekinteni ohajtom, tisztán népiesnek mondhatni. Nézzünk csak végig történetíróink során. A három Bethlen, Istvánffy, Kovácsóczi, Cserei, Szalárdi, Mikó, Kemény — tehát csaknem valamennyi XVI. XVII. XVIII. századbéli ismeretes magyar történetírónk, születés- vagy hivatali állásnál fogva az aristocratiához tartozott, a legfelsőbb polczok olykor éppen a fejedelmi környezet emberei, a közdolgoknak maguk is vezetői és törvényhozók voltak. Ezek intézték a haza jó vagy bal sorsát, ők írták meg annak sorát, történeteit is. S tudjuk, hogy a ki főnnhelyen áll, olykor a messze távol miatt hova tekintete elhat, a közel tárgyakat, olykor ismét a nagy egész mellett mit felölelnie kell, a részleteket nem láthatja; és aztán igen megbocsátható emberi gyarlóság: entelteinket — mások vagy az igazság sérelme nélkül — a kedvezés fátyolozott színében látni és láttatni. Más szóval: Erdély fejedelmi kora eseményeit eddigelő — ha szász íróink történelmi műveit kiveszszük — az akkori Nagyk szemüvegén látjuk. Ez emlékirat, mit a magyar olvasó közönség tőlem vesz, egy közép osztálybeli magyar író közel kétszázados szellemi maradványa. És én erre egy kis súlyt helyezek. Rendén van, hogy valaki olykor a tömegből is hallassa szavát; hiszen ők is ott voltak ama századok eseményeinek szövődésénél s megoldásánál; kell, hogy közülök is elmondja egy-kettő: mint volt a dolgok akkori folyása, mi fájt a népnek vagy mi által érzette sorsát bárcsak időszerűleg is javítva.

A tőba vetett kő legerősb ütést az első vízgyűrűnek ad — a társadalomba lökött baj nem mindig. Itt a nyomás sokszorozott súlya a központtól távolabb eső karikákat, a népréteget éri. A kor-

mányzat közelében élők olykor nem is tudják képzelni, mily hatást tesz ez vagy amaz intézkedés, mint alakulnak annak folytán az események, hogyan foly az élet az alsóbb osztályoknál. A mint az állam hajója békés viszonyok sima felszínén akadály nélkül lejt, vagy szirtek között kétesen evezvén s háborgó örvények fölé jutván hullámok csapdossák, s jó vagy rossz, szabadság vagy szolgaság jő a hazára: nem a kormányzókra — a nemzetre, a népre vannak azok építőleg vagy rontólag, mindkét esetben legnagyobb hatással.

E fölfogásban, e történelmi igazságban van kifejezve Nagy Szabó Ferencz krónikájának jelentősége. Ő nem volt a haza nagyjaival tartósb érintkezésben, nem állott fényes helyen, nem folyt bé az ország kormányzatába: a nép között élt folyvást, s mint közép osztályhoz tartozó, annak örömeit és fájdalmait osztá; de figyelme az egész hazára kiterjedt, érdekeltetvén mind az által, mi annak határain belől és szomszédságaiban történt. S valóban több körülmények mutatják hogy ő közdolgok felett ítélni képesítve volt. Atyja bíróviselt ember, nagy bátyja — Borsos Tamás — két fejedelem alatt konstánczinápolyi követ, maga iskolákat végzett, egyike a felvilágosultabb polgároknak, ki bár atyjának két városi háza s több jobbágya volt, tehát szükségtől nem kényszerítettet, mégis — azon kornak dicséretes szokása szerint — nem tartotta magához illetlennek mesterséget tanulni; 1611-n a havasalföldi vajda és Forgách Zsigmond német császári hadvezér elleni közfelkeléskor a maros-vásárhelyi honvédlövasság másodhadnagyává lesz; 1618-n az ottani kastélyvár hadi felszerelése rá bízatik s annak védelmében részt vesz; 1619-n Konstánczinápolyba megy, mint maga mondja látás és hallás kedvéért; 1621-n Bethlen István országkormányzó által a török tábor számára viendő élelmek másodfelügyelőjévé neveztetik; 1630-n Kékesi Zsigmond fejedelmi követ Maros-Vásárhelyt küldetésben levén, nála szállásol; 1642-n I. Rákóczy György a görgegyi uradalom tisztartóságát bízta rá; 1643-n II. Rákóczy György lakodalmán egyik felügyelő gazda; végre 1658-n a tatárbeütéskor a főurak az ország megmentése fölött házában tanácskoznak. Tehát szinte ötven éven át a közdolgokat figyelemmel kíséri és mindig jegyzéseket viszen. A fejedelmi választásoknál nem jelenik meg, de hogy a népvélemény

melyikről mit tart, jól tudja s óvatosan el is mondja; a törvény alkotásában — mint ő mondja — az urak tanácsában részt nem vesz, de melyik törvény s kinek tanácsa volt jó vagy rossz hatással az országra, szerényen kijelöli; a háboru okait nem kutatja, de hogy miként vette azt a nemzet, sajátos őszinteséggel elbeszéli. Valóban én — eszélyességéből következtetve — hajló vagyok himni, hogy a miről ő azt mondja: ez és az a népnek fáj, az országot bántotta, vagy: e fölött a nemzet örvendez vala, ott az ő egyéni nézetében bizonyára a nép véleménye van kifejezve.

Ezek nyomán én Nagy Szabó Ferencz emlékiratát népies irányúnál fogva, magasabb és tágasb látókörű történetíróink művei szükséges mellékdarabjának sőt kiegészítőjének tekintem. Főrangú íróink bőven előadták az ország sok küzdelmeit a szomszéd hatalmakkal: a nemzetnek küzdelmeit önmagával, az erősebb és befolyásosabb osztálynak a néphezi viszonylatát az én székely történetírómnál látjuk terjedelmesbben. S ha fordul is elé művében egy-két találatlan jellemzés, s személyek és tények feletti ítélete a történelmi köztudalommal itt-ott ellentétesnek látszik is: e tévedéseket az akkori idők elfogultságától mentő történész helyre igazítandja.

Hátra van még kiadási példányomat megneveznem.

Eleinte egy igen tisztelt barátom példánya után akarám azt eszközölni; azonban lehető hibátlanul adhatás tekintetéből szükségesnek véltem azt előbb a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár példányával — melyhez egy Aranka által önmaga számára készített másolat variánsai is csatolva voltak — összehasonlítani. Minek folytán kijött, hogy a kezemnél levő példányban a szórend és mondatalkotás szerfeletti megváltoztatása sőt önkényes hozzátételek és kihagyások által az eredetitől lényeges eltérések történtek.

Tovább nyomozódtam tehát az eredeti példány vagy annak legelső és valószínűleg legjobb másolata után, s a philohistorok írományaihoz jutván, megtudtam mind azt, hogy az eredetit Aranka fedezte föl 1793-n gr. Haller Zsigmond-nénál; mind pedig, hogy a legelső hiteles másolatot is ő maga készítette el ugyanazon évben a nevezett társulat számára, mi történetesen tudományszeretetről s nagyszerű könyvtár-alapításáról híres akkori r. cath. erdélyi

püspök gr. Batthyáninál maradt; végre azt is látam az idézett írományokból, hogy az eredeti példány kemény táblába kötött negyedréti alakú, hátul rongyosított de esonkítatlan, az írás Nagy Szabó Ferenczé — nehéz s bajosan olvasható volt.

Minthogy az eredetinek megkaphatása iránt mind az Aranka-mind a gr. Haller-örökösöknél siker nélkül tudakozódtam, nem volt más mit tennem, mint hogy az imént említett Batthyáni-féle első másolat s ma a k. fejezérvári könyvtárban levő példány milyenségének végire járjak. Mely tárgybani intézkedéseim következtében világos lett előttem az, hogy a Batthyáni-példány (a negyedréti — mert egész ívalakban is megvan) mind külalak, mind származásának korát mutató nyelvsajátságok és szórend, mind végre a későbbi másolatokban nem látható s éppen ezért döntőleg nyomatékos oldaljegyzetek, szóval: számos kül- és beljegyeknél fogva a philohistorok számára másolt s fenn már érintett példánynyal azonos; minél fogva én is ezt vevém kiadásom alapjául.

Igy tehát az olvasó Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferencz krónikáját kezeimből a püspök Batthyáni-példány szerint veszi, gondosan összeolvastatván az előbb a Teleki- és Aranka-féle másolatokkal. Megvagyok győződve, hogy a mai napig Erdélyben ismeretesek között ez legjobb, s hogy ebben a tények előadását, sőt a nyelvmódot illetőleg is az eredetitől lényeges eltérés nincs. Hogy orthographiája nem a XVI. századbeli — mely szerint szövetséget seuetcheznek kell vala szédetnem — nézetem szerint a mű becséből nem von le. Ily írás csak a nyelvészeket érdekletette volna. Egyes személy- és más tulajdonnevekben lehet tévedés, tán szók is lesznek érthetlennék, a minthogy ez XVI. XVII. századbeli írományoknál kikerülhellen. Nem csak a másoló jöhetett kétségbe: miként írja ez vagy amaz szót, nem tétetvén azon korbéli írásokban a-á, e-é, i-y, s-z-sz, u-ü-v sat. között különbség, az ékezés pedig egészen ismeretlen levén; sőt maga az író is használhattott más oklevélbeli előtte ismeretlen jelentésű kifejezéseket, miket azonban egykoru írományokból könnyű megigazítani.

BORSOS SEBESTYÉN KRÓNIKÁJA.

Nagy Szabó Ferencz bevezető szavai.

Ezen könyvet Registrumnak rendeltem volt hogy legyen, de úgy látom, hogy immár az néhány hátramaradt napjaimon el lehetek ilyen Registrum nélkül; kissébbel is megérem. *) Hanem ebben akarok — Isten velem lévén — valami Memoriálét, avagy lett dolgokat írni, az melyek országunkban, városunkban és hazám, magam és nemzetségemben eltöltenek és egyéb dolgokat a mi illendő lészen, ide írok.

Továbbá az én anyámnak Borsos Annának az édes apja Borsos Sebestyén, maga kezével írt volt fel holmi dolgokat, ha reá érkezem, azt is ide írom emlékeztetre legelsőbbben is. Én Nagy Szabó Ferencz m. p. Die 20-a february 1653 irtam ezt.

*) Azon korban, melyben e krónika íratott, szokás volt, hogy gondosabb családok, kissébb nagyobb jegyzőkönyveket készítettek, melyekbe vagyontkat és kiadásaitkat bejegyezték. Ily jegyzőkönyvet kell értenünk e helytt a Registrum szó alatt.

A szüle-apám Borsos Sebestyén kezeírása így következik, a mint írásban tanáltam. *)

Chronica a világnak lett dolgairól.

Melyet én írtam Borsos Sebestyén úgy mint 1562 esztendőben.

1490 esztendőben Mátyás király meghal Bécsben, kit eltemetének a magyarok nagy bánattal és siralommal Székes-Fejérváratt, kiről azt mondták némelyek, hogy mikoron Bécsben beteg lett volna, az urak toltak volna egy hegyes tört által a derekába fel, de ez csak közhir.

1491. Mátyás király halála után a magyar urak mind Rákosra gyűlnek, hogy királyt válasszanak, holott némelyek választák a királyságra az Albert herceget, a lengyel Kasimir királynak a nagyobbik fiát. Kit jóllehet azok béhozának, de a királyi székre bé nem ültetheték. Annakokáért az Albert herceg megtes **) megtére és megtértében a falukat ***) mind elrablá és felégeté. Végre Kassa alá méne és ott fekvék alatta valami ideiglen, de csak hiába, mert semmi nélkül kellett haza pironkodni. Némelyek választák a királyné aszszonynak kívánsága szerint a Kasimir lengyel királynak másik fiát a királyságra a László herceget, kit immár a Mátyás király halála után a csehek tölttek vala ilyen ok és fogadás alatt, hogy a Mátyás király feleségét, a Beatrixet elvegye; kit hitre a László király felfogada, de a koronázás után ő abban semmit meg nem álla, kiért őtet a pápa megátkozta; ****) annakokáért a Beatrix kényszerítették haza menni Neapolisba.

1491. László király, a Kasimir fia, magyar király regnála

*) Itt a kéziratban Borsos Sebestyén arany, ezüst és más holmiének lajstroma s egy pár korjegyzet, ez után egy, saját szerkesztvényéhez előleges vázlatul latin nyelven írt Memoriale áll. Én az első kevésbbé érdekes voltáért, az utolsót, mivel az krónikája során egyébaránt is terjedelmesen kíván fejte, innen elhagyandónak, csak is a mű épsége és csonkítatlansága tekintetéből három csillaggal elkülönítve, annak végére beiktatván láttam. **) A Teleki-példányban: megharagvák és. ***) felföldet T. p. ****) Székely Istvánnál: megoldozá.

huszonkét esztendeig, meghala Budában és eltemeték Székes-Fejérváratt.

1506. Budában az ifju Lajos király születik. Lajos király elég nagy ifjuságában tizenöt esztendeiglen regnála; ez a sár vizébe merüle bé, mikoron a török előll futna a mohácsi ütközetből; kit eltemetének a magyarok nagy bánattal Székes-Fejérváratt.

1514. Tamás ersek, Esztergomnak főpapja, Leo pápának engedelméből nagy kereszteshadat támaszta Magyarországon a török ellen, kiknek főhadnagyok vala Székely *) György, Székely Gecző, az nagybotu Lőrincz pap és a Balog déák; kik mikor meglátták volna a parasztságnak sokaságát, azonhelyt elhagyták a törökre való igyekezetet és országot akarának magoknak venni, kit végben is vittek volna, ha az Szapolyai János erdélyi vajdának fegyvere ellene nem állott volna.

De az urak és nemesség meglátván ezeknek az ő igyekezeteiket, könyörgének egyenlő akaratból a vajdának, hogy ne hagyná őket a kereszteseknek megrontani, mert a király akkor gyermek vala és semmire nem tud vala gondot viselni; kinck akkor az urak és a nemesség megesküvének egyenlőképpen, hogy ha Lajos király gyermek nélkül halna meg, tehát senki fejébe a koronát nem tennék, csak az ő fejébe. Mely ígretnek öröme miatt indittatván a vajda, azonhelyt erejét indittá és megveré a kereszteseknek táborát Tömösvárnál, Váradnál és Erdélyben Kolozsvárnál; annak felette Székely Györgyöt, a kereszteseknek egyik hadnagyát megfogá és a hajdukkal nyersen éteté, harapdaltatá meg. Továbbá a nagybotu Lőrincz papot nyársan megsütteté mint a malacot; Balog déák elszalada és a lengyel király zsoldján hala meg. Azért akkor így rontaték meg a kereszteshad a János vajda ereje által, mely Szapolyai János vajda akkor Erdélyben lakott.

1515. János vajda megveretik Sarno **) alatt a törököktől, holott elveszének Magyarországnak sok válogatott vitézi és hadi szerzői; ennek felette Paksi Mihály és a Szekender ***) vitéz.

1517. esztendőben Luther Márton szent Ágoston szerzetéből való barát ellene támoda a pápa bullájának ****) Saxoniában — — —

*) Dózsa. **) Zarnod. ***) Székely Istvánnál: Zetenger. ****) búcsujának. T. p.

1520. esztendőben szultán Szulimán a törököknek tizenkettődik császára avagy fejedelme regnál igen jó szerencsével mind az mostani ideiglen. Ez megvevé Tót- és Horvátországot, Moldovát és Havasalföldet és Magyarországnak nagyobbik részét.

1521 esztendőben Nándor-Fejérvárát megszállá Szulimán császár harmadfél-százezer néppel, és nem sok idő múlván megvevé ötöt, ki lőn nagy romlására nem csak Magyarországnak, hanem mind az egész keresztyénségnek; jóllehet hogy nagy erővel készült vala annak segítségére Lajos király, de igen késén, mert immár Szulimán el is ment vala alolla és népét benne hagyta vala, mikorra Lajos király felkészüle.

1526 esztendőben Lajos király megvereték Szulimántól a Mohácsnak mezején, holott elesék a Lajos király, mind az urakkal és püspökökkel öszve; mert csak huszanötezer mene szembe a harmadfél-százezer törökkel. Akkor a török elrablá és elégeté majd mind egész Magyarországot, mind Budával a fővárossal öszve; holott elesék Tomori Pál barát, a bácsi érsek Palóczi Antal, Szepesi György, Szécsi *) Tamás, Drágfi János, Préni Ferencz, László érsek és többsokaságu urak és népek.

Ezután csak hamaridővel, János vajda Magyarországnak mind az egész országtól királyá választaték az ő fogadások szerint, és szent Imre napján megkoronáztaték Fejérváratt. Ki regnála elég nagy háborussal úgy mint tizenöt esztendeig, meghala pedig Szászsebesben, kit eltemetének az ő hívei nagy bánattal Székes-Fejérváratt.

1527 esztendőben Ferdinandus egy néhány uraktól béhozaték Magyarországra a királyságra János király ellen, és nagy erőt indítván, magát megkoronáztatá Székes-Fejérváratt és Budába székébe üle. Honnét elbocsátá minden erejét János király ellen, ki akkoron Tokajba gyülekezők vala; ki megvereték ugyanottan az önnön híveinek árultatása által, de ő maga Szapolyai János király által szalada a Tiszán és Tokaj várát a németeknek hagyá. Akkoron szakada az ország kétfelé, mert némely tartja vala János királlyal, némely pedig Ferdinandussal mindez napiglan: mely pártolás teljességgel a török kézbe ejté az országot.

*) Széchi.

1528 esztendőben János király erdélyi és lengyel erővel esmét újabban felkészüle és által menván a Tiszán szálla Szinnára, Kassán aloll a Hernád mentében, holott esmét az ő híveinek árultatása miatt megvereték Török Bálint által Ferdinandustól, honnét elszalada, bífuta Lengyelországba; de mindazonáltal a Tiszán innét Erdély felől Ferdinandus nem birhata, mert azok minden hűséget tartának János királynak, a mint néki megesküdtek vala. De Kassa, Eperjes, Bátfá, Szeben, Lőcse magokgondolatlanul Ferdinandus királynak esküvének, sok ezüst marhájoknak kezében maradásával.

1529 esztendőben Szulimán török császár mikor meghallotta volna, hogy János király országából kifutott volna, rajta könyörüle és követei által minden kegyelmességét ajánlotta néki, és ígré arra magát, hogy ötöt esmét székibe ültetné; annakokáért harmadfél-százezer emberrel Buda alá feljöve — ki előtt Ferdinandus Németországba lépék, pusztán hagyván Buda várát sok várakkal és városokkal öszve — holott János királyt székibe ülteté, és ő maga Bécs alá méne fel, kit meg is vett volna, ha a télnek hidegsége onnét el nem űzte volna.

1530 esztendőben Ferdinandus király nagy erővel János királyra esmét reá szálla, Budát is sok ideig vivá, de semmit nem tehete néki; mert Buda köfalait belől emberhússal megbérlették vala, holott számtalan népet elvesztvén, kényszerítették haza térni Németországba.

Ezen 1530-k esztendőben concilium lőn Augusztában a keresztyénség hite felől, holott a keresztyén doctorok erős bizonyosságot tőnek mind az egész concilium előtt az ő hiteknek vallásáról; de a római pápa annak semmit sem engede, hanem ugyan azon római hitben marada meg.

1532 esztendőben Szulimán török császár esmét kétszázezer emberrel Bécs alá indula, és hogy Magyarországot meghaladta volna, nem sokat késvén, Ausztriában raholván, Tótország felől haza felé indula, mert a télnek hidegsége szinte elközelget vala, ki jóllehet kimentiben népében nagy kárt valla, de mindazonáltal békével haza méne országába.

1534 esztendőben Megyesben megöleték Girithi Lajos az erdélyi uraktól.

1536 esztendőben Kassát megvevé a János király népe árul-
tatás miatt, kit vastagon meg is dúlának és a főfő népeket mind szám-
kivetésre vivék, a városnak pedig elvévék szabadságát és kapi-
tányt vetének beléje.

1536 esztendőben megveré Szulimán török császár a némete-
ket Tótországban és a cseheket, kiknek kapitányok Kaczán vala,
holott hatvan faltörő ágyut nyere a császár a némettől.

1540 esztendőben János királynak egy fia születék Budában
az Isabella aszszonytól, a lengyel király leányától; de a király azt
nem láthatá, mert minekelőtte Erdélyből haza jött volna Budába az
ő fia látni, annakelőtte őtet Isten kivévé a világból; ki halálának
idején feleségét, gyermekét ajánlá oltalmul a barátának és Petruit *)
Péternek mint jó híveinek.

N. b. Ifju János király születék 1540-ben, megholt 1571-ben.

1541. Ferdinandus király hogy meghallotta volna a János ki-
rály halálát, tehát azonnal megszállá Budát nagy erővel; kire reá
jöve Szulimán török császár, és levágván Buda alatt a némete-
ket, Budába szálla és kihivatá Budából az urakat a király kis fiával és az
anyjával Isabellával együtt, kik közül kifogá a vitézlő híres neves
Török Bálintot, és a többi a gyermekkel együtt Budába bocsátá.
Török Bálintnak ada császár Galatában egy tornyot örökös tisztül, **)
hogy életéig ott lakjék és bírja. Másodnapra Budában minden rend-
beli embernek fegyverét elszedvén, Isabella királyné aszszonyt
Fráter Györgyöt és Petruit Pétert minden vitézlő népével össze
fegyver nélkül szarakori ***) módjára Budából kiküldé, és a várost
mind Pesttel össze magának elfoglalá ily szín alatt: hogy a gyermek
apja Szapolyai nagy János király halálakor a tutorságot császár-
nak vallotta volna, kinek fiának azt húsz esztendő korában mind
az egész országgal együtt esmét kezébe ereszténé. Oda Buda!

1540. Ez tájban Konstánczinápolyban egy Ibraim nevű fő tör-
ök papot, ki a Kriszlust praedicálni kezdette volt és Mahumetel
hamisolja vala, ezt megkövezék a törökök, azután a testét megé-
getvén, a széllel elfútaták a porát.

1542 esztendőben Joachim a brandenburgumi herczeg a sza-

*) Petrovich. **) Más szóval: tisztességes fogságba vétel. ***) Székely
Istvánnál: szarahóra.

bad városok erejével Németországból alá jöve hogy ő Budát megve-
gye, de semmiképpen szerét nem teheté; azért haragjában hátra
tére és fogva vivék Préni Pétert, kit osztán soha el nem merének
bocsátani; mely úrfiúnak Bécsben a fogságban lön halála.

1543 esztendőben Szulimán török császár esmét feljöve Ma-
gyarországba, és megvevé Ferdinandustól Székes-Fejérvárat és
Esztergomot és erejét hagyván benne, úgy térem meg esmét országába.

1550 esztendőben Vásárhelyt Borsos Sebestyén házassodék
meg, ki elvévé a Nagy Köpeczi Tamás leányát a Katus aszszonyt.

1551. Fráter György barát a kincstartó szembe lön Görög Mi-
kolával Báthorban a Ferdinandus hadnagyával, holott a barát elállá
a török mellől a Ferdinandus pártjára, kinek Erdély országának birod-
almát legottan ajánlá.

1552 esztendőben Ferdinandus király Baptistát nagy erővel
bocsátá bé Erdélybe, de Erdélynek az inkább lön romlására hogynem
mint oltalmára. Azon esztendőben kincstartó barát kibeszélé Er-
délyből a királyné aszszonyt mind a kis fiával össze, ily szerzés
alatt: hogy Ferdinandus király lenne nekik oltalmok és tutorok, ki-
nek bizonyására Ferdinandus király a leányát a királyfiúnak ígéré,
mert a János király fia immár tizenkét esztendőben jár vala; annak-
felette Slésiában egy herczegséget ada nekik az hol lakjanak; kit
mind azért mivelének, hogy Erdély országát a barát Ferdinandus után
szabadon birhatná. Azért a királyné aszszonyt Erdélyből kiinditák
Kassába és onnét Slésiába, kiket a jó Petruit Péter nagy siralommal
és bánattal elkésére.

Azon a nyáron Lippát megvevék a törökök, de azonhelyt
Baptista és Fráter György kincstartó barát esmét kiverék a törököt
belölle. Honnan megvevén a várat, Ulmán *) béget kincstartó barát
nagy békével elbocsátá, mely elbocsátásáért őtet azon őszön meg-
ölék hegyes törrel Alvinczben a Ferdinandus vitézi; kinek az ő holt-
testét érdeme avagy latorsága szerént egy néhány napiglan a párna
tolla között tarták, mert abban gyanakodtak, hogy esmét a török
mellé akart állani a szultán Szulimán pártjára az országgal együtt.

1553 esztendőben Szegedet Tót Mihály az hajdukkal megve-
vé, de az Úr Isten nem tartá sokáig benne, mert az Isten igéjének

*) Székely Istvánnál: Ulmán. T. p.: Ula ma.

hirdetők kiűzték vala onnat, kiket a törökök nem bántottak sőt tisztességben tartottanak; továbbá adták vala magokat a nagy szépségnek és paráznaságnak, mely miatt Szeged alatt a hajduk a törököktől mind levágtának.

1553 esztendőben a török megvevé Lippát, Solymost, Beczkereket, Fellakot és több várakat nagy sokakat; Tömösvárat is, *) kiben elvesze a fő vitéz és nemes úrlú a vitéz Losonezi István és kis Cárpo.

Herélt basa megveré Ördög Mátyást a Palastoknál, **) az holott ám elhullának sok jó vitézek és a Sardala ***) püspök Ördög Mátyással együtt.

Azután megvevé Drégely várát, Gyarmatot, Szécsent, Hol-lókövet és sok egyéb erősségeket a török bassa; azután esmét százhatvanezeren szállának Eger alá, kit harmincznyolcz napig erősen vívának, de látták hogy meg nem vehetik és elmenének alolla sok népeknek veszedelmével. Kik között főember törökök valának, úgy mint: Ambát bassa, Bali bassa, Billér ****) bég. Eger várában pedig ezek a főemberek valának: Dobó István, Meczkei István, Szoltai István, Gergely déák, Fígedi János.

1554 ***** esztendőben egész Erdélyben egy igen nagy döghalál lőn, kinél nagyobbat emberi emlékezet soha nem tudhat említeni, ki miatt nagy sok nemzetségek elfogyának a világról. Ebben a döghalálban hala meg Borsos Sebestyennek az első felesége Katus aszszony, a Nagy Köpeczi Tamás leánya, kit az elmúlt 1550-ik esztendőben elvőtt vala; ugyan attól való fia is akkor hala meg az döghalálban, kinek János vala a neve. Ez a Nagy Köpeczi Tamás az, a ki kincstartó barát idejében arendator volt az országban, ez csináltatta volt azt a szegeletházat, mely a Szent-György utca és a Szent-Király utca szegületében vagyon. Mely házat az én atyám Nagy Szabó János Köpeczi Jánostól a mostani Köpeczi János és Mihály apjától pénzen meg vette vala a Básta veszedelme tájatt. Azután, az apám halála után az anyám is meghalván, az én

*) A Teleki-példányban említve van még: Szabadka sat. **) A gr. Kemény példányában: palás (óknálvan írva. ***) Székely Istvánnál: Sbardala. ****) Sz. Istvánnál: Begler. *****) A T. p.-ban ez év krónikája im e jegyzéssel kezdetik meg: 1554-n támada egy Stan-karus nevű ember, ki eretnekséget vall vala.

öcsémnek Szabó Istvánnak hagyá az anyám testamentomban. Azután egykor mi gondolatjából Borbély Istvánnal cserét indíttá, melyet én megértvén, elverém akkor rolla és adék néki vagy kétszáz forintot, hogy élhessen velle, ne szoruljon reája. De azután mikor az én pénzemet megkértem volna tőle, esmét néki átalkodék, hogy oda Borbély Istvánnak cserélje azon a házban, kit Borbély István csináltatott vala az elmúlt 1623 és 1624-ik esztendőben; de esmét valami nehezen ellene állék, s elverém rolla másodszor is, és esmét 60 forintot adék néki hogy éljen utánna.

Azután osztán harmadik úttal a feleségével Borbély Annával nagy titkon egyetértvén úgy szaporkodtak néki és cseréltek, és azt a rossz házat s hatszáz és huszannyolcz forintot adott néki; mely ellen a concambium mián nem állhaték semmi úton módon, hanem odaveszté szegény öcsém. Ő maga is nem éle két esztendőt, meghala; gyermekei is azelőtt mind megholtak vala. Így veszté el nemzetemből a jó házat, semmi intésemnek nem adván helyet.

N. b. Ezt én, Nagy Szabó Ferencz írtam ide, szüle-apám felesége halála alkalmatosságot adván ez írásra, hogy az én maradékom ezt így érthessék a dolgot tőlem.

1555 esztendőben Borsos Sebestyén hozza Kolosvárról feleséget másodszori házasságában a Köpeczi Tamás leánya után, az Hoszszu-nemzetből a Kristina aszszonyt, nagy tisztességgel.

Ezen a télen vivé el a város malmát az árvíz fársághban, és a tél igen lágy tél vala, kin semmi hó és jég nem lett vala.

1556 esztendőben Petruit Péter béhozá Podoliából a János király fiát mind annyával az Isabella aszszonynyal egyetemben, a kit Frater György a kincstartó barát baráti álnoksággal kibeszéltet vala, kinek lakóhelyét Erdélynek részébe esmét behelyezteté.

A moldovai és havasalföldi oláhok negyven ezeren Erdélybe jövének a király fia mellé, kik Erdélységben, a Nyírségben, a Szamosmentiben és a Szilágyságban nagy dúlásokat és égetéseket tőnek, és úgy térének hazájokba.

1556 esztendőben ada az úr Isten Borsos Sebestyennek egy fiu magzatot az ő feleségétől a Kristina aszszonytól, a Jánost.

1557 esztendőben a János király fia Váradot megvevé Ferdinándustól a német császártól.

1558 esztendőben Németi Ferencz Tokajból, a János király híve, szent Jakab havának húszadik napján ötszázad magával megveré a németeket Szerencs alatt, holott mind a két fél között sok jámbor vitézlő népek hullának el.

Isabella a nagy János király felesége három urakat vágata le: Bebek Ferenczet, Kendi Ferenczet és Kendi Antalt.

1558 esztendőben ada az úr Isten Borsos Sebestyénnek az ő feleségétől a Kristina aszszonytól egy fiu magzatot, a Pált.

1560 esztendőben esmét ada az úr Isten Borsos Sebestyénnek az ő feleségétől a Kristina aszszonytól egy leányzó-magzatot, kinek az ő neve lón Katus. N. b. ez volt a Szabó Gáspárné.

1562 esztendőben Balassi Menyhárt elárulá a János király fiát és a Ferdinandus király pártjára állá. János király nagy hadat indította és megszállá Hladad várát sok fő vitézekkel Németi Ferencz által, ki akkor Tokajban kapitány vala. De ott a János király fia hada igen megveretteté a Ferdinandus ereje által, mely harczon sok vitézek elhullának és sok nyereséget nyerének. Onnat Balassi indult Szakmárra, és a nyereséget Szakmárban mind egy házba rakák, hogy ők jövődében nagy gazdag kótyavetyét hánynának; de az úr Isten nem bírá nékiek, mert a budai bassa azon nyáron eljőve Szakmár alá és megszállá Szakmárt, és a benne lévő sok préda mind elége. A törökök sok ideig vívák Szakmárt, és ugyan meg is vették volna, ha Balassi belölte ki nem szökött volna. Végezetre a törökök elmenének haza nagy békével Szakmár aloll, senki nem bántá őket, hanem rabolva és égetve haza menének.

1562 esztendőben nyári időben a székelyek mind feltámadának ilyen szín alatt: hogy ők az ifju János királyhoz mennének az ő szabadságoknak megnyeréséért. Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért. És mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, tehát legottan hadnagyokat emelének közöttök és tizedeket rendelének. Mely hadnagyoknak neveik ezek valának: Nagy György, Gyepesi Ambarus, Bán András. És így a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni.

De az ifju király őket nagy kegyesen unszolja vala hogy szálljanak le, és ő nekik minden szabadságokat megengedni kész volna; de ők a val semmit nem gondolának, hanem a Nyárad mellé

szállának az ákosfalvi rétre, honnat a három széket elválogaták, és a Mihályfi Tamás házára menének egy szereda nap estve, és az udvarházat igen megdülák és hördő borokat vivének a táborra.

Másnapra kelvén csütörtökön esmét elválogatának úgy mint két ezer népet, hogy Görgényre és Régenre menjenek, hogy ők ott düljanak és népet bajtsanak; és a régenieket és a görgényieket táborban találák és azokat mind elhajták.

Akkor Gernyeszeget is mind eldülák alá jöttökben a Maros mellett.

Azután egy péntek napra kelve, szállának Koronka mellé, és azelőtt való dülástól a mi megmaradt vala a Mihályfi Tamás házána, azt esmét mind eldülák és a házat is elégeték.

Onnét szombaton reggel elindulának a derék táborra, mert a derék táborok a Kis-Küküllő mellett vala Holdvilágnál. Király igen hamarsággal nem sok népet indította Tordáról úgy mint két száz lovagot és két száz darabontot, kik között valának jámbor vitézlő rendek, úgy mint Polgár Ferencz és a vitézlő Mihályfi Tamás, ezen kívül sokan az erdélyi urakban. Ezeknek hadnagyok vala a vitézlő Petri Gábor és a vitézlő Radák László.

Azon szombaton reggel a király népe Vásárhelynél általkelle a Maroson, és a székelyek után indulának, holott elérék őket a Nyárad mellett és szembe állának, és a székelyek Deus-t kiáltának és szembe ütközének; de a király népétől a székelyek megveretének, kikben igen sokan elhullának és levágattatának, némelyek pedig elszaladának. Akkor onnat a Bán András elszalada, ki főhadnagy vala; de azon kívül rabokat sokat fogdosának és némelyeket csak elhajtának. Így vereték meg kis Görgénynél a székelyeknek a kissebbik tábor a Nyárad mellett.

Ezt mikor megértették volna a másik táborban lévő székelyek, igen megrémülének, és a két hadnagyot úgy mint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambarust ő magok megfogák és királynak küldék, mert a más hadban a Bán András elszaladott vala. És így a székelyek mind házokhoz oszlának.

A király akkoron nagy haddal készült vala a székelyek megrottására úgy mint húsz ezer emberrel. Minden hadával azért király szálla Segesvárra, és ott nagy gyűlést tétete; és oda az erdélyi ura-

kat mind elhivatá hitetlenség alatt, hogy megérthesse: kik legyenek a székelyek feltámadásának okai? És a sors esék a székely urak közül Lázár Istvánra, Kornis Mihályra, Farkas Pálra, Lázár Jánosra és Bernád Ferenczre; kiket akkor mind megfogdosának, kik közül némelyiknek a fogságban lön halála. De azon kívül esmét egy néhányat találának kik abban részesek voltak, ugymint a Benedek Geréb, Kátai Ferencz és a Kátai György, Andrási Márton, kiket nagy erőss fogságban tartata király Görényben és Gyula várában.

Azután a két hadnagyot ugymint Gyepesi Ambarust és a Székely Györgyöt Segesvárnál felnyársoltatá. Így történeken és rontatának meg a támadásért akkor a székelyek a király fiától 1562-ik esztendőben.

Nem sok idő elmulván, a király küldé népét Udvarhelyre, kiknek kapitányok vala a vitézlő Petri Gábor. És a barátok klastromából csináltatának egy várat, kit nevezének „Székely-támadá” várának, és ahoz mindjárt elfoglalák a székelyeknek szabadságokat, *) ki lön a székelyeknek nagy romlásokra és igen nagy károokra.

1562 esztendőben hala meg Borsos Sebestyénnek az ő vén anyja, kisaszszony-havának második napján.

1563 esztendőben szent Margit aszszony nap előtt való hétfőn estve, mikoron a hold tele volna, a hold teljességgel feketévé változék és semmi világossága nem vala; tartott ez dolog mintegy óráiglan.

1563 esztendőben jó száraz nyár lön és száraz ősz; búzának és ősű **) gabonának bővsége nagy lön, úgy hogy a búzának a szépinek öregküble járt huszonkét pénzen, az az négy küből egy forint, az elegyesebb pedig hat küből egy forint, az árpának küble tizenkét pénzen, a zabnak pedig járt nyolcz pénzen, az igen szépi 10 pénzen járt egy küből.

*) A Teleki példányban egy később időbeli oldaljegyzetben ez iratik: „Az originálban nem szabadságokat, hanem szabad savokat” áll. Mi valószínűbbnek is látszik, mivel tudva van, hogy a székelyeknek, valamint a megyei nemességnek is, hajdon az ország sóbányáiból ingyen sayok járt. **) T. p. böczör.

1563 esztendőben János király béküldé Moldovába Radák Lászlót és Daczó Tamást István vajda mellé nagy haddal Despotra; reászállák Szucsáva várát, Despotot onnan kivevék szent Márton napnak előtte mintegy héttel, és a vajda Despotot levágtatá.

Ugyanezen 1563-k esztendőben Nyerges Sebestyén bíróságában történek engem polgárrá szent Mihály napján.

1563 esztendőben feleltettük meg a várost, és mentették magokat a gonosztevő emberek: hogy ennek előtte való két esztendőnek utánna a tordai gyűléstől fogva, ezután azért a bűniért senki nem kergetheti és nem büntetheti őket.

1564 esztendőben husvét után való vasárnap Erdélyben a papok conciliumot tőnek Enyedre a Kristus vacsorája felől; mert a szász papok azt mondják vala: hogy a Kristus teste az ige által a kenyérben elváltozik, az az, a kenyér Kristus testévé lészen az ige által, és az ember szájába ugyan a Kristus testét adják. A magyar papok ellenben azt mondják vala: hogy nem változik el a Kristus testévé az a kenyér, és az ember szájába a Kristus testét nem adják, hanem az úr Jézus halálának emlékezetére a kenyeret adják, és a Kristus testét lelki szájjal eszi az igaz hitű ember, nem testi foggal rájja. Azért a hitetlen ember akár mennyiszer járuljon a Kristus vacsorájához is, de ugyan nem vészi a Kristus urunk testét. Ezen semmiképpen meg nem egyenesedhetének, mert a szász papok ennek nem engedének. A Héderfői Tamás halála ottan hamar következék.

1564 esztendőben ada *) az én feleségemnek a Kristina aszszonynak egy leány magzatot, kit Annának keresztelének. N. b. **) Ez volt az Anna aszszony az én nagyanyám, Nagy Szabó Ferencz édes anyja Borsos Anna aszszony, kit adott volt Borsos Sebestyén szüle-atyám házasságra a Nagy Szabó Boldisár fiának Szabó Jánosnak úgy mint 1580-k esztendőben, kivel élt negyven esztendeiglen, úgy mint 1620-k esztendőig, melyről ide fel többet nem akarok írni mostan. Ezt én Szabó Ferencz írom csak magamtól.

1564 esztendőben mindszen-havának harmadik napján, az az kisaszszony-nap előtt való vasárnapon, ifju János király Szakmárt

*) Isten. **) Ez N. Szabó Ferencz pótló jegyzete.

megszállatá Somlyai Báthori István által, kit meg is vőnek minden viadal nélkül, mert akkor Balassi Menyhárt honn nem vala. Balassi Menyhártnak a felesége egy kis fiával és egy leányával össze foglyá esék, kiket király fogva tartata Erdélyben Vécs várában sok ideig; onnét alá viteté Dévába.

Ugyanezen őszön király nagy hadat inditta, és a törökök sokan melléje jövének segítségül, és Hadad várát megszállá; kit hamaridőn megvőn és mind a földig lerontatá; a magyarokat a kik benne valának békével elbocsátatá; azután által költözék a Tiszán és megszállá Áthya várát, és erős ostrommal azt is megvevék; azt is mind a földig lerontatá és a benne valókat békével elbocsátá. Ezt meghallván Kovászó várában a kik benne valának, királynak azt is megadák; azt is király mind a földig lerontatá; ezen kívül király egynéhány apró kastélyokat mind a földig lerontata.

Megint által költözik a király a Tiszán. Elzed alá méne; nagy Báthori Miklós a bátyja által Báthori György által szép szót ada a királynak, hogy fejet hajtana; de mihelyt király onnét elméne, abba ő semmit meg nem tökéle.

Kis-Várdát király megszállá, és Kis-várdai Mihály királynak fejet hajta, a várát a királynak ajánlá; király könyörült rajta, Kis-Várdában ötet benne hagyta.

Ezek meglévén, király megint jó egészségben Erdélybe hazajöve, az úr Istent dicsőírvén és magasztalván. Mert ő fejevári monostorból a bálványokat mind kiontotta vala, kiért a hatalmas Isten az ő hadakozását jó szerencsésé tette vala.

1565 esztendőben karácson havában Svender *) Lázár alájöve Németországból nagy erővel, fegyveresekkel és lánczokkal **) egyetemben; megszállá Tokaj várát, megtörék és hamar megvevék. A jó Németi Ferencznek ott történék halála. Onnét elindittá népét Svender Lázár Szakmár alá. Ebben lön híre Báthori Istvánnak, és meggyújtá a város körül való palánkot s mind megégeté, és úgy jöve alá Váradra. A németek Szakmárba nagy könnyen bészállának. Onnat menének Erdőd alá; Erdődöt Báthori György nagy könnyen megadá a németeknek, belölle szépen kiköltözék.

*) Svendi. **) Láncsússokkal, dsidásokkal.

Kövárat ugyanazonképpen adá a németek kezébe. Onnat menének a németek Bánya alá. De a király meg nem segítheté őket, *) mert igen nagy tél vala, és a királynak kész népe akkor nem vala; mert népét akkor nyűgottja vala, mert azelőtt való őszön mind hadakozott vala.

Nagy-Bányát a németek akkor megvevék, mert a király népe ugyan megadá nekik, és Serédi István hamar a németek mellé állá és Cseh várát nekik ajánlá. Abba is népet bocsátának a németek.

Király jó tavaszra kelve nagy szertelen **) indula, mert a török immár feljött vala király segítségére; az erdélyi had, a nemesség és a székelység készen indula a király után, mert Váradban immár király meg is nyűgott vala.

Váradról király megindula minden erejével, és a törökkel szembe lön, és mind a két had Szakmárt megszállá; hun nagy harcokat tőnek, mely harczon egynéhány ***) személyek elveszének.

Erdélyből visznek vala a király táborára nagysok éléseket, mert a szertelenségnek indulása miatt a had élés nélkül megindult vala; azt az élést pedig, a kit visznek vala a tábor után a csehiék, mind elhajtották vala az erdőiek; és elfogták vala a király hadának éléseit, mely mián élés nélkül a király hada igen megfoghatkozott vala, éhség közöttök igen nagy vala: király ezen igen megbúsult vala. Hamar inditá király hadát Erdőd alá, és Erdőd várát megszállá a király a törökkel együtt, kit sok ideig vitata és igen megtörete, és erős ostromokat tétete rajta; végre meg is veheti vala, de önnönmagok megadák, és a törökökkel a benne valókat mind levágák. Senyei Miklós foglyá esék a jancsár agának, kit király nagy törekedéssel megváltá és nagy békével elbocsátá.

Svender Lázárnak az öcsese Svender Kristóf ott esék foglyá a bassának, kit császárnak rabul küldének.

Azt mikor megértették volna Csehben, a csehiék a várát felgyújták és mind megégeték — úgy menének ki belölle.

Onnat indula a király Bánya alá. Ezt megérték a Bányában

*) A bányasiakat. **) Vagy hertelen; székelyföldön ez is divatoz. Az első betű hosszú német s-sel lévén írva, mindkétképpen olvasható.

***). Hiehetően a szám kimaradt.

való németek, Bányát meggyújtották és mind elégeték. Jut a király hada Bánya alá, és megvevék azt a lánczoktól, kiket király nagy békével bocsáta el Bányából. Onnat király indula Szakmár alá; melyet a németek hogy megértének, Szakmárból kiszállának a Tisza mellé egy szigetbe, és a németek ott sánczba ásák magokat. Ott a király megveri vala őket, de a törökök elárulák a királyt, és elállának a törökök a király mellől. Ezen király igen megbúsula, és nagy haragjában Erdélybe visszajöve. E dolgot hamarsággal a vén Szulimánnak király jámbor követei által hírré tevée, hogy a budai bassa véle így cselekedett, s hogy a németeket megverhette volna, ha a budai bassa el nem árulta volna. Ezt a dolgot a Szulimán császár mikor megértette volna, a bassúra nagy haragját vetée, és királynak ígéretet tön esküvéssel, hogy a királyt nem hagyja, a budai bassát pedig megbünteti. A királynak ugyan a volt az akaratja, hogy önnönmaga személye szerént császárhoz menne; de császár mikor azt megértette volna, követek által a királynak azt hagyá, hogy országában vesztleg lenne és az országot őrizné. Ugyanakkor Szulimán császár a királynak ilyen ígéretet tön: hogy a jövődő nyáron az ő vén fejét kihozná a Ferdinandus királynak megrontására; de ugyanakkor követei által azt is hagyta vala: hogy a király eleibe menne akkor Nándor-Fejérvárhoz és véle szembe lenne mikor oda érkeznek a császár.

1566 esztendőben szent János napjára viradólág adá az Isten Tamást e világra. N. b. Ez dificiált.

1566 esztendőben a vén Szulimán császár nagy erejét indította úgy mint négyszáz ezer emberét. És mikor a Száva mellé szállott volna, a király nagy szép készülettel, magyarországi főfő urakkal és erdélyi főurakkal és jámbor főszolgáival és a kolesos városbeli fő népekkel, császár hagyása szerént megkeresé nagy bizodalommal. És a király a császárral szembe lön Nándor-Fejérváron aloll, szélyül a Duna, Száva közben, a Szeremség végiben. A császárt ott a király nagy szép drága ajándékokkal megajándékozá. Császár azonképpen a királyt megajándékozá szép fő lovakkal és öltözetekkel. És a királyt esmét Erdélybe bébocsátá.

1556 esztendőben a király haza jöve Erdélybe. A császár Pertali bassa által megszállatá Gyulát; ő maga méne Szíget vára

alá, onnét elválogata negyven ezer jó tatárt, hogy a felföldre rabolni mennének.

A király pedig mihelyt Erdélybe haza jöve: nagy szép népe a királynak akkor készen vala, és elindította hadát Sákavára alá; kit mikor nem sok ideiglen vitt volna, nagy erőss ostrommal megveve.

Pertali bassa is Gyulát nagy erőss ostrommal és viadallal megvevée, és a benne való vitézeket levágák és némelyeket rabságra vinnék benne.

Szulimán császár pedig Szígetváran kilencz ostromot tétete, kit nagy erőss ostrommal meg is vótete; a jó híres és neves úr Szrényi Miklós amott elvesze, véle egyetemben nagysok jámbor vitézek elveszének és rabságba esének, mind a földnépe is mind elraboltaték és leváगतék; mert a tehetetlen Ferdinandus király meg sem meré a császár hadát látni, nem hogy a várban a vitéz Szrényi Miklóst meg merte volna segítni.

A király indította hadát a jó Tokaj vára alá, de a tatárok immár a felföldet mind Kassáig elrabolták és elszáguddották vala; a király is immár nem sok időre megvótte volna Tokajt, hogy ha a Szulimán halála híre nem érkezék vala. Mert a Szíget megvételekor immár a császár halva fekszik vala, és az utolsó ostrom — a kilenczedik — még azután lett meg. Ezen Ferdinandus császárnak lön nagy öröme. A török Szígetben népit hagyván, haza mene és leszálla, és új császárt választának; a király is pedig nagy békével bójöve Erdélybe.

1567. esztendőben a király nagy erejét indította a bőjtmás-hava fogyta felé és személye szerént megszállá Kövát, kit Báthori György a németek kezébe adott vala; kit ugyan meg is vön a király nem sokáig vitatván nagy erőss ostrommal, holott esék foglyá a bányai kapitány a Solyom Péter.

1568. Onnat a király indította hadait Bánya alá. Mikoron Bányát megszállották volna, a németek erőssen tarták a várat, és ott a királynak sok népe megsebesüle. Igen nagy erőss ostrommal végre megvevék a várat és a benne való lánczokat mind leváगतá; azután a városnak kerítését földig mind letöreté. Ezt a német császár mikoron meghallotta volna, lön ezen nagy bánatja és az ő követi által a királytól frigyet kívána; azonképpen az új császárt is megtaláltatá és onnat is frigyet kíván; mert immár onnat a király Szakmár alá akar vala menni, kit az Isten kezébe is adott volna, ha a csá-

szárral és királlyal a frigy meg nem lett volna. Így tére a király országába Erdélybe akkor nagy békével.

1568. esztendőben szent Mátyás-nap estin bőjtelő-havának 23-k napján ada az úr Isten az én gazdámasszonyának egy leány magzatot, kit Ersébetnek hívtunk.

1570. esztendőben ada egy leány magzatot, kit neveztünk Orsolya néven.

1571. esztendőben a második János király tétete egy nagy gyűlést M. Váshelyen. Mikor a gyűlés elvégeztetett volna, méne a király Görgény várába és ott megbetegedett, és igen betegesen méne alá Fejérvárra.

Második János király itt meghal 1571-ik esztendőben.

N. b. Immár a mit mostan írok, én Nagy Szabó Ferencz én magamtól írom ez néhány ígét.*)

Mikor János király felserdült volna az atya halála után két-felé tekintvén, látá azt: hogy az egész keresztyénségben immár oly változás lett volna, hogy kiki mit akarna azt vallaná a Luther Márton újításának utánna; mert immár ide Erdélybe is behatott vala a Luther Márton reformált tudománya, melyet elsőbben egy Johannes Huntherus nevű deák, ki akkor oda fel lakott, mikor oda fel a hatalmas nagy veszekedés volt Károly és Ferdinandus császárok idejében. Azután az alájövé, úgy hozott alá a Luther Márton könyveibe, és úgy serpált azután az egész szászorságon a lutheranizmus, melyben az egész szászorság megnyugodt és megerősödött mind e mai napiglan mely nap ezt írom. Megis marad talám.

De 1536-ki esztendőben ugyan oda fel a Luther discipulusi, ugymint Beza, Brencius és Calvinus János és sokan többek is ellene írának az úr vacsorája felől és egyébről is nagysokakról; mely miá elpártolának egymástól, és magokon Calvinusról marada a calvinista név, és Lutherről a másik felen a lutheranus név mind e mai napiglan.

*) Itt kezdődik a reformatio Erdélybe mikénti békéjévelének az Előismertetés során érintett leírása.

De immár mostan ismét a mint látom, a calvinista rend abban is újítást fog szerezni, mely újítás napról napra itt közöttök terjedni és hallatni kezdetelt; melyek ki is nyomattak már, és 23 articulussal látom.

Mely újítást Belgiumban és Angliában indítottak meg ez előtt majd hatvan esztendő tájatt, mihelyt az angliai Jakab király, az anyja halála után, a régi római igaz vallásból kitérítette az országot. És így az előbbeni calvinistákon a puritanus név marada, az újakon*) pedig a protestans név vagyon. Ezt én nem a kisujjamból szopom, hanem a magok régiebb és mostani írásokban szemmel látom és olvasom naponként. Mint lészen és immár miben állapodnak meg, tudja csak az egy Isten.

De ezt is mostan ebben hagyván: a királyról a mit elkezdetem vala írni és valamit Borsos Sebestyén szüle-apámról, abban előbb akarok menni.

Mondám: hogy látván az ifju János király, a ki akkor mikor e dolog indított, itt Erdélyben igen gyermekállapottal volt, de a sok változó állapot között felnevekedvén, majd mintegy bizonytalan gondolatban lehetett a vallás dolgában. De ezenközben, mivel már minden újításra kaput nyitott vala a Luther és Calvinus az az: anabaptisták tudománya, tehát támadt akkorban egy Dávid Ferencz nevű tudományos ember, esmét egy olosz Blandrata és egy Franken — az is tudós ember számban volt immár.

Ezek — mondám — a három tudákos emberek, egyakarattal fel kezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condemnáltatott tévelygést, ugymint a sabeliana, fotiniana és ariana haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedicantok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de ugyan semmit nem obstatlathának; mert már a pápásokat megutálván, auctoritások is debilitáltatott vala, és így azok hátrább állottak, hanem csak nézték, mi lesz e dologban.

A király ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerént rája vigyáza mind a Dávid Ferencz újította, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós

*) T. p. újítókon.

embernek, ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodék meg a király és azokat fateálni kezdé; a többi pedig megvetni; és így osztán asseclái kezdé lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakban is, ugymint a Kendiek és sokan többen is; azután a városok közül Kolosvár, Torda, Déés; és a székelységen is néhány faluk és darab földek a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallercnek az elei, úgy a szüle-apja Haller Gábor és az Eössi András, a ki Szent-Ersébetet bírja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és fotinianismust.

De mind e tájban itt Vásárhelyt is voltanak nagy hánykodásban a religio válogatásban, mert majd fele a városnak, ugyan a naggya az új haeresist, a Blandratáét, bévette vala. Egyszóval: a szászokon kívül mind az országban lakó magyarság ily veszélyben forgott akkort. Csik, Gyergyó és Udvarhely egy néhány falukkal össze, Marosszéken is a havas alatt egy néhány falu nem állottak el a régi avas pápistaság mellől; és a királynak is nem volt módja abban, hogy a papjokat persequálja, hanem a mai napig is megmaradtak abban. Kolosmonostor és ott a tájban is helyt állottak volt ebben a változásban és persecutióban, a kik maig is alkalmas szerént helyben vagynak. Ugyan nem is cselekedte a király azt, hogy a hol a község meg akarta vallását tartani, onnat erővel kiűzte volna a papot; hanem csak azok a kik a sok tébolygásban megszédültek és az imperitum vulgus nem tudta mit miveljen, mert mind a két vallás ugymint a calviniana és az ariana valóban kellelte magát a szegény itélet nélkül való vulgus előtt.

De mivel a király választá magának az ariana vagy is fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala, juxta illud:

Mobile mutatur semper cum principe vulgus,

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Igy lön akkor Erdélynek dolga. Mely hitbéli változtatás meg-erőtlenítette a nagy fejedelmeket, egymástól elidegenítette a népeket; és az alatt a nagy szultán Szulimán mint eszes ember ezt látván, akkor hántá a hársot mikor hámlik vala, és az alatt magának tevé s foglalá a magyar birodalomnak jobb részét. Ezt használók velle! De még mi vagyon hátra, azt csak a jó Isten ő szent felsé-

ge tudhatja jobban, miben állapodik meg a dolog jövődöben. Akkori napokban hallottál volna egész Erdélyben minden helyeken a köznéptől sok esztelen disputatiót és pántolódást: falun, városban, ételital között, estve-reggel, éjjel és nappal, praedicatoroktól a praedicáló székéből sok káromlásokat és módnélkül való kárpálódásokat a két religio, ugymint a calvinista és ariana religión valóktól disputálást hallottál volna.

De végtére osztán egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588-k esztendő tájatt esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Ersébeten lakik vala egy főember, ki nek Eössi András vala neve, ez—mondom—addig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőlle a szombatos vallást, és nagysokakat elhitetett vala, a szentírásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü községnek; és így csakhamar két vallás lön az egyből, ugymint arianus és szombatos-vallás. E pedig oly igen elterjedett vala főképpen a székelységen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazták vala. Hanem osztán Báthori Sigmond idejében circumscribálta az ország a gyűlésben: hogy négy vallás recipiáltatván, a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitis et honorum letételessék és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén úgy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelyt is nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de osztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás bátyám ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhárt, Eötvös Miklós és Eötvös Péter, Szőcsi Pál, többek is voltak. Úgy vagyon hogy 1599-n Mihály vajda az országot bírta. 1600 esztendőre kelve itt Vásárhelyt őket megfenyítette volt a tanács ezért; Kovács Pál bíróságában tehát alá mentenek volt Mihály vajdához e dolog felől, és az ország articulussát megmutatták a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen.

Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerént exequálja a tanács és bíró. Onnat megjöven, mint-hogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája me-

nének és minden nebelő irogatásait, kit Eőssi Andrástól hozott könyvből irt vala, elhozák házától és a perengér^{*)} alatt cigány-nyal megégetteték; ő magát meginték, hogy aféle újításnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne újitsen, hanem maradjon meg a négy recepta religiónak az egyikén, melyiket a lelkiismerete szerént válaszolja és tartani akarja. De ezúttal is igen keveset gondolának velle, nem is exequálák őket az articulus szerént; mert Kovács Pálnak a bírónak atyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság- és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás. El is nem hagyák. Hanem Rákóczy György fejedelem az ő napjaiban osztán mint disciplinálta légyen meg őket, ide alább megjelentem, meglátod ha Isten adja. De még más tragoediájok is telék el ezeknek az atyafiaknak mikoron írának 1595-k esztendőben, jóllehet nem a szombatosok miatt vala az, hanem más csúfos és stupidus dolog vala a mit indítottak vala akkor, a mely ilyen, vigyázz reá:

Szinán bassa Nagy-Győrt hogy megvevé, akkor írának vala 1594-ben. Onnat megtérven a bassa 1595-k esztendőre jutván, méne minden hadával Havasalföldre, onnat Mihály vajdát ide kitolá Brassóhoz és egész nyáron és őszfélt onnan csatáztak bé a bassa hadára Brassótól; hanem osztán aratásután-tájban Báthori Sigmond fejedelem nagy erővel, úgy mint német segítséggel, kit Ferdinándus secundus küldött vala segítségére, és a moldovai István vajda s az havasalföldi Mihály vajda segítségével, és az erdélyi haddal s az székelységgel együtt reá méne a bassára.

És mikor immár az országból kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelyt a kik szombatosok és arianusok voltak, egymással elhitették azt, hogy Szinán bassa megveri ezúttal Havasalföldében a Sigmond fejedelmet, és onnat bójóvén, Erdélyt csak elfoglalja. Tanácsot tartván azért a fenn megírt szombatosok, írtanak egy könnyörgő levelet a budai bassának, melynek a tenora ez vala:

*) T. p. pelengér; a nép nyelvén ma is mindkettő él.

„Hatalmas bassa!“

„Az egy Isten minden jóval megáldja hatalmasságodat és az hatalmas győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget. Továbbá mi M. Vásárhelyt, Erdélyben lakó szegény emberek, kik mi is a disznóhúst meg nem eszszük, sem egyéb fertelmes állatot, és egy Istent vallunk lenni, nem hármát, állallattuk azt, hogy nem halad már továbbra, hanem az egy Isten elveszi a birodalmat tőlök, és adja az hatalmas császárnak a magyarokat és a török nemzetségnek.“

„Könnyörgünk azért mi szegény emberek azon a hatalmas bassának, hogy tegyen irgalmasságot azon a napon mi velünk, mely napon ezt a mi városunkat elrabolják és elfoglalják a hatalmas császár vitézi. Hogy pedig a mi házainkat akkor megesmerjék, oly jelt teszünk a mi házainkra, hogy a hatalmas császár vitézi azt nagy könnyen megesmerhetik; és a hatalmas császár hadai akkor minket ne bántsanak, melyért a hatalmas Isten megáldja a hatalmas és győzhetetlen császárt és az egész muzulmán nemzetséget minden jó szerencsével. Költ Erdélyben M. Vásárhelyt 1595-ben 15 july.“

N. b. A neveket is aláírták volt a levélnek.

„Mi szegény nyomorult rabjai, de igen jóakarói a hatalmas bassának és mind az egész török nemzetségnek:

Borsos Tamás m. p.

Szabó Gáspár m. p.

Szabó Menyhárt m. p.

Eötves Miklós m. p.

Eötves Péter m. p.

„Kik egy Istent vallunk és disznóhúst nem eszünk, a több atyafiakkal együtt a hatalmas bassának szegény rabjai.“

Eddig a levél mássa.

Ennek a levélnek elküldésében pedig ilyen alkalmatosságot találtak volt: hogy a fenn megírt Eötves Miklós és Eötves Péter makóiak voltak, és volt még Makón nekik egy attyokfia, a kivel egyek is voltak ugyan; és azt a levelet akarták annak az attyokfiának méltatni Makóra, hogy az bévigye az bassának Tömösvárra, és onnat osztán küldjék el azt a budai vezérnek. Mely levelet mikor egy embertől elküldöttek volna innét, az útban valami módon

kézbe akadt és mindjárt hamarsággal küldötték Báthori Sigmond fejedelem után Havasalföldre.

És mikor immár Sigmond fejedelem a hadak előtt menne jó lova hátán, és egy szélteben menne velle Mihály vajda, István vajda és utánna a fő generalis és mind a több nagy urak, tehát kezébe adatik a levél a fejedelemnek; melyet mikor nagy kacagással a vajdák és generalis előtt elolvasott volna, mond: „Micsoda emberek lehetnek ezek az áruló kurvafiai, esmeri é valaki őket?” És csak hamar találtaték oly ember, a ki megfelel a fejedelem kérdésére és azt mondja: hogy ő esmeri jól őket mind. Esmét mond a fejedelem: „Áruló kurvafiai! hiszem nagy dolog, hogy meg sem fogták a madarat, addig immár melyesztik; avagy nem tudják é azt, hogy az én Istenem az én ellenségemet megvervén, nékem adja a diadalmat, és országomba nagy örömmel és győzelemmel haza viszen minden hadaimmal együtt?”

Esmét kérdi a fejedelem a körülle lévőket: „Ha kell-e félni valamit azoktól az árulóktól?” Mely szóra mondának némelyek: Kegyelmes felséges uram, semmit ne azoktól bátor, mert a ki szöcs, ki szabó, ki ötvös, ki pedig egyébféle mives emberek. Melyre mond a fejedelem: „Hadd járjanak tehát áruló kurvafiai, tartsák dolgokat, pedig hogy itt vagyon levél.”

Erre a szavára a fejedelemnek az urak mondának: Felséges kegyelmes uram, talám jobb volna azért ha tetszenék felségednek, addig míg megtérünk hadd lennének fogva, ki tudja talám még ahoz lehet több dolog is. Melyre mond Sigmond fejedelem: „Fogják meg hát őket míg haza viszen Isten, azután lássuk mit kell mivelni velük.”

Onnat hamar levele érkezvén a fejedelemnek Fejérvárra, legottan itt dobbanának a fejedelem mandatumával, és látván a bíró ki akkor Szabó Péter vala, rajtok lőnek; de Szabó Gáspár elszalada, Borsos Tamást, Borbély Jánost, Uzdi Lászlót, Déési Pétert megfogák s többet is; kiket osztán fogva Görgény várába felküldének és sokáig ott tartanak fogva, és a görgényi kútát vágaták velük; mert az a kút nem vala még elvégezve, melyet vágatni kezdett volt Ferdinandus primus császár. Borsos Tamást pedig nem Görgénybe, hanem vivék Fejérvárra, ki onnat csak hamar elszalada, és úgy lappanga szélyel.

Azután hideg őszre kelvén, Báthori Sigmond diadalmasan megtérvén, országába haza szálla, székebe üle, de azután őket csak nem is kergette: hol vannak? sem semmi emlékezetet nem tett fölölleken senki; hanem Borsos Tamás és Szabó Gáspár egy karácson-tájba házokhoz haza orsózának,*) pironkodának, és senki semmit nem szoll vala nekik és nem lőn semmi bántások. A görgényieket, a kik ott fogva valának, a jövő nyáron haza bocsáták, és semmi-vel egyébbel meg nem büntették őket.

Ezt én Nagy Szabó Ferencz láttam és tudom, nem mástól hallottam, mert időmben telék el ez a tragoedia a szombatosokon; melyet azért írok itt meg, hogy a Borsos Sebestyén szüle-atyám írása ada reá alkalmatosságot; és nem akarám elmulatni, hanem hogy tudhassa a ki nem tudta: micsoda formán lőtt légyen a hitbéli változás mindenütt a keresztyének között nagy csuda bódulással s tébolygással és visszavonással, mihelyt a régi megrögzött tudományát a régi anyaszentegháznak Luther Márton, Calvinus János és a több újságtalálók megvetették.

N. b. Itt 1536 Sánta Márton hozta a calvinistákat bé.

Immár mivelhogy ide fel abban az időtájban mikoron jött légyen bé országunkba Németországból**) kezdék valamit írni, mert addig írtam a Luther és Arius vallásáról és szombatosok nevedésének alkalmatosságáról:

Vagyon azért hátra, hogy valamit emlékezzem egy néhány szóval a calvinista atyafiak idejéről is, mikor és ki által lépett bé Erdélybe ez az értelem?

Mikoron már Calvinus, Brencius és többek is elszakadtak volna az ő mesterektől doctor Luthertől, ottan könyveket írnak a magok értelmek szerént valót ellene; és ugyan akkortájban egy magyar, ki erdélyi lehetett, volt oda fel tanulni Németországban, a neve volt Martinus Kalmánczi, magyarul hívták Sánta Mártonnak: ha ugyancsak sánta volt é, vagy csak vezetékneve volt a Sánta név, azt én nem tudom, de azt nékem úgy beszéllették azok a kik akkori emberek voltak.

*) osontának. **) Calvinus vallása, —

Ez a Sánta Márton, mikoron írának 1536-n, csak ezeröttszáz harminczhatban jött ide bé Erdélybe, és a Calvinus könyveit és tudományát ez hozta bé, melyet a lutheranus szászok igen bántanak akkor. De ez a val kellette magát a tudatlan paraszt közönségnek: hogy ő néki bár ne légyen drágább köntösse, hanem csak a ki száz pénzt érjen, mert úgymond, nem illik apostoli embernek a drága ruha; esmét: ő néki fizetése csak annyi légyen, hogy légyen mit enni és innia. Azt a község megértvén, az olesó praedicator két kézzel kapták minden tudományával együtt, melyet éppen csak a magyarság acceptála akkor, elhagyván ha ki valahán a Luther-vallást üzte volt is, és ehez ragaszkodott. És így osztán ez a négy vallás, úgy mint: pápista, lutherana, calviniana és ariana ez országban recipiáltatott és országgyűlésben confirmáltatott.*)

Megírád oda fel az arianus vallás miképpen szakada kétfelé, és mint csirázék a szombatos — vallás belölle; hanem ide alább azt is megírom mikor az helye lészen: Rákóczy György fejedelemmel mint járának azok a szombatos és arianus atyafiak.

Eddig a magam írása. — Kezdek esmét a Borsos Sebestyén szüle-apám írásához itt, melyet elhagytam vala.

Hagytam vala el írását írni a János király halálán, mely volt úgy mint 1571-k esztendőben. Immár utánna így kezdi el írását a szüle-apám. N. b. szoll János királyról.

Ez istenfélő és tökéletes igaz keresztyén fejedelem vala, kinél drágálatosabb király nem volt a keresztyéneknek, ki az Isten ígéjének ilyen tudakozója lett volna. Ez a tanítóknak nem hogy rontója lett volna, de inkább nagy oltalmára volt. Noha az Antichristusnak az ő találmányát a háromságos — minden szerzésével egyetemben ő megutálta és megvetette vala, és a prófétáknak és evangyelistáknak tanítások és írások szerént az egyedül való Atya-Istenről és annak az ő fiáról igaz vallásban vala. De mindazonáltal

*) Az 1600-beli octob. 15-ki országgyűlés I. czikke, s ennek és több más országgyűlések végzéseinek nyomán az Approb. Constitutio I. r. I. czíme II. czikke az említett bévelt vallásokat im e törvényszerű nevek alatt sorolja elé: R. Catholica, Evang. Reformata, Lutherana, Unitaria. Mi Erdélyben így is van máig közhasználatban.

egyik fél tanítóit is nem háborgatja vala, sőt inkább még az istentelen tanítókat is azonképpen táplálja vala a Kristus tanítása szerént; azoknak kigyomlálását az Isten ígéjére hagyta vala, mely Istennek ígéje őket naponként irtoztatja vala.

N. b. A mint látom az exemplárból, kit a szüle-apám írt, két levél kiszakadott belölle, úgy mint 1571-k esztendőből fogva a hetven kilenczig oda vagyon, hanem az 1580 itt vagyon. Mit írt légyen a kilencz esztendőre, azt nem tudhatom; hanem tudom, hogy egy Sebestyén fia volt, ki ez alatt lett volt. Többet semmit nem tudok.

*) Magamtól én Nagy Szabó Ferencz írom, hogy a fekete ember hada volt ugymint 1570-dik esztendőben; a Kalendáriumban is úgy írták.

1571 esztendőben Báthori István vajdává tétetik.

1575 esztendőben Báthori István megveri Békési Gáspárt Szent-Pálnál.

1576 Menyén lengyel királyságra Báthori István, és a bátytya Báthori Kristóf választatik erdélyi vajdaságra helyette. Ennek a fia volt Báthori Sigmond fejedelem, a ki azután való időkben Havasalföldében a törököt megverte volt in anno 1595.

Most írom esmét a szüle-apám írását, ezt ott találtam.

1580 esztendőben szent Jakab havának harmadik napján, az az szent Pál és szent Péter nap után való vasárnap ada az úr Isten a feleségemtől a Kristina aszszonytól egy leány magzatot Juditot. — N. b. Ez volt Békésiné. — Ez esztendőben veré el a jégeső búzánk nagyobb részét és szőlőnket. Ugyanezen esztendőben az aratástól fogva nem volt oly eső, ki csak három ujnyira is megthotta volna a földet; hanem szent Bertalan napban lőn, de azután semmi nem volt egész szent Márton napig; a ki vetett is, azon szárazságba vetett csak, és a földben is csak azon szárazban állott vesztet. De azért igen jó gabona lőtt vala azután.

1582 esztendőben voltam bírása a városnak, és ez esztendőben és az 1583-k esztendőben s nyolczvannegyben is mindenféle gabonának nagy bővsége vala úgy annyira, hogy a búzának köble

*) Itt valamennyi példányt hibásnak találtam.

járt négy és öt maros-köblével egy forinton, a rosnak járt köble dr. 16. az az vékája két pénzen.

Borsos Sebestyén írása eddig vagyon.

Eddig találtam én M. Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz a Borsos Sebestyén kézírását, melyet is emlékezetre ím leírtam. A mint látom, holt meg 1584-k esztendőben. Magamnak is jut eszembe az, hogy az ölibe vett engemet és Békésiné nénémet is, és perczet adott. Hogy megholt, én akkor jártam harmadik esztendőben.

* * *

Mikoron írának 1563 esztendőben, az én ezüst marhámról* való Registrum:

Öreg ontál, tíz	—	—	—	10.
Közép ontál, kettő	—	—	—	2.
Apró ontál, három	—	—	—	3.
Öreg onkanna, kilencz	—	—	—	9.
Apró onkanna, három	—	—	—	3.
Ezüst pohár, három	—	—	—	3.
Arany gyűrű, hét	—	—	—	7.
Ezüst kapocs, hat	—	—	—	6.
Ezüst köszöntő, egy	—	—	—	1.
Pártaöv, egy	—	—	—	1.
Arany forint ötvenkettő	—	—	—	52.

Esmét mikoron írának 1565-ben, engemet Borsos Sebestyént bíróvá tőnek, és annakutánna a harmadik hétben esmét számot vettem. A mi pénzem volt adóssággal együtt tészen háromszáz forintot és hatvant, 360. Ötvenkét arany forint — 52.

Memoriale. 1562 esztendőben szent Lucza aszszony napján a nap ment alá a Ponta Kelemen házán túl negyedik házon.

1567 szent Mihály nap után való szombat az én pénzemet esmét megszámlálám. Tőn mind adóssággal együtt a kalmár ár nélkül ugy mint ötszáz harminckét forintot — 532.

Ötvenöt arany forint — 55.

*) ezüstneműimről.

Memoriale

1506. Ludovicus Rex natus.
 1508. Ludovicus Rex coronatus.
 1514. Bellum Crucigerorum, quorum dux Georgius Székely erat.
 1515. Fuga sub Sarno.
 1521. Bellum Szent-Pál mezeje.
 1521. Nandor Alba per Caesarem Turcarum periit.
 1522. Joannes Vajvoda, Ráduly Vajvodam introduxit.
 1526. Ludovicus Rex occubuit per Turcas in campo Mohács.
 1526. Coronatio Joannis Regis.
 1527. Petrus Pryni introivit Transylvaniam ad Vajvodam.
 1529. Obsessio Viennae per Caesarem Turcarum.
 1534. Emericus Czibak per Ludovicum Girithi interemptus.
 1534. Ludovicus Girithi per Dominos Transylvanos interemptus.
 1535. In tota Transylvania maxima caritas et fames.
 1537. Ferdinandus Rex coronatus.
 1537. Joannes Rex expulsus de Transylvania.
 1538. Bellum Petri Pryni contra Rascianos.
 1539. Petrus Vajvoda Moldaviensis deprædavit Siculiam.
 1539. Bellum Barcza mezeje.
 1540. Nativitas filii Joannis Regis.
 1540. Joannes Rex obiit in Transylvania.
 Ez volt a Szapolyai János és annak a fia is János lött; ifju János királynak ezt hívták; az apja nagy János király Szász-Sebesen holt meg.
 1541. Isabella Regina conjunx Joannis Regis ejecta ex Buda.
 1541. Stephanus Majlad captus.
 1542. Isabella Regina una cum filio Transylvaniam introivit.
 1542. Locustae innumerabiles, quae radios solis obfuscabant, de Moldavia veniunt Transylvaniam.
 1552. Frater Georgius Episcopus Varadiensis Thesaurarius Reginae Majestatis occisus a militibus Ferdinandi in Alvincz.
 1553. Tömösvár in manum Turcarum devenit.
 1556. Secundus introitus Isabellae.

MAROS-VÁSÁRHELYI NAGY SZABÓ FERENCZ MEMORIALÉJA.

Immár én Nagy Szabó Ferencz m.-vásárhelyi, ki Nagy Szabó János fia vagyok, Borsos Annától, a Borsos Sebestyén leányától, kezdem el Isten segítségével velem lévén az én írásomat holmi dolgokról, Isten ő szent felsége velem lévén, ilyen módon.

1580 esztendőben — mondotta énnékem az apám Nagy Szabó János, hogy itt M.-Vásárhelyen házasult meg és vette magának házastársul a Borsos Sebestyén leányát Anna aszszonyt.

1581 esztendőben szült e világra engemet Nagy Szabó Ferenczet Borsos Anna, kisaszszony-nap után való szeredán. Az anyám mondotta ezt nékem.

1580 esztendőben Báthori Kristóf erdélyi vajda meghal, és mindjárt a fia Báthori Sigmund választatik helyette az vajdaságra, mert akkor Vajdának hívják vala az erdélyi fejedelmeket.

1582 esztendőben olcsóság volt: köbloe járt a szép búzának 24 pénzen, árpának dr. 2. zab 1, vékája — oly nagy olcsóság volt.

1583 esztendőben is hasonló olcsóság volt; mert a búzának a szépi négy maros-köblével járt egy forinton, az elegyesebb járt

hat köblével egy forinton, a rosnak dr. 16, és az árpának tizenkét pénzen, zabnak járt dr. 8 egy köble. N. b. Annak felette nagy csendes békesség volt minden rendek között. Egy kapuszámrról volt az adó ugy mint dr. 90.

1584 esztendőben is igen szép békesség volt és nagy olcsóság volt mint a tavalyi esztendőben. Báthori Sigmondnak, mivel gyermek volt, az ország rendelte vala gubernatorának Géczi Jánost; de mivel még a scholába járt, tehát Gálfi János volt mellette gondviselő. A jesuviták educáltak és tanították. A mestere volt Stephanus Arator — jesuvita volt. Ezeket én hallottam akkori főemberektől és egy Joannes Rettegi calvinista praedicatorától a magam asztalomnál némely részét a dolognak.

1584-n holt meg Borsos Sebestyén, a szüle-apám.

1585 esztendőben lőtt egy drágaság. Egy köből, búzát adtak el hat forinton; de nem sokáig tartott, hanem megolcsódott. Ebben az 1585-k esztendőben választatott a gubernatorságra Géczi János Báthori Sigmond mellé.

1586 esztendőben volt igen nagy pestis, melyben sok ember holt meg. Egyébaránt nagy jó békesség volt. Báthori István király meghal Lengyelországban, birodalmának tizennegyedik esztendejében.

1587 esztendőben Báthori Sigmond a Géczi János gubernatorsága alatt volt, és igen nagy békességes idő volt mindenfelé, mind a törökkel s mind pedig a némettel, mind pedig az ország népe között. Én voltam ezen esztendőben hat esztendőös gyermek.

1588 esztendőben Géczi János az országgyűlésében leteszi a gubernatorságot Medgyesen. Másodszor a török prédálja Szikszót. Ebben adtanak engemet a scholába. Bíró volt Kovács Pál.

1589-n Géczi János Fejérvárárt meghal. Báthori Sigmond a fejedelemségre megesküszik. Scholába járó gyermek voltam ekkor.

1590 esztendőben hallottam hogy Bécs táján földindulás volt. Erdélyben is Brassó táján igen nagy volt, hogy a harangok is megszóllaltak.

Ad posteros lectores.

A Kalendáriumban látom kezdettek valami historiát frogatni, melyet kezdettek el a mint látom írni az elmúlt 1613-iki esztendőben, és azóta minden esztendőben szaporitják aprónként. De a mint látom és olvasom, valami különbözés vagyon benne, mert a mint az egyik Kalendáriumban vagyon, a másokban különben vagyon; sőt még az kézírásban is — a mit értem benne és jól tudom mint volt — abban is látok olyakat, hogy hibásan írták, melyet ha Isten segít, ide alább meg fogom jobbítani. Mert azt én tudom — mikor jelen voltam sok dologban.

A Borsos Sebestyén szüle-apám írásától is látom valamivel különbözni. Az vagyon 1584-ik esztendőig. Azután én kezdettem valamit írni, holmi városunkban s országunkban és magunk körül való Memoriále-szabásut. A ki akarja olvasni, lássa — melyet immár ide fel 1580-k esztendőben elkezdtem, és a mit lehet ide írok, s igazán is írom; némelyet a Kalendáriumban is megnézek, hogy jobban legyen a dolog.

1591-iki esztendőre nem látok én a Kalendáriumban is semmi oly dolgot, hanem jó békességes és bővséges időt tudok. Én akkor az scholába jártam. Ha azt kérdenéd: ki volt a bíró akkor itt a városban? tehát volt bíró Kovács Pál; pap pedig volt Joannes Kallay.

Az elmúlt 1590-iki esztendőben is, ha kérdi valaki: ki volt bírja a városnak? mondjad hogy Kovács Pál volt, praedicator pedig volt Joannes Kallay uram. Ha hinni való dolog édes barátom, lássad: ha hiszed jó, s ha nem hiszed, adj két pénzt, annak adom a ki elhiszi; mert én elhiszem s magamnak tartom a két pénzt. Érted é vagy nem?

1592 esztendőben a porta és a vezér Szinán bassa meghagyásából Horváthországra megyen a török, a bosniai bassa, és ott nagy rablást téssen, mely miá német császár között — ki Rudolphus secundus volt — és török császár között felbomla a frigy. Ez lön legelső ok és alkalmatosság a jövő háboruságokra, hogy a török a frigyét a némettel megszegé.

1593 esztendőben második Rudolphus német császár látván azt, hogy a török a frigyét felbontotta volna, legottan azon lön, hogy

Báthori Sigmondot és ő velle együtt a molduvai vajdát és havasalföldi vajdát Mihályt magához kapcsolja, melyet is véghez vün végtére. De elsőben az országban a nagy urak meghasonlának egymás között és némelyek készek valának a német császár mellé állani, némelyek pedig a töröktől nem akarának elállani, hanem akarják vala tartani a hűséget. És mind így ellenkedének egymással sokáig. Ezenközben a német császár, hadait a maga oltalmára indítván, a végekben sok várakat megvön, melyeket a Kalendáriumban megláthatsz, — oda igazitalak.

1594 esztendőben Báthori Sigmond, hogy a török mellől elálhasson és a német mellé álhasson, egynehány urakat Kolosvárat levágata; és osztán azokkal az urakkal, a kik a németet szeretik vala, Rudolphus császár mellé álla. És ezen esztendőben Szinán bassa megszállá Nagy-Győrt, és a tatár Husznál kijöve és a magyarországi hadat megverő, és felméne Szinán bassa segítségére égetve és rabolva. Ott a harczon elvesze a nagy úr Balassi Ferencz és sok több számtalan vitéz emberek velle együtt. Győr várát a bassa megvevé, és népet hagyván benne, Komáromot megszállá és erőssen vitatá; de azok igen emberül vitézkedvén, nékie meg nem adák a várát.

Ezenközben ide alá a magyarországi hadak a minapi romlásból a mint lehete magokat felépítették; és megindulván, Nagy-Győr felé indították a hadat, hogy Komáromot megsegítsék. Ezenközben a tatárságnak egy része hátra ment volt rablani Csalóközbe, hogy az odafutott népet elrabolja; de azok is emberül forgódván, az ellenséget magokról elűzik Isten segítségével, és az tatárságnak egy része a rablás és prédával haza menének, egy része ott marada a bassával Komárom alatt.

Ezenközben az ide alá való hadak felérkezének Komáromhoz, és annyira emberkedének, hogy noha a töröket derékképpen meg nem verhették alatta, de úgyannyira megbolygatták, hogy a várba beszólhatott a magyar, és a várból is kiszólhattak a várbeliek. És így egymást megbízgatván, el kellett a magyarnak azért jöni alolla mert nem bírt a törökkel, és a török ugyan ott maradt, de a török is nem bírt úgy velle, hogy ugyan megverhette volna őket, mivel-hogy a tatárságnak a nagyobb része haza ment vala a prédával. Mindazáltal ugyan nem hagyának a bassának nyúgodalmat Komárom alatt, hanem el kelle alolla szállani, mert immár hideg ősszel

vala. A bassa megindula a vár aloll és alá menedegele Buda felé, és a hódoltságra telelni alá méne, és az hadait oda szállitá; és mind a tatárt a mi ott maradt vala, s mind a töröket az alföldön Buda körül telelni szélyel elosztatá és ott telele a *) télen. A magyar hadak is leszállának. Így szabadittá meg akkor Isten Komáromot az ellenségtől. Ezeket én akkor az esztendőben onnan feljül egy ide alá az én mes-teremnek küldött levélből tanultam, mely mostan is kezemben vagyon. Az Indiciumba **) ha többet akarsz látni, im látom hogy írtnak — szabad, de ez ott ilyen jó móddal és rendel nincsen, mert én akkor-tájban 14 esztendőben jártam, s igen jól emlékezem rá.

1595-n Szabó Péter volt a bíró.

1595 esztendőben Szinán bassa, jó tavaszra kelvén, hadait megindittá és nem méne többég a felföldre, hanem a Nagy-Győr megvételeivel megelégedvén, szintén Havasalföldében állapodék meg. Melynek nagy erejének Mihály vajda ellene nem állhata, hanem minden hadával Brassó felé kiszálla, és ő maga gyakrabban Brassóban volt és ott a tájatt. Báthori Sigmond ezt megértvén, Mihály vajda mellé segítséget küldé, és onnat Rukajhoz néha béménvén, csatázának a bassa hadával; mindennap inkább és győzedelmes csatájok szolgált, mert igen emberkedtek a magyarok Isten után. A bassa ő maga Tergovistyában volt és ott egy várat csináltatott palánkkal, melyet megfontak, tapasztottak és földel megtöltöttek volt a törökök.

A nyár mind csatázásban telék el inkábbban. Hanem kisaszszony-havában Báthori Sigmond is készülni kezdé hogy a bassára reá mennyen. Érkezik azonközben Rudolphus császártól szép segítség, úgy mint gyalog és lovas német — lehetett másfél ezer; igen szép had vala, mert láttam. E mellett küldött vala pénzbeli segítséget is, nem tudom jól mennyi ezer tallért: némelyek öt ezernek, némelyek többnek s ki pedig kevesebbnek mondotta hogy volt; valami aprószerű muskétákat is palaczkokkal együtt, minden puskához két két palaczkok valának: nem tudom hány ezer volt, némelyek öt ezernek mondották; de elég hogy volt, mert magam is láttam benne, sőt ma is hogy ezt írom, kettő vagyon a fogason benne.

*) azon télen. **) 1593-n Debreczenben megjelent második magyar Kalendárium.

Ebben az időtűjban a székelységben igen sok vala a jobbágy-ság alatt a székely nemes emberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotjokat, hogy ezektől az ő hada megszorodhat-nék ha szabadságokat megadná: tehát gondolkodék magában, és azoknak titkon levelet küldé, nékiek szabadságokat megígéré. Ennek nekiörűlvén a nyavalyás székelyek, csak hamar özszeögyülé-nek és Báthori Sigmond mellé menének. Ezt látván a székely ne-mes emberek, igen bánák azt őők, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akarátja és híre nélkül szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak; kik közül sokat, még János király idejébéli táma-dáskor, sokakat pedig azután tölték vala jobbágyá, és azóta bír-ták őket.

A székelyeknek Báthori a császár puskáit — kit akkor feke te puskáknak hívnak vala — mind oda közikbe osztá, és igen szép hadat építte belöllek. Úgy hallottam, hogy közel voltak húsz ezeren, de én nem tudom s nem láttam. Megmustrálván őket, mondják hogy szép had lett volt belöllek, kin igen örült a fejedelem. Így indula akkor azért Báthori Sigmond a bassára, és elsőben szálla a Barcza mezejére minden hadával, és ő maga Brassóba szálla.

Ezen a mi városunkon M. Vásárhelyt is a város népét mind felkészítették. Bíró akkor Szabó Péter vala, és a lovasoknak hadna-gyok vala Török János, vicéje pedig Csiszár András. Jó száz lovas vala, és a Mátyás király adta szép aranyos zászlót nékik oda ad-lák vala; veres vala, arannyal trott, ez vala reá írva: *Jesus Na-zareneus Rex Judeorum*.

A gyalogoknak pedig főhadnagyk vala az én apám Nagy Szabó János, vicéje vala Herepei Gergely. Jó két száz gyalog s még többen is voltak. Akkor az apám s mind pedig Herepei Ger-gely polgárok valának, de még is el kelle menni; itthon a bíró csak harmad magával maradott vala, mert úgy volt parancsolva a feje-delemtől.

A székelységen — úgy hallottam, de nem láttam, — hogy min-denütt véres nyársot hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Azt mondták akkor, hogy az régi székely törvény volt a nyárs hordozás, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek.

Midőn Báthori Sigmond a Barczán Mihály vajdával és István

vajdával megögyezett volna, Isten segítségét kérvén, elindula Ha-vasalfölde felé a Szinán táborára. És előljárót válogatván, Tergo-vistya felé mentekben a bassa strásáit először, de azután a csatá-ját is futva szalaszták. Ezt a bassa megértvén, nem várá meg Bá-thori Sigmond hadát, hanem Tergovistyában egy bassával népet és ágyukat hagyván, ő maga Bukurest felé méné. De ott is utánna lö-nek. És méné onnat Gyirgyóhoz, és ott a vár mellett aloll a Dunát által hidalta volt azon a nyáron, és Gyirgyóban népet hagyván, által ment ő maga a Dunán.

De ezenközben érkezvén a Báthori Sigmond hadai, a lövő szerszámmal az hídnak szorítják a törököt, és az hídat a hun a fele lött volna, az ágyukkal ellövik; mely elszakadván, a mely török azon innen volt, az mind fegyverre költ és a vízbe holt; a többit a várnak és Dunának szorítván, úgy vágják le, annyira, hogy szára-zon mehettek a várba a test hátán; mert teli volt a Duna szakadéka testel, lóval s egyéb marhával. Azután való napon a várat is meg-vevék és ott is levágák a törököt — semmi kár nélkül. A bassát pedig kit benne hagyott vala Szinán bassa a tergovistyai várban *) — addig el se jöttek onnat Gyirgyóhoz, hanem csak vakmerő-képpen meghágá a székelység és megvevé; mert annak a tapasza nem száradott volt meg, hanem lágy vala. Ott is nem lött semmi oly kár a népben, de a török mindent vesztett. Akkor így ment a dolog véghez. A Dunán utánnok senki által nem ment, hanem a ki által szaladott, a békével maradott és házához ment a török. Hal-lottam akkor, hogy a népen a szokatlan víz mián sokakon a vér volt, és a vérben is megholtak a had népében sokan.

Ezek mind eltelvén, szent Márton nap elődedin haza érkezé-nek minden hadak a fejedelemmel együtt, és Fejérvárban székibe üle Báthori Sigmond. A némettség is haza mene Slésiába. Itt me-nének által városunkon mind lovas, mind gyalog. A város népe haza jött vala immár, hogy itt a német elment. Az egyik kapitány az atyámnál szállott vala, akkor a szent-györgyi utcában lakott az atyám; a kapitánynak vala a neve Snekkenhauszer, ott az atyámnál igen vígan lakozék, egy éjjel hála ott, nékem pénzt adá hogy el-

*) Innen — hihetően az eredeti kézirat olvashatlansága miatt — valamen-nyi példányból a mondat vége kimaradt.

méne. Scholába jártam én akkor és voltam 14 esztendőös gyermek. Akkor így méne végbe a dolog s így tudom.

A fejedelem karácson után el méne valahova. Azt hallottam, hogy oda fel Prága felé ment volna. Miért ment légyen? azt én nem tudhatom, talán más jobban tudhatja. Azt hallottam imígy-amígy, hogy az aureum vellust adták fel néki, avagy hogy a szentelt vitézséget. Én egyiket sem erősíttem mert nem tudom, csak tudom hogy a fársángban 1595-n nem volt az országban. Akár hol volt, ő tudja, de az országban addig elég dolog telék el; mert a székely nemes emberek orrolják vala az ő jobbágyoknak megszabadulását.

1596. Ez a székelyekre nézve siralmas esztendő. *)

1596 esztendőben, mikor — a mint feljebb említtem — fársángban a fejedelem elment volna: a míg oda járna, addig itthon a székely urak, kiknek jobbágyokat Báthori Sigmond felszabadította vala, azok egymásban tanácsot tartának; minden székes helyekre hadat gyűjtének, és mind az udvari hadat: lovast, gyalagot felhozák, és taraczkot, ágyukat vonatának ki; de ez oly titokban volt azoktól a nyavalyás székelyektől, hogy azt ők soha nem tudhaták meg, hogy ő ellenek leszén a had, hogy őket akarják jobbágyság alá vetni az urak. Én nem is hallottam, egyik széken is hogy összegyűltek volna a magok oltalmára azok a székelyek.

Azért azután a mint magokban titkon elvégezték volt a székely főemberek, egyszersmind egy nap rohantak minden széken reájok, és magokban ugyan felregistrálták volt, hogy minden széken kik és kit fogjanak meg; és így estenden kimenvén reájok, az ágyokban lepték őket a kiket felírtanak volt. Minden széken így cselekedtek. A kiket osztán megfoghattak, kötözve bevitték székes helyekre, és ott öltek meg szegény ártatlanokban nagysokat: kit felakasztottak, kit felnyársoltanak, kit pedig egyébképpen kínoztanak és vesztettek, orrát-fülét elmetsezték szegényeknek rútol, kit esmét felpiricskoltanak hennek, úgy hogy megholtak.

*) Az itt következő s kissé élesen színezett történeli esemény indokainak megértésére szükségesnek látom az olvasót „Erdélyország Történeli Tára“ II. kötete 18—19-ik lapjaira utalni.

Ide M. Vásárhelyre is a mint szintén más székes helyekre hadat gyűjtöttek vala a maros-széki fő székely emberek és a piacra sok lövészerszámot vonattak vala. Én egy estve naphaladat — tájban látam, hogy a lovasok készülnek, de nem tudta azt senki magokon kívül: hova mennek. Csak látam, hogy mindenfelől elmenének. És hát Maros-székre mentenek, és — mint feljebb is íram — azoknak a székelyeknek a nagygyát, a kiknek Báthori Sigmond az elmúlt időn megadta vala szabadságokat, fogdosták meg. Kiket ágyokban tapasztaltanak éjjel, úgy fogták meg a magok házokban a feleségek mellett. Reggelre kelve hát úgy jönnek bé az hadak s úgy hozzák őket szegényeket, mint valami nagy gonosztévőket. Semmit aval nem mulattanak, hanem másodnap sok nyársot faragtatának a város erdejéből és az akasztóházhoz hordaták a nyársokat. A székelyeket is oda vivék, és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben. Estvére kelve esmét elküldének és hasonlóképpen hozának. Más reggelre kelve viszontag újabb székely rabokat rablánek és hozának, kiket hasonlóképpen mészárlának fel az akasztóház alatt.

Egy Károly Andrást is hozának — hadnagy volt ez köztök; azt lófarkon megvondozák és kivivék, fővel alá vonák szegényt s lábbal fel az égfelé a nyársba — úgy gyalázák meg az ártatlant. Sokakat felakasztának esmét, egynéhány nap mind úgy lön a dolog. Egykor az öldöklést megúnák, elhagyák, hanem az orrokat, füleket kezdék metszeni; de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajakastól elmetsezték, annyira, hogy csak a foga maradott szegényeknek, és sok így is megholt miatta; a fülét is a kinek elmetsezték, a nyaka felé nyúzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot töltenek el rajtok. Végtére azt is hátra hagyván, azt rendelék, hogy csak felpiricskolják őket; és oly nagy deszka lapoczkát csinálának, hogy égtelen volt az, de annak élet és fokot faragtak; aval kilenczet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágták oda fenekére a lapátnak, melyet láttam hogy oly súlyosan esett, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Azt mondták, hogy sok megholt abban is szegényekben. Ilyen rútol bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldébe mentenek vala Báthori Sigmondal. Ez dolog a fársángba lön 1596-n. Ezeket szemeimmel néztem. Bíró Kovács Pál vala, a pap Mathias Piskolti vala.

Ottan hamar, hogy ezen dolgok eltelének, haza jöve Báthori Sigmond onnat a hol volt. És menten hadait kezdé készíteni, és pünköszt tájban Jósika István által megszállá Tömösvárát és sokáig vitatá; meg is töreti a falát jó darab helyen, de meg is ostromoltatá vastagon, és a sok gyalog mind oda vesze, és számtalan sok fő vitéz emberek oda lőnek; mert belől a török nagy árkot ástott vala és erőss sánczot a törésen. Mikor a várat vfnák, egykor látták az egen török ország felé, mintha valami tűz lobbanás lőtt volna, melyet úgy magyaráztanak, hogy egy csuda volna az egen, és hogy ez győzedőlemnek a jele volna. De a csak bolondság volt. Mert csak ottan hamar a sákmányosokkal a mely vitézek kimentek volt, tehát fogtanak valami törököket; azok között hát a török császár tábornesterét is elhozák, ki megmondotta, hogy az hatalmas császár útban-jövőben volna. Ezek a törökök azt is megmondák Jósikának, micsoda tűz volt volna a kit Tömösvárhoz láttak az ég alatt; mert hát a császár poros szekerei gyultak volt fel a táboron, és ezt látták a kik táborban Tömösvár alatt voltanak.

A török tábornestert a generalis Jósika István Báthori Sigmondnak küldi Fejérvárra. Ez ott is megmondja, hogy a császár útban volna és nem meszsze jőne; továbbá azt is, hogy Tömösvárát is megsejti igen rövidnap, hogy ha el nem jőnek alolla. Kérdette Báthori Sigmond tőle: hogy hova menyen császár osztán, ha tisztességgel eljőnek Tömösvár aloll? És azt felelte a török: hogy tudja császár hova menyen, de soha nem mondotta meg azt, hogy Eger alá menyen. Elküldé előlle a török rabot — meghagyta hogy gazdálkodjanak néki tisztességesen.

Ez alatt hamar megizeni Jósikának, hogy mennél hamarább a lövészerszámokat a sánczból vonassa ki és jöjjön el Tömösvár aloll, mert a dolog más lészen. Eljövénének azért akkor Tömösvár aloll nagy békével, de nagy kárral. Mondják, hogy úgy lőttek örömet a várban hogy hallották császár jövetelét, és hogy a szállás is elbomlott.

Legottan meghallotta császár, hogy Sigmond elhagyatta Tömösvárát vitatni; continuálta útját Eger vára felé, semmit avar nem gondolván, hogy a pornak nagyobb része meggyult volt, mert mást hoztak helyébe eleget utánna hamarsággal. Eger vára alá szállván Mahumed császár, azt megvevé három hét alatt. Nyári Pál vala benne fő generalis, és le nem vágatá császár; hanem több urakkal

együtt fogva esének. Volt e vár-megvétel úgy mint 12-ik octobris 1596-n.

Ezenközben hallák, hogy Austriából Maximilianus herczeg alá jött volna; de késén, mert már oda vala a híres neves Eger vára. Báthori Sigmond is az erdélyi haddal kimene Maximilianus mellé és velle megegyezvén, a Keresztes mezején a törökkel szembe szállának. És elsőben ugyan jól szolgált a szerencse a keresztyéneknek vagy három napon. Melyet látván a török, másképpen fogott hozzája; mert válogatott néppel császárt kiállatták a táborból, de negyven ezer jancsárt hagytak a császár sátoraiban készen; esmét az egész tatárságot oldalfélt rendelték hogy felüljön és készen ott várakozzék, az időtől várván, és mikor esmeri az idejét, mindjárt induljon oda a hova kell.

Harmadik rendbéli lesben állott hada esmét volt válogatott negyven ezer kopjasok, melyet a táboron kül állatott volt úgy, hogy az is vigyázzon az alkalmatosságra és ahoz tartsa magát.

A több közönséges had a mi volt azt úgy igazgatták és instruálták, hogy mutasson elfutó képet és fusson ki a táborból, mindent a sátorban hagyván; mert tudta azt — valaki volt a ki ezt az okos stratagemát gondolta és dirigálta is — hogy a magyar kapsinak szokott esni, és úgy könnyebb vele bírni. Nem is csalta meg a reménység őket. Mert mikor látta volna a keresztyén azt, hogy fut a táborból a török, nem tudván a titkot, neki noszogatták egymást. Mondják volt azért akkor némely vén hadakozó emberek: hogy ne menjenek a tábornak, hanem a mely 38 ügyut és taraczkot ten nap nyertek, több lövő-szerszámmal előll vigyék, és rendelt seregben menjenek és lövöldözzék le a sátorokat; de azt nem fogadák némelyek. Most — úgymond — ennek az ideje, mert fut — jól látjuk — a török, s mi haszna lészen ha elhagyjuk futni? És ugyan azt kiáltották, hogy a ki ebben ellent akar tartani, áruló az! És így reá rohantak a táborra, azt tudván, hogy senki ott már nincsen, hanem mind elfutott az ellenség. Elhagyván azért ordinantiájokat minden seregek, a tábornak estenek, foglalták a sátorokat magoknak és osztoztak felette.

De ime ezenközben láss szép, vagy igen rút dolgot. Mert már mikor a császár sátoraihoz közelgettek volna a sok rendetlen nép, oda is akarnak rohanni; de a benne lévő 40 ezer jancsár őket jó

közel célra véén, úgy lőtte a mint akarta. Azt a lövést meghallván a tatárság és a 40 ezer kopjás, rendelések szerént menten sebesen indultak, és a prédáláson a rendetlen sokaságot csak tapodtatta és verte, le is vágta a kit győzött. De a ki onnat kimehetett a keresztyén, és a herczeg és Sigmond táborára ment, nem üzte meg az ellenség; mert az napon nem ment a török oda a táborra, hanem a ki akart elvihette mindenét. A Sigmond sátorát is más nap vették fel porral, és úgy mentek el osztán.

Így járának akkor a keresztyének a Mahumettel a Keresztes mezején. Látom ugyan a Kalendáriumban a historiázást, de el ne hidd azt; mert ott semmi az a ki török elveszett, de keresztyén ott annyi veszett — főképpen német — hogy tíz esztendő múlva is ugyan fejéreslett az embercsont ott, és a sok sisak és fegyverderék; sőt azt mondják a kik ott jártak, hogy máig is még látszik a számtalan csont és emberfő s vas egyetmás, de a fű bénította. De olyan a mi dolgunk, hogy a mi gyalázatunkat csak hazug írással akarjuk elfedezni.

Onnat Báthori Sigmond elszakadván, a kikkel lehet haza jöve, de számtalan lövő-szerszám oda marada az ellenségnek. Azon télen nyúgovék, de elég szomorúsággal és gondolkodással.

1597 esztendőben aratás után esmét megszállá másodszor is Sigmond Tömösvárát önnönmaga. De minthogy a székelyeket nem vihette vala oda — mivel a székely urak tavaly felmészárlották vala és jobbágyokká tették vala őket, nem voltanak az hadban — semmi dolgában Sigmond ez úttal is nem mehele elé, hanem elpironkodék alolla, nagysok ember oda vesztésével és igen nagy kárával.

Szinán bassa tatáriban — 1594-k esztendőben hogy Budánál telelt vala a török, tehát ott megszeretvén a lakást — Pesten maradtak vala, és oda telepedtek s házasodtak valami tatárok, de nem sok volt, mintegy kétszáznyi volt; a mint hallottam azok most is ott laknak. Mondom, hogy az a kevés tatár jött volt fel, és valami kevés lovas török is vélek, és azok a tábor Tömösvár alatt minden nap megütötték és úgy bolygatták őket s nem hagyták nyúgodni őket. S végre ő maga Sigmond az egész haddal ment reája s úgy üzték el, s többször nem ment osztán reájok. De a felől ott hagyák a várat és haza szállának. Így járának ez úttal is a várviáással.

Ebben az 1598-k esztendőben a szabóműnek megtanulására adott az apám göcsi Szabó Mihályhoz. Oly nagy égszakadás lőtt vala, hogy a pap házát és az Hajdu Márton házát csaknem elvitte vala az árvíz; a piacon megúsztá volna a vizet a ló.

1598-n Tömösvári Szabó György volt bíró.

1598 esztendőben egykor csak meghallók, hogy császár egy bassája által meg akarja szállani Váradot, és ugyan meg is szállá. Aratás után nagy erővel Váradba német jöve és magyar, kiknek Szelestei János és a Király Albert vala kapitányok. Mátyás herczeg is Budát megszállá, hogy már Váradot elhagyá a török; de nem hagyá Váradot, hanem megrontá és erőssen ostromoltatá sok úttal; de a benne valók ellene emberül viselék magokat. Végtére oly sok esők kezdenek járni, hogy az eső éjjel nappal esett lassuságában 40 napig; az hegyek mind az országban és másutt is szakadoztanak, mely ez mai napon is meglátszik, és a nagy esőt nem állhatá el a török, hanem elméne a várviásból. De Mátyás herczeg is elhagyá miatta Budát és eljőve alolla.

Ugyan ebben az 1598-k esztendőben Nagy-Győr várát vissza nyerek a töröktől Isten által, holott sok török veszett a várban. Város bírása Köpeczi György vala.

1599 esztendőben Báthori Sigmond véén eszébe, hogy több léssen nyolcznál, ha a törökkel meg nem békélik, tehát gondolkodék magában ilyenképpen: hogy ő maga menjen el az országból, és a báltját Báthori Andrást — ki Cardinalis vala — hagyja az erdélyi fejedelemségbe, a végre pedig, hogy a törökkel megbékéljék és a régi állapotba állassa, a kiből Sigmond az országot kivitte vala — hogy így az ország megmaradhasson a török szárnya alatt. Medgyesen azért pünköst tájban gyűlést hirdete Sigmond, és az ország előtt e dolgot megjelentvén a fejedelem, tetszék ez a dolog mind az egész országnak, és Báthori Andrást acceptálák és inaurálák is ugyan ottan.

Sigmond pedig elbocsáttatván*) az országtól, Lengyelországba méne. Ezt az egyezést**) megértvén Rudolphus secundus, igen báná, látván, hogy Erdély tölle el akar szakadni; melynek ellene

*) T. p. elbúcsuzván. **) T. p. végezést.

is áll, mert legottan Mihály vajdának fra és parancsola: hogy hamarsággal készüljön, és Báthori András az országból verje ki, hogy az ország a törökkel ne égyezzen meg. Melyet értvén Mihály vajda, igen hamarsággal szép hadakat készítte, és igen titkon a székelyeknek is levelet küld, azoknak kikit az urak 1596-k esztendőben nagy vérontással jobbágyság alá hajtottak vala. És azoknak — de a többinek is — az ő szabadságokat megígérte hogy megadja. A székelyek látván a vajda levelét, legottan készülni kezdének. Mely ellen a székely urak nem állhatának, mert a Cardinalis sietve hívja vala őket a hadba; mert a dolgot igen későn vette vala eszébe a Cardinalis Báthori András. Gyűlést is tölt vala ugyan, de késő lőn, mert félben hagyák azt, mert hallák hogy már*) benn van az országban minden hadával. És így hamarsággal táborba szállának Szebenhez. Mihály vajda is megtartóztatva, a székelyeket és egyéb hadait is várán-várja vala, de a székelység későn indult vala el. Végte a két had egybe érkezék — Kornis Gáspár volt a generalis. A vajda rendelt volt ilyen dolgot magában: mivel hogy néki szép lengyel és rác hadai voltak, hogy azok semmit egyebet ne miveljenek, hanem valahun a Cardinalis zászlóját és magát lenni esmérík, egyenesen arra menjenek és azt a csoport hadat vágják le, és magát is fogják el. A lengyelek vakmerőképpen reá rohanván a Cardinalis seregére, megfutamtaták mind a hadat, mind pedig magát; és ő egy-néhány urakkal elszaladott ugyan, és Csík felé fogott és futott. Imitt pedig a derék hadnak a vajda dolgot adott, de a vajdát az ország hada elsőbbsen megtolta, és ugyan megfutamtotta, és az-ágyuit is elnyerték.

De láss szép dolgot. Mert hát a székelység a futó vajdát elől találta, és megtérvén vele, újolag harczot adott az országnak, s meg is verte őket ott, de estvig tartott a harcz. Estvére a táborba leszállván, ott töltötték el az éjszakát, de félelemmel; mindazonáltal reájok jött az ellenség, s ugyan csak reggelig helyt állottak emberül.

Reggelre kelvén, noha eleget kiálltatták, hogy senki el ne menjen, mert újabban meg kell vinni a vajdával; de a val senki sem gondolt, hanem elfuta a tábor — ki hova látta szemével.

*) Mihály vajda.

Báthori András pedig az urakkal a mint az üző lengyelek előtt elszaladhata, Csíkba méne, de nem sokad magával, hanem mintegy másfél század magával — de azok mind fő emberek valának. Mikor jutott volna a havasra, éjjelre megszállottanak. És mikor immár, a mi volt, öttek volna, imé! nagy hirtelenséggel némely gonosz székelyek megüték őket, és mind fejedelmestől fejeket szedék, és a Báthori fejét elvivék magokkal a székelyek házakhoz.

Ezen közben a vajda Fejérvárban a székbe ült, és az ország népét bírni kezdé. És mikoron a székelyek a Cardinalis fejét oda vitték volna a vajdának, haraguvék rajta a vajda, hogy elevenen nem vitték oda néki; mindazonáltal őket megajándékozta és gratiát ada nékiek, és ottan őket elküldé hogy a testét is oda vinnék. A székelyek a testet is oda vivék, és megmosogatván szépen, oda varrák a fejét a derekához; és felöltöztetvén cardinalis ruhába és süvegbe, a papok és Mihály vajda is jelen lévén sok fő rendekkel, eltemeték a nyavalyás papot a fejérvári templomba. Ilyen szerencsétlenül járt a jámbor Cardinalis.

A harcz die 28-a octobris lőn 1599-k esztendőben.

De e tájatt, hogy Mihály vajda Erdélyre és a Cardinalisra készüle, alsó Magyarországnban Bocskai István is nagy hajdu és magyar haddal megindulván, béjött Erdélybe, ágyukat és egyéb lövő-szerszámokat is hozván magával. Nem tudom, hogy ha a német császár akaratjából volt é, vagy nem? de úgy látom, hogy ha a Mihály vajdánál elébb érte volna a Cardinalist, ő is belé kapott volna a fejedelemségbe. De már a vajda a székbe is ült vala. Így azért Kolosvártól megtére Bocskai István az ő angyalival. Mert azok a hajduk úgy nevezték vala magokat, hogy ők angyalok, oly jámborok. Így azért nagy kóborlással visszatérének Magyarországnba azok a Bocskai angyali. Akkor én Kolosváron lakom vala, szabólegény voltam, vén Palástos Istvánt szolgáltam.

Immár úgy hiszem hogy eléggé vehedd eszedbe: mit nyertek a székely nemes emberek véle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Sigmondal Havasalföldébe a törökre szabadságért elmentek vala, és onnat haza jöven jó szerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbággyá tevék. A pogány is azt nem mivelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna.

Úgy vagyon, hogy a székelység a Mihály vajda népétől semmi bűt nem látott, mert a vajdának kedvében voltak. De az egész országot égtelen elpusztította az oláh és rác az esztendőben—úgy hogy siralmas megmondani vagy írni—de a hol hozzá fért a boszszuval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dúlnak fel—a székely urakét, kiket ők megtudták, hogy az ő attyokfiának halálában részek volt. De ez a dolog azért nékiek a jövő esztendőben siralmokra fog fordulni duplával, melyet majd megérthetsz.

Mihály vajdának a cancelláriussa a gyulai püspök vala: Náprádi Demeter.

Ezen közben a német császár megértvén, hogy Mihály vajda triumphált volna a Cardinalison, s ismét székibe ülven bírná Erdélyországot, és nem kegyesen hanem mostohán: jámbor követét a vajdához küldé ilyen követséggel: „hogy köszöni mint jó hívének, hogy Erdélyt nem hagyta tölle elidegenedni, hanem keze alá hajtotta; de immár azt parancsolja néki, hogy menjen országába, és a mint eddig, ezután is oltalmazza a török ellen, megtartván hozzája az igaz hűséget, mely hűségért császári kegyelmességét igéri és ajánlá mindenben; Erdélyre pedig gondot akar ezután viselni a császár.“ Mely követséget hallván a vajda, nagy haragját veti a követekre, és monda: „Bá zo nu oj dá“ az az: nem adom, mert én vettem meg Erdélyt s bírni is akarom, senkinek nem adom.“ E-vel a német követ elment császárhoz a követséggel.

1600-n Kovács Pál volt a bíró.

1600 esztendőben tavaszfélt Mihály vajda igen nagy haddal Molduvára méne, és a lengyel ellen oltalmazá az országot; vajdát víven oda, azt nem tudom kit vitt volt.

Ezen közben haza érkező a német követ, és a követséget értvén császár, nem foga néki tetszeni a dolog. Hívatja azért egy fő kapitányát Básta Györgyöt, szép hadat adván melléje. És elindítja Erdély felé ilyen instructioval: „hogy lássa az országot miben találja, és a vajda állapotját is szemlélje meg, és a mire az alkalmatosság tanítja, tartsa ahhoz magát ott, tudósítván császárt mindenekről, miben légyen a dolog.“

Míg Básta György alá jöddögele Austriából a német haddal lassan lassan, addig itt némely urak, úgy mint nagy Csáki István,

Borbély György s többen is tehát a vajdára támadának, és Makó Györgyöt, ki Mihály vajda kapitánya vala—a magyar katonák voltak kapitánysága alatt—mondom, hogy az urak elhitegették nagy igiretekkel Makó Györgyöt az ő hadával együtt a vajda mellől. Elfrogtának a városokra és székelységekre is: „hogy a ki jószágának s fejének megmaradását szereti, tehát az ország mellé Tordához menjen.“

Ezenközben eljőve az híre a Básta jövéseinek, hogy nem meszsze volna Kolosváron túl. És nagy Csáki az urakkal eleibe méne, és mikor velle szembe löttek volna és köszöntötték volna: megmondák az ország állapotját miben légyen Mihály vajda miá, és hogy a magyarságot s nemességet az volna szándéka hogy deleálja, és ráczot és oláhot akarna helyette az országba szállítani. Melyet mikor Básta hallott volna, azt tetteté, mintha Mihály vajda mellé jött volna, holott a császár más instructioval bocsátotta volt el őtet. Mindazonáltal vonítottosan szollott az uraknak, gondolván, hogy a Mihály vajda Erdélyben való birodalma császárnak sem fogna tetszeni. Élni akarván azért Básta is az alkalmatossággal, enged az uraknak jó mód alatt, mely ez volt: „hogy az urak az ország képiben hillevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állnak, és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásáig.“ Ez volt a conditionak fővebb tenora. Erről azért az urak levelet adtak Básta Györgynek, és legottan az ország mellé állott, és a táborokba jött Tordához. Ezen az ország népe igen nagyon örüle és szívet vőn. Ugyan is bizony, ha a vajda mellé állott volna, oda lett volna dolgunk, és csak elvesztünk volna egész nemzetestől.

Nem sokára a vajda e dolgot megértvén, megbúsula, és hamar a székelyek után levelet küldé, és Petráskó után is a fia után, és Bába Novák után Havasalföldibe. Az alatt minden hadat egybegyűjtven, megindula. Az ország hada is nem késék, hanem Tordától megindula Enyed felé. Ez alatt pedig a vajda is előbb szálla Enyedhez.

Innet a városból is az apám szép száz lovassal elment vala az ország mellé. Melyet Csáki István és Borbély György látván, az ország képiben igen becsülettel megköszönték, és jó kedvel látták az apámat Nagy Szabó Jánost és az hadát. Ugyan a város igen szép két száz gyalogot is küldött vala az ország mellé, kiknek hadna-

gyok Nagy Tamás volt. De az alatt meg lett az ütközet, oda nem érkeztek volt ugyan, de mint jártanak, ide alább megírom. De térjünk a dologra.

Mihály vajda látván az ország hadát, nem mene vakmerőképpen neki, hanem Miriszlón túl, ott egy szoros helyre sánczot vete, és az ágyukkal onnan lövöldöze ki egy ideig. De Básta mint jó látott hallott és bölcs hadakozó ember, tanácsot tartja és ő sem mene reája; mert a kopjás hadnak nem jó a szoross hely, vala pedig az országnak szép kopjás hada. Azért Básta mind lovast, mind gyalogot és a szekereket is,*) tudván azt, hogy utánna rohan a vajda, azt állítván hogy futna. De Básta meghagyta vala a kapitányoknak: hogy mihelyt a vajda kijő, tehát azon rendelt állapottal arczal megforduljanak a vajda hada felé, a szekereket a hátok megő hagyván. Így azért megfordula az egész had ily ok alatt. Ezt látván a vajda, nagy örömmel kiáltatni kezdé minden hadának nagy kiáltással: „Futnak az ebek, a magyarok; hozzá vitézek, miénk a nyereség!” De mikor osztán látta volna, hogy minden seregek arczal fordultak feléje, mond esmét: „Mit csinálnak s mit akarnak az ebek?” melyre mond egy valaki: „Ezek — meglátod — megvínak velünk.”

Megtartózik akkor a vajda minden hadával, és kezdé a hadait rendelni a mint lehet. De az ország hada azt nem várja, hanem „Jézust” kiáltván, reája mennek egyszersmind, és a Marosnak szorítja a kopjás a lengyelt s kozákot, a német esmét a derekán általment, a több hadak is a gyalog székelty a hegynek szorítják: és így megfutamék a vajda Fejérvár felé. És midőn Fejérvár mellett futna, Kornis Farkast — kit fogva tartott ott sok ideig — kihozza, és ott az Ompolyparton fejét véteti, és elmenyen Havasalfölde felé. Mert Bába Novák és a fia Petraskó vajda oda nem érkezett vala a harczra, és azokkal meg akart egyezni**) és esmét megvinni Bástával. Az ország hada pedig vagy két nap ott marada, míg a futó népet kergették. Állott vala pediglen fel egy erőss hegyre futó székelység — nagy csoport nép: azt mondták, hogy 18 száz volt, de én nem láttam; a kiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat, de ők azt mondták, hogy nem jönnek, mert attól félnek, hogy le-

*) hátrálni rendelé; **) egyesülni; e szó ily alakban gyakran jő elő.

vágják őket; hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken halnak meg inkább.

Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék, és megesküszik nékik; de valamint lőn az esküvés — ők lássák — de azok szegények hitre lejöttek, és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség, és körülvén mind levágták nagy sivalkodással szegényeket, annyira, hogy mint egy halom olyan volt a test. Azt mondták, hogy a test aloll vérpatak folyt ki.

Így torlá meg a nemesség hogy Mihály vajda mellé ment vala Szebenhez a székelység. És így esmét jobbhágyás alá hajtá őket, a minthogy az 1575-k esztendőben is felmészárlották vala őket az Havasalföldébe való menésért.

Ez is így meg lévén, az ország hada egynéhány napig eloszlá. De nem sokat múlathata honn; mert Mihály vajda mellő esmét hát a Barczára hadak érkeztek, s megcsoportozott volt és meg akart vinni. De Básta György is esmét oda érkezvén a német hadal, és egyéb hadak is, tehát megfogá a félelem és megtartózik. De Bástával ugyan maga a vajda hitre szembe lött vala, látni akarván: a Básta micsoda személy ember? Beszéltek egymással, és Básta azt mondtotta néki: „hogy ne vesse szerencsére magát, mert jobb léssen, ha a német császárhoz megyen és folyamodik.”

Ezt a Básta tanácsát a vajda megfogadta, és a harczot hátrahagyta, hanem Aratinnal elment a havasokon Rudolphus császárhoz Németországba. Básta, azt mondják, hogy költséggel is megajándékozta volt, mert szánta.

Mondám ide feljebb, hogy nem hagyom el: mint jártak volt a maros-vásárhelyi gyalogok, kik az ország mellé indultak vala, a kiknek Nagy Tamás volt előttök. A harczról másfél száz kozák fogott volt a mezőség felé, hogy azon mennjen Lengyelországra. De a gonosz szerencse azt nékik nem engedte; mert a vásárhelyi hadra találtak szegények, és azok mind levágták őket, és jó nyereséggel jövének haza. Még kozákfejeket is hozának egynéhányat kardokban, és a bíró háza előtt először „Jézust” kiáltának, és ott lerakák a kozákfejeket, melyeket az utca végén a sorompók tetejébe rakata a bíró. Kovács Pál vala akkor bíró.

Az apám is esmét száz lovassal bément vala a Barczára, több hadakkal együtt Mihály vajda után.

Ezek a dolgok így végbe menének akkor, és az urak addig onnat nem jövének el, hanem Léczfalvára gyűlést hirdetének. Ott végeztek a mit végeztek: Csáki Istvánt és Bástát uralták — ketten pecsételték a mit kellett. Básta Fejérvár felé ment, hadait kiosztá, de nem lön sokáig. Végezték volt azt is, hogy a harcz helyén egy kápolnát rakjanak emlékezetre, de abba semmi sem tele. Ezzel eloszla az ország népe, kiki házához.

A míg ezek lőnek a dolgok Erdélyben, tehát egynéhány székelj főemberek Molduvára által mentek, s onnat Lengyelországba és szinte abba a várba, a hol Báthori Sigmond lakott; nagy kedve ellen és csuda nagy okos mesterséggel onnat ellopák a fejedelmet, és által hozták Molduvába, míg a lengyeleknek híre lön benne; és ott Molduvában a vajda tartotta. Ezt a dolgot hallván azok az urak, a kik a törökkel való békességet kívánták, kapának rajta, gondolván, hogy a portával talám megbékélik Sigmond fejedelem, ha behozzák. De mivel már Bástánál volt a Csáki István és a több urak hiti, nehezen férnek vala a dologhoz.

Mindazonáltal szent Márton nap után Kolosvárra gyűlést hirdetének és oda gyűlének az urak. Básta is a gyűlésbe oda jöve. És mikor az urak is mind ott volnának, tehát a törökös urak, kik a Sigmond pártján valának, megjelenték: hogy Sigmond Molduvában volna és kész volna az országba jöni, ha az ország acceptálná. De ellenben azt hallván a németes urak, azt kiálták: „hogy nem lehet az, mert az ő hitek már Bástánál vagyon az ország hitivel együtt, és ez mián nem férnek hozzája, hogy a némettől elszakadjanak; más az: hogy a minap vette el az egész magyar nemzetnek — de főképpen a nemességnek — az nyakáról a Mihály vajda szablyáját, melyért néki semmit nem adtunk; azért igazság ellen vagyon, ha hitünket is oda hadjuk és hozzája háládatlanok leszünk.“ Ilyen válaszra semmit a törökös urak nem felelhetének egyebet, hanem csak azt: „hogy nem az ő akaratjokból adta Csáki a hitlevelet, s ők nem tartoznak azt megtartani; hanem azt mivelik a mi az országnak nagyobb javára szolgál jövődöben.“

De ez mind csak így marada a pántolódás és fántofánt; hanem

a törökös párt megsokasodék annyira, hogy egykor megfogának négyet a németes urakban a törökös urak, úgy tetszik hogy II. szász Pétert, Sennyei Pongráczot, Kornis Gáspárt, az egyik nem jut eszembe.

Bástát pedig maraszták, hogy nagy úrrá teszik és jószágot adnak Erdélyben néki, maradjon benn az országban; de Básta azt csak megneveté a dolgot. Azután egy arany pohárba ezer aranyat tévén, kinálták velle, de azt is csak pökte és azt mondotta: „Én nem leszek hamis hitü — mint ti — az én uramhoz a római császárhoz, legyen tiétek a ti aranyotok és pohárotok s mind pedig jószágotok.“

E szók után készülni kezd Básta, és az ország is búcsut ad néki. Immár pedig a németes urak fogságban valának.

N. b. Bába Novákot és a rácz papot megsütik.

Básta azért Kolosvárról megindula, és mikor a város utcáján a közép-kapuhoz közelgetett volna, Básta ugyan felállott, jobb kézre a szekeriben hátra fordulván és ujjával fenyegetvén mond: „Meglássátok azt, hogy jótétemért megréfalátok; de én is esztendőre adok néktek oly pohárt igen jó teli mértékkel, hogy meg nem ihatjátok. Várjatok el csak!“ Evel a szóval kimegyen a Kolosvár kapuján, és megyen az nap csak Szamos-Ujvárra; és ott kapitánnyá rendelte vala Básta azelőtt Ribis Györgyöt, melyet akkor is benne hagyta kapitányul, és ő maga eleibe vevé az utat és Bécsbe felméné, és császárral szembe lön. És Mihály vajda is hamar felment Bécsbe, és ott magát mindenben igazította a császár előtt. De egykor Rudolphus császár eleibe hívatván mind Bástát, mind pedig Mihály vajdát, szemtől szembe lévén előtte mind a két fél, a dolgot megérti és megvizsgálja miben lett legyen. Básta is legottan az ország hitlevelét eleibe teszi, és mind a vajda dolgát is egyszersmind megjelenti császárnak Básta: mint forgott legyen, és mostan is miben álljon. Ezt császár jól megruminálván, és az Erdély országa hitlevelét is elolvastván, azt találja fel: hogy Erdély országa hitetlenségben lehet, Mihály vajda vétkit — ha mi volt — tehát azt condonálván, gratiájába veszi. Bástának is, ha mi alkalmatosság lett volna dolgában, csak leghagyá, és mind a kettőt Erdélynek megbüntetésére küldi, azt mondván: „Ti mind ketten induljatok Er-

délybe, és a hitetlenségért büntetődjenek meg, a kik okainak találtatnak lenni.“ — De ezt mostan ebben hagyom, hanem térek a Báthori Sigmond dolgára.

Mihelyt Básta kiment az országból, legottan az urak béhozák Fejérvárra Sigmondot, székebe ültették és idvezlék. Viszont Sigmond is köszönti az országot, és szép fogadásokat fogad az országnak. A mi fizetett had volt, úgy mint a Makó György hada, telelni osztja el az országba; M.-Vásárhelyre is adának négy százat, a Tárkányi István hadát — ez ott telele.

1601 esztendőben Sigmond is azon télen, hogy már nyúgovék 1601-k esztendőre kelve, de az alatt látván a német császár haragját, látja vala a jövőendő hadnak reája jövetelit, mert megértette vala, hogy Mihály vajda és Básta készül, és reája jönnek: azért ő is készül a mint lehet, török császártól is kéret segítséget, de nem adott, hanem vagy két száz tatár jött osztán a goroszlói harcra melléje.

Mig ezek Erdélyben lesznek, ez alatt Básta és Mihály vajda a császár hagyása szerint megindulnak. És a német had a Básta keze alatt vala, a Duna meljéki hajdunak pedig Mihály vajda parancsolt, mert ugyan az ő szavára és igéretre költ volt fel is a hajdu, nem a Básta szavára. Mert Mihály vajda nekik adta volt szabad nyereségül az országot, de főképpen a nemességet és minden örökségeit a kivel bírhatnak, mind pedig a magyarságot — nevezet szerint ezt ígérte volt a hajduságnak, és a hajduság erre való örültében költ volt fel.

A két had árpa-aratásig egybe ére a Szilágyban Czigánihoz, és Básta okosabb lévén a hadakozásban, megveré Sigmondot die 5-a Augusti 1601-k esztendőben Czigáninál. Onnat elszaladván Sigmond esmét Molduvába ment, a honnat az ország kihívta vala az elmúlt 1600-k esztendőben, mikor Bástának búcsut adtak vala. Básta pedig Mihály vajdával bédobolának Erdélybe. A kik a tavaly kimentek vala az országból, Kolosvárra bészállnak, és a kit megfenyegetett vala, most rajtok bételik a tavalyi fenyegetés. A hajdukat Mihály vajda onnat — ígérte szerint — szabadnyereségre elbocsátja, hogy az országot égecsék, rabolják és dúlják a mint akarják. Ez a Mihály vajda dolga nem vala Bástának akaratjából, és

ugyan is megszólította róla, hogy az országot ne dúlassa, kóboroltassa; melyre Mihály vajda nagy haraggal csak azt felelte: hogy a féle áruló ebekkel úgy kell bänni. Básta ezen megharagvék, és a régi dolgot is mind elgondolá a mi az előtt lett volt is. De ez alatt történék, hogy értésére esék, hogy a vajda az egész székelységnek levelet küldött volna: „hogy mind felkeljenek és ő eleibe jöjjenek, és szabadságokban őket megtartja és őket meg is oltalmazza.“

Ezt Básta megértvén, igen megbúsula magában, és abból ítetet tőn: mi volna és mi lehetne a vajda szándéka? Annak feletle a hajduk a vajdához való biztokban, a németen semmit nem adnak vala, sőt böcstelenül bántak vala vélek; szidalmazván, a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak, és a földhöz puffantották; és esmét egynek a nyalábot a hátán é, vagy a lova hátán felgyújtották, és azt nevelték mint égelt. Básta mindenről jól eszébe vette azt, hogy ha a vajda él, valami — de nem jó — lészen miatta.

De ennek eleit ímígyen vevé: hogy Tordához szállatta a hadát, és a bolonokat hozzá rendelé jó módjával, és a vajdát egy hajnalban a sátorában meglövöldözteté és fejét véteté, és többé nem féle azután tölle. Ez lőn vége a Mihály vajda dolgának.

Básta a hajdukat hozzája hivatván, megparancsolá, hogy az országot ne pusztítsák, hanem a táborban légyenek. És más kapitányt és generalist rendele nekik — a nagyságos Senyei Miklóst, hogy légyen generalissok az egész hajduságnak. Ezen a hajduk a vajda halálán oly igen megzendültek vala, hogy fegyvert akarának fogni; de Básta ő hadait mellette tartja vala, és semmit nem mert a hajdu indítani, — látván hogy nem fél a király az udvarbírótól, — hanem lesüték a fejeket, s azután nem égettek s kóboroltak oly szabadon az országon. Ez alatt Básta a székelységnek is levelet küldé: „hogy semmit ne gondolkodjanak, mert a római császár kegyelmébe vette őket, legyenek vesztegségben.“

Básta elszánt szándékkal véghez vivén dolgát Mihály vajda ellen, Tordáról megindula, és Szeben felé méne, és onnat az Olt mellé fordula minden hadaival. Báthori Sigmond Molduvából kijöve, nagy Csáki István által segítséget kérete a töröktől. Meg is lőn az ígret, hogy hova hamarabb mind tatárt s mind törököt bocsátanak. Székely Móses is sokat fáradta a töröknek felhozásában, kiket úba

is indították, el is hozván. Molduvából is Sigmond kijöve Brassóba, és ott várta a török segítséget. Básta ez alatt az Olt mellől Nyárádtól Váshely mellé szálla, és ott vigyáza az állapotra. És mikor megértette volna, hogy Sigmond Brassóból kijött, és a hadak már mind együtt lévén, meg is indult volna: tehát ő is által kele a Maroson és Kolosvár felé méne, és hadat hagyván Kolosvárbán, méne Szamos-Ujvárhoz, és ott is praesidiumot hagyta; mert Szamos-Ujvárat az országnak oda adta vala tavalý Ribis György, és Maros-Ujvárat adták vala néki érette, hogy elárulá császárt és Erdélyben marada. Onnat Básta méne Décshez, és ott erőss sánczot fundála a város felett, és ott is elegendő hadat hagyván, ő maga Szakmár felé kiméne.

Míg ezek a dolgok Erdélyben meg léznek, lón Havasalföldében ilyen dolog: Mikor elméne Mihály vajda a császárhoz, egy Ráduly vajda üle helyette a székre; melyet megértvén tatár, hogy némethez tartaná magát, legottan kiveré onnat a vajdát. És a vajda mind hadastól Bástához bizván, oda indula, és azt tudván, hogy itt a Maros mellett vagyon az országban, *) — — — találja Bástát. És mikor a futott kurtán had a Nyárád mellé jutott volna, két felé szakadának, és egyik része feltarta a Nyárád mellett Görgény felé a besztercei útra, a másik rész úgy mint három ezer egyenesen Váshely felé foga. Akkor a város népe a hajduk előtt mind elfutott vala: ki Segesvárra, ki Medgyesre, ki Radnóthra, ki Beszterczére, ki a székelységre széllyel; itthon csak számosan voltak, azok is lovak hátán futó-módon voltak. Hanem valami kevés székelők vigyázásnak okáért jöttek vala bé, mert már a Sigmond hadát várták és arra vigyáztak. Azok előtt a székelők előtt Bogáti János vala.

Akkor-tájban hogy Básta Nyárádtól szállott vala, az én anyámat az apám Nagy Szabó János és gyermekeit Görgény várába felvitte vala, mert az eleinte a hajduk előtt Radnóthra vitte vala, és ott maradának meg.

De a Báthori Sigmond jövésének a híre elérkezvén, alá jöttek vala lovak hátán, és itthon voltunk a hogy éjjel a futó kurtánoknak az eleje elérkezék szinte éjjel korban, és a szent-György

*) Innen hiányzik a mondat eleje.

utczára takarodék. Melyet midőn eszébe vett volna a város népe és itt benn lévő kevés székelők, rajta kapdosának és az utoljában elhullatának. Végre megállapodának a kurtánok hogy megtérnének, és trombitát fátaltak, de elhagyák esmét—nem próbálának.

Egy kis vártatván, már hogy jól megviradott volna, és hát onnat ezer kétszáz kurtán jö — a kis szöllőn innen vagyon már. De hamarsággal a poklos-utca vége felé gyüle a mi kevés népe a városnak honn lön, és egy kevés székelők; vala egy rossz gyalog dob-jok és egy hitván bagazia zászlók a székelőknek, de a város népének semmi se volt. Mikor a Kenyeres-dombrá jutottak volna a kurtánok, ott megállapodának; és látván azt, hogy valami nép vagyon ott a városban, megállának, de nem mutattuk meg magunkat nekik. Az alatt hogy ott állának vélekedve a kurtánok, az apám engem oda szállította, mert egy szál kopja vala nállam, mert lovan voltunk az atyám is én is, többen is a város népei közül. Egykor az apámnak hát volt a szablya-tarsolyában egy igen szép tafota lovas-zászlója, igen becsületes, melyet Miriszlónál nyert volt — szép új; és a kopját elvevé töllem, és reája felfüggeszté a zászlót hamar, és szállította egy városi embert, és a zászlót kezébe adá, és a város népének a lovasit alá állatá hamar; de azért valami ház és kert ellenébe állata bennünket, hogy ne lássa az ellenség hogy kevesen vagyunk, a zászlót pedig lássák.

Ezenközben a kurtánság kettőt választának el ő magokban, hogy a mi hadunkhoz jöjjön követségen. És mikor a hegy alá a Polgárok-völgye tájatt jönnének, a miénkben is kirugá magát négy lovas, és rút-istentelenül levágák a követeket; de azt a kurtán-sereg nem látta, mert fenn a lapossan ott áll vala a sereg. Ismét jöve mintegy tíz lovas, mely után a derék is eljőve. Mi is innét elébb mozdulánk reájok, de a zászlókat helyben hagytuk ide hátra, mintha ott nagy sereg lett volna. Azonközben kiáltják: ha vagyon hitünk? melyre azt felelők, hogy vagyon. Azonban láták a levágott kurtánokat, és igen megzajdula az ő seregek rajta, de fegyverhez ugyan nem nyulának azért; de mi is nem fogánk fegyvert hozzájuk, hanem Bogáti János és az apám szóba indula vele. Kérdék: honnat jönnek? mire így felelének: „Minket a tatár vert meg Havasalföldében és onnat jövänk.“ Kérdék esmét: „hova indultatok, hova mentek?“ esmét ők mondanak: „Mi indultunk volt Bástához, de mi

örömet Báthori Sigmond mellé menyünk, ha nekünk megkegyelmez és megfogad.“ Ezen a szón az apám és Bogáti kapának igen, mert ugyan is ha eszibe vehetik vala állapotunkat, azok négy annyi népet is olyant mint mi bizony megverték volna könnyen.

Végezik azért azt, hogy leszállítsák őket Medgyesfalva mellé, és ott nyúgodjanak a míg Báthori Sigmondtól a követség megjő, mert benne is oda akartak követnek elmenni. Más napra kelve azért elmenének, és a hol helyet mutatának nékiek, ott leszállának szegények; és némelyek — a feje-feje — bájöve a városba, és a Kovács Pál házához leszállának, és ott letelepedvén, ettek és ittak; a közlegényekben is szállingóztak bé ételt venni és italt, a többi pedig ott, a hol a mezőben megszállottak vala és ott letelepedtek vala, ott ki aludt, ki mit csinált szegényekben — mint vert, futó és fáradt had dolga szokott lenni.

Székely Mósés ezenközben tehát a Sigmond táborából tatárral és törökkel s katonával fel jött csatára, mivel őket hallotta volt hogy jönnek; és azonnal lön hirünk benne, hogy tehát Medgyesfalva igen ég, és a kurtánokat kergetik és vágják. Azonban a várost is ellepi a tatár, török és magyar.

Úgy vagyon, hogy az apám az egyik sorompót a városi néppel egy kevéssé oltalmazta ugyan, és a széki uraimis a más utcában őrzék; de egy fő bég és egy fő magyar hadnagy is érkezének, és azok a dolgot megjelenték, hogy Báthori Sigmond csatái és hadai volnának, és a kurtánokra jöttek volna fel a török táborból. És kezét fogván az apámnak mondták, hogy Székely Mósés volna előtök a hadnak.

Bájövének azért mind török, tatár és magyar, és az apámnak hagyák, hogy egy keszkenőt kössön a fejére jelnek, mert a jel a vala, és az hogy „Sigmond.“ Ezt mivelé mind a város népe is, és mikor a török, tatár s magyar találta, tehát nem kapott belé. Előtök azért az apám bájöve a piacra, és elszélede a tatár a városon, és kapdosott és prédált; a kit a kurtánokban hol talált azt levágta, de a város népében is a kurtán mellett levágának egynéhányat, s ki esmét rabbá esék szegényekben. A kik pedig Kovács Pál házában valának a kurtánokban, azok mind fő emberek valának, de mind egyig levágák szegényeket.

Voltak olyak is kurtánokban, ki a város népéhez adta magát

idején, és bájött onnat a városba; az apámnál is jött vala bé jó hat legény jó hat lóval, s mind a hat egészében megmarada, mert elbátaltam vala őket a szalmába, hogy ha a török szinte házunkra bérontana is, ne találja fel őket; de nem ereszté az apám a törököt a házra, mert köztök nyargalt mindaddig, míglen levágák őket. *) A lovokat azért elvevé az apám azoknak, de magoknál a mi volt, semmit azokban el nem vett töllök, hanem nállok maradt. Ketteje az apám szolgálja lön azoknak, ketteje — egy Székely Mihály hadnagy vala akkor — ahoz áll, ketteje nem tudom kihez állott.

Azon az napon ez mind eltelék a nagy rettenetes vérontás és rablás. El is mene a had, és Székely Mósés őket szállította a Lekencze mellé, és ott háltak a nagy nyereséggel és rabbal.

Bogáti János és az apám jó reggel oda menének, hogy Székely Móséssel szembe legyenek a városi rabok felől, hogy a töröktől, tatártól vissza kérjék a városi népet; de abban igen kevés haszon lön. Kettőt fogtak elbocsátani benne, azt is atyafiának mondtotta lenni az apám, és azért bocsátották el, — a többi oda lőnek akkor.

Egykor Székely Mósés hívatá Bogáti Jánost, és magok közöttők tudják micsoda contraversia volt, de egykor csak levágatá a nagy jámbor fő embert. És elméne Besztercze felé azok a kurtánok után, a kik oda fogtak vala az elmúlt éjjel; de hiában, mert azok Dééshez Bástához érkeztek volt immár.

Megfordulván Székely Mósés erről a szerencsés csatáról, a táborra menyen; és látván Sigmond a sok szép rabot a töröknél és tatárnál, könyves szemmel nézé, de semmit nem mere szollani, hanem abban hagyá a dolgot.

Indul az egész tábor és Kolosvár alá menyen, és megszállja a Felek felől. Volt valami három tarackja és kevés pora és golyóbissa, és löteli egy ideig a szabók tornyát, de semmit nem ártott a lövés neki. Benn a városban bolon és német gyalog volt; felette hideg idő lett vala, hogy annál inkább nem lehet, mely sanyaru hideg volt; strását kellett pedig állani Újvár felé, mert abban német vala a sánczban.

Egykor kemény csata mene Újvár alá. Magyarai Tamásfalvi János volt előtök, de megverék őket erőssen. Esmét azután török

*) a más kurtánokat.

s tatár meno el csatára, de azt is megverék. Ez alatt látván az állapotot, csak hirtelen felzendülének és elmenének a vár aloll; akarták meghágni lajtorjájukkal, és váltig készültenek rája, hogy a várost meghágják. De Báthori Sigmond látta azt, hogy pogány kézbe esik a város népe, és ez okon elméne alolla. A nagy hideg sem engedé, hogy tovább alatta lehessenek. Nagy égetve és rabolva el haza méne a török és tatár, és az ország népe is haza takarodék.

Báthori fejedelem Dévába szálla és ott telele; Bástával szent György napig való frigyet csinála, hogy az alatt a mi jobb lészen, azt felkeresvén, mieljék azt.

1602 esztendőben, nem tudom, ha a fejedelemnek volt é akaratjából, vagy hogy nem? de Gyalu tájatt valami egynéhány száz legények összsze gyülének a frigy alatt, és a Bástá hadat csipkedni kezdették volt. De látván Bástá a frigy alatt való dolgot, alája szálla és az alattvaló gaz gyülevész népet levágatá, és a várat is meglöteté és megvevé. Az előtt is bolygatták vala, de egy Szilvási János volt benne pap püspök—az megoltalmazta volt akkor.

1602 esztendőben lön ez a gyalui dolog is. De valami Bástá hada is Toroczkonál indultak vala, hogy erre által jöjjenek a Maroson, de megveretének a Báthori Sigmond hajdútól Lágosi Ferencz által; jóllehet maga is elesék a harczon a jámbor vitéz fő ember, de a győzelem a Sigmond pártjára lön mindazáltal. Ez alatt Sigmond Dévába lakék.

Bástá a rác és magyar hadat telelni ciosztotta vala, de a némettel Beszterczét fársángban megszállá, és azt megtöreté, ostromoltatá is, de a bennevalók emberül ellene állának. A várba Vitéz Miklóst küldötte vala kapitányul Báthori Sigmond; láttam hogy székelységet is küldének segítségre oda—gyalogok valának. Egykorban Bástá akaratából a vár megvételeére a magyarokat hozák; de azok sem ostromlák meg, mert Báthori megizené, hogy adják meg hitre nekik. És mikor megadták volna a Bástá hitre a várat, kimenének a városból a magyarok, és a német belémene. És a magyarokkal mikor immár Vitéz Miklós útban volna, a Bástá hada hitetlenül levágá a Vitéz Miklós hadát és magát, nem mehele el békével. Mellyet Bástá meghallván, búsula rajta, de nem tudom hogy tett é rolla vagy nem, hogy ily hamissan cselekedtek a bolonok.

Ez a tél ezzel eltélék. Hanem az alatt vala csak a Besztercze

szállása elődedin, hogy Konkoly Péter hajdu kapitány vala; tehát felkészült, hogy a vásárhelyi hadat — ki Báthori Sigmond hada vala — megüsse. A Vásárhelyt lévő had előtt Székely Móses volt elsőbben, de elméne alá a fejedelemhez; hanem székely főemberek is voltak, úgy mint Mátyus János és az Bedő István. Voltak több urak is, de eszembe nem jut, úgy tetszik Toldi és Kendi is—egyebek is valának. Megértvén valamint Konkoly jövését, Régen felé eleibe sietének menni, és mikor a székely had — a Sigmond pártja — a régeni hídon már által akarna menni, tehát immár Konkoly az hídat megvette, és ugyan jó is az hídon, és által is jött az elei a hadának.

A Sigmond pártja innet az összsze szorult ellenséget nem hagyá elszéledni hogy seregét jól rendelhesse, hanem megveré az eleit az hídon innét; a hídon valók pedig a ló száját térítették és futni kezdenek mind a túl valókkal együtt, kik Régenre fogának s azt felgyújták, és úgy menének el. A ki elszalada, a székelység jó ideig üzé, de vissza tére, és esmét Vásárhelyre szállának. Szándékjuk olyan volt a hajduknak, hogy Vásárhelyt ha lehet porrá tegyék, s a népet levágják és annakutánna a székelységet ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nekik.

Báthori Sigmond akaratjából Székely Móses Fejérvár tájatt a katonákat, valahol mi volt, kik azokban Bástához nem mentek vala, egybegyűjté. Már tavasszal vala, és ugyan sokan telének; kik között fővek valának Móses után Kapronczai Tamás és Csikai János. Báthori is hivatá a székelységet Dévához—mert Dévába vala Sigmond—és ugyan szép had gyűlt vala Dévához; de nem gyűltek vala fel szívesen mellette valami régi boszszuság miá.

Immár Sigmondal a szent György napig való frigynek az ideje eltölt vala. És Sigmond vár vala még is a szerencsétől valamit, mert bizik vala Székely Móseshez hogy feljül fordulna. Mert Székely Móses magában vakmerő bátor vitéz ember vala, és gyűjt vala az hadát, hogy esmét próbáljon szerencsét.

Értésére lön Bástának, hogy Székely Móses Segesvár felé gyülekeznék esmét. És igen sietve, gyalog nélkül, csak lovas némettel két sereget állata, és megindula vélek—egy magyart sem vitt el vélek, félvén árulóságoktól—és hamar Enyedhez szálla. Ezt megértvén Székely Móses, a fejérvári mezőre szálla, és onnat Dé-

váha Sigmondnak íra: hogy igen sietve mind a székelységet, s ha mi hada volna udvari hada is, küldje melléje, mert Básta Enyednél volna, és jöttön-jő ide Fejérvár felé. Ebben Sigmond semmit sem siette s nem serénykedék. Mi lehetett az oka, ő tudhatja.

Básta azért érkezék személyesen, és mind a két fél sereget rendelének, erős ütközetet tőnek; de Básta mind újabb újabb sereget fordítván elő, ez a kopja öklelést felvészi vala; végtére a maga seregével állá elő, és a kopjasok elfogyván, a katonák a lövést el nem állhatták, hanem a hidat megvevék, és által szalada ő maga is Móses, és mind a hada is elfuta, a ki ott nem vesze. Básta nem üze őket sokáig, hanem táborába vissza tére győzedelemmel. Ez aratás előtt vala a dolog 1602-k esztendőben.

Báthori Sigmond ezt megértvén, igen megszorodék és minden reménysége megfogya; és arról kezdte magában gondolkodni, hogy esmét német császárhoz adja magát, noha azelőtt nagy ígretet tött vala nagy Csáki István által a portának: hogy többé a császár köntösét el nem bocsátja — ha mostan hozzája veszi — és a némethez nem köti magát. De e béli elméje mind elváltozék.

Tractát inditta azért Bástával, melyet ugyan végbe is vün velle rövid időben.

Városunkra és magunkra néző dolgot írok itt immár.

Míg ezek a dolgok eltelnek Erdélyben, ez alatt a búza drágodni kezd az országban, főképpen erre ki Kolosvár felé; mert a vármegyéket pusztította és égette vala el az hajdu, és a rácok inkább. A székelységre és a Barcaság felé nem bocsátotta őket Básta.

Az én apám Nagy Szabó János az elmúlt karácson tájatt, hogy Konkolyt Régennél megverék, legottan felkészült minden házanépével s gyermekével, és többen is a városi főemberek; és látván, hogy e télen a had, ugymint a Sigmond pártja itt Vásárhelyt telet, és azokkal együtt lakni nem jó — mert a szerencse is keltő — itt hagyák azért a várost, s fogának fársángra a székelységre, és ki imitt s ki amott keresse magának lakó-helyet az hol teleljen. Ekkor víjják vala Beszterczét német számára. Mi azért vagy három szekérrel el fogánk szinte Háromszékre, és ott teletünk Ilyefalván a

Kónya Elekné házában, bérben. A tél elmulván, hallók, hogy valami csendes állapot vagyon ide haza; és csak az idő tájatt, hogy a fejérvári harc volt, kijövének és házukba bészállánk, és látók, hogy sokan a város népe haza jött, nem sok vagyon szélyel benne.

Kastély pedig nem vala még akkor. Mert az elmúlt 1601-k esztendőben legelőször hogy a klastromot felverték vala és azoknak egyetmäs javait, kik ahoz biztanak, hogy nem bántják a templomot, mert keresztyének: tehát azok igen megcsalatának, mert hogy a templomba költöztek vala, nem csak felverék, de ugyan meg is égeték mind — tornyot, templomot, iskolát. Erről sokat kellett volna írnom a hol helye volt, de elfelejtettem. Talán valahol leírom, ha lehet.

Mondám, hogy a város népe igen haza takaradott vala; noha bizony nem volt eszesség töllök, mert nem volt semmi módja, mikor két fejedelem volt az országban. Mert Básta Kolosvárbán lakott, és onnat az országnak felét bírta; Sigmond esmét Dévából a másik felét bírta, ugymint a székelységet és szászokat; de csak ingóbingó módon bírta.

No azért egytájban csak úrnapi előtt hallotta hát tanács és a bíró: hogy valami öszszegyült had volna a mezőségen. El is küldöttek volt tudakozni, s megjövén úrnapi estin szeredán, meghozá, hogy Tusonnál, Szent-Péternél hallották őket hogy voltanak. E követ Czikor *) György vala. Éjjel jött vala meg, s a tanács is éjjel gyült vala öszsze. De semminek látszott nállók az a dolog, úgy elveszett volt az eszek. Nem is mondták a város népének a dolgot, hogy akár csak értse és ébren légyen; hanem csak hajnalban reánk jövének — nagy sereg vala — voltak négy százan válogatott emberek. Elöttek járó Némethi Gergelyt mondják hogy volt. Az a had nem a Básta akaratóból gyült és jött reánk; mert egy része a Fejérvárnál megvert katonák féle volt — azt mondják némelyek — s egy része a Básta magyarai féle volt volna. De akár ki volt, ha meglőn a mi meglőn.

Hajnalban a piacon „Jézust“ kiáltának és úgy rohanának osztán a prédálásra. A város népe álmoson ki ide, ki amoda, mindenét itt hagyván, elfuta. Én is midőn puskaropogást és Jézus-kiáltást hal-

*) T. p. Czibor.

lottam volna, nagy nehezen álmomból felverekedvén, felugram, de a nadrágomat nem vonhatám fel, hanem a dolmányt és a mentémet felvém s futék a házba fegyverért; de ott is nem akada szablya a kezembe, hanem puskák és lóding: azt nyakamba vetém, s ki az istállóra futék. Azonban az anyám szállita, és a mijek volt, az mind egy ládában volt, s azt fogók és az udvaron egy kovás-ganáj vala, abba takarók, és az anyám gyermekivel elfuta; de én az apámmal a lovakon kapánk — mert hát a szolgák ijedtekben mind elfutottak — s magunk nyergelénk a mint lehete, s megindulánk a lovakkal. Öt paripa vala. Két ifiu legény a szomszédságbeli üle kettejére, s a kettejére én és az apám; egyik, egy szép kék almás kurtán ló, ott marada az istállóban. A Kozma utczára fogánk az erdő felé, de az apám leszállita a lóról, hogy viszsza alá menjek és a kurtán lovat is elhozzam; s el is menék, de nem lehete, mert már az hajduk az udvaron valának. Hanem én is a gazra szaladék, és ott találom Csiki Mihály szomszédot, hogy a bürökben lappang három lovával, melynek egyikét elvém tőle és felülék reája, és azon szaladék a Gérára.

Az apámat a hajduk váltig forgatták, de csak négy hajdu volt és nem bírtak vele; s ő is az erdőbe elszaladt, mert igen jó lovan űlt. Én is az erdő felé futék, de nem találtam az apámra, nem tudom hun volt.

A hajduság minden prédát össze gyűjtvén, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett — félt a székelységtől; a város népiben sokat levágának akkor is, mint az első felverésen is.

Voltanak Nyárádtőnél ugyan valami nyomorult székelők, kiket a kapitányok hogy már vigyázni rendelték oda — úgy hiszem hogy volt két száz szokmányos székelő — de a semmit sem ért. Utánok menének ugyan, de kevesen — el is érték őket. Erneyi Mósa Gergely beléjük is kapott ugyan, de amazok hátra válogatták a javát a legényeknek, és a prédát előll vitték, és úgy mentenek.

Mósa Gergely jó vitéz ember vala Ernyében, de ottan elesék többel együtt, s megtére a székelő onnat, és a hajdu is elméne. Szilágyban hánytak igen gazdag kótyavetyét, a mint azután meghallottuk. Azokban sok volt olyan, a ki 1600-k esztendőben és 1601-k esztendőre kelve a mi városunkban telelt a Tarkányi István házában.

N. b. Így ronták abban az időben két úttal szegény hazánkat

a keresztyének, s még pedig a magyar atyafiak. Elsőben 1601-k esztendőben szent Lőrincz nap tájatt a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban, és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyat, iskolát. A pedig oly szép szentegyház volt, hogy valóban ékes templom vala: igen szép ablakai, hogy annak mássa egyik városban is Erdélyben nincsen, sem lészen, sem volt; orgona nagy és jó vala benne: annak oly szép és ékesen csinált háza és helye vala a templomban, hogy annak is nincsen mássa Erdélyben egyik kolcsos városban is, sem pedig Fejérvárat, sem másutt — igen szép csinálmány vala; harangok választott jók, óra nagy és jó vala. Mert hogy megértse: kalastrom volt az nem igen régen, a szent Ferencz szerzelin való barátoké volt, de János király idejében 1550*) tájatt üzték ki onnat szegényeket a második, arianus János király parancsolatjából és engedelmeiből. Ide által Szent-Király felett is vala egy igen szép kalastrom, ott Remete Szent-Pál szerzetén való barátok laktanak abban. Azt János király adta volt Baki Pálnak. És mikor udvara népe a barátoktól maradt jókkal lakoznának és részegeskednének, tehát valamint a gyertyával é vagy mint? de felgyúlt a szép klastrom és úgy égett vala el. Sokaig csak úgy állott pusztán — a kőporát hordották a kinek kellett, s a tégláját és követ is.

N. b. Azután esék Angyalosi János — ki itélőmester vala — bírtokába, és 1620-k esztendőben a Nagy Szabó Mihály bíróságában a városnak adá osztán a mi el nem tékozlódott vala benne, és ide hordák és azt a bástyát rakák belölle, mely a város felől való szegeleten vagyon a patak felől.

Udvarhelyt is, a hol most a vár vagyon, klastrom volt, és azt is ő bontotta el a jámbor János király. Több helyeken is volt, úgy mint Nyújtódon és Fejéregyháza mellett s több helyen is; de valahol a község és a patronusok elhagyák a régi hitet, ott bizony mind elhányták és elpusztították. A tövisi — én nem tudom, hogy mint maradt volt meg; az 1601-k esztendő tájatt marada pusztán, sokaig bírát Toldi barát Báthori Sigmond idejében. Az is már a mint látom szinte oda lészen.

Itt pedig ezt a várat 1602-k esztendőben kezdék csinálni. Erről többet szölok ide alább.

*) Talán 1559.

Kezdettem szólni feljebb a város felveréséről, hogy kétszer verték ugyan derekasan fel. Ide fel megmondám az elsőt, hogy szent Lőrincz nap tájatt volt a felverés. Másodszor 1602-k esztendőben úrnapijára viradólág hajnal előtt, a kiről mostan emlékeztem. Többször is kóborlottak ugyan csoportonként való hajduk, mikor pusztán állott, s magunk ki az erdőn s ki várakban, városokban futásban voltunk: tehát akkor a hajdu csoportonként csak jött s ment, úgy kóborlott, a mit kaphatott a val elment egyik csata, és két három óra múlva más jött helyébe, és az is csak úgy tett. A város népében volt ugyan a ki szerencsét próbált, itthon lézengett, valami rossz szokmánt vött reája, és az hajdukkal együtt is volt némelyik néha. De az is némely igen rajta vesztette a dolgot. Mert vermet s eltett egyetmást kellett hogy mondjon, s ha nem mondott, megölték vagy megverték. Igen rút istentelen nép vala az a hajdu, de keresztyén vala, a felől balog keresztyén. Molnár László-keresztyénnek hívják vala őket. Mikor kértük azon, hogy ne bántson s ne istentelenkedjék, hiszem mi is magyarok és keresztyének vagyunk, bizony megveri az Isten: arra azt felelék, hogy: „Éz s ez lélek fia, ti hajas törökök vagytok, s törökkel bérlettek. Ébek vagytok ti, nem szánunk — Isten minket úgy segéljen — levágni szinte úgy mint a törököt; az Istentől pedig mi semmit is nem félünk — Deus ignoscet — mert a Tiszán túl hagytuk — — — Ilyen szókkal káromlották az Istent. Meggondolhatd azért, ha ennek kezitől illet é félni vagy hogy nem? Ezeket csak a mi szegény városunk felverésének alkalmatosságával akarám megírni.

Ismét akarok szollani és írni az apámról és magamról, az úrnapi felverés után mit miveltünk? hogy a mi maradékink is tudhassák min mentünk által. Midőn azért a hajduk a prédával nagy békével elmentenek volna, tehát elé jöve a szegény anyám gyermekivel együtt, és az apám is elé jöve tehát, mert elszaladt volt előttük. Én később jöttem elé, mert én Jedd felé fogtam volt ijedtemben, mert nem sákkal ijesztettek vala. És hogy haza juték, hát azon törekednek: hogy ha levágtak a hajduk vagy hogy elvittek? Azonközben látának és igen örülének rajtam, és én is hasonlóképpen ő rajtok szegényeken, mint ilyen nagy és szokatlan eseten.

Mindjárt újabban felbódula a város népe, és a kitől lehetett készült hogy elmennyen. Esmét azért megfutamodék a város népe,

ki hova láta menni; de a népnek az aljasa nem ment el, és ha elment is nem ment messze, hanem csak itten közel a falukon lézengett. Az atyám is azért azon lön, hogy hovahamarább elmehessünk. Felrakodánk azért a mi kicsidünk volt, és menénk Brassóba egynéhány szekérrel — azok mind az elei valának az embereknek — és ott béres házat fogada az apám és letelepedénk ott.

Ezeket a városunkra és magunkra néző dolgokat nem akarván hátra hagyni, imé írtam ugyan meg benne nagy részt, de számtalan sok volna, ha mind ide akarnám írni mennyi dolgon által mentünk és az Isten által vitt bennünket sokakat, de bizony sok közülünk oda is lett. Én magam, a ki ezt mostan fróm, száma nélkül voltam halálos veszedelemben; de az Isten megoltalmazott ő szentfelsége az ő jóvoltából akkor, ezután immár nem tudom holtom napig, mi talál emgem előll.

A Báthori Sigmond dolgát hagyám idefel azon el, hogy Bástával néki titokban tractája volt. Még akkor is mikor Székely Móses megveré Básta Fejérvárnál, micsoda tracta lett legyen? az ezután az exitussából kilátszott vala. Mert Básta alá méne Dévához, és ő maga kijöve hozzája, és kezibe adá magát Bástának az ügyefogyott, álhatatlan szegény ember. És feljödögele Bástával nagy szomorodott szívvel. Fejérvár mellett siralmas szemmel nézte — a mint hallottam — az ő fejedelmi székének városát. Ugyan nem kicsiny dolog volt ez jól meggondolva. Őtet el kiküldé Básta, holonokat ada melléje nem tudom hány százat kísérni. Opuliába vitték ki vagy Slésiába.

E lön a Báthori Sigmond dolgának vége és kimenetele, a mint töllem hallod. — Mondottam vala ide fel, hogy Ráduly vajdát a tatár az orszagából kiverte vala tavaly, kinek a hada és maga Bástához folyamodott vala; de a tavalyi 1601-k esztendő nem szolgálja, hogy segítséggel lehessen néki és béültethesse székibe. Hanem az 1602-dik esztendőben tizenöt ezer hajdut ada melléje és hatszáz bolont. Az hadak előtt ki volt, igazán nem tudom, ha Sennyei Miklós vala é vagy Rákóczi Lajos? Által menének azért a havason a tatárookra, és eleibe jöve a tatár. Micsoda vajda volt a tatárokkal, én nem tudom. Akár ki lett legyen, de látám szemeimmel, hogy a brassai ka-

pu előtt takarodék el mind, de bé nem bocsátának sokat Brassóba, de a fejéből bébocsátottak. És egy rendbéli kiment és más rendbéli bėjött, és úgy vásárlottak. Egy brassai sziggyártót által lövének, s az meghala. Brassóból is, mondják, hogy adtak 200 gyalogot segítségére Ráduly vajdának, de nem láttam azt; valami taraczkokat is adtak oda a gyaloggal, de azt sem láttam. A bolonok hátuljáróban voltak.

A tatár a havasra elejekbe jött — a mint feljebb mondtam — és vitézül megvitt a hajduval harmad egész napig. Végtére megfutamította a Ráduly vajda hadát mind hadastól a tatár elannyira, hogy a taraczkokat is mind elnyerte. Básta is adott volt lövő-szerszámot a hajdukkal, de mind elnyerte volt a tatár; hanem a hatszáz bolon akkor menőben volt, és az hogy oda érkezett, esmét megfordultak minden hadak, és a bolon előll esett, és azok kezdték a tatárt lövöldözni. Azelőtt a tatár sem látott volt bolont s a bolon sem tatárt. Nagy erőss harczot mondják hogy tettek egymással. Végre a tatár adott hátat a bolonnak. Azt kiáltották a tatárok a bolonnak hogy: „Gidi popozlár“ — azt tudta hogy mind papok. A bolon is semminek vélte a tatárt azelőtt; hogy látta osztán vitézségét, meghitte hogy vitéz emberek. Elfuta azért a tatár mind, és Rádulyé lön a victoria.

Igy lön dolga Ráduly vajdának. Akkor székébe ülteté Básta, és mind Báthori Gábor idejéig helyben lön; hanem ő veré ki onnat, és német császárhoz méne. Ott voltam akkor is abban az hadban. Ha lehet szollok idejében arról is.

A szüret elérkezvén, Básta mind bévivé minden hadát Háromszék felé, és ő maga Prásmárhoz szálla. Valamíg itt kün szüretezték, mind ott tartá hadait, hogy a hadak ne tégyenek akadályt és kárt a szőlős embereknek; mert immár a búzának az ára felment vala a nagy pusztítás miá, és nagy éhség kezdett vala lenni.

Immár itt látom esmét a módját, mert oda fel emlékeztem vala a klastromnak elégetéséről, azért illik tehát hogy megmondjam azt is: micsoda alkalmatosság adatott ennek a várnak építésében? avagy az építésnek mi módon lett az elkezdése 1602-k esztendőben öszfellt?

Emlékeztem vala valamit arról, hogy Brassóba mentünk volt a második felverés után, és ott laktunkban szemlélvén a bástyákat az három fő ember — ki mindenik bíróságot viselt vala hazánkban — Borsos Tamás, Nagy Szabó János az apám, és Nagy Szabó Mihály, egykor tanácskozáának azon: hogy bárcsak olyan bástyát építhetnének Vásárhelyt egyet, mint ott a kerek bástyáknak egyike — még is nem búdosnék az ember másuá idegen nép közé. Ezt a gondolatot jóvá és helyén hagyván, felkészülének és haza szállának szent Birtalan nap után ottan hamar. És mikor már haza jöttek volna azon három öreg emberek, a város népe is mindenfelől haza kezdé származni. Mert immár Básta megfeneklett vala az országban, és éppen kezében vala; sohol sem vár, sem város nem vala több Görény váránál, ki meg nem adta volna magát. És látszik vala, hogy valami kicsiny csendesség volna, mert Básta a hadait igen fenyegeti vala, és valami sokadalmak is esnek vala immár a városokban.

Borsos Tamás azért — a ki bíró vala abban az 1602-k esztendőben — a város népét egybe gyűjté, és igen szépen a dolgot eleibe adja a népnek, és ékesen perorál előttök — mert eloquens ember vala — és szépen inti, hogy légyenek egy szívvel s akarattal chez a jó dologhoz. Ezt megértvén, a nép nagyobb része reá hajól, de némelyek így szóllának: „Mi soha abban nem fáradunk, hanem előttünk az erdő és a havas, de oda menyünk — — tok váratokba és kastélytokba, mert onnan titeket is lábbal vonsznak ki.“ — Ez ellen megfelelőének a más párt mellett a bírói: „Ha velünk nem tartjátok, városunkról is eltávozzatok ugyan, de mi — Isten velünk lévén — elkezdjük lassan, és meglátjuk mire segít Isten ő felsége.“

A nem akaró fél azért nagy szidalmazással elmenének, a városról imide-amoda elszikrázának, búdosának.

Mikor azért a dologhoz hozzá akartanak volna kezdeni, nem találának vala módot benne, hogy mint hirdessék elé őket a gondviselők. Oka annak nem egyéb volt, hanem hogy házánál nem laktott az ember, kiváltképpen a ki város vége felé lakott; mert a házak körül nem volt sövény és kert, mert az elmúlt télen itt Vásárhelyt telelt vala a Sigmond pártjára való had, és azok égették vala el, hanem az ember akárhun beszállott akár ki életére és házába; sátozt s kalibát-mit csinált s abban lakott, s a miá nem találta

elő a pógár.*) Így azért soha el nem tudák még csak kezdeni is a dolgot, hanem más módot gondolának benne. Mert a czéhmestereket keresték fel minden czéhnak, és úgy vizsgálák meg a város népét, és úgy tudák meg, hogy hány ember maradt meg minden czéhbán. Ezt registrumba írván, osztán a szerént dolgoztak és czirkáltak is, annak seriessét felírták, és táblára ragasztván, a kapuba felüggesztették. Ez a tábla ma is in specio az kezembe vagyon, melyet a mint látom 1603-k esztendőben írtak elsőbben, de azután én a másik oldalára a notariussal írtam denuo.

No azért a summa az: hogy így hirdettek elé azután a mire kellett. Hozzája fogának azért a klastromhoz, és az égett fát s földet kitisztították, és fát hordának az erdőről annak megépítésére a nagy Istennek szent segítsége által 1602-k esztendőben kisasszony-nap tájatt; és hol meszet találtak felkeresték a városon, téglá pedig elég volt a klastrom tájatt, és a val építették, ki barátoktól maradt téglá volt.

Legelsőbben is azért a templomnak az ablakait rakák bé, és arra lövő-lyukat, és az eskolának—ki az előtt barátok czellája volt— az ablakait és ajtóit, és arra két kicsiny bástyát és emelcsős ajtót, reája a templomra is olyat csinálának dél felől. A pap háza felől a czinterem az ki vala, azt kihagyák. A Szent-Miklósról a megyés szentegyházról szedének cserepet le és a val cserepezék meg, mely máig is rajta vagyon.

Én azért mikor azt csinálták, akkor Magyarországon voltam, hanem szent Márton napkor jöttem haza, és csak készen láttam a munkát, a mit odig építettek. Vettek vala az uraim az elmúlt 1594-dik esztendőben város számára valami fél szakállast**) úgy mint nyolczat, úgy a tájott egy tonna port is. Megtudnám írni, mi okon vették és mire nézve vették vala? de csak elhagyom. Mindazáltal azok a szakállások a segestyében elégték vala; a vasában került vala elő azt nem tudom hány, s azt is tehát megcsinálták, és valami hitvány bástyákat is építgettek minden czéhek. Mert osztán ott benn a helyeket mind czéhonként osztották vala el, hogy ki hol csináljon kicsiny hajlékot magának. De a bástyáskákat is szinte úgy

*) székelyföldön ma is így nevezik a ki a népet gyűlésbe hívja. **) támaszszal járó öreg puská.

czéhekra osztották vala. A kinek bástya nem lehetett, annak falt osztottak és lövő-lyukat, s ott kellett állani, mikor riadás vagy félelmes állapot volt éjjel-nappal.

Ilyen nagy vigyázással kellett a sok félelmes nép között oltalmaznunk magunkat a kicsiny parányi erősségecskében. Bizonyos dolog azért, hogy ha lágyan viseltük volna magunkat, és kemény gondviselés nem lett volna reánk: tehát el nem kerülhetünk volna soha, hogy lábbal nem vontanak volna ki onnat, a mint az tollunk eltávoztak mondják vala—azért menének el s nem akarának velünk itt maradni és építeni.

Úgy vagyon, hogy egykorban tehát aféle idegen nép, azokat a tollunk elszakadott versengős város népét megkergették. Erdőn-é vagy falun voltak, nem tudom; de egyszer éjjélkorban eljövének egynéhányan a kőfal alá, békiáltának hogy béereszszük őket. De arra azt mondák: „hogy közel az erdő, mennyenek oda a hun eddig voltak.“ Arra esmét mondanak: „hogy ha mostan bebocsátjuk, tehát azután velünk maradnak és soha halálig el nem távoznak tollunk; végre azon kérenek bennünket, hogy kötelen vonogassuk őket a falon fel, mert ott lepi őket az ellenség.“ De azt sem mielők; hanem a váracska fala alá sugorodának viradtig, és ott lőnek míglén módja lőn a béeresztésnek. Mert bizony akkor, ha megviradt is, nem nyitották meg a kapukat mindjárt, hanem a közel való házakat és helyeket először megjártatták: hogy valami gonosz emberek— a kik várunk ajtaja s kapuja után lesködnének— nincsenek é lesben valahol? Mikor azt megjárták és szorgalmatosan megvizsgálták, úgy nyitották meg osztán a kaput s a rostélyocskának az ajtaját. Sőt minden ember— nem csak a rendelt czirkáló— fegyvert fogott kezébe akkor, és ki kapun, ki a bástyácskában, s ki a falon vigyázott igen szorgalmatosan— minden ember egyaránt, a míg a nap jól feljött; és azután osztán úgy osztott ki ki a mi dolga volt arra. Béereszték azért őket a kastélyba viradta után tanács akaratjából, de jó conditio alatt. És azután nem futottak az erdőre senki.

Mikor osztán ez a darab föld megízlette volna ennek a kicsiny erősségnek ízet és jóvoltát, ide futa mind a föld népe, a ki megmaradt vala fegyvertől, és mind itt vere fészket közöttünk; lőtt oly, a ki ugyan itt maradt meg közöttünk ez mai napig is.

Egykorban tekintők, s hát a nemesség is ide szárnyallik, alá

sugorodik és itt él hal velünk, és minden szerencsénket magával közli.

Ez tájott osztán a fegyver után nagy éhség kezd szorongatni bennünket, annyira, hogy a búza felment vala vékája egy forintba és feljebb is, mert számtalan futott nép volt közöttünk; az halál is elkezdődék ugyan ezen 1602-k esztendőn — karácson tájott ugyan nagy pestis kezd lenni, és igen holtanak ki éhel s ki döggel.

Eltelvén valami nagy sok veszedelmes állapottal ez az esztendő, a kastélyban lakánk, sugorgánk, annak az ő építéséről gondolkodánk.

1603-k esztendőre kelve tavasszal Székely Móses esmét feljőve tatárral, törökkel. Bektes bassa vala a törökök előtt, és sokan melléje állának a székelyekben is, s mind a városokat magához hódoltatá Szebenben és Fogarason kívül. Háromszék sem álla oda melléje, de a nemesség inkább mind oda álla, és egyéb gyűlevés hadak is valának körülte.

Bektes bassa valami aprószerű lövő-szerszámot is hozott vala magával, de Móses is szerzett volt egynéhány taraczkot, a kit magával hordozta. Úgy tetszik, hogy Segesvár sem hódolt vala meg. Fejérvár felé felérkezék, s ott néhány német vala; azok megadták azt az éhség miá hitre, de a tatárt osztán utánok küldötték s levágták őket — úgy hallottam. Onnat Kolosvár alá méne, de azok úgy láták mint az apjokat Székely Mósest, megis adák a várost néki; mert a német Újvárb*) ment vala belölle, Básta pedig Szakmár felé méne, hogy ha lehet s kívántatnék, segítséget hozhasson onnat.

Az kolosváriak ez alkalmatossággal a jesuviták collegiumát nagy zélussal, frémítussal reája rohanván, megostromlák, és őket belölle kihuzcolák és kikisérék a város kapuján; nagy zápor esőben, hujdonfövel és felső ruha vagy palást nélkül indulának a tatár felé. És mikor a tatár látta volna őket, kérdék: micsoda emberek azok? Ott leszen a ki megmondja, hogy papok azok. Melyet hallván a tatár, csudálkozott rajta: miért kellett annak úgy lenni? és köpenyeget reájok adtak és a táborra elkisérék őket megbántás nélkül.

*) Szamos-Újvárb.

kül. Pater Argentát homlokba ütötték vala, Joannes Nigert megölék a kolozsvári vitézek, a többin is valami száraz ütések estenek, de nem igen kérkedtek meg velle. Bogáti János viteték őket a maga szállására a táborba, s azután Görgény várába, és míg a dolog másképpen fordula, ott tartá őket. Így járanak akkor a jesuvita paterek a kolosváriakkal.

Székely Móses táborát Kolosvárról megindítván, méne Szamos-Újvárhoz, hogy azt a németektől megvegye a várat; de csak meg sem bűzölheté. Hanem vagy kilencz száz legény gyűlt vala össze, kiknek feleségek és gyermekek ott a várban volt némelynek s kinek ott Déés tájott a havason, vagy oly helyt a hol esmérte maradását, és ott táplálta a rettenetes drágaságban. Azokat a legényeket Móses hivatá hogy melléje jönének, de amazok nem menének; mivel eselédjek a német birodalmában vala, és oda nem lehetett hagyni, mert azok is háborgatták volna őket jövődöben, mind magokat s mind házok népét; azért egy éjjel őket mind levágták. Így lön dolgok szegényeknek.

Azok nem magyarországi hajduk voltak, hanem ott a tartománybéli szegény jobbágyból állottak, azok verték volt össze magokat, hogy óhassák szegények és táplálhassák a nagy veszedelem között és drágaságban magokat. Így veszté Móses el, annak a darab földnek a népét akkor.

Móses Kolosvárnál dolgát elvégezvén, kerüli szélyel az országot, és a tatár térszen szörnyü rablást, égetést és öldöklést. A magyar is a nagy drágaságban hol mit kaphatott, aval élhetett. A tatár egykor látván, hogy immár sok rahja vagyon, tehát egy részét haza bocsátja a tatárnak öt ezer rabbal. Másod úttal esmét tíz ezer rabot küldtek haza más rendbéli tatártól.

Akarván Móses már által menni a Maroson, elsőben szép levelet bocsátja mindenüve a székelyek közé, kérvén őket: „hogy mindjárt felkeljenek és melléje jöjjenek; ha hol pedig valaki ebben elmentartó lenne, tehát annak nem barátja hanem ellensége leszen.“ Elvívén a levelet minden székeken, a székely uraim — elsőben Udvarhelyszék, minthogy oda való atyafi vala Móses — hozzá álla, halát adván Istennek, hogy atyafiságokból s nemzetekből Isten fejedelmet támasztott volna! Mert már ötet fejedelemnek nevezik vala

a Fejérvár megvétele után, mert ott volt a fejedelmi szék—csak hogy igen pusztá szék volt. Azért Marosszék is hozzá állá alkalmazsint Aranyosszékkal együtt, de nem mind. De Háromszék látván a pogányságnak rettenetes pusztítását, rablását, nem állanak oda, hanem magokra más gondot viselének. Ezt mondják vala egymásnak: látjuk mi azt jól, hogy ez az ő pogánnya, a tatár, nem válogat abban: ki áll Móses mellé s ki nem áll, hanem csak elrabolja a kit hun talál. Így ha mi melléje menyünk, itthon ő elrabolja a feleségeinket, gyermekeinket; mert Mósestől semmit nem vár, sem tart a tatár, hanem azt mieli a mit akar. Jobb azért itthon, ha oltalmazhatjuk magunkat, tehát oltalmazzuk; ha pedig nem óhatjuk, haljunk honnyunkban meg érettek, hogynem mint azt lássuk, mikor rabolja el a tatár őket és mikor viszi el. Ebben Háromszék megállá. Bocsátának azért vigyázásnak okáért erre ki a Rika felé ötszáz lovast a háromszékiek, melyet hamar hírré ad Mósesnek Udvarhelyszék, hogy vigyázzon azok ellen. Elbocsátá azért Székely Móses Imecs Mihályt két ezer tatárral és magyarral, és véletlen úték meg őket és megverék, és onnat a jó nyereséggel megtérnek Móseshez. Megköszöni nekik, hogy jól cselekedtenek. Ezt Háromszék hallván, igen megbúsulának rajta s vagynak nagy félelemben és rettegésben; a tatártól és Mósestől igen félnek, mert igen jól tudják hogy Móses haragszik reájok. Mindazáltal annál inkább öszsze gyűlnek, és táborba szállnak fejenként és vigyáznak. Ezalatt hát Rácz György bément volt Havasalföldébe, hogy a vajda adjon Háromszék mellé segítséget, míg ő kijöhet hadával; mert már tudta a vajda, hogy nem állott a Háromszék Móses mellé. A vajda pedig készül vala hogy maga is kijöjjön, és Bástát megsegítse Móses ellen; mert 1602-k esztendőben Bástá ültette Ráduly vajdát a tatár ellen széki-be. Ada azért kész szép hadat a vajda Rácz György mellé, és előljáróban kibocsátá a Bodzán őket. És kijöven Rácz György Háromszékre, nyúgovék két nap. Ezt látván Háromszék, igen nagy öröme lön rajta, és Móses ellen szívet vőn. Mihály is esmét eljött volt, hogy Háromszéket ugyan derekasan megüsse és boszszuját kitöltse rajta Mósesért; de fele útjában megüté a Rácz György szele s megtére, hogy keményebb csatával mennyen bé reájok.

Akkor a Székely Móses tábora Ekemezőnél fekszik vala, de a tatár nem ült veszteg, hanem az országban a hol hozzája fért, rab-

lott és égetett, marháját a népnek ellopta a várak aloll s magát is levágta és elrablotta választás nélkül.

Akkor Móses itt Vásárhelynél hogy által mene a hídon, szállott vala meg Bogácson innét Gálfalva között, és vala Nyárádtőnél első szálláson.

Immár kastélyocskánknek tíz holnapja vala hogy csinálni kezdettük vala, és a czinteremet is két kicsiny bástyáeszkával erősíteni kezdettük vala a nagy hatalmas drágaságban, mely naponként nevededik vala rajtunk.

A tanács Mósesnek és Bektes bassának élést küldének Nyárádtőhöz, ugyan magamtól egyiktől; az apám Nagy Szabó János vala a bíró. Beadók azért az ajándékot, melyet mind a bassa, mind pedig Móses igen jó neven vőn a szegény várostól, és ígéré nagy kegyelmességét, hogy ha az Isten élteti, nem lészen elfelejtve. Akkor én a kikkel az élést elvittem vala, haza bocsáttatám, de én magam ott maradék, és a táborral egynéhány nap voltam ott.

Ekkor láttam, hogy — Makó György vala úgy tetszik és Imecs Mihály — több kapitányokkal együtt sok tatárral megindulának, és mondák, hogy Rácz Györgyre mennek Háromszékre, azokat elnézém. Maga is Móses megindula Segesvár felé, onnat akart előbb menni az elbocsátott csata után. De ez alatt béérkezvén mind tatár s magyar, reá találnak társokra. Bocsátottak vala azért el vagy ezer lovas tatárt, hogy raboljon Háromszéken, hogy a székely ne meghessen Rácz György mellé; de immár a székely megegyezett vala velle egy része, de a többi Farkasvágónál vigyáz vala. Ezenközben kis Merza is ezer válogatott ráczczal érkezék a székelyekhez és Rácz Györgyhez. Mikor azért már a Móses hada meglátta volna Rácz György hadát, sereget rendele, a más fél is hasonlóképpen cselekedék, és a két had nagy vakmerőképpen egybe roppana, és oly erőss viadalt tőnek, hogy annak mássát nem gyakor helyen láthatni. Mert Mósesnek hol mi szín népe vala, ott vala mind, de a tatár is mind a jova vala; számtalan nyílat szóra ugyan reája a tatár is, de a magyar hajdu, a rácz és székely a nyílat a puszkába teszi vala, s úgy lövi vala a tatárt veszedelmesen. Ezt a dolgot látván a tatárok, csudálkoznak vala rajta, mi dolog légyen az, hogy tollu nélkül a magok nyíllai oly sebessen vissza mennek reájok. Végtére soha el nem álhatták a magyar lövését, hogy mind nyíl, mind

golyobis egyaránt megyen vala reájok, hanem végre megfutamodának. Ezt látván a Mósés magyar is, azok is hátat adának, kiket a rácz és székely s magyar sokáig üze és vága. Elméne azért a ki elszaladhata Móséshez, és megmondák a dolgot néki, kin igen búsula, úgy hiszem azért, hogy volt mit gondolni; de mindazonáltal megindula és általméne az Apáczán.

A vajda is hallván e dolgot, hogy Erdélyben tatár és török vagon és rabol, béindula a havason, s Rácz Györggyel és kis Merzával akara megegyezni. Mósés látván ezt, bízék igen a jó vitéz tatároknak, tudván vitézségeket; de azért nem meri magát sáncz nélkül hagyni, hanem lövő-szerszámaikat — a tatártól megválva — mind lovassát, mind gyalogját, még a bassát is szekér-sánczba rekeszti, hogy onnat lövöldözze ellenségét, s hátul esmét a tatár lövöldözze meg. De a reménység igen megcsalá, mert mind gyalog szállának a vajda hajdui, csak egy kapczában, mert nagy sár vala a Mósés tábora előtt, hogy már azon nem mehetnének által reája. De semmit nem tartózik a hajdu, hanem általméne, gázla, puskája kezében; löve ugyan hozzájok Mósés a taraczkal, de keveset árta aval. Hanem soha nem állhatá el a hajdu lövését, hanem a sánczot megbontja, a hol és kitől lehet elfutó-felet vészen mind török, mind magyar; a tatár még jó idején elmene a rabbal, semmit nem víva, mert azelőtt való napokban tudta mint járt vala a hajdukkal a vásáron.*) Elfuta azért ki hova láta. A török is—Bektes Bassa menyen a mint lehet, de a rácz és magyar utánna vagynak, a kit elérhetnek igen vágják. Mósés is foga a székelység felé, de Rácz György és Katona Mihály nevű csiki szent mihályfalvi székely, hátba öklelé kopjával, és a fejét is el akará ütni, de Rácz György nem hagyá, hanem ő maga elüté a fejét, a lovát is magának hagyá; hanem egy turba volt a lován — abban nem patkószeg volt úgy kell hinni — azt adja Katona Mihálynak, s a fejét a vajdának viszi Rácz György.

Ezt a dolgot megrá Ráduly vajda Bástának, kin igen örüle, és Szakmár felől bójóve Újvár felé esmét; kin azok, a kik a német mellől Mósés mellé állottak vala, igen megrémülének, és sokan a havasra, s ki török földé felé elbúdosik.

*) T. p. tudta mint járt vacsorán a hajdukkal.

Ebben az 1603-k esztendőben én Nagy Szabó Ferencz magamnak házastársul vettem a néhai Rósás Mátyásné leányát Ersébet aszszonyt; éltem véle házasságban nagy szeretetben és előmenetesen 43 esztendeig és kilencz holnapig. Volt tölle öt fiam és négy leányom, és egyet elvesztett — aval tíz lett volna. Mostan él azokban négy, hogy ezt írom: 1. Ferencz, 2. János, 3. Ersébet, 4. Anna. Írtam ma én Nagy Szabó Ferencz. Die 22 marty 1653.

Egy Nagy Albert vala fő ember, Feketelakon a Mezőségen bír vala, mert ott láttam udvarházát. Küldte vala Mósés ezt Lengyelország felé, hogy hadat gyűjtsön. Elmenvén, nem tudom mennyit gyűjtött is volt ugyan, de azalatt hát megesett Bécsbe az ebvásár. Hallotta, hogy suspust vallott volna az ura Székely Mósés, és nem foghatott egyebüve, hanem aláfogott Tömösvár felé—Vaskapunál akart kimenni. Mikor Fejérvárnál menne, talál 150 gyalog németet — Szebentől bódorgottak vala oda felé — azokat Fejérvárba szorítja, és a sok néppel reá hága és levágja Nagy Albert őket. Azután alá indula Vaskapu felé mondhatatlan nagy dúlással, fosztással és vérontással. Ez Bástának tudára lőn hamar, és bocsáta utánnok két száz szép lovas hajdut, és elérék Nagy Albertet és megverék. Ráduly vajda pedig a Székely Mósés harcza után nem igen sokat mulata az országban, hanem csak addig, míg az udvarhelyszékieken dűlata valami kicsinyt boszszujában, hogy Székely Mósés mellé állottak volt. De hinni kell, hogy a had dolga olyan, hogy kár nélkül nem jár a hol had jár. De elég hogy kiméne s székiibe üle, s Bástának hagyá az országot bírnia. Bástá ezalatt maga is esmét a mely várakat, városokat Mósésnek megadtak vala, tehát megvizsgálá, és őket hitlenség alá veti. De nagy része a fő népének a török földé felé alá méne, és ki havason, ki várakban nagy félelemmel lesugorodék, mert tudta vétkét — a maga conscientiája dictálta azt sokaknak. De tudván azt Bástá, hogy annak az oka nem lehet a köznép, csak azokra haragudt, a kik nagyrenden valók voltak, és a kiknek pecsétjek és hűtök a levéllel együtt Bástánál volt. Sokaknak a nagyrenden valók közül bátran szemekre vetette az „áruló“ nevet. De bizonyára a közrendnek is a hajduk és németek ugyancsak oda mondták azt: „Áhá, tarka hitű hajas török, ez s

ez lélek kurvafiai! nem szánom—Isten úgy segéljen—levágni az erdélyi embert, mint a pogányt.“

Básta mindazonáltal, noha akkor haragjában ugyan nem ellenzette az ő hajduit a kapdosástól, de végre megvonitá zabolájokat, és másképpen rendelé dolgát. Ő Déésen egy gyűlést hirdetett, de erről ezután szollok.

Más gyűlést is hirdetett vala Dévára, nem jut jól eszembe: ha tavaly vala é, vagy a Móses harcza után? De egyik akár melyik legyen, de azt hirdetteté levele által: „hogya valaki Dévába a gyűlésre nem compareál, tehát az, világosan a római császárnak árulója; de a ki ott lészen, hívének inkább számláltatik.“ Ez a dolog nehéz vala azoknak, a kik azelőtt ellene támadtak vala Bástának három úttal: elsőben a fejevári harcban, másodszor Sigmondal Kolosvárnál és a bassával a mikor Kolosvárat megszállották vala, harmadszor hogy Székely Móses mellé állott vala, mikor Brassónál elvesze. Nem mere azért sok elmenni a gyűlésbe, félván attól, hogy ott Básta megfogja őket. Mindazonáltal lőnek olyak, kik nem elannyira tudták vétkeket, elmenének igen nagy lelkereszketve. Bástának pedig minden hadai ott a vár körül voltak.*)

Básta immár hogy az egész országnak házat, palotát rendel, és megparancsolja hogy oda gyűljön az ország — maga bizony csak némelyek voltak ott, az uraknak nagy a török között volt és imitt-amott. Bémennek azért a palotába, és mikor már ott volnának a várakozásban, de nagy félelemben, várván halálok óráját: Básta kiküld és a neveket registráltatja mindennek, és látja azt, hogy a bakja nincs ott. Magába szállván, megszanja őket, látván mely nagy félelemben vagynak. Kiküldi követit az országhoz és azt kérdeti: Ha ki hivei? és az igaz hűséget kinek tartják? Melyre felel az ország: hogy a római császárhoz tartják a hűséget. Egykor Básta csak kiküldi elejekbe a nagy rakás levelet, a kiben a miriszlói harcok Csákiival megesküdtek volt, mikor Mihály vajdát megverte volt. Azt látá az ország népe, mivel ott is vagynak azokban a kiknek ott a pecsétek, — ez eltelvén, más rakás levelet esmét küld ki — melyet imitt-amott fogtanak el — melyekben Mósesnek, Sigmondnak mutatták hűséget, és ott is ugyan mellette a hadban voltak.

*) Ekkor tartaték fegyver között ama hírneves dévai országgyűlés.

Ezt is sokan látják hogy kezek írása, s ő pecsétit ki-ki megesmeri. Eljednek. „Nosza immár — így gondolkodnak — de bezzeg ma elváltak a —r a májtól; de nem lészen — úgymond — mánál tovább a mi életünk!“

Mind ez is meglévén, esmét Básta embere által azt kérdi az országtól: „Látják é állapotjokat miben legyen, avagy nem?“ Arra az ország hallgat. Esmét kikiáltatja azt az ország között háromszor: „Quid vultis a me ut faciam vobiscum: justitiamne aut gratiam?“ Ezt hallván az ország, megijed és gondolkodik. Látja a dolgot. És mikor másodszor ezen dolgot iteráltatná Básta, felkiált az ország, és azt kiáltja: „Non petimus justitiam, sed gratiam.“ Ezen Básta sokat gondolkodván, egykorban ő maga is kimenyen az ország közé, és ő maga előszámlálja az ő jótétét az országgal szép renddel. Elsőben azt: „hogya Mihály vajdát Miriszlónál megverte, és az országot a Tyrannus kezéből kiszabadította, holott a vajda elrendelte volt azt még a harc előtt, hogy a magyar nemzetséget, s főképpen a nemességet és a városokat elfogyassa, és ráczot s oláhot telepítsen helyette. Hát a harc után — ha megverhet vala — gondolatok meg, mint jártatok volna?“ Másod úttal: „mikor császár velem együtt elbocsáttá, hogy eljőjjünk és az országban még ebet is ne hagyjunk eleveenségben. Én azt eszembe vévén a vajda gonosz akaratját az országhoz, sőt látván, hogy az országot kedvem ellen, tanácsom nélkül pusztíttatja és égetteti, megszanám szivemben az ártatlan népet, ellene állék akaratjának másodszor is, s megöletém Tordánál; nem bocsáttam a dologban tovább, és a hajdukat vissza hivatám, a kik a ti tulajdon nemzetetek voltanak, nem németek. Immár a két veszedelmet Istenért rollatok fegyverimmal elvettem, ti pedig az én jótétemért fegyvert fogtatok két úttal, és esküvéstek ellen magatokat istentelenül árultatásba ejtettétek. Im mostan esmét császár ő felsége hallván e rebelliót — noha akkor is megparancsolta vala — de most újabban is parancsolja, hogy az árulókat megbüntessem, fejét megnyúztatván, oda szeme eleibe küldjem. Azért mit mivelhetek én egyebet császár parancsolatjánál? Ti mindnyájan árulók vagytok! és előttetek halálotok, látjátok! De im, hagyok gondolkodásra három órát, mind nektek s mind magamnak.“ Ezt hallván, immár világosan látja az ország, hogy semmi igaz mentségek nem lehet senkinek; nem imiggy-amúgy, hanem

ugyan világosan látják az országnak vesztét és magoknak. Azért követet választanak és béküldnek, hogy gratiáért menjen és kérjen. Az ország közösi bémenvén Básta esmét, igen sziligyen szoll nekik: „Im mostani úttal is elvészem az egész országról a fegyvert, és a császár haragját én magamra veszem; meg vagyon a feleséges római császár gratiája, ugyan híre nélkül, de úgy, hogy többször árulók és háládatlanok ne légyetek. Valaki azért békével akar maradni, tehát hitlevelét adja pecsétje alatt, és én is annak a gratiát megadom; mert valakinek gratiája nem lészen, ha előll találja valaki a hadi nép közül és gratia vele nem lészen, tehát azt szabad lészen mint árulót exequálni.“ Ezt az ország népe acceptálá; mindegyig hütöket béiraták a nevekkal együtt, és minden ember oda adá hitlevelét, és a ki beadta, tehát annak gratia-levelet adtak helyette. És azt mindenütt magával kellett hordozni, és ha előll találta a bolon vagy német, vagy hajdu, vagy rácz, csak azt mondotta: „Hun gratia?“ S csak megütötte a mejjét és azt mondotta: „Ihon itt“ kivette és megmutatta—csak elment mellette. Ez így lévén akkor, a nagy tisztes gyűlés elbomla így a mint mondtam, és elméne a híre az országban a Básta gratiájának. És ott a tájban a hol osztán azon a télen Básta telett és forgott, minden ember gratiát váltott, egyébképpen módja nem volt a szélyel-járásban semmiképpen.

Ezenközben nevekedik vala a drágaság az országban, a döghalállal és fegyverrel egyetemben; mert a magyar hajdu a havastorkokat mind feljárja vala, és az oda futott népet levágja vala nagy kegyellenséggel, és mindenétől megfosztja vala, és éhelhalóvá hagyja vala. Nincs oly nyelv, a ki azoknak kegyellenségeket megírhasssa; mert a Básta szavával nem sokat gondoltak. Mert hogy 1601-dik esztendőben Mihály vajda előbocsátja vala őket benne, megízlették vala, és nehezen hagyhatják vala el az istentelenséget. Egy könyv lenne csak rollok írni, de az ő istentelen dolgokról szomorúság és nemzetül gyalázat — azért elhagyom.

Menten-ment a sok panaszló szegény ember Bástára panaszolni Kolosvárra és egyebüve is, de csak azt kérdekte a nagy jámbor: „Magyar é a ki azt mivelte?“ s azt mondták neki: „Magyar nagyságos uram.“ Arra azt mondotta: „Oh uram Istenem! vagyon é en-

nél a világon gonoszabb nemzetség? Ego puto illos esse incarnatos diabolos.“ Mondotta szegény panaszló: „Mikor német jő, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit nem hágy, mind elviszi.“ Ezen sírt a szegény panaszló ember, és vélle Básta is sírt. Mert ő eleibe egy koldus is bémehetett—egyébhel nem bocsátotta el, hanem csak azt mondotta: „hogy ha bolon vagy német volna, bizony bírnék aval, s megbüntetném, de magyarral nem tudok bírni.“ Küldött ugyan hogy valamint oltalmazza őket, de annak csak kevés haszna volt.

A dévai gyűlésről valamit szollánk ugyan, de mivel a déési gyűlést emlitém feljebb, valamit akarok írni rolla.

Hogy a búza drágodik vala szörnyen, nem tudom bizony ha e gyűlésben szolltak volt é annak limitatiojáról valamit; de elég, hogy országszerte kiment vala a Básta levele. Nem jut eszembe, miképpen limitálta vala, de ide a mi városunkba is hozták vala levelét róla. Mi lön benne? Egykor úgy megakada országszerte a búza árulás, hogy sohult nem kezde az ember búzát vehetni pénzen, és nagy hirtelen sok számtalan ember hala meg éhel, a limitatiozás miá. Egykor hát Básta hamar megesmerte a dolgot, és esmét azon a nyomon mindenüvé levelet küldé: „hogy senki ne féljen s ne limitatiozzon, hanem a ki mint adhatja, úgy adja búzáját.“ Egykor hát elég búza lön, és azután az ember hozott s eladta a mint adhatta. A búza ára hamar—egy nap s két nap esmég olyan hamar megapadott reménység kívül. Ez a búza állapotjának tulajdonsága, azt úgy tanultam meg. Semmire nem emlékezhetek hogy hallottam volna, mit forgattak volna a déési gyűlésben. Adót Básta nem vetett az országra, sem semmit nem kért az országtól; azt mondotta, hogy mostan megadta az adót a nemes ország, megéri 40 esztendeig vélle. Tudom, hogy Borsos Tamás és Bodoni Bálint vala e gyűlésben innet M. Vásárhelyről, és töllök hallottam, hogy Básta előtt és az ország előtt*) azon instáltak, sőt nagy erőssen fenyegetődztek, hogy ezt a mi kicsiny épületünket, ugymint a kastélyt nem engedik meg hogy építsük, hanem elhányják—váltig contradicáltak Básta és az ország előtt. Melyet mikoron hallott volna Básta, jól végére ment, micso-da dolog légyen az? És mikor mind a székelység s mind a vásár-

*) a székelyek.

helyi követek eleibe adták volna, tehát igen nevette és csudálkozott azon, hogy azt mondták a székelyek, hogy nékik azt tartja az ő törvények: hogy a székelységen vár ne légyen. Básta azt mondotta: „Micsoda nagy bolondság lehet az; hiszem a volna jó, hogy minden faluban kastély volna és valami erősség.“ Arra ugyan csak azt mondták a székelyek: „hogy ők nem engedik hogy legyen, hanem reánk jönnek és elhánnyák a kastélyocskákat.“ Az napról elhaladt a controversia, és más napra hagyta Básta és az ország, hogy jobban meglátják a dolgot s eligazítják. Básta pedig kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy micsoda állapotjok vagyon: hogy ők mindenkor és fizetés nélkül való hadak; azt is tudta, hogy hajlandó nép az, melyet a Mihály vajda idejébéli dolgon tanult meg, s tudta hogy jó a kész nép.

Borsos Tamás mindazáltal, és a velle lévő atyánkfiai ezt látván, hogy a székelység igen keményen fogta azt a dolgot ellenünk, tehát azon a napon Bástát újabban megtalálja — ott ajándék nem lehetett, mert ehez tartózni nem tudtanak semmit — azután az urakat is mind egyig; de nem sok úr vala, mert némelyik benne a török közé futott volt; Kornis Gáspárt pedig a hajduk—hogy Kolosvárra ment volt Radnóthról 1601-k esztendőben, mikor Básta Mihály vajdával Szilágyból Kolosvár alá jöve—levágták vala sok jámbor szolgálival s fő emberekkel együtt. Én ott Radnóthban voltam akkor — a mint oda feljebb emlékeztem — úgy tetszik a Kornis Gáspár selyét én viaszoztam meg és borítottam meg egy emberrel. Sennyei Pongráczot tudom hogy ott forgott, de erdélyi urat, nem igen jut eszembe hogy ki lett volna. Voltak ugyan azért akkor ott a déési gyűlésben némely alacsonyabb rendű urak, de nem sok. Azokat is mind eljárták az uraim, hogy ha esmét elkezdí a székelység a dolgot, tehát ne hagyjanak ilyen nagy igazságunkban. Más napra kelvén, annál is nagyobb vehementiával előll kezdik esmét a dolgot, hogy általán fogva reánk jönnek és elhánnyák a kastélyt. Az uraim arra esmét így replicálnak: hogy „lám Háromszéken sok kastély van, és azt miért nem hánnyátok el?“ Arra azt mondák: hogy Molduvából gyakran félelmek van azoknak s azért—de azok csak apró kerítések. Arra azt mondták: „hogy ez is kicsiny csak, s nekünk is vagyon mitől félünk.“ Erre nem felelhettek semmit. Utoljára aval is ellent vetettek a mi uraink: hogy nem vagyunk mi

székelyek, hanem városiak. Arra esmét azt felelték: „Közte vagyon a város a székelyföldnek.“ Esmét arra azt mondták: „hogy aval nincsen hatalmatok a mi városunk földén, sem pedig magunkon, hogy körülöttünk székelyföldre vagyon.“ Arra sem felelhettek, hanem csak nagy haraggal kiáltották: hogy elhánnyák várunkat átaljában.

Végre azt találák fel: „hogy az egyház jószága és földje volt, úgy mint a barátok temploma avagy klastroma, és azokat ifju János király üzte ki belőle, és a királyra szállott, és a király osztán az ő jus regiumát úgy conferálta nekünk; azért hát nincsen s nem is lehet semmi competentiajok az egyház földéhez.“ Itt bezzeg megakadott a szekerek, de afelől ugyan fenyegettek bennünket, de semmit nem adtunk akkoron rajtok. Mert magok is hát egyszer oda futnak, hogy látják emberséges magunkviselését, jóllehet hogy ugyan tartottunk valamit fölöle eszünkben, és még mostan is az a tanács: cautusok légyünk dolgainkban nem csak abból a dologból, hanem vagyon egyéb is a mire igen reá vigyázzunk; mert nincsen soha igaz jó akarattal mi hozzánk a székelység, sem nemességnek nagy része. Sapienti satis est.

Ebben, ez a székelyek dolga megfekvők akkor, hanem az uraim haza jövéen onnat, Bástát újabban megtalálták. Adtak é vagy nem valami ajándékot néki? nem tudom. És mivel a fejedelmek annuentiaja nélkül senki sem csinálhat eféle épületeket, tőle levelet az immunitásra és építésre kértek, melyet örömet a jámbor megadott. És a volt osztán erősségünk egyideig.

De nem sok idő elmúlván, esmét a praedicator uraim támadának reánk miatta és contradicálának, s talán citálták is volt a várost. De azt nem tudom: tanulták é meg igazságokat a mi feleletünkől, „hogy egyház földén a kastély,“ mivel a székelyek ellen aval oltalmaztuk vala meg magunkat. Ők is azért erre építtetnek ellenünk. A város ezt hamar eszébe vévén, más írral köté bé a dolgot, és békességre foga vellek. Mert azt ígéré, hogy a templomot megépíti és el nem bontja, scholát is illendőt rendelnek ott benn a várban, a ki olyankorra légyen, mikor háboruság vagyon; itt künn is egy oly iskolát építenek a békességes időre, kiből taníthatnak és megnyugthatnak velle. Ezt megértvén a praedicator uraim, valami igen nehezen engedének néki és békesség lön. Ilyen sok nyavalyával kez-

dettük el ezt a várat, és sok veszedelmes napokon építettük, mert a szablya éjjel-nappal oldalunkon volt, és a puska a kezünkben: hun a tatár, hun a török, hun a bolon s hun a hajdu körülünk forgott; csak Isten mondhatná azt meg, mint töltöttük el napjainkat ekkor. Mikor Medgyesben lakék Rácz György és a német kapitány, egyszer megverék Gyulafi Lászlót Ebesfalvánál, és osztán csak hamar reánk is ide akartak jöni, hogy reánk szállják a kastélyt. De ez maradjon továbbra.

No immár elvégzem a schola dolgát. A szent Miklós szentegyháza mellett, a ki most eskola, egykorban ugymint 1596-ban egy Décsi János nevű mester vala itt, és azt a házat ki most eskola, megkérte volt Báthori Sigmondtól, s néki adta vala, és ő megépítette vala s benne lakék feleségével. Holott nem adhatóját adta volt Báthori Sigmond. Oka az, mert a megyés templom és megyés pap háza is eskola volt akkor, mikor a klastrom a barátoké volt; de hogy a városnak adta volt a király — avagy csak occupálták az uraim — hát nem kellett az a megye papja háza és eskola, és semmit nem gondoltak velle hogy néki adta a scholamesternek Sigmond, s így urasodott vala el a várostól nagy mód nélkül a lágytság és bolondság miá. Hanem osztán hogy a barátok klastromából lett eskolából az égés után kastélyt csinálának, és a praedicatoroknak megígérők azt: hogy a schola helyébe scholát építtünk, tehát ezt osztán a Décsi János öcsésétől Décsi Dánieltől, pénzen és más házon a város megcserélé, és úgy csinálának scholát belölle. De a várban is rendelének scholának való házakat, kiben szoruláskor a mester és deákok s gyermekek lakhassanak s tanulhassanak. A papok azért így állának el rollunk és akkor is ilyen módon lön dolgunk a jámbor praedicatorokkal a kastély dolgából.

Ezt akarám a Básta Erdélyben lett gyűléséről írni. De nem hagyom hátra a kolosváriak dolgát: „mint járának Bástával, hogy Székely Mósesnek megadták vala a várost, és hogy a jesuviták klastromát eltörék törvénytelenül és magokat megölék s megsebesíték, a városból kivonozták, s azután mindeneket felprédálák, végre templomokat leronták és abban minden szentséget szent-

telenné tőnek ország és fejedelem híre nélkül, csak a magok dühösségekből.”

Básta mikor bészállani akart Kolosvárra, hogy bėjött Szakmárról a Móses király veszedelme után, hallottam de nem láttam, hogy nem bocsáták bé a városba, nem tudhatom mit gondoltak. Azt hiszem, hogy azt tudták, hogy őket menten mind szablyára hányatja, holott arra nem volt semmi szándéka. És mikor ott állana, a hadai a kapu előtt várakozván, tehát egy darab kőfal — nagyobb egy kapunyi helynél — magától leomlott, és azt meglátván Básta: ha való é? parancsolta a muskatérosoknak, hogy azon az omláson mennének bé; és azon bémentek volna, és ő magának osztán úgy nyitották volna meg a kaput. De én azért nem hallottam, hanem egy En y e d i Pál írásában olvastam. No azért ha úgy is ha nem is, én nem vitatom, hanem Básta béményen és letelepedik, és vallat felölle: „kik voltak azok, a kik fő okai voltak az árultatásnak, és annak a nagy sacrilegiumnak?” És a községet nem bántja, hanem a fejeiben hatvant megfogata, és ott egy házban tartották őket sub custodia. Bástát a paterek engesztelték, mert bémentek vala azon őszön a paterek. Végre a piacon való templomot elvevé Básta és szent Mihály napján belé bocsátá őket; magokon pedig *) csak kicsidet vőn, mert egyik is azt megadhatta volna, úgy mint hatvan-ezer forintot. Csak azon kérte Básta a patereket, hogy a gyilkost hadd büntesse meg, és azt a másikat, a ki a pater Argentát homlokba ütötte volt. De soha nem engedék a paterek hogy senki meghaljon, hanem más factiot találtak valamit. A királybíró — Szőcsi Mihály vala — nem tudom bizony hun ölték meg, de azt megölék, de más dologért. Katona Mihályt esmét, úgy tetszik hogy Mihály vajda idejében ölék meg, de nem Básta, hanem a vajda; a többi mind békével megszabadula. Esett ugyan a gonosz néptől halál ott Kolosvárott, de az nem Básta akaratja volt, hanem magokban mint volt? hogy volt? szállójától lett? ki tudja hogy lehetett. Ezeket én csak rövideden akarám emlékezetben hagyni, mert látom, hogy már csak akkori ember sincsen, a ki ezt sremeivel látta volna. És azért az 1603-k esztendő végződjek el itt.

*) a kolosváriakon.

1604 esztendőben die 21 januarii Angalit-szűz napján a kastélyban laktunkban vittem haza az én feleségemet Rósás Ersébetet. Ott volt a menyegző a kissebbik comitásban, *) a ki a barátok sütőháza volt régen, de azután ott kínozták meg a foglyokat, a ki halálra való volt.

A ház pedig, a kibe vittem, fenn vagyon a hol a deákok laktak vala kamarákban; annak egyikét adták vala nékem, és azt csináltam vala meg, s ott laktam velle. Régen barátok czellája volt az, deákgyermekek koromban elégszer verték meg a — gemet ott a kamarában; és abban a házban is a hol a vendég vala elégszer csaptak meg, hogy a leczkét nem tudtam elmondani. Nagy drágaság vala felette, mert a búza csak az elmúlt tavasszal fel ment vala huszonnégy forintra egy maros-köble, és a zab 60 pénzre, feljebb is, mert én is adtam egy véka búzát egy forinton és 25 pénzen. Akkor pedig igen jó pénz jár vala: amaz szép ó dutka 9 pénzbe járt, és az apró pénz amaz szép Ferdinandus pénze jár vala, a kivel maig is élnek Molduvában és Havasalföldében, de most abban egy forintért többet adnak 50 pénzre. Az arany forint immár fel ment vala két forintra egy arany, és igen bővön forog vala; a tallér egy forintban és tíz pénzben a szép régi Ferdinandus talléra; gyermekkoromban pedig ugymint 1590-k esztendő tájatt, a sárig **) arany másfél forintba láttam hogy járt, tallér pedig 80, 90 pénzbe egy Ferdinandus talléra, a dutka 9 pénzbe.

De még is az 1604-k esztendőbeli dologra térek. Akkor a bort az én házasságom tájatt kupáját dr. 28 pénzen, egy lúdat adtak 66 pénzen, egy tyúkot 28 pénzen, egy font hust 4 pénzen, egy ejtel vaját egy forinton — én az én menyegzőmre Kolosvárt vettem vala 12 ejtel vaját 12 forinton — egy hagymafő akár melyik egy pénzen, egy tyúkmony egy s két pénzen, egy font borsot három forinton, a gyömbért flor. 1 dr. 50, sáfrány akármelyik roszt flor.

*) A székelyeknél ma is comitásnak mondatik minden olyas lakrészt vagy hajlékocskát, hol egy család vagy bár egyes lakó is megfér. **) Székelyföldön a sárga helyett ma is sárig van használatban.

4. és egy mása szalonna 16 forinton, egy véka kása flor. 2. Még is itt benn a városban, mihelyt a kastélyt bonyolítanók, minden elég volt, a kinek pénze volt tehát nem mult el azon hogy nem talált volna.

N. b. Nagy áldása volt Istennek az a gondolat, hogy akkor az a kastély építése lőtt, mert nagy darab földnek lön megmaradására és oltalmára. Noha látom mostan azt, hogy elhagyták az emberek, az építést megunták, nincsen becsületi, maga most más állapottal vagyon építve a mi jámbor atyáink industriája által; mely industria, látom világosan, hogy a mostani ifju tanács uraimtól eltávozott és teljességgel elfogyott. Én nem érem meg, de ők megérik az időt, hogy megbánják azt a gaz negligenciájokat. De ezt is abba hagyom — ő dolgoz.

Erre a 1604-k esztendőre azt is előbb, hogy vala egy Borbély Kristóf, ki Radnóthban lakott vala; a húgát, a Borsos Tamás leányát Ersébetet vette vala, csak a háborúság előtt. Először 1601-n szent Lőrinc nap-tájban oda futottunk vala mind atyafiakul Radnóthba, és ő ott lakott — elég emberséggel volt. Végre hogy nekünk kastélyunk lön s haza szállánk, ő is feljött és itt comorált s lakott köztünk. Egykor egy tavaszfélt Básta Kolosvárról egy levelet küldött hát a tanácsnak, hogy mindjárt Borbély Kristófot fogva küldjék Kolosvárra hozzája. Azt senki nem tudta, hogy mit vétett volt Bástának. Az a Borbély Kristóf török fia, avagy arnót fia vala, s ugyan törökös ember is vala, és igen sokat csacsogott a német császár avagy a német nemzetség ellen. Hallottam magam is benne. Talám olyan mehetett a Básta fülébe, s azért ha haragudt meg Básta reája; de én azért nem tudom. De más dolgot is mondhatok felölle. Mert tavaly, hogy a kolosváriak a klastromot felverték vala, ő is akkor ott volt vellek, mint egyik szintén olyan volt s még inkább; mert hallom hirrel, hogy ő ütötte homlokba pater Argentát, s talám az a dolog foroghatott elé. Borsos Tamás bátyám vala a bíró, és ugyan maga méne el velle Bástához — mert veje vala — nem tudom ha ott találták é Bástát vagy nem? De semmi gondja nem lön, békével házához jött Radnóthra. Akkor az a

dolog abba lön. Hanem egy huszanöt esztendő tájatt — úgy jut szembe — azután magát gondolta tehát, és a tanácsot az ő megfogására evocálá, és nagy törekedéssel kétszáz forintba végezték el velle a fogságot. Ily dolog lön az invigilantiából, maga a Bástá levelére fogták vala meg.

Ebben az esztendőben mintegy pünköszt tájatt, Bástá az országban némely városokban és várakban népet hagyván, ő maga kiment hadával az országból szép lassúsággal. De a kóborló hajduságot imitt-amott a kik a havasokra és egyéb helyekre voltak, itt benn hagyá, mivel ezelőtt is keveset hallgattak tőle. Volt iszonyu nagy kóborlás az országban minden helyeken, hanem a hol valami kicsiny erősség volt, ott még is megmaradtak valamint.

Egykor kezdők hallani, hogy oda ki Bocskai István feltámadt a német ellen, és sok hajdu gyűlt össze. Én arról, mivel ott nem voltam, semmit nem írok, hanem a ki mit akar érteni arról, lássa meg az Indiciumban ha talál valamit. Tudom, hogy Pecz Jánost megvée Diószegnél, és ráczokat is hallottam hogy vert meg. Azt elhagyom.

Egykor látom, hogy Gyulafi Dászló ide szálla Vásárhelyre, s mondának, hogy Bocskai küldte ide gubernátorságra. És hadak is kezdének ide szivárgani — Bocskai hívei. És így benne rekedé a német az országba, és tova fel Eperjes tájatt volt Bástá az ő hadaival, és ott vonakodott Bocskaival. Gyulafi is itt a medgyesi némettől és ráczoktól őrizkedett, és alá jártanak csatára reájok. Bizony féltünk is tőlök; mert Rácz György is benne volt Medgyesben a német kapitánynyal — jó német gyalogokkal és jó vitéz ráczokkal.

Egykor elmenének hogy Medgyest megvegyék ágyu nélkül. De feléje sem meheté a mi hadunk, meg sem nézheté jól Medgyest, haza jövének onnat; de úgy tetszik az immár 1605-k esztendőben volt.

1605 esztendőben Bocskai István Rudolphussal össze kapott vala, de mi végett? eléggé én azt nem tudom. De látni való dolog: hogy az emberi állat a fejedelemséget szereti, ha módja vagyon a dologban. Bocskai nem esztelen ember vala. Ezelőtt 1599-k esztendőben is,

mikor Mihály vajda Báthori Andrástól elnyerte vala az országot, Bocskai is Monostorig jött vala az ő hadaival, de akkor nem szolgálá néki a szerencse. Hanem imhol látod, mostan immár hun vagyon az alkalmatosságg. . . Valamit tudnék itt írni, de azt is ebben hagyom; indító okait is mi végre volt? azt is tudom igen jól. Pedig hogy nem leheté meg a vége annak úgy, a mint a kassai praedicator a többivel együtt feltették volt a czélt. Isten jobban adá annál!

A mint ide fel emlékeztem vala a mi várunk építéséről, mennyi ellenkezőink támadtak vala — megmondám, úgy bizony nem is tudták azt az uraim mikor elsőbben ahoz fogtak: eféle erősséget hogy a fejedelem akaratjából és privilegiumával szoktak elkezdni, s nem is jártak volna utánna, ha a praedicatorok és székelyek meg nem tanitnak vala.

Megértvén azért immár minden bizonynnyal, hogy Bocskai volna Magyarországnak és Erdélynek fejedelme, felnyiták bíró uramék szemeket, és Borsos Tamást Kassára küldék Bocskai fejedelemehez, hogy nem csak a vár csinálásra való privilegiumot adjon, hanem mutassa valami kegyelmességét hozzánk és conferáljon valamit, hogy építhessük az elkezdett munkát. Melyet mikor Borsos Tamás szája által Bocskai meghallgatott volna, igen kegyelmesen vette, hogy annyi földről látogatni fáradtak, és örült azon, hogy a város nem csak megmaradt, hanem épül is. Igen javallotta és dicsérte, hogy magyarok lévén, mint a szászok, igyekeznek hogy nekik is erősségek legyen. Végtére a segítség felől azt kérdezte: hogy ha a városnak valami dézma tartozása vagyon é? Arra azt felelték: hogy ninesen bor dézmánál egyéb, mert búza dézmát nem szoktunk adni; de a bor dézmát is Gyulafi László zálogba oda vetette volt, hogy ország szükségére pénzt kért volt tőlünk, s mostan is kezünkben vagyon a dézma. Esmét azt kérdi: hogy miképpen vagyon ott a dézma? Ha úgy é, hogy a miglen megadatik a summa, tehát addig övék légyen a dézma? Arra azt mondták: hogy nem úgy, hanem computálván a bor árrát, mihelyt kitelik abból a summa, a fiscusnak vissza boesáttassék a dézma. Azután mondja azt Bocskai, hogy: „Mostan sok szükségünk vagynak, mert hadunkra sok pénz kell és mégyen. Egyébbel nem lehetek, hanem azt a dézmát usque

ad beneplacitum néktek conferálok, s azután más kegyelmességet is ajánlom.“ Ez a válasz lett arról. A vár építéséről azt kérte: „Ha eddig volt é privilegiumotok rolla hogy építhessetek?“ Arra azt felelték: hogy volt Bástától, melyet Déesen adott volt. Azután térsen ilyen választ: „Jó hiveim! abban is kedveskedem jó szível. De aféle levélnek ország és tanács consensussából kell adatni, s még pedig publicáltatni is, hogy ha legjobb módon akarjátok lenni. Mostan pedig itt sem tanácsim nincsenek egészen, sem gyűlés ideje nincs, hogy a dolog mindenképpen végbe mehessen. Sőt úgy lenne az legjobb módjával, ha mind erdélyi tanácsosaink s mind pedig a magyarországi tanácsosaink együtt lennének. Hanem el kell haladni mostanról, és rövid-nap bémények Erdélybe ott való dolgaink eligazítására; holott mind a magyarországi s mind az erdélyi statusok, tanácsinkal együtt ott léznek, s azokkal közölván a dolgot, megadom a privilegiumot. Ne légyen késő, mert úgy léssen erősebb. Mostan is adok magamtól is levelet, addig ahoz ragaszkodjatok, míglén azt véghez vihetitek, a kit Erdélyben adunk—Isten velünk lévén.“

Evel a levéllel és válaszszaal akkor megjőve Borsos Tamás. És Bethlen Gáborig aval voltunk. A dézmát is bírák, de nem tudom mikor eresztették ki kezeiből.

Írtam vala oda fel, hogy ismét Vásárhelyről oda csatáztak az itt való hadak Medgyesre; végre ugyan oda reájok menénk—és székely hadak is voltak—hogy már ijedtekben megadják, de ott ebben semmit adának rajtunk a medgyesiek. Egykor Szakmárból hozának két szép ágyukat ide a piacra, és úgy indulának el, hogy megszállják Medgyest. Gyulafi László volt előttük. Az ágyukat Szalai Ferencztől küldte vala bé Bocskai. És mikor megszállottak volna Holdvilághoz a Gyulafi tábora, Medgyesből egy hajnalban kiűtött Rácz György és a német, és megverék őket és az ágyukat Medgyesbe vivék, és Rácz György a szebenieknek adá jó áron, és most is ott vagyon nállok s övék. Ő maga Gyulafi László elszaladt volt igen kevesed magával tova Segesvár felé, egy nagy erdőn ott bolygott, egynéhány napig volt oda. Hoztak volt ugyan levelet az ő nevére, de a subscriptio nem az övé volt. Egykor elé búdosott hát szegény, és azután megesmértem az ő subscriptioját. Nem sok napok után meghala ugyan az hadban oda bé, nem tudom hol.

Immár noha Bocskai oda fel a németet majd ugyan felnyomta vala és Magyarországhban ugyan már fejedelem vala, de az Erdélyben maradt németek nem igen félnek vala az árnyékoktól, nem igen hagyák alább a dolgot; mert még a holdvilági triumphus előtt is hogy Gyulafit megverék, Medgyesből ők is kijártanak csatára. Egyszer az Apafi kastélyára — a micsodás akkor lehetett — kijöttek vala, hogy megvegyék; de amazok emberül forgódtanak, sűrűn lötenek, és nem fértének hozzájuk a jó lövéstől; elmentenek akkor, de ígérték azt, hogy esmét várják oda rövid-nap. A porok szinte elfogyott volt a kastélyban immár, de még is jó hogy amazok nem vették eszekbe, mert el nem hagyták volna. Egyszer Ebesfalváról por venni csak itt dobbanának, s beszélék a dolgot, mint jártak a medgyesiekkel. Itt a mi a kalmároknál holmi por lön, azt mind megvevék. Én is Brassóból akkor jöttem vala meg, s hoztam vala, s azt is megvevék töllem is — egy szappanyozó tekenővel vala. Mondák az ebesfalviak: „hogy immár jönének el bár, bizvást elvárják őket.“

Az ebesfalvi harc után pedig mely nagy szarvat emelt volt még a százság is, csuda dolog. Csak hamar jó puskás nép ugyan sok gyűlt volt egybe, azt tudták, hogy aval a benmmaradott haddal ők feljúl fordulhatnak a magyaron. A Bocskai dolgát oda fenn mint vagyon, avagy nem tudták, vagy nem is hitték hogy való, avagy azt hitték, hogy ötöt is meg fogják ez alatt nyomni — alább bizony soha nem hagyták a dolgot. Hanem hogy ősszel bėjőve Bocskai, úgy hívék el hogy való.

Mi is itt noha az hadak és ágyuk voltak itt a piacon, de mind éjjel-nappal féltünk igen töllök; az had is felrezzent éjjel is néha, és minden hadak felültek, s mi is a kastélyban helyünkre állottunk. Az ebesfalvi vagy az holdvilági triumphusok után pedig, hogy Gyulafit megverék, annál inkább szívet vettek vala. Egyszer csak meghozák, hogy erőssen készülnek, hogy ide a kastélyunkra jöjjenek lövő-szerszámmal. Egy vasárnap viradólág érkezék az a hír, és legottan megbódula a nép—nem tudjuk hova legyünk. No Borsos Tamás megriaszkodik, és az bíró—az apám Nagy Szabó János, hasonlóképpen a praedicatio után mindjárt a kastély falait az ácsokkal bérlelni kezdik nagy cserefákkal belől, és tölteni földel. Minden ember:

bíróné, polgárné, papné, pap, bírós polgár, nagy és kicsid, a ki életét szerette minden ember, a míglen megkészüle, csak hozzája nyult akkor. Egyéb állapottal is igen készültünk mint olyan dologhoz mindennel: éjjel-nappal számtalan követ hordánk bé rakásra, hajigálni, és csak reája ajánlók magunkat Istenben bízván és reménykedvén. És mindjárt kémekeket bocsáttánk egynéhány rendbéli. Egyszer egyik meghozá, hogy megindultanak és Pócstelkénél jönnek mind gyalog német és mind rácz, és azokkal számtalan puskás szászok, de nincsen még lövő-szerszám véllek. Esmét másik követ azt hozá: hogy Bogácsnál jönnek az elei. Immár gondolhatod: mit kellett csinálnunk olyan állapotban? No mégis hogy egyesek voltunk. Istennek könyörögtünk és kiki helybe, az hova rendelve volt, ott állott. Már csak a nyargalót néztük, hogy láthassuk! A Géra felé is vigyáztunk, gondoltuk azt: hogy talám a Nyárad mellett menyen fel, és csak a Géra felől hirtelen akar ellepni bennünket. Mind így gondolkodtunk a dolog felől. Felkiáltották vala pedig tanács végzéséből ugyan: „hogy ha valaki az elfutás felől csak emlékeznek is, avagy el akarna futni, tehát azt mindjárt levágják s' marhájából sákmányt vessenek.“

Mikoron már így inter spem et metum vélekedésben volnánk, tehát egy szegény legény érkezik Medgyes felől, a ki innét ment volt azelőtt való nap oda; de a csak látta a rezgelődést itt akkor, de nem tudta mire való dolog legyen az a dolog. Ezt találták volt a Rácz György hada és kérdik: „Honnan jössz te, s ki szolgája vagy?“ S mond az: „Én szegény legény vagyok, Vásárhelyről jövök s ide Medgyesre menyek vala.“ Esmét kérdik azok: „Mit csinálnak a vásárhelyi várban, hallottad é?“ S mondá a szegény legény: „Én nem tudom kitől félnek és kit várnak, de bizony jó kedvel várják; mostan nagy cserefákkal bérlik a vár falát bēfelől és keményen töltik földel.“ Amazok esmét: „Vagynak é benne valamennyin?“ Emez úgy mond: „Láttam tennap, hogy öt száz puskás mene beléje, választott jók.“ „Hát lovast láttál é?“ Lovas is vagy ötszáz jó lovasok, de mostan ezer lovas székeltyt várnak és ezer gyalogot; Magyarországból is minden órában Bocskaitól sok népet várnak.“ Esmét amazok: „Öreg lövő-szerszámok vagyon é?“ S mond: „Láték egyet, hogy a kapuban igazgatnak vala, kit

Görgényből hoztanak s többért mentenek esmét, de eddig elérkeztek velek.“

Mikor így tudakozódnának, tehát a német gyalog előérkezik és a dolgot kérdi: mit mond a legény? S megmondják. És azok a kapitányra mennek s mondják, hogy az ő hópénzek oda vagyon három hónapja, és ha a hópénz meg nem lészen, mi el nem menyünk, hanem megtérünk. A kapitányok biztatja azzal, hogy Vásárhelyt megadja nekik mind a három hópénzt, csak ott emberkedjenek; de amazok csak azt mondják: hogy nekik nem törvények, hogy vár alá pénz nélkül menjenek. És evel a német gyalog megtér Medgyesbe. Ezt a ráczok és a szászok megértik, és csak el nem merének jöni a német gyalog nélkül.

Így tartá meg Isten városunkat és várunkat az ellenségtől, áldott az ő szent neve érette! Másodnapra kelve menten érkezik a hír, hogy Gyulafi László megholt. Ide bé feküdt a székeltyek között.

Érkezik ottan Szakmárból igen szép készülettel egy csoport had — több volt száz lovasnál — Gyulafi mellé, és csak által méne városunkon; és Bogáti János, a ki Görgényt bírja vala, az lőn Gyulafi helyett, és alájöve és minden hadakat kezde öszszegyűteni, Újvárból öreg ágyukat hozatni, hogy Medgyest megszállja és megvegye. Mi is bezzeg immár megbízakodánk ezt hallván és látván. A medgyesi hadak pedig bévonák az orrokat egyelsőbben. De egykor meghallók, hogy Segesvárhoz költöztének mind, amott nem bízták magokat. Bogáti azért reászalla Segesváratt Rácz Györgyre és a német kapitányra, és megtörété a falát nagy darab helyen. Medgyest pedig megadák és abbanégyszáz székeltyt küldének és bébocsátták; de egynéhány nap mulván, a ki el nem szaladhata benne, és a falan ki nem teheté a harisnyát, azt levágják — a jó borért így járának.

Ezalatt Segesvár alatt igen szép vitéz játékok esnek vala minden nap, semmit sem tartnak vala a várbeliek senkitől; török s tatár segítség is érkezik oda, de ez is semmi lőn. Az egyik ágyunak — a ki nagyobb vala — a tengelye eltörék és a val nem löhetének többet. Mikor immár ostromlani készülnének, hogy a várat ostromolják, érkezik a Bocskai levele: „hogy a várvívásnak hagyjanak békét, addig meg ne ostromolják; mert jövő-útban vagyon, s hadd lássa ő maga először, mint kellett lenni a dolognak; ha meg nem lehet a békesség, tehát osztán gondja lészen reája.“

Megszűnének a vártól és frigy lön közöttök, és ezalatt elérkezék Bocskai is s Medgyesbe szálla. És azt látván osztán a szász-ság, lesüté bezzeg a fejét, látván a Bocskai állapotját és a jancsárt vélle lenni s a magyarországi nagy urakat. Mert Korponánál a török egy koronát is adott volt immár neki — mely korona a rácz királyé volt, úgy hallottam — és ugyan meg is lőtt volt a koronázás imigy-amugy, tövel-hegygyel. De az a koronázat a pogánytól csak olyan dolog, mint ha az ördög szentelne az Istennek papot. Mindazáltal ugyan István királynak hívják vala Bocskait. No ezt abba hagyom. Hanem menten emberét küldi Bocskai Segesvárhoz és egyéb helyekre is az hol németek valának: hogy ha akarják a békességet vagy nem? Amazok reá hajlanak a békességre, de úgy, hogy bántások ne legyen, hanem békével elbocsássák őket hazájokba, a kik ki akarnak menni; s a ki pedig benn akar maradni, az is szabados legyen. Ez is megengedtetik nekik. És oda hívatá őket Bocskai Medgyesbe mindenünnen, és egyik rendbe jancsárt állatott, a másik rendbe szembe véllek német gyalogot és úgy lötetett véllek verset. A békesség azért meglön, és a német az országból kiméne, de a ráczok nem tudom ha kimentek é vagy benn maradtanak?

Itt benn Bocskai semmit nem mulathata. Oka mi lön? nem tudom. A mit pedig Kassán ígért vala a mi kastélyunk privilegiumáról és a segítségről, nem tudom mi lön az oka, de csak semmiben mulék ez úttal, a Bethlen Gábor fejedelemségéig; hanem akkor osztán mint szerzettünk tölle erőss és jó privilegiumot, akkoron az is megfratit, ha Isten reá segit.

Az oda ki való dolgaihoz Bocskainak én szollani nem igen tudok. A ki arról tudni akar valamit, az lássa ha az Indiciumban mit talál, vagy másutt. Én nem látom, hogy semmi historiát írtnak volna rolla sehol.

Ekkortáiban Bocskai hogy a németre támoda ősszel, sok égbéli jelek és csudák lesznek vala; napnyugot felé láttam éjjeli időben, mert én a Mezőségen jártam lovam hátán.

Rákóczi Sigmondot Bocskai Erdélybe béküldi gubernatorságra. Bocskai pedig Kassán lakék. Ez esztendőben ellenkezék Rudolphus császárral, és Bástával néhány harcra volt: hun vesztette, hun nyerte; de végtére valamit vön eszébe, de azt választá jobbnak, hogy megbékéljék a némettel. Nem csak maga békéllék meg pedig,

hanem mind a két császárt őssze békélteté, és állandó békességet inditta és csinála is közöttök. A mely compositiohan az erdélyi állapot is helyére állapodék a portán szintűgy, a mint régen volt Báthori Sigmond idejében, melyet ő felbontott vala. Mely békességnek formáját még régen szultán Szulimán császár csinált volt nagy János királyal. E mind Bocskai idejében lön, és a portán az Athnáméba is belé vagyon írva — ő íratta bé, a maga fejedelemségére pedig. Mert Medgyesre hogy bėjött vala 1605-n Bocskai, őszfélt fejedelemségre választotta vala az ország.

Én magam is hallottam portán a Bocskai nevét, és nem a Rákóczi Sigmond nevét, hogy szollitották, sem a Báthori Gábor nevét, maga az 1614-k esztendőben vala már a dolog. És Bethlen Gábort is még 1613-k esztendőben választák fejedelemmé, de afelől ugyan csak úgy szollitották nagy fenszóval — mikor a mindennapi alafát *) kiadták — hogy „Bocskai!“ — és mi akkor állottunk elé. De nem adták az alafát kezünkbe, hanem papirosba takarva csak felénk elhajtották és a földre esett, ugyan megcsendült, s onnat vettük fel; de jó volt afelől — mindennek úgy adták: töröknek, magyar-nak s minden rendnek.

1605 esztendőben szent Ersébet nap estén az az die 19 novembris adá az úr Isten e világra az első magzatomat az én feleségemtől Rosás Ersébettől, kit Batizi János pap keresztelt meg Ersébetnek — Szőcsi Ismaelné ma — die 28 augusti 1653.

1606 esztendőben mindazok a dolgok, a kit ide fel említettem benne a Bocskai dolgaiban, és ki abban ez esztendőre maradván, végbe mene, és az a mi a két császár között való békességet illeti, végbeviteték és elvégezteték Bocskaitól: letévén Kassán királyi székét, adá magát a nyűgodalomnak és a gyönyörűségnek s vigadozásnak. De a gonosz szerencse azonban elérkezvén, nem vette eszébe, hogy hátul övedzette, avagy inkább mondjuk: hogy a nagy Istennek az ő elvégezett szent decretumából lettek és lesznek mindenek.

Azt hírdették akkor, hogy Kátai Mihály étette volna meg, és úgy holt volna meg. Azért a nép ősszezendülvén, minden törvény nélkül elvagdalák sok ezer darabra Kátait érette. De vagynak

*) zsoldot.

olyak, a kik ez ellen mást mondának, és Kátait azt mondják hogy ártatlan holt meg; hanem Bornemisza Kata felett a mi lett — mert oda vitette volt Bornemisza Katát Bocskai, ő tudja miért; de annak ifi-abb szerencséje is volt Bocskainál. Sapienti sat.

Bocskai meghala azért, akár egyik akár másik lett légyen az oka, de csak az, hogy Kassán die 25 decembris 1606-n.

1607 esztendőben sok vizsgálódás után az ország választja fejedelemségre — a Bocskai eltemetése után — a nagyságos Rákóczi Sigmondot Fejérvárra. Ezen esztendőben tavasszal Rákóczi Sigmond fejedelem ide Vásárhelyre gyűlést hirdete; és nagy szokatlan árvíz vala. Érkezik ide Magyarországról egy követ Báthori Gábortól, a ki a fejedelemséget kívánja vala tőlle. A követ pedig Macskási Ferencz vala, és szállították vala Kádár Istvánnéhoz, egy gyékényszövő aszszonyhoz. Sokszor ebédet és vacsorát ettem vőlle, de nem volt szabad szélyel járni néki. Végre magát megúnván, a gyékény-bordába üle, és a gyékény-bordában tanulta a gyékényszövést a szövő aszszonytól; meg is tanulta a mig itt tartóztatá a fejedelem, melyet azután is, hogy bájöve Báthori Gáborral — akkor már fő ember volt — sokszor említett Macskási Ferencz, mikor szemben voltunk egymással.

Ez a tracta continuáltatik abban az esztendőben. Végre megalkuvának egymással. Ezalatt Báthori Gábor is készülé — a mire érkezik — a fejedelemséghez, mert a vezér is küldött volt egy-néhány ezer tallért néki, és onnat volt biztatása a portáról hogy bájöjjön; mert soha ő magától meg nem merte volna próbálni azt a dolgot, hogy Erdélybe jöjjön Báthori Gábor.

Rákóczi Sigmondra pedig a porta haragját — vagy hogy úgy mondjam valami kedvetlenségét vetette volt. Csak egy levelében találtak volt egy szokatlan phrasest, melyet a díván eleibe adtak volt, s úgy contemnálták volt a nagy istenes jámbor és Istent féltő fejedelmet. De az országban is némely esácsogó istentelen bolond nyelvemosó rossz emberek nevezgették: töke-fejedelemnek, és unalmasok kezdének tőlle lenni. Ezt a nagy jámbor fejedelem látván, éle az alkalmatossággal; s nem esék kárára szinte az is a bontakozás, mert Báthori Gábor örökös jószágot ada Erdélyért néki oda ki, és kiméne Erdélyből.

1608 esztendőben ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás

Ersébellől egy fiu magzatot e világra, die 16 marty, kit Batizi János uram keresztelt vala Jánosnak. Én akkor az héten Kolosvárra vittem volt búzáat eladni, és a míglen ott voltam, addig mind a volt a híre: hogy Báthori Gáborral megegyezett immár Rákóczi Sigmond mindenképpen, és béérkezik addig míg ott leszek Kolosvárra. De nem érkezik akkor el, hanem én haza jöttem onnét. Igen szeles gonosz idők járának. És mikor haza jöttem volna Kolosvárról, tehát az én fiacskám halva fekszik, és menten temetni vivők és eltemetők Jánost. Azután hallám, hogy bájöött és székebe ült Báthori Gábor.

1609 esztendőben die 22 octobris vettem meg azt a házat, mely vagyon a Szabó Mihályné szomszédságában a szent király-utcában a felső-szeren Köpeczi Györgynétől; adtam egy házat és flor. 346 háromszáz negyvenhat forintot érte. Ebben az 1609-k esztendőben szent György napján ada az úr Isten ez világra az én feleségemtől egy fiu magzatot Rósás Ersébellől, kit Batizi János uram keresztelt Ferencznek. Ezen esztendőben nagy villámlás lobbanás lön az égen felhő nélkül. Az egész nyáron nagy szárazság vala, de a villámlás után szép eső lön, mikor a háznak az áldomását innók.

1610 esztendőben die 18 augusti délután jutának a sáskák ide hozzánk, kiknek az idén mind hallottuk az híreket: nagysokaságu sáskák, öreg-testü állat — a mi sáskáinknál nagyobb — szöke színű, a szárnya szép tarka vala; a napnak a fényét elfogta, mintha köd lett volna úgy látszott a serege mikor ment. Közel három esztendeig tartott az országban, a míglen búdosott.

Ebben az esztendőben szent Márton nap után Báthori Gábor fejedelem Szeben városát megvevé, és nem tudom mi okon — de Szebenből kitolyta vala a szásztságot és feldúlatta a miket láb alatt találta. A fejérvári farkas-ágyút oda viteték. A ki oda viteték, Szalai Farkas vala neve az embernek. És egy mesét költének rolla: hogy Szebenbe két farkas ment vala bé, maga *) az nem egyéb farkas volt, hanem Szalai Farkas és a farkas-ágyu. Úgy látom, hogy a Szeben dolga a Kalendáriumban 1611-k esztendőre íratott; de nekem úgy jut eszembe, hogy 1610-k esztendőben vala — akárme-

*) noha; mely értelményben e szó „maga“ e krónika során gyakran jö elé.

lyikben, de az megvala; ha tavaly volt, legyen bár úgy. Ebben az esztendőben vala bíró György Déák uram.

Ebben az 1610-k esztendőben két darabontját a városnak Lukács Bírót,^{*)} és Péter Deákot felakaszták — sok álkoleszt találának nálok. Hajda Márton akasztatá fel őket.

Báthori Gábornak vala egy nagy kövér aszszony a felesége, de talám nem szerette felette igen nagyon; mert Görgényben lakott a felesége, de ő maga szélyel az országban vendégeskedék, tánczola és nem tudom mint viselte magát.

1611 esztendőben szent Lőrincz nap eslin ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől e világra egy leány magzatot, kit Batizi János praedicator keresztelt Annának. Volt a bíró az apám Nagy Szabó János. A palánkot melyet először csináltunk vala, kezdetűk a karóját felállítani először.

A Kalendáriumba erre az esztendőre írták a Szeben megvétele, hogy a hajdukkal béméne és felprédálá;^{**)} de én úgy emlékezem, hogy tavaly ősszel vala. Erről a havasalföldi dologról semmit nem látok a Kalendáriumban, sem a magam Memorialémban seholt sem látok semmit. De nekem úgy látszik, hogy ebben az esztendőben vala, hogy Szebenből megindula^{***)} nagy titkon, és hirtelen béméne Havasalföldébe s ellepé nagy véletlenül az országot. A vajda elszalada ugyan ő maga, de az országnak minden javait eltakarrították. Egy ideig lön Báthori Gábor ott benn, de onnat esmét kijöve és Szebenbe szálla. Számtalan lábos marháta hajtának Magyarországra a hajduk, s itt is sokat adának el benne. De egykor császár a portáról követeket bocsáta Báthori Gáborhoz: hogy mi okon lett az nagy pusztaság a császár országán? De mi választ adhatott? a nincsen tudomra; csak kiszállingóznak a hadak onnat, és Ráduly helybe üle a székebe.

Egykor aratás tájatt csak hallani kezdök, hogy a vajda reánk akar jöni, igen készül. Ezt megértvén Báthori Gábor, ő is Nagy Andrást a hajdusággal behivatá és bójöve. 12 ezernek mondották az hajdukat — lovasok voltak, mind puskások valának. Megindulván Báthori Gábor is, innét Szebenből által méne Brassóhoz minden hadaival. Generalis ki lett legyen akkor? nem tudom; hanem

^{*)} Talán Bíró Lukácsot. ^{**)} Báthori Gábor. ^{***)} a fejedelem

egy urat Imrefi Jánosnak hívna vala — a vala a legfővebb tanácsosa az urak közül, velle jött vala bé az országba is.

Egykor — én nem tudom mi lehetett az oka — csak eljőve Nagy András a hajdukkal Báthori Gábor mellől, itt méne el. Bizony igen féltünk, hogy kümeneteliben megpróbálja kastélyunkat. Eleibe is küldöttünk vala, és azt mielő velünk, hogy a hadait a vizen túl szállítá; ő maga a városba szálla és oda gazdálkodánk neki. Izente vala azt, hogy hozzájuk ne löjünk, mert nem gonoszakarónk. Ők szinte itt a szent Miklós-utcán jöttek bé, és szent király-utcán menének ki igen nagy seregekkel, ugymint 12 ezer hajdukkal.

Immár a búza kalongyában vala. Egy délután a mezőre mentem vala kalongya közé, és oly hatalmas szélvész lön, hogy a városban sok házakat és kőkéményeket ronta el; a kalongyákat mind elhányta vala, a kertekben is nagy károkat tett vala.

Egykor csak hallók, hogy Báthori Gábort — ki jött a vajda és — megverte, de elszaladt maga Szebenbe; de Imrefi János ott vészett vala — egy szikkanó sárba esett és ott ölték meg; a kék gyalog mind oda vesze.

Mig ez a dolog és veszedelem eltelék, tehát oda fel is Forgács Sigmund nagy hadat gyűjtött és nagy véletlen-váratlan bójöve Erdélybe, és Kolosvárat megszálla — löteté is, de a város meghajla neki. Onnat elindulván, Szeben felé méne, hogy már megszorogassa Szebenbe Báthori Gábort, és Ráduly vajdával megegyeztesék hadakat, és az országot meghódoltassák s Báthori Gábort ha lehet exturbálják. De ebben nem telék semmi. Mert megegyezett ugyan a két had Brassónál, s bé is bocsátják Brassóba a ki bé akart menni, — mert Szeben miá Báthori Gáborra Brassó is megharagította vala magát; sőt Nagy Andrást is több urakkal együtt Brassó igtatta volt el Báthori Gábor mellől a minap, hogy inkább megverhesse a vajda. Így azért Brassó Forgácscsal és a vajdával mind egy tanácsot tartának Báthori ellen több urakkal együtt. Szebenből kicatatázik vala a fejedelem hada, mikor közel érzi vala valamelyik hadat, s igen szolgál vala pedig a csata a szebenieknek leginkább, mindaddig valamig benn lön Szebenben.

Báthori Gábor azonban a portát megtalálta volt követői által, esetit megjelentvén a portán, és alázatosan hogy már hűségít ajánlá; noha majd kedvetlenséget mutatott vala a porta hozzája némü-

némű dolgaért azelőtt is. De látván azt, hogy Forgács és a vajda Erdélyben vagyon és az országot német kezére foglalja, avagy a német császár számára, és elszakasztják a portától az országot, tehát nem annyira Báthori Gábort tekintvén, mint az országot és magát a porta: tehát Omer bassát harmincz ezer tatárral és törökkel Havasalföldön által küldi segítségére Báthori Gábornak. Megtalálta volt pedig Nagy Andrást is, s mind pedig az utánna való főkapitányokat, ugymint Szilasi János és Ladányi Gergelyt, hogy melléje újabban is jönnének bé segítségül, és nagy jó neven veszi tőlök. Azt hiszem, hogy nagy ígíretet is tett nekik, hogy inkább melléje vehesse őket; sőt az elmúlt időben, hogy mellőle eljövénnek Brassótól, hiendő dolog, hogy ígírhetette azt is nekik, hogy arról meg nem emlékezik, hanem örök feledékenységben lészen.

Értvén Nagy András a Báthori Gábor kívánságát, hamarsággal öszszegyűjti őket, és megindulván, bójönek és Szász-Sebeshez szállnak. Báthori Gábor is osztán kiszáll — ezt hallván — Szebenből, és Sebeshez eleibe megyen Nagy Andrásnak, és felindulnak osztán mind együtt. Medgyeshez szállnak, és ott a medgyesieket kihívatja és vádolja ő tudta micsoda vétekekkel, de haragját veté a fejedelem reájok; amazok pedig ijedtekben a várost pusztán hagyván, a kastélyba békútának, és a mivel lehete béköltözének, látván a hadat ott a város mellé szállani.

Én ezt úgy tudom, hogy magam is ott voltam. Mert Báthori Gábor Szebenből minden városra és vármegyére levelét bocsátotta: hogy jó fizetést ad, „ha valaki melléje áll mostani szükségében.“ Az egyéb hadaknak is pedig szép leveleket küldött vala: „hogy kése-delem nélkül melléje mennének, valakik „áruló“ nevet viselni nem akarnak.“ Így azért mi is Vásárhelyt, a kik akkor ifju erővel bírtunk, reá biztatók egymást, hogy a fizetésre elmenjünk. Én akkor hat esztendő házas ember voltam. Vala városunkban egy Kovács János nevű katona ember, a kinek Báthori Gábor adott hadnagyságot, s arról levelet: hogy hadat gyűjtsön itt városunkban, és egy zászlót is. Ez a Kovács János megkiáltatá a fejedelem levelét, és alája menének hol mi ifúság lön Vásárhelyt. Engemet is bini kezdének, hogy vellek elmennék, és viczé-kadnagygyá tesznek. És így vöm magamat, s három lóra jó szerszámmal felkészülék és felvöm a viczéséget a főhadnagy akaratjából, és béíratám magamat közikbe

három lóval. A lovasok telének nyolczvan lóval, de a gyalog is jó száz húsz gyalog vala. Megindulánk azért egy délután, érénk a Küllő mellé; más nap alább indulánk és elől találók a hadakat s megegyezünk vellek, és szembe lönk Nagy Andrásal, és minket a szilasi ezerébe rendele; harmad napra megmustrálának bennünket, és három hópénzt adata egyszersmind Nagy András által a fejedelem. Megszálla azért Medgyeshez a tábor, és látván a had, hogy a városból a várba költöztenek a medgyesiek, tehát csak hamar a falát belyukaszták, s végre a kapuját is megnyiták; és a mi vala a kastélyon kívül, azt mind felkóborlá az hadi nép, mind lábos marhát s mind egyebet. Nagy András egynéhány úttal felült sokad-magával és úgy verte, úgy vágta a kóborló népet — még fel is akasztata benne, de az is nem használta, míglen mind elkóborlák; tűz mindazonáltal nem támada a városban.

A fejedelem maga is egykorban bémene a városba a kék gyalogokkal, és egy házhoz letelepédék, és nem tudom ha vendégeskedett é, vagy mint lön? de hallám a puskaropogást. Egyszer hogy lő a gyalog s kérdék valakit: mi dolog vagyon a városban? — mert azt véltem vala hogy a kastélyt lőtetí és ostromoltatja — de mondanak, hogy nem azt, hanem a toronynak a cserepit lőtetí keményen a gyalogokkal a fejedelem, annyira, hogy ugyan lecsereg ott a cserép a toronyról. Elvégezvén a mulatozást és a jóllakást ott benn, kijöve a városból a fejedelem s mind Nagy András. És egykor hallám, hogy megengedett nekik a fejedelem; és amazok is ígértek — ugyan nem tudom ha tíz ezer forintot vagy mit adtak — ugyan látám is, hogy kihozák tonnába bészeggezve, de úgy látám, hogy ezüst marha vala benne. Bethlen Gábor is — hogy kibonták a tonnát — eléggé hanyogató az ezüst marhát.

Más nap elindula a tábor jó reggel, és Ekemezőn egy háznál volt a fejedelemnek szállása. És reggel: hogy a fejedelem szekerit az inasok megrakják — parancsolják; rakni kezdék a szekeret, de egy kocsiládája volt a fejedelemnek, a melyet a pad alá tettek volt bé, és ott hagyták azt a ládát. Mikor immár Paratáj felé jutottunk volna, hallók, hogy Segesvárból a fejedelem népéhez lövének, és a golyóbissában oda hozának, és adták a fejedelem kezébe a golyóbist. S mondott fejedelem: hogy az a golyóbis megnyomna kétszáz aranyat, s mondanak az urak: nem nyomna kegyelmes felséges u-

ram. Ezt hallván a fejedelem, mond: hogy hozzák az aranyos ládát, megmértem, ha megnyomja? És mikor keresni kezdék, hát csak a helye vagyon; után küldének, de hát csak a ládáját találták. Így az a nap abban telék, tovább a tábor nem mehet, hanem lenyomula Paratónál.

Más nap megindulánk, és Fogaras felé mene a tábor. De már egy aranyunk is nincsen. Fogarastól néhány csatát bocsáta által a Bodzára a fejedelem, úgy mint háromszáz hajdut és kétszáz tatárt. Magam is ott voltam, előttünk Szilasi János volt, és egy tatár merza. Estve megindulánk, Rosnyó felé által menénk viradtig, és megértők, hogy a Forgács hada által ment a havason mind a vajda hadával. Brassóban azért maradt valami had — magyar és rác.

Mikor Földvár felé vissza fordultunk volna, estvefelé nagy köd ereszkedik és homályos idő lőn. Egykor Földvár tájatt a síkon látánk távol nagy seregeket, s nem tudván micsoda had, vélők őket ellenségnek lenni; és azok is távol minket meglátván, nem tudták: kik legyünk, hanem Forgács hadának ítélték vagy hogy a vajda-félének lenni. Mind a két fél sereget kezdők viadalhoz készíteni. Azonban túl is előljárót bocsátának. Egykorban látók, hogy meg-egyezőnek szabályavonatlan; és mi is után ereszkedénk: és hát az Omer bassa hada féle tatár. Beszélvén vélek, megmondák, hogy a tábor Prásmárnál volna, de egy része Forgács és vajda után mentenek ha hun elérhetnék. Mert megértvén Forgács, hogy a tatár jó egyfelől, utánna esmét Báthori Gábor vagyon: a havasnak fogott és elmentek. A tatárnak egy része utánna vagyon és üzi őket. Kérdők; mennyin vagynak? mondák, hogy nyolczvan ezeren vagynak ők, de a nem volt igaz, mert a fejedelem leveliben harmincz ezernek kellett lenni, ha csak hujja nem volt.

Egymástól elválánk, és mi bótérénk Feketehalomba s ott halánk, de a szászok a kastélyban voltak. Reggelre kelvén, tehát az egész tábor jó, és az eleje oda ére a kastélyhoz, s tehát legelőll jó Báthori Gábor egynéhány magával. Melyet megláta a mi kapitányunk és eleibe menénk a fejedelemnek, és kérdé mint jártunk? s mindeneket megbeszéle a kapitány néki. Azonban a seregek elérkezvén, válogata a fejedelem 300 jó szerszámos lovasokat, hogy Brassó alját megnyargalják; kik hamar elé állának és elmenének. Nem sok idő mulván, visszajövének és jó sebeket hozának mago-

kon — társokra találtak. Nevezék akkor, ki vagyon Brassóban ellenség, de eszembe nem jut immár. A brassai csata is bemenyen s hírt téssen, hogy rajtok vagyunk. Én úgy hiszem, hogy készültek a mint lehetett, de mi velünk nem volt semmi lövő-szerszám. Váltig nyargalánk a mezőn, de semmit nem adának rajtunk.

Vagy harmad nap mulván, a bassával a fejedelem a két had közt szembe lőn, és mit beszéltek legyen, azt ők tudják; elég ha az egész Barczaságot és a Brassó hostátit mind porrá tevők. Azok pedig igen rút veszedelemmel veszének, mert a toronyba égetik őket—abban senki el nem ment, a török s hajdu mind rajta voltak.

Nem sokat múlata ott a fejedelem, mihelyt megérté, hogy a Forgács hada a havason elment; hanem megtére és haza jövének onnat. De esmét el kiméne Várad felé minden hadaival. Mi végre? én nem vehettem eszembe.

A brassaiak így járanak akkor Báthori Gáborral. A mely dolog mind a Szeben megvétele mián vala; mert attól félnek vala, hogy rajtok is el ne teljék az a mi Szeben városán. Emberül meg is tudták magokat oltalmazni. Garast is veretének a rebellio alatt, melyet az egész országban mindenütt elveszik vala parancsolat nélkül, és kereken mindenütt. És így eltelt az esztendő, s a brassaiak bérekeszkedének az ő erősségekbe.

1612-k esztendőben karácson után a brassaiak öreg ágyukkal kijövének és megronták Úzonnak kastélyát, és megvették a füst alatt, míg a székelységnek és a fejedelemnek híre lőn benne; és felpredálák és magokat levágák s békével bemenének Brassóba és ott kótyavetyét hányának. Ezt megértvén a fejedelem, legottan hadait indítván, béméne a Barczára és ott sok kastélyokat vőn meg, kikben népet is hagyta. Hermánt meg nem veheté, Rosnyót sem veheté meg; mikor Rosnyót lőtette, a dolgot bizta volt Bethlen Gáborra a sánczba, de a brassaiak béutének és az ágyuk lyukait béverék és levágának benne, és békével bemenének. Onnat kijövének Báthori Gábor, itthon Szebenben mulatoza, hadait pedig Brassó körül tartá nyaratszakon.

Báthori Gábor hogy a Barczáról kijöve, gyűlést hirdete Szebenbe. Holott több dolgai között Brassótól megválva és a benne való nemességtől, és azoktól a kik a török közé futottak megválva, mindennek megkegyelmeze, még azoknak is, kik a Ráduly vajda

kihozásában részesek voltak is. Nagy Andrást egykor, midőn Báthori Gábor vendéglené több fő kapitányokkal, a brassai árullatásért levágatá.

Ezalatt Bethlen Gábor — ő tudta akkor micsoda okok alatt — mind feleségestől együtt megfutamodék, és Dévára magát bébeszélé, és ott hagyá a feleségét. De ő maga alá menyen Tömösvárra és ott a mi néki tetszett azt végezte a portával és bassával, melyet a jövő esztendőn végre is hajta. Megértvén a fejedelem a Bethlen Gábor elmenését, elküldé a portára Géczi Andrást: „hogyan ott az állapotot — miben legyen — megismerlé és jó választ hozzon a portáról.“ De nem hozta semmi választ, hanem oda marada. Azt hiszem, hogy nem akart szembe lenni Báthori Gáborral, félt azon hogy a Nagy András tánczára vonzza, minthogy Brassóban lakék azelőtt a több árulókkal; meg esmét Bethlen Gábor is azért veté el magát egyik okon, hogy Rosnyó alatt a sánczra kiültek vala a brassaiak s az ágyuk lyukait béverték vala, s azt mondotta volt néki a fejedelem, hogy: „Haj koma! bizony nem más dolga ez, hanem a tiéd.“ Bethlen Gábor csak azt mondotta, hogy: „Nem az én dolgom, kegyelmes felséges uram.“ De csakugyan megfenyegette azért a fejedelem, melyen úgy elholt volt Bethlen Gábor, hogy olyan volt az orozája mint a ruha; és úgy ment osztán el hamar, hogy hallotta Nagy András halálát.

Géczi András esmét bémenyen Brassóba a több árulókhöz és készülnek Fejér Mihály, hogy kijöjjenek és az országot elfoglalják. Azt én nem tudom micsoda bizodalom volt, avagy micsodát reméllettek. Ezt a brassai készületet értvén Báthori Gábor, ő is valami hadait igen sietve bébocsátotta a Barczára, mind a maga gyalogival és kékessivel együtt. Mikor béérkeztenek volna, a Sárkányon csak meghallják, hogy tehát Fejér Mihály és Géczi András minden hadaival tegnap megindultak és útban vagynak. Semmit nem tartóznán a Báthori hada, tehát Feketehalomnál jó Fejér Mihály és tatár is vagyon velle és magyarok is — válogatott lovasok, gyalog pedig aféle városi mives legény és deák-micsoda. Őszszekapnak ugyan és a magyar és tatár harczol valamit, de imitt a kék gyalog hamar elveré őket. Géczi András elszalad, de Fejér Mihály elesik ott, és a fejét Szebenbe viszik; a többit levágják a ki el nem szakadt. Ez a harcz vala szintén szent Gál napján 1612-k eszten-

dőben. Ezenközben Báthori Gábor Dévához küldött, és Bethlen Gáborné megadá a várat és kijöve belölte, és nem lön semmi bántódása, hanem Enyedre szálla — úgy jut eszembe.

Hallottam, hogy ott Enyeden egy halat árultak volt a piaczon és Bethlen Gáborné is kéri volt pénzen, és egy enyedi embernek a felesége is kéri volt; és a hal nem jutott volt Bethlen Gáborné-nak, hanem az enyedi ember feleségének. Melyen akkor Bethlen Gáborné Károli Susánna aszszony úgy megharagudott volt, hogy azután, mikor az ura Bethlen Gábor békült az országha, megpanaszolta néki, és hogy fejedelemségre választották, igen nagy romlást cselekedett volt azon az enyedi emberen a hal mián a fejedelem.

Ebben az 1612-k esztendőben a György deák bíróságában kezdék fonni a palánkot és tapasztani; a mely palánk annak a köfalnak a helyén vala, mely mostan már ott vagyon a köfal. Azelőtt kétszeres, földel töltetett palánkot és bástyákat csináltunk vala a barátok kertje helyére, de az is másfél téglá temérdek köfal vala, másfél ölnyi volt a magossága is a falnak; igen szép gyümölcsös és lapos veteményes kert vala a barátok idejében. Azután osztán, hogy eskolát csináltanak belölte, és a deákokat oda szállították belé is, ugyan kert vala, de alább volt alafája vagy két pénzel osztán. Micsodás klastrom volt az, úgy tetszik hogy írtam ide fel arról valamit. Mostan azért esmét a Báthori Gábor dolgát akarom elkezdni és írni.

Báthori Gábor a Fejér Mihály elveszése után magát adá csak a nagy dobzódásnak, táncznak és tétovajárásnak. Melyről nyilvánban is szollhatnék valamit, de sapienti satis.

Eltelék ez az esztendő is, a mely esztendőn a búzának oly nagy bővsége és olcsósága vala, hogy vékaja a búzának öt pénzen is járt jó húza, de a legszépi tíz pénzen járt, de feljebb nem járt; a bornak kupája pedig járt három pénzen, de kettőn is járt — a legjava négy pénzen.

1613-k esztendőben lön ugyan tavaszfélt valami frigy-szabásu a fejedelem és Brassó között. Egykorban ide Vásárhelyre jöve Bá-

thori Gábor bőjtmáshavában, és mikor eleibe mentünk Medgyesfalva felé, hallottam szájából több szavai után, hogy azt mondá: „Meg kell kegyelmeznem mind Brassónak s mind Géczi-nek s a többinek is, és a portának is kedvét keresem.“ Eddig elméne a szóban a fejedelem. Mint ment végbe a kegyelmezés, vagy a békesség? nem tudom, de tudom azt, hogy az egész nyár mind félelemben telék el. Tudtuk azt, hogy Bethlen Gábor egyetértett Brassóval és a szebeniekkel és a portával abban, hogy Báthori Gábort ha lehet a fejedelemségből kivessék, és helyette Bethlen Gábor légyen; és Szebent megígérte volt a szászoknak, s a törököknek esmét Lippát és Jenőt ígérte volt Bethlen Gábor.

Egykor intik volt Báthorit azon, hogy a portának adjon, s békéljék meg véle. Arra azt mondotta volna: hogy még csak egy viseltes papucsát is nem adja. Az ilyen szavai meghallatott a portára, azért lett a harag reája. A portára levelet íratott volt egyszer, és írták volt Báthori nevével „szolgálatját“ a császárnak — a mint annak a módja volt — melyet mikoron elolvastatott volna előtte és a „szolgálatot“ hallotta volna, mond: „Talán igen léssen a szebeni háztól!“ Azután ha kitorlette é onnat a szolgálátot? nem tudom. Több magaviseletlensége is annyira lön, hogy megsúlyosítá dolgát és megárta néki azután.

Ebben az esztendőben a magam erszényire kezdtem vala a várban a szent György felől való fal mellett egy kútát ásatni és meg is csináltattam vala emberül fával; de azután elrothadt a gárgya, és Nagy Szabó Péter bíróságában újlag meggárgyázák, de ebből bánának véle. Igen igen jó vizű kút vala azelőtt, mostan immár rosszabb.

Esmét die 11 febr. ide jöve Báthori Gábor és felmene Görénybe, és brassai posták menének utánna. Akkor a békességet járták — hogy már*) maga bizony régen meg volt csinálva dolga nyavalyásnak.

N. b. Az apám Nagy Szabó János bíróságában rakák egy esztendőn a kapu bástyáját, mindenképpen elvégezék die 28 junii, kezdették vala el die 15 aprilis.

Ezen a nyáron mind ilyen vélekedésben lön a dolog. Pünköszt-

*) Innen a mondat utórésze kimaradottnak látszik.

ben lön ugyan gyűlés Szebenben, és meglön a fejedelemtől a kegyelem mind Brassónak, mind Géczi Andrásnak és többeknek is ha kik voltak volna. De a val semmit is nem használta, mert egyszer csak hallani kezdők, hogy Bethlen Gábor és Skender bassa Vaskapunál vagyon táborban és bé akar jöni Erdélybe.

Báthori Gábor is táborba szálla Fejérvárnál, és sok ideig lön ott, mert a bassa a tatárt várta; de azt nem tudta Báthori s nem is hitte, hogy meg ne békélhessék. Skender bassa küldött volt fel az ország közé követet is: „ha akarják é Báthori Gábort fejedelemnek vagy nem?“ És az ország arra azt mondotta, hogy: akarják. Melyre ilyen módon felelt a bassa követe: „Bre ország! Mondjatok igazat, ne hazudjatok, mert ti magatok hívtátok a bassát — nem jöttünk volna ha nem hittatok volna. Hallottatok é egy példát? Egyszer volt egy tűzok, és a nyílás az ő hátába lövi az ő nyílat, melyet a tűzok nézni kezdé és látja, hogy a nyílat a maga tollából csinálták. Szegény Báthori Gábornak mostan szinte úgy vagyon dolga ti veletek! No mostan én csak elmegyek, ezt a választ megvisszem a bassának.“ Evel elméne a követ.

A fejedelem a mint a minap békességet csinált vala Brassóval és az urakkal, ahoz bizván, a hajdukat elbocsátá vala, mert nem vala mit nékik adni — nem vala szaporája nálla az ország jövedelmének, s igen elfogyatkozott vala. De vissza hívatja Vásárhelytől, mikor itt már rajtunk csintalankodnának, melynek mi igen örülénk. De sem a hajduk, sem nemesség, sem pedig székelység, sem senki nem mene takaroson és szívesen melléje, hanem csak imigy-amugy immel-ámmal és kedvetlenül; de a ki oda ment is, csak elfutó-módon volt ott, mintha menten el kellene futni, és ha csak látni ment volna oda.

É tájban egy Horváth Lázár nevű fő ember magát állitván, hogy hallja a tatár jövetelét Brassó felől, elkéredzik a fejedelemtől eleibe, hogy nyelvet fogjon. És mikor elment volna, elől találja a tatárt, s nem hozá meg a nyelvet, hanem elfogák a tatárok és portára császárnak küldék. Ott a Jeddikulában*) láttam mostan a jövő esztendőn.

*) héttornyú fogház.

Elérkezvén azért a tatár és majd az egész szászság, valaki oly ember volt mind fellázad, és a tatárral elegy reá kijöve—dúla, foszta, kóborla és rabla. Akkor kiáltották egymást a szászok, hogy a tatárral együtt nyargalt a kabalán: „Handa, handa, handa! Komm Hánész, komm Hánész, komm, komm Nanánder, Brader Píter.“ No azért szollának tatáru a jó vitéz szászok, s addig handagatának-hendegetének, hogy alá menének és megegyezének a bassával és Bethlen Gáborral. És azt mihelyt megérté Báthori Gábor, mindjárást illá-ra vevé a dolgot, és az elmenés felől kezdé gondolkodni. És el is futá onnat, de nem méne a szebeni ház felé, hanem Várad felé méne. És az erdélyi urakban, a kik Istent és a magok becsület-jeket tekinték, és a szászok s Bethlen Gábor factiojában nem valának részesek, elmenének velle; de főképpen az oda ki való hajduság méne el. Mikor immár így futna a nyavalyás veszett, a tatárság ezt megértvén, utánna szágulda és mindenütt inában volt. Mikor Kolosvárnál menne, oda bé akara térni, avagy inkább csak próbálta őket; de nem bocsátták bé, s nem is hívák sem fölöstökömre, sem ebédre, sem osonnyára—meg fogtak volt elégedni az ő szép tánczának látásával. Elégge bánák a bírónék és polgárnék, hogy bé nem bocsátták, de nem tehetének rolla—az ő tánczoknak itt lett vége. Sapiienti satis.

A tatár a város mellé érkezett — hogy üzte őket, az ötvesek tornyából egy fő tatárt ellőttek; azt mondták, hogy a merzások volt, de nem tudom. Elég, hogy a tatár onnat vissza tért, nem üzte tovább veszettet. Hanem Váradba mégyen, beszáll a várba — melyet azután sokan bántanak, hogy bébocsátották volt — de nem lakhaték ott sokat. Mert ottan csak hamar egy praedicatiojában a váradi akkori praedicator azt praedicállotta publice: „hogy valaki megölné Báthori Gábort, tehát abban semmit Isten ellen nem vétkeznék.“ Egykor nyavalyás kiment volt szekeren, hogy búsulását és bánatját mülassa. És Ladányi Gergely és Szilasi János egynéhány lóval — megfogadván a pap szavát — utánna nyargalának és meglövdözik a Pecze mellett, s ott vesze el a jó fejedelem Lónai Farkassal együtt. De ugyan valóban megmutatták mind a nemes uraim s mind az egyéb rendek, hogy fogott rajtok a praedicatio, mert sokáig hagyák ott heverni a testét meztelen. Hanem egy Tacsóka

volt oly, a ki ott feküdt az ő teste mellett, s a kergette el rolla a varjakat, ebeket és disznókat, hogy meg ne egyék s szemét ki ne vájják. Az eb hiebb volt minden magaaánló barátinál és hievinél. Itt az egy proverbiumként vehetd eszedbe: „hogy míg a szerencse fénylik, sok barátod vagy, de ha a szerencse elfordul, egyedül maradsz.“

Egykorban valami szegény rendű jóakarói hozának egy fakó talyigát — két ökrüt, s arra tevék a testét és Báthorba vivék. És ott a templom segestyéjébe letevék egy selyébe s egy darab bársont adának rója. Kit azután Bethlen Gábor temettete el valami ilendőbb solemnitással, mert ugyan ő szalonnája volt a szegény. Hallottam, hogy a subornatiot ő tette volt meg, hogy ötöt megöljék, de nem tudom bizonyoson — nem mondom. Tizenhat eszlen-deig állott ott, s meg nem rothadt, hanem szép volt, mintha csak mostanában tették volna oda; büzi sem volt — a ki ott volt, az mondotta nékem, nem csak egy ember a ki a temetésin ott volt. Így lön vége a Báthori Gábor tánczolásának. S tanulhat más is rolla.

Ez meglévén, Skender bassa és Bethlen Gábor Fejérvárhoz szállának ugyan, de a tatárság a Báthori Gábor üzése ürügyivel az egész Mezőséget mind elrablá és felnyaláblá, égeté s haza méne a rabbal.

Skender bassa pedig a maga peccéti alatt az országba mindenüvé levelet küldé, és a népet biztatá, — és Kolosvárra gyűlést is hirdetének és táborostól oda szállának, s mindenünnen a választott embereket oda hívák. Az apám vala bíró, és ő maga méne el egynéhány lovassal és egy tatárral; mert ide egy Izakcsi őriző tatárt hoztanak vala, a ki a marhát nem hagyta elkóboroltatni sem tatárnak, sem magyarnak; de afelel elvitte volna, ha magunk emberek nem lettünk volna. De ugyan el is kapának benne, a míg hozza nem látánk.

Kolosvárt a gyűlésben választák a fejedelemségre Bethlen Gábort. Mert noha holyagozni kezdett vala az ország: hogy a török akaratja ne légyen, hanem a libera electio légyen, de ugyan lön electio! Azt választák, a kit a török császár akara és a bassa — féltekben libere eligálták Bethlen Gábort. Ez végbe menvén a gyűlés, elmene a bassa haza a törökkel, és Bethlen Gábor székibe üle

a pusztá országban. Mert többet rabla 25 ezer embernél ezúttal Erdélyben a tatár és török.

Ölték meg Báthori Gábort Váradon a Pecze mellett Szilasi János és Ladányi Gergely die 27 octobr. 1613-n.

Mikor Bethlen Gábor már a fejedelemségben benne volna, ő tudja mit arányzott Géczi Andrásához, de megfogatá és Fogarasban lőn halála. És így árulóságának vége lőn.

Die 24 augusti naphaladtakor igen nagy káros szélvész lőn, e megírt veszedelem mentest követi osztán azt.

A mely tatár és török Brassóhoz a szászok és Bethlen Gábor mellé kijött vala, és alá mene Skender bassához, vala előtte Magyar Ogli bassa. Die 10 novembris éjjel szörnyű nagy csuda lőn az égen. Mit portendált légyen? Isten tudja; a bizony dolog, hogy az elmúlt napokban elég telék el rajtunk. Mert a tatár, kurtán és a szászok itt a város körül a falukat mind, egy vagy két napon felper-selték vala; a városnak is egy úttal neki indulának a hidon erre által, de az uraim lóra ragadozának és eleibe menének, és által haj-ták a tulsó hidon őket. Akkor elmenének aval, a mit túl Pinárd fe-lől hajtnak vala; azután távolban jártanak. Akkor még a palánk-ke-rités vala, a hol most a kőfal vagyon immár csinálva.

Ezen esztendőben egy vesztég való ültőmben számot vetet-tem, kicsiny javaim voltak ilyen renddel:

Szinmézem volt, vas	9 — kilencz.
Méhser volt, vas	2 — kettő.
Bor, — — vas	2 — kettő.
Búza cub. majores nro.	65 — hatvanöt.
Zabom cub. nro.	20 — húsz.
Lovam — — nro.	3 — három.
Csitkók — — nro.	2 — kettő.
Tehén — — nro.	2 — kettő.
Tinó — — nro.	1 — egy.

Vitt el a tatár Ölvöröl tíz marhát, tehén barmot 10 — tíz.

Ezüst marhám volt: tíz ezüst poharim.

Szalonnám nro. 10 — tíz volt.

Jó ezüst kalán, nro. 5 — öt.

Egy pártaöv, kapocs öreg nro. — 2 kettő.

Mind ebben együtt találtam flor. 590 — öt száz kilenczven.

Aranyom egy sem volt, sem tallérom.

Köntösöm magamnak s feleségemnek, háttal-mállal béreltek szépek voltak, és feleségemnek szép szoknyái; a mellett házam, szőlőim jók voltak és fegyverim jók voltak — hálá Istennek.

Ez az 1613-k esztendő evel a nagy veszedelemmel nagy sok félelem között eltelték, és egy kis pihenésünk lőn — légyen hála a szent Úristennek! De azért sok atyámfiaiak romlása és rabbá léte és halála lőn s kára. Az apámnak is jó húsz öreg ökrit kapák el a tatár bátyáim.

Báthori Gábor expedialta volt a portára Borsos Tamás bátyá-mat, és ott volt continuus oratorságra — a kit zálognak mondanak a magyarok, de a törökök kapitihának mondanak — és a míg ezek a rossz dolgok lőttek, ott lakott.

1614-k esztendőben tavaszfélt Medgyésre Bethlen Gábor feje-delem gyűlést hirdete. Úgy hallottam, hogy Segesvárra akarta hir-detni, de amazok nem engedték. A portára expedialta vala fő kö-vetnek Erdélyi Istvánt és Bethlen Istvánt, kapitihának Toldalagi Mihályt. És azok készülnek vala. Egykorban jöve Borsos Tamás-nak a portáról levele, melyben a lovait kéreti vala, hogy utánna küld-jék bé a levelekkel; és azon leveliben irta volt, hogy ha bémen-nék hozzája, nem lenne gonoszomra. Én ezt látván az írást, örö-mest elkészülék és bémenék Erdélyi urammal a fejedelem akaratjá-ból, és a lovakat is utánna bévivők. Erdélyi uram s Bethlen István uram igen nagy jóakarattal és hecsülettel voltak hozzám mind me-net, mind jövet. Vittem vala el hat száz tallért és száz aranyat, s egyébféle pénzt is magammal, és hoztam ugyan aval valami mar-hát, de nem nagy haszonnal, minthogy nem tudtam hozzája. De ha ugyan azt hoztam volna, a mi akkor kellett volna s tudtam volna hozzá, tehát nem lett volna káros. De én nem kalmárságra mentem volt, hanem látásnak, hallásnak okáért.

Térjünk a gyűlés dolgára Medgyesre. A gyűlésbe nem tudom

ha hívták volt é Szilasi Jánost és Ladányi Gergelyt ugyan vagy nem? de békettek volt, de nem mehetének haza. Mert midőn a Báthori Gábor jóakarói látták volna, hogy azok a szántsándékkal való áruló gyilkosok ott a gyűlésben olyan nagybátran, fényesen járnak: szót kezdnek hozzája vetni; végtére elébb-elébb megyen a száj a kék gyalogra és egyéb közrendre — mert a nagy rendű emberek ahoz nem szollottanak. Végtére osztán egykor megriaszkodnak, mondván: „Az áruló és gyilkos ez s ez fiait csak le kellene vágni!” Ezt hallván a gyilkosok, megfutamodnak. És volt véllek egy Marha*) Lukács nevű oda ki való ember is — de a büntelen volt — de az is véllek futni kezd. És egy klastrom vagyon Medgyesen — puszta, a ki régen — a mint a formája — a barátoké volt, oda hátrafelé szaladnak és a tornyába felhágnak ijedtekben. De Marha Lukácsot alatt érték és vágták le. A kettője a toronyból lövöldözött alá; de a darabontság oda felhágott, s megvették a tornyot tőlük, és letaszították onnat. És itt alatt a sok nép úgy várta szablys kézzel. És hogy letaszították, osztán úgy vagdalták apróra mint a kolbász-húst. Így büntetődének meg a nevezetes gyilkos árulók akkoron.

Mit végeztek a gyűlésben akkor? én azt nem tudom; de elbomolván a gyűlés, Bethlen Gábor ott marada Medgyesben. És a portára expedíált urak oda menének hozzája, és én is oda mentem három lóval; onnat Berethalomba mentünk s onnat Fogarasba, s onnat Brassóba, és onnat indultunk osztán Havasalföldibe a porta felé.

Indultam el házamtól Konstánczinápolyba die 18 martii 1614. Jöttünk haza die 13 augusti öszfélt. Ha lehet erről másutt többet írrok. Mostan ebben hagyom, hanem azt im ide feljegyzem: ott a catholicusok vagy pópás keresztyéneknek hány templomok vagyon Galatában és benn Konstánczinápolyban. Ebből megértheti az a ki akarja: hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa mit vall, tartsa azt; de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon s ne disputáljon, merth a körmön érik, meghal érette; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt a mit akar — senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.

Ott azért Galatában Konstánczinápoly mellett a tengerszaka-

*) Bőjthi Gáspár szerint: Marhás.

dék vagyon, közöttök egy olosz város volt, kik mostan is ott laknak nagy békességben, de azért elegy vannak törökkel. Mostan immár a törököknek is vagyon mecsetjek, de a keresztyének is békével viszik templomokban végbe isteni szolgálatjokat minden innepnap és vasárnap, s a törökök is az ő mecsetjekben. Annak felette egyéb nemzet is, ugymint: görög, örmény, sidó és a georgianusok — kiki az ő rendjét tartja. Bizonyára hogy jobban vagyon a török birodalomban dolga a keresztyéneknek hogynem itt.

Ezek ott az ecclesiák.

1. Sanctae Mariae Dominicanorum.
2. Sanctae Mariae Franciscanorum.
3. Sancti Petri Dominicanorum.
4. Sancti Georgii Dominicanorum.
5. Sancti Nicolai Dominicanorum.
6. Sancti Francisci Franciscanorum.
7. Sancti Benedicti Jesuitarum.
8. Sancti Antonii Franciscanorum.
9. Sanctae Annae Communitatis.
10. Sancti Sebastiani Communitatis.
11. Xenodochium Sancti Joannis Communitatis.

Ezeket az ecclesiákat 1614-k esztendőben én Nagy Szabó Ferencz eljártam és ott misét hallgattam.

12. Egy kis templomocska benn is Konstánczinápolyban vagyon az olosz házhoz nem meszsze: Beatae Mariae, abban is misét hallgattam.

Erről veheted eszedbe: a törökök között ha vagynak é catholicusok vagy nem? Szinte Jérusálemben is vagynak Franciscanus barátok — klastromban laknak, minden állapotjuk szabados. De egyebütt is a török birodalomban számtalan helyen, a mint a peregrinusok jól tudják s egyebek is. De ott semmi egyéb vallás: sem Lutheré, sem Calvinusé, sem Arianusé nincsen, hanem a Mahumed vallása; és Persiában osztán a kazulok hiti, a mivel ha külömb a mahumedanusokénál. No ezt is ebben hagyom. De meg nem türhetém, hogy a mit olvastam, Jérusálemben a Krisztus koporsójáról, vagy két szóval írjak.

Egy Albert nevű peregrinussal beszéltem, a ki ott volt circa

annum Domini 1632; de másnak kinyomtatott könyvét olvastam, ugymint a Nicolans Radzivil könyvét, ki ott volt 1576-k esztendőben. Ír ugyan sok szép dolgokat, de én azokat nem akarom ide írni, hanem csak egynéhány szót nem hagyok semmibe.

A Krisztus koporsója ugyan az ma is, a kibe Nicodémus és szent József az urunk testét helyheztették volt, s a feljül való kő is azonaz, a ki akkor volt, a mely ormos koporsó kő — azt mondotta nekem Albert — s nem egyébbel, hanem csak fejrő atlacznak mondja ő, hogy bétárolták. De igen nagy templomot építettek már feljül a koporsón a nagy fejedelmek és szép tornyot. És mostan a templom közepén vagyon a szent koporsó, és a templomban körül esmét rekeszek vagy kápolnák s oltárok vagynak, a hol isteni szolgálatot naponként tesznek és processiót járnak azok, a kiké a kápolna s az oltár. Legnagyobb részek azért a catholicusoknak vagyon ott, azután a görögöknek, örményeknek, georgianusoknak is vagyon — azok is úgy devotizálnak és colálják azt a szent helyet, a ki ott vagyon. A török őrzi, és a bassának is néha oda kell menni hogy reá vigyázzon; de nökik nincsen ott exercitiumok, hanem azért ők is illendőképpen becsületben tartják, de ott nem imádkoznak.

A templomnak jó rekeszes kerítése vagyon: nem jöhet ki azon a ki mikor akar, sem bé nem mohet, hanem ott kell addig lenni, míglen a megnyitásnak ideje eljő; ott benn mindenképpen ellehet — szállások vagynak, a hol lehet, és minden szükségére gondot viselhet. Némely egy hétig is ott commorál és devotizál. Mikor a szent helyekre kimennek processióval és litániákkal, akkoron megnyittatnak a különbnél különbféle helyek, esmét mind különb szép litániák és énekek vagynak; mely officiumnak directori a szerzetesek, a barátok s papok és patriárkák — mert mindenkor elegendőképpen vagynak.

A templomban éjjel-nappal világosság vagyon, mert lámpások vagynak felfüggesztve minden religiön valóknak; mind körülbe 42 lámpás vagyon benne felfüggesztve — mindenféle nemzeté és valláson valóké, nro 42.

Ezek a catholicusok lámpásai.

A római pápáké . . . nro 1.

A tizenkét cárdinálisoké . . . nro 1.

A római császároké . . . nro 1.

Hispániai királyé . . . nro 4.

Hispánia országé . . . nro 2.

Portugallia országé . . . nro 2.

Ezek éjjel-nappal örökké égnek.

Francziaországnak . . . nro 2.

Lampas illa Gallorum Regis propter exortas haereses neglecta est et non ardet, tamen in suo loco pendet extincta.

A több lámpások azoké, a kiket megmondék oda fel.

Lutheránusoknak, calvinistáknak, arianusoknak ott semmi devotiójuk nincsen, nem is volt, nem is lesz; mert ők azt nem itélik szükségesnek lenni, mert elégnék tartják egyedül a hitet. A ki erről többet akar érteni, forogjan többet benne, és talál könyvet rolla. Ezt is csak a portára való járásomnak alkalmatossága hozá, hogy írjam.

Ebben az 1614-k esztendőben kedden die 22 july ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől egy fiu magzatot, kit keresztelt Batizi János, Istvánnak.

Bornak, búzának nagy bővsége vala tavaly is az 1613-k esztendőben, s az idén is; mert tavaly termett városszölője-borát, ebben az 1614-k esztendőben tizenhét hordó bort vettem vala meg, az 1615-iki esztendőbeli szent György napig való hitelben Dániel Deáktól; de csak igen kicsid hasznom volt, mert mind nagy olcsósága volt a bornak — sokáig három pénz, négy pénz s két pénz volt kupájának az ára. Vettem vala meg a 17 hordó bort hitelben flor. 140 száz negyven forinton.

1615 esztendőben die 5 may kezdettem a szent Mihály-utczabeli házamat csináltatni, a piacz felől való rendet. Városhírája az apám, Nagy Szabó János volt.

Tavaszfélta vala, úgy tetszik — ha az idén vala — hogy Sarmasági Sigmond és Gombos András — nem tudaték, ha csak magoktól volt é indulatja vagy mástól — de valami hadat gyűjtöttek volt oda ki csak hirtelen. És beindulának Erdély felé vellek, és Bethlen Gábor is hamar eleibe küldé hadait Dééshez, és megverék Déésnél őket, de magok elszaladának.

A Szgyártó Péter leányát adták vala Csiszár Jánosnak 18-ik

january. És abban a menyegzőben a Mihály Kovácsné fiát János Kovácsot késsel által veré a Nyerges György fia Szabó Sebestyén, s meghala. Ő a gyilkos elfutott oda ki bala meg.

Borsos Tamás bátyámat a cancellariussal Kovácsóczy Istvánnal die 2 mart. küldé el Bethlen Gábor a német császár commissariusaihoz a tractára Galgóczra. Die 23 mart. jött városunkban a fejedelem látogatásnak okáért — három nap volt itt. Jött haza Borsos 18 jun. Galgóczról a tractáról. Ezt az esztendőt csendes állapotban végeztük el Isten akaratjából egyébaránt, de bizony egy falka hajdú adott vala telelni hozzánk a fejedelem, és itt lakott egész télen nagy romlásunkal.

1616 esztendőben Nagy Szabó Mihály volt bíró városunkban.

Bethlen Gábor megszállá Lippát a benne valókra; májusban meg is vevé és a törököknek oda is adá. Mert a mint megírtam oda fel, akkor ígerte vala oda Lippát és Jenőt, mikor a fejedelemséget néki adta volt a porta. Melyre akkor is hogy én benn voltam, reá emlékeztették vala; melyet meg is ígérnek akkor, mert el sem bocsátottak volna különben onnat. De Jenőt nem ígértük volt oda akkor; de kétség, annak is ha maradása lehet é idővel vagy nem? Mikor Lippát megígérték a portán a vezérnek, egy tálcseresnyét küldé az uraknak örömben újságba — az ő szerént való húsvétnap-tájban vala — abban én is ettem. A mely gyalogokat a város adott vala Lippa alá, szent János nap estin jöttek haza.

1617 esztendőben ada az úr Isten az én gazdámasszonytól, Rósás Ersébettől egy fiu magzatot, kit Batizi János keresztelt Boldisárnak, die 6 aug. Bírája a városnak az apám, Nagy Szabó János volt.

Die 7 january hozattam egy ormos koporsó-követ Kolosvárról tizenhét forinton, melyet hogy haza hozának, az én temető-keremben letétetém. Mert egy darab földet vettem vala hét forinton György Deák úramtól, melyet palánkkal meg is kerítettem vala házazatosan, szépen. De annakutánna a város is megvevé a többi mind, közönséges temetőkertnek. És azután én is elbontám az én kerítésemet onnat, hogy a város is békerítette az övéket. Állott 25 esztendeig az én temetőhelyem az én kerítésemben. — A koporsó-kő alatt fekszik feleségem és gyermekeim. Elsőben temettetem oda a kertbe Istók fiamat, ki megholt vala az elmúlt 1616-k eszten-

dőben die 8 may. — Ez az esztendő elég csendes állapotban telék el a szent Úrnak akaratjából. Itt semmi oly dolog nem tudom hogy lett volna. Simonfi Máté fiaikolespuskája miatt két ház elége a poklos-utcában.

1618 esztendőben volt város bírája György Deák uram.

Az elmúlt 1616-k esztendőben küldtek vala töllem 12 másarezet Brassóba, hogy egy taraczkot öntessenek belölle. A melyet elsőben a mint csinálta vala, nem állá meg a próbát, hanem elszakada. Azután pedig újlag csinálá, és esmét engemet küldöttek vala utánna, és ott esmét megpróbálám és elhozám. Die 22 febr. jöttem haza velle és úgy adám kézbe. Azon esztendőben csináltaták meg azt a két taraczkot is — ágyát, szekerét, és minden módon megvasozák a mint mostan vagyon, annak is én viseltem gondját. Melyet mikor elvégeztem volna, a piacra vonatám, és úgy lövélk vellek, és a piacon hármat löttem velle és úgy adtam kézbe; de az újra reá ültem vala és úgy löttem ki. Ezen esztendő is elég nagy békességgel mene végbe. Semmi oly dolog itt a tájban nem volt.

1619 esztendőben az apám volt bírája a városnak. Ebben az esztendőben már öszfölt hadait indítván Bethlen Gábor, felméné először Kassára, de azután feljebb szintén Austriába elérkezének. Volt török is vellek — elég nagy pusztítást töltének el. Előljáróban Posonnál voltak német muskétások — tizenöt száznak hirdették lenni — a városba szorították és ott vágták le őket. Nem sok napok mulva a posoni koronátartó-helyet is megadták, és a koronát aláhozák Bethlen fejedelemnek. Melyet — csak magában lévén néme-lyekkel — önnön maga a fejébe tett mintegy tréfaképpen, és a pá-lástot magára vette, s czipellőst — vagy bocskornak mondják — a lábára kötötte és a pálczáat kezébe vette s ezt mondotta: „Immár legyen hálá Istennek! ezt kerestem, meglettem és nem mondhatom, hogy a magyar királyi korona fejemben nem volt.“ S esmét mondott: „Bizony mondom urak, hogy ez majd csak mintegy fársángos dolognak látszik nékem.“ És ezt mondván, levetkezett belölle.

Volt valami harczok ugyan — a mint hallatott ide — Köpescennél, és ott veszték valami kevés magyarok. Bakó István ott veszett és az itt való Koncz Mihály; és Rhédei Ferencznek is voltanak gyalogi, és abban kilenczszáz oda veszett. Bécs körül is va-

lának, de Bécs kapuját fel se vonták előtte. Császár a toronyból, mondják hogy megnézte a Bethlen hadait, de ki nem jött.

Míg ezek oda fel léznek, ezalatt Homonnai György lengyelekkel kijöve Jeszenyőhöz — mert Rákóczi György itt alatt maradt vala s Jeszenyőt vitatta — és igen megveré ott a Rákóczi hadát, és bémene esmét Lengyelországba nagy nyereséggel.

Igy bánának *) akkor a calvinista keresztyének a pápás keresztyénekkal. És evel elvégződék ez az esztendő.

1620 esztendőben az apám Nagy Szabó János die 13 január az Istenben elnyugszik boldogul hétfő nap; a templomba temeltettem szeredán — Batizi János praedicállott.

Városunk bírāja volt Nagy Szabó Mihály uram; csináltatá a szegelet-bástyát a patak felől, és akkor még a palánk vala; és a város felől való szegleten is egy fa-bástyát csináltata, és azt földel megtöltette, és a szántók **) bírák 18 esztendeig.

Ebben az esztendőben is oda fel mind hadat tartott Bethlen Gábor, de ő maga alá is jött vala.

Szent András havában nagy földindulás lőn itt Erdélyben. Egyebet semmit erre az esztendőre írni nem tudok. Ha pedig valami dolog oda fel volt is, de én abban semmit igazán nem tudok írni, talám a Kalendáriumban felírták. Hallottam Poson alatt Támpert, a fal alatt kün valami puskás darabontok — kékesek, a verőfényen tetvet öltenek, és Támpert haddal alá jöven, elől ő maga egynéhány lovassal Poson kerítése mellé jött nézeleni. És látván a gyalogok közül, puskáját célra fogván, úgy találta löni, hogy mindjárt elesett, mert esmérte az a gyalog Támpert. A sereg fogta és elvitték, s elmentenek onnat. Viszszatértenek volt utánuk, de késő volt; mert addig elvitték Támpert s elmentek — félbe maradván az egy ember halála miá elkezdett dolgok. Így veszté a nagy kapitány avagy ugyan a fő generalis ember magát, a maga vakmerő bolondságával, semminek állitván ellenségét, avagy hogy úgy mondjam, a szerencse dolgát, avagy a „kitudját“.

Ezen Erdélyben nagy örömünk volt, mert ezzel az esztendő kevesebb dologgal mulék el.

1621 esztendőben volt bíró György Deák uram.

*) E zármondat előzménye hiányzik **) Talán szabók.

Die 8 mart. az én anyám Borsos Anna holt meg életének 57-k esztendejében, élt az apámmal annos 40, özvegy volt egy esztendeig és két holnapig, tíz gyermekei voltak — első én Nagy Szabó Ferencz voltam.

Ebben az esztendőben hallani kezdők, hogy szultán Osmán császár Lengyelországra készül. De ugyan meg is indula, úgy hogy aprilisben a Duna mellé érkezék minden erejével, és ott egy holnapig ült vesztig, mert innepek volt. És ott mulatott, míg eltöltötte az innepet.

Ezenközben lengyel király a fiát 80 ezer emberrel eleibe küldé, és Hutinnál sánczot vete a lengyel, és a nyárott mind ott vitatá a császár.

Ez országban Bethlen Gábor gubernatornak az öcsesét Bethlen Istvánt hagyta vala a míglen oda fel jára is. És mivel akkor is oda fel vala, s mostan is ő vala gubernator, itt nagy békével voltunk; de a molduvai dolog miá igen nagy félelemben vala az ország. De az úr Isten ő felsége azt is mind jobban adá.

Bethlen Gábornak jöve commissioja a gubernatorhoz, hogy a császárnak szekereken küldjön élést és lábas marhát Hutin alá; melyet felvetének mind szászszágra, székelysége, vármegyékre és városokra a szekereket. Ide a mi városunkra három szekeret vetének; melyet mikoron elkészitettek volna, a tanács engem rendele hogy elmenjek velle. Melyet hogy megjelentének — noha egyébképpen húsultam rajta — de másképpen semmiképpen nem mentettem magamat, mert szégyennek tartottam. Die 7-a sept. meginditának Fogarasba. Tehát sok szekér vagyon immár ott. Tehát Krájinik László a generalis ott a gondviselésben, és egy Tamás deák a székelységtől viczéje. Vala egy Katona Tamás is Krájinikkal, ki úgy viseli vala magát mint egy viczé. Fogarasban szollita engemet a generalisunk, hogy velle bemenjek a várba a gubernatorhoz. És béménénk négyen. Hogy a palotába mentünk volna, bémene csak Krájinik a gubernatorhoz, de én künn maradék. De hogy bényiták az ajtót, szerencsére megláta engem a gubernator és menten mond: „Úgy tetszik, hogy vásárhelyi Nagy Szabó Ferenczet fogám látni ott künn a palotában.“ S mond Krájinik: „Ő, nagyságos uram.“ „Miért jött? — esmét mond — hívják bé.“ Azonban csak kijöve egy bé-

járója és béhíva. Mikor bementem volna, köszöntem kezét fogván. Kérde esmét, hogy miben járok? S mondtam: hogy „Kegyelmes uram! a város küldte el töllem azokat a szekereket, a melyeket ő felsége parancsolt.“ Monda esmét: „Haza akarsz é menni innel?“ S mondtam: „Kegyelmes uram! haza menyek, mihelyt a három szekeret számba beadhatom és az hat embert.“ Esmét monda: „Félek, hogy kegyelmed nem fog haza menni; mert szinte azon búsulok, hogy hun tégyem olyan embernek szerit, a ki ő felségének ilyen nagy dologra alkalmas legyen; s én tudom hogy kicsoda kegyelmed.“ Én ezt hallván, mintha úgy küldtek volna oda, hogy mihelyt a szekeret beadom, mindjárt haza mehetnék — noha úgy küldöttek vala az uraim, hogy a török táborig menjek — mindazáltal ő nagysága előtt mentém sokképpen magamat. De a csak hiában lőn. Mert ugyan nem hagyta el, hanem inte szép szóval is, és magát is ajánlá, sőt az urunk ő felsége kegyelmességét is ajánlá s monda: „Hogy oly dolog, hogy császárs királyi és fejedelmi dolog forog itt — úgy mond — hanem kegyelmed szolgáljon az országnak is hazájának is örömet.“ Ezekután monda Krájník Lászlónak uram: „Ezt az embert kegyelmed után rendelem hogy gondviselő legyen, minden dolgot vőlle egyaránt értésére adjon kegyelmed ő kegyelmének, s úgy legyen a dolog.“ Monda ismét a gubernator: „Egy aranyértéknek szerit tegyétek, mert küld pénzre való lisztet is ő felsége oda, és jó aranyokat vegyetek el árába.“ Melyre mond Krájník: „Nékem nincs olyan marhám.“ Én is mondek: „Én nálam vagyon kegyelmes uram arany-mérték.“ S mond a gubernator: „Jól vagyon hát; náam mondtam, hogy mindenre embernek esmertem én lenni kegyelmedet!“ Evel eljövénk előlle, és a szekerekhez menénk. Ott a szekereknél megmondá Krájník László: „hogy ő utánna engem rendelt ő nagysága gondviselőnek, s tartsa ahhoz magát minden.“

Másodnap csak magam bemenék a várba és szembe lők a gubernátorral, és valami útsegítségét kérek vala, mivel hazul sem hoztam magammal sem pénzt sem élést. Melyre olyan választ tőn: „hogy adjanak lisztet és sajtot, de pénzt nem ad, mert lészen ott accidencia, ha reá vigyázok.“ Evel a válaszzsal megelégedém. És a várban adának egy sák lisztet és két sajtot.

Mikor a szekér-táborra menék, találám Krájník Lászlót s mon-

da, hogy ha a Zarándvármegyére rendelt lisztet volna módom benne, hogy elvihetném, tehát a mely emberek onnat jöllenek, fizetnének. És én szembe lők azokkal s megalkuvám, s nékem adának két száz forintot. S a liszteteket kevés fizetésért szekérre szerzem és elvitetém, s adék a generalisnak is tíz forintot benne, s a többit az erszényembe tevém. Borbély Mihályt a régenit adták vala mellém szolgának, annak is adtam valami borra való pénzt. Két nap után parancsolá ő nagysága, hogy inditsuk őket által a Sárkányon. És én registrumot csinálván, registrálám a szekereket Krájník László uram akaratjából, és végezőnk: „az előljárásnak módjáról, hogy az rendel járjon közöttök, és hogy szollitva induljon a kin lészen az előljárás — azt pedig estve értse meg.“ Mikor már ezeket elrendeltük volna, utánna való nap lovamra ülék, és kimenvén közikbe, rendre őket registruból szollitván, útnak indítottam őket. Ott nyargalódom vala, hogy jobb módjával lehessen első indulásunk. És egykor látám, hogy gubernator uram vagy negyven lovassal jő az Ott mellől. És hogy meglátott volna, megtartózik, és oda küldé egy lovast és oda szollittata és kérdé: ha indítjuk é a szekereket? Én mondtam, hogy megindítottam, és annak a módját mostan adom elejekbe. Ezt hallván a gubernator ő nagysága, felém indula és melléje híván engem, inte a seregeknek hogy menjenek el. És ő nagysága — csak úgy ketten lévén velem — úgy instruála igen szép intésekkel, hogy megtekintsem az ő felsége méltóságát, és a török dolgát is hogy nem kicsiny dolog, hanem császárs méltóságot kell ott megszemlélni. Ezek mellett az ő maga jó akaratját is ajánlá ő nagysága. Többi között inte azon is, hogy magamra is vigyázásom legyen: a szerencse kettő, azért mindennek végét előttem viselvén igen nagy vigyázással. Sok több szép intési és beszédi után ugyan könyvezének a szemei és elválánk egymástól. Ő nagysága a sereg után indula — mert a sereg veszleg állva várja vala — én is az hun dolgom vala, oda menék és ahhoz láték. Útba indítván őket, azon éjjel Fogarasban halék, és reggel utánnok menék. Másodnap a Sárkányon által menénk. Ott naplanunk kellett, mert a szászok nehezen akarnak vala eléállani, főképpen a beszterceziek. Harmadik szálláson Vásárhelyhez*) szállánk, és ott is várakozánk a szá-

*)Kézdi-Vásárhely.

szok után, de ugyan nem érkezének meg. Onnat is megindulánk, és által menénk az Ojtozon. Tatrason innét a faluhoz szállánk, romlott kerekeket építeni. A szászság majd egy hétre érkezék utánunk. Végre eljövénnek, és megszámlálván a szekereket: vala öt száz hatvan szekér mindegyütt.

Adatott vala gubernator uram ő nagysága száz székely gyalogot is száz lovagossal mellénk, hogy körülünk légyen ha mire kelletik. Onnat is meg akarván indulni, egykor jöve egy marosszéki szekeres hozzám s jelenté azt, hogy ötöt ha haza bocsáttanám, megfizetne. Kérdém, hogy miért akar oly igen haza menni? S azt felelé, hogy: „Uram, három hete hogy haza vittem feleségemet, s nehéz hogy ily hamar eljöttem mellőle; hanem ezt a nyolcz ökröt szekerstől én kegyelmednek adom, ha a lisztet elviteti kegyelmed, embert állat ide a szekér mellé—s a mi élésem vagyon azt is kegyelmednek adom. S ha az Isten kegyelmedet haza hozza, tíz maros-köblle zabot is adok kegyelmednek.“ Én ezt hallván, gondolkodásra vőm a dolgot, és el haza bocsáttam azt a jámbort, és úti levelet adék neki. És haza méne, és embert állaték a szekér mellé, és enyim lön mind ökör s mind szekér, s az hova az helye vala, szinte oda vitetém. És hogy megüresült, 40 aranyon adám el szekerstől.

Mennyi fáradsággal jártunk pedig és veszedelmes szerencséken abban az útban, rendel ide nem írom, mert az igen sok lenne; hanem summáját írom csak meg. Hutinhoz vittük szinte a szekereket. Akkor már indulni akart hazafelé a császár, és az élést bé nem vették a szekerekről, hanem magunkal vitették hazafelé; és aprónként adtuk el a pénzre való is s az ajándék-élést is. Úgy ugyan tölt abban tíz nap, a míg véllek hazafelé ballagtunk.

Toldalagi Mihály volt akkor a kapitliha, mert Sövényfalvi Danielt a vezér onnat haza bocsátotta vala. Hanem Toldalagi uramat találtuk ott; és volt comissioja a dologról gubernator uramtól, hogy mikor oda jutunk, gondot viseljen az élés dolgára. Velünk két csauz volt: Bali csauz és Huszain csauz.

Toldalagi Mihály uram egyszer oda jöven a mi szekértáborunkhoz, azt kérdé töllem: vagyon é még sok liszt, a kit a basáknak oda nem adtunk vala, és pénzre való is ha sok vagyon é? Kire mondék, hogy bizony sok vagyon. Esmét monda: „Miért nem adjátok oda, a hova adni kell?“ Felelék arra: „Nékem nem adott ar-

ról instructiót, hanem úgy tudtuk mi Krájnuk urammal, hogy arról ő nagysága, gubernator uram kegyelmedet instruálá.“ Esmét monda: „Írt ugyan nékem ő nagysága felölle, de ha kegyelmednek nincsen tanúsága rolla: im én megrendelem kit hova adjatok, és légyetek azon, hogy váljatok meg tőlle, mert nem jó ha a Dunán túl kezdenék vitetni veletek az élést.“ Evel méne Toldalagi uram, és ment azokhoz a bassákhöz, a kiknek élést kellett adnunk, s megmondotta, hogy tovább nem viszik ennél; ha le nem veszik az élést, vissza Erdély felé viszik.

Egykorban délután tehát jönnek a bassák emberei és szolgálai Toldalagi urammal, és csak hamar mind feloszták: lovak, tevék s öszvérek hátára rakák s elvivék. Hanem egy fő bassának úgy akart, hogy két szekér lisztet szinte a sátorokhoz vigyek, s inast mütata, hogy az oda viszen szinte a bassa sátorához, hagyá—hogy magam menjek el velle. Én szollittám a beszterczei hadnagyot, s megindítottam a szekereket. Reá tülletém a bassa inasát, és én is a beszterczei hadnagyot mellém vőm és megindulánk. Délután vala a dolog. Végtere este lön és igen sötét vala; soha nem tudá oda vinni az inas a sátorhoz, hanem a császár sátorát elérők—tehát számtalan vaslámpásokat tartnak a kerítettén kívül, és nagy világosság vagyon ottan. Oda jövének az örzőkben és azt kérdik, hogy: kik vagynak s mit keresünk? Mondám tolmács által, hogy: „Bethlen fejedelem küldött a hatalmas császár hadainak élést, s aféle szekerek ezek — ennek s ennek a bassának hoztunk lisztet; de itt maradunk az éjjel, mert a sötétben nem mehetünk tovább.“ Mondának arra a törökök: „Itt maradhattok reggelig, de hallgassatok, mert nem szabad a hatalmas császár sátora körül kiáltani, mert éjjel vagyon.“ A bassa inasa is szolla véllek, és ott a császár sátor körül való tágosságon szép halkal lenyomulánk, és ott tüzet csinálnának a törökök; bassa inasa is ott hála, mert nem tudtak hova menni. Én ott őket helyben hagyván, megparancsolám, hogy az inassal várjanak reggelt, és a bassának adják oda a két szekér lisztet. Én magam a beszterczei hadnagygyal megtérék a szekerekhez. Minémü nagy félelemmel mentünk vissza a nagy sűrű sátorok között olyan sötét éjjeli időben, gondolni való: ha nem kellett é veszedelemtől félni? Végtere egy hajnal felé reájok találék nagy nehezen, és ott lön nyugovásunk azon éjjel.

A szekereket meghagytam vala hogy hun várjanak meg, mikor addig eljutnak. Mikorra táborra jutottam, csak szerencsére találtam Toldalagi uramra, és úgy mondtam meg neki: hogy hol hagytam a szekereket, és hova jönnek s hun lesznek ha a vezér mit parancsol az élés felől, hogy oda menjek osztán a szekerekhez a hagyott helyre, s megtalálván oda vigyem a hova a parancsolat leszén. És így megjelentvén Toldalagi nramnak, jóvállá, ha úgy. Egykor beszélgetve egyről is másról is — mint olyan helyen — elkezdte estveledni. Egykor küldé a szolgáját látni, hogy az ő szekere és cselédje hol megyen, hogy nékem és a csauznak, a ki velem vala, szállást adjon az éjre, mivel ott nem volt a szekér-tábor hogy ott szálljak. Fulkosánk ugyan váltig, de semmi nem telék benne, hogy megtalálhatják vala. Mondám Bali csauznak is — a ki velem vala — hogy lássa: az ő szekere, cselédje és satora hol vagyon, száljunk ott; melyre monda a csauz: „Én azt csak meg sem próbálom hogy keressém, mert hiszem még tegnap megkerestem volna, ha lehetett volna, mikor veled ide a táborra jutánk, és a császár sátorához közel halánk; de harmadnap mulva is jó neven venném ha meglelném. A míg így sibongánk, addig elkezdte esteledni, s monda Toldalagi: „Csauz uram! ne várjuk azt hogy bésötétüljön, mert látom én azt, hogy egyéb nem lehet abban, hanem a vezér sátorát keressük meg, és menj a vezér tihájához s adjon az éjjelre egy sátort, akár csak hogy napvilágnál vonhassuk fel.“ Elmene a csauz a vezér tihájához, és azt izené: „hogy késő azt a tevéken való tereh közül kikeresni, hanem a maga felvont sátorában szállást ad örömet.“ Oda menénk azért, és a sátorban hárman: Toldalagi Mihály uram, a csauz és én, bérakók a bassa tihája sátorának az első felébe — a hol maga vala — terhünket s nyergünket; a lovainkat fogatá s a maga lovai közé kötteté, és árpát adának nekik és avarat s megitaták a tihája szolgálai. Azonban a szolgálak is ott künn megtelepedének, csak hárman voltak. Elsötétedék és eső lön és nagy szél. Sofrát terített le a Görchi Mehmet bassa tihája a kerevetre és letelepíte, és vacsorát hozának s evénk — a mi lön — négyen, de az ő szokások szerint igen mértékletesség vagyon, nem hogy táborban de még othonjokban is nekik.

Kérdezkedék Toldalagitól a tihája: micsoda rendbeli ember vagyok én? Kire azt felelte — a mint érthetném — hogy városi

ember, úgymond, emberséges ember. Esmét azt kérdé: ha járt ő többet az ő birodalmokban? S monda esmét: hogy ugyan velem volt Ahmed császár idejében a portán. És egyebet is sokat beszéle. Bali csauz is monda a tihájának: hogy ő is a portán esmerkedett először meg velem. Felszedők a kerevetet, és lefekünni készülénk, s nekem adának veres bársony töltött czapragot alám, és egyéb aféle borítékot nyereg alá valót; s én szélül letakarodám, mert igen fáradt voltam. Reggel felkelvén monda Toldalagi uram a csauznak s nekem: „Jertek a vezér sátorához, ha felkölt értsünk valamit tölle, mert az estve azt monda, hogy jóreggel bemenyen a császárhoz, s az élés felől meglátja ha parancsol valamit, vagy nem.“ Mikor azért oda mentünk volna, tehát bé is ment volt s ki is jött, s azt mondotta a császár: „hogy azon nap ott múlt a végre, hogy oszlohasson el az élés, a ki hova való leszén.“ Erre a császár szavára képest tehát a vezér a császár sátorát nem hagyta leszédni, maga a mint látók — ott a mint állánk a vezér sátoránál — a külső kerítését leszédtek vala; de az árboczfai — vagy oszlopainak mondjám — ott fenn valának, de a rostélyban is már a tevékre is raktak vala. De ugyan ott állásunkban esmét helybe kezdék rakni. Mely azért lött úgy, hogy a vezér tett hírt benne, hogy ne bántsák, mert császár az élés miá a napot ott tölti el. Így azért felrakák a satornak kerítését újlag. Minékünk pedig azt izené a vezér, hogy hováhamarább ott legyünk a szekerekkel, hogy ha immár a császárt leültettük, egy nap legyen meg — több nap császár ott nem ül és nem múlt.

A csauzzal azért sietséggel indulánk oda, a hol hagytuk vala őket — mert egy mérföldnyire vala oda csak a mint itéltük — hogy oda menvén a császár szemláltára oszlojon el az élés. De különben esék a dolog. Mert hát másfelől annyira fel kellett a tatár miá szállniok Hutin felé, hogy három mérföldet tölt. És mikor immár ezt nem tudván, erőssen mennénk, csak elől találánk egy csauzt, a ki ott volt a szekereknél mikor elbolondoskodtak, s monda: hogy oda ne menjünk, mert hijában leszén; hanem térjünk meg és jelentsük meg a vezérnek, mint lett a tatár miá addig a dolog, míg mi ide jártunk. Immár kettő a csauz velem, ez a kit elől találtam Huszain csauz s a másik Bali csauz, a kivel hatodmagammal elindultam vala a szekér-táborról. Ezt hallván a dolgot, soha nem tudtam, ha élek

é vagy megholtam? Mert a császár meghagyta, hogy az osztás a mai nap végbe menjen, és azon helytmaradt a végre. Immár mint kell esmét a vezérhez menni és azt a dolgot megjelenteni hogy nem lehet, de a vezér is hogy jelentse meg császárnak, hogy a mit mondott, az úgy nem lehet. Gondold meg itt már, ha könnyen volt é dolgunk vagy nem?

No — mondának a két csauz — vagy élünk vagy meghalunk, de el kell mennünk s meg kell jelentenünk. Azért megtérénk nagy lelünk reszketve. Biztatám a két csauzt ugyan, de magam úgy féltem a felakasztástól, hogy még az eszem sem volt helyén. Én azt mondtam Huszáinnak: hogy te azt erősítsed, hogy a tatár miá kellett a hagyott helyet megváltoztatni azoknak az élés-szekereknek, és nem voltak okai ennek a dolognak. Balinak esmét azt mondtam, hogy: mi okai nem lehetünk, mert mi itt útban voltunk s nem tudtuk azt, hogy így történt oda hátra a dolog a tatár miá. Én magam meg azt mondom, hogy: én nem lehetek oka, mert én csak azt jelentettem meg, a mint a dolgot hagytam és rendeltem; nem én változtattam meg a dolgot, hanem a szekeresek a tatár miá. Evel a végzéssel elmenénk, és csak hamar oda jutánk. S mindjárt bémene a vezér eleibe a két csauz és a dolgot megjelentik a vezérnek.

A vezér csak elijed rajta s mond: „Ma mindketten meghaltok, elmenyen a fejetek, hogy a császárt leültették és hazudtatok. Hány fejetek, hogy így hazudtatok a császárnak, a mit nem tudtatok bizonynyal?“ Arra a tanúság szerint választ tettek a csauzok. Mond végre nékik: „Nem volt é csauz és jancsár, hogy ne hagyták volna őket úgy elmenni?“ Kire mondtak a csauzok hogy: „egyedül voltam ott, a másik ide volt a követnek egyikével előljáróban, jancsár pedig egy sem volt.“ Elküldi hamar előlle őket, hogy siessenek, lássák hogy mire leszen a dolog holnap. „De császárhoz im bé nem merek menni a ti hazugságtokkal. Vigyétek vissza élesteket, már mi is haza közelgetünk; avagy vigyék a Dunáig, de jancsárt küldök oda oltalmokra holnap.“ Ezzel kijövének a vezér sátorából, és által menénk a Prúth vizén tatárral elegyesleg. És a molduvai tábort távolról is megismerők, és oda felé menvén, kérdők: ha ilyen s ilyen búdosó szekér-tábort láttanak é? S mondák, hogy látták tegnapi nap délután hogy Hutin felé mennek vala. De

ma jó reggel azon nyomon vissza láttuk hogy mentenek. Ezt hallván, esmerők hogy azok lesznek. És mi sietséggel felfogánk utánok és elérők őket — hát megszállottak. Krájník László és a többi is nagy örömben lőnek, hogy láthatának. Eljáram őket, s hát ugyan epedt mind magok, mind marhájok a nagy éjjeli s nappali bolond fáradságban. Egy tekerületbe szállítam őket onnat, és immár ott akartunk hálni az éjjel. De azonban hát a küldött jancsárok is oda érkezének, s úgy azokkal a császár tábori mestere is eljött, és azt a helyet a hol mi valánk, a császár sátorának rendelé, és minket elküldé onnat mindjárt. Mert a tevékkel oda futának, a kiken a sátor-szerszám vala. Elégge hányánk ellent, de csak hiában lőn, mert el kellett onnat mennünk.

Egy szereda napon délután megvizsgálók azt: hun menyen el a császár szekere. És ami szekereinket mennél láthatóbb helyre leheté és közelebb, kereken úgy állatók, hogy egy kaput hagyánk rajta a szekér-táboron és elvárók a császárt. És Toldalagi uram választá ki közülünk maga mellé, és három helyre állata. Legelőll a két csauz szinte oda álla a hun a császár szekérének el kellett menni — mintegy tíz lépésnyire állának. Utánna meg annyi lépésnyire esmét Toldalagi uram s Krájník László és én s Tamás Deák, az hogy négyen állottunk hátrább. Esmét egy darab közöldel mintegy hat vagy nyolczan állottak. Mikor már így várók a császár eljövését vesztég állva, egy kevés idő múlva elérkezék a szekérben, mely szekér előtt négy szihátu fakó ló vala; a szekér pedig csak közönséges szekér veres skárláttal vala boritva, kétfelől ablaka vala — olyannak látszék nékem, mint régen itt az urak kolyája vala — mellette a császárnak a mufti ül vala jobb keze felől; körüle nagy tágasságot viselnek vala, nem hagytak közel senkit sem előll, sem oldalul, sem hátul jární, melyre az szolajok viselnek vala gondot. Azok a szolajok három százan vagynak; egy kézív vagyon egyik kezében, másokban egy marok szép aranyos nyíl vagyon, dolmánnyok hosszu selyem ruha, azon feljül fejér gyolcs vagy tafola kezele szabatu vagyon. Azok nem renddel, sem seregben, sem csoportban, hanem a császár szekere körül azon a tágosságon úgy futkosnak ki imide, ki amoda, és a marok nyíllal úgy intik a ki kelletinél közelebb menné a császár szekéréhez, és menten hogy a nyíllal meginti, távolba nyomulnak a törökök.

Mikor már így a császár elérkezett volna, és a két csauzt ott látni az út mellett közel a szekérhez állani és minket is azok iránt: tehát szekerét megállatá, és a szolakok intének, hogy mind megálljon. És minden rend megállta, és közelebb lépék a két csauz a császárhoz, annyira, hogy császárral szollhasson. És fejet hajta a két csauz a császárnak. Mi is hasonlóképpen egy kicsinnyel közel menénk, és szinte úgy fejet hajtánk császárnak mi is. Császárnak szekere mellett ki menyen vala, az által szollának a császárral. És mikor a császárnak szollana, a kezeivel minket és a szekér-táborn megmutatá. És a császár oda tekintvén, s a Bethlen Gábor nevével való dolgot hallotta: valamicsoda választ tölt, hallhatta a csauz, de mi nem hallhattuk a szavát; hanem gyengén fejét hajtá láttunkra, és szemeit oda veté a szekerekre és reánk, és egy kicsiny vártatva elindula. Melyre mi is mind esmét fejet hajtánk, és hátra jövének a helyünkre és dolgunkhoz látánk.

A mely négy éléfántot utánna visznek vala, nem láthatók a nagy sokaság miá ugyan jól, hanem evel akkor elműlék az a nap. Másod napra én is úgy igyekezém, hogy dolgaimat elrendelvén és jó móddal hagyván, csak másodmagammal elésieték, hogy a császárt elérhessem, és egyéb látások között az éléfántokat is megláthassam. De oly igen mentek, hogy délután egy óra tájatt értem el, maga igen jó járó lovam volt. Azonban mikor immár érőleg volnék szinte, egy völgyről egy patak jó vala le, melyen egy híd vala, és azon kell vala a császárnak általmennie. És ott meg kelle tartóznia és szorulni mindennek a kik császár körül mentenek, mert csak az szolakokat és császárt bocsátották az hídra nagy távossággal. És így én is szinte a császár ifjai és utánna ment lovassi közé szorulék nagy szorulással, honnét őket csudálkozással szemléltem; de féltem is, hogy talám megütnek korbáccsal, avagy taszigálnak, vagy csúfolnak, mint olyan nagy világbíró császár bójárai. Azok a választott szép ifjak mind jó lovan, aranyos szerszámban s kamuka bürsöny és vont aranyban valának öltözve; de csak egy dolmányban valának, aranyos nyergek és kengyelek vala, nem patyolatjok hanem egyéb-forma vala a fejekbéli süvegek.

Onnat távos helyre által mene a császár. Megszéledénk mi is, de azoknak a kengyelfutójok vonogatták: ki az ő hegyes töröket, ki az én kengyelemből és az ő kengyelekből az én hegyes törömet —

oly nagy vala a szorongás. Mindazáltal semmit nem szollának, sőt még csak harag-szemmel sem tekintének reám, oly alázatosok a szegényhez a nagy fő törökök. Soha a keresztyén királynak, vagy fejedelemnek, de csak egy nagyságos úrnak is a belső szolgálai szóttalan nem tűrték volna azt a szorongást; de azok egyebet nem szolltak — a mennyire a török szót érthettem — hanem mondták magokban: „iste bogdán“ — a mely csak azt teszi magyarul, hogy „a molduvai.“ Semmit nem mondanak egyebet.

Ez eltelvén, azonban látám, hogy a négy éléfántot közel hozák. Én megvárám, szinte melléje menék, és minden szó nélkül hozzá bocsátottanak, és megnézém s megkerülém és tapogattam. Igen szörnyű állat. Egyiken két réz dob vala — hatalmas nagy, akkor bé vala takarva s nem verék vala. Másnap indulás után azért hallám, hogy verik vala, de meszsze vala akkor töllem — égtelen nagyot szoll vala.

A császár hadának sokaságáról azt mondom: hogy az ő állapotjokat mindenben azt elhiheti ha ki látja, de szóból nehezen hiheti el ha nem látja. De minden dicséretre méltó állapotjok és hadi magaviselések vagyon, nem csak a hadiviselésekben, hanem honnyokban is. Mert én török császárt és minden állapotját Konstan-czinápolyban is a maga házánál láttam micsoda állapotban legyen, a hadban is láttam; de bizony nincsen ezen a világon nagyobb legény nálanál — azt elhiheti akárki! Ennek a császárnak szultán Osmán vala neve, a vezérnek Görchi Memhet bassa vala; de annak a kit otthon láttam 1614-k esztendőben, szultán Ahmed vala a neve, a vezérnek Naszup bassa vala a neve. Másnap osztán a hazamenésről gondolkodtunk, és a mi pénzre való volt, azt is eladtuk az nap mind.

Mikor Toldalagi uram esmét oda jött volna másnap, kérdé, ha lehet é haza mennetek? S mondam, hogy harmadnapra elindulhatunk. Monda, hogy Jászvásárig elkísér, s onnat levelet ír mind a fejedelemnek, mind a gubernatornak — és menten mehetünk. Azonban öszszegyűjtők a népet, és két ember hiját találtam a registumból: egyik szász vala, másik székely, és azok akkor ugyan oda is lönek, hanem azután Erdélyben voltunk már, mikor haza jöttek. Mert szegődve törökhöz állottak volt jó fizetésért, hogy a Dunán

túl szinte házához mentek, és onnat nagy békével elbocsáttá, fizetést megadván. Annak a töröknek kocsissi megholtak volt, s úgy kérte őket Istenért, hogy ne hagyják.

Több dolgaikat elhallgatom, mert hinni való dolog az, hogy olyan nagy emberek dolgaiban forgódní nem kicsiny dolog. Bizonyos, hogy sokszor azt tudtam, hogy az életem is elfogy, de Isten megtartott. Mikor menet Jászvásárhoz jutottunk volna, onnat nekem hatod-magammal szinte Hutinhoz kellett mennem a nagy pusztá országon által; a tatár pedig csoportonként talált reám, de Isten megtartott. Ugyan voltak okai, mitől féljek — keresztyén táborban ne próbálnád bár meg azt.

Mikor minden éléseket helybe adtunk volna, nagy félelemmel Jászvásár felé indulánk.*) De mikor a Sise hídjára érkeztünk volna, nem meheténk vala a hídra a számtalan általjövő török miá, a kik éléssel jöttek vala Jászvárosról a tábor felé. Egész délutánig mind ott várakoztunk. Egykor látók, hogy a híd bomlani és romlani kezd a számtalan teve és bivalos szekerek alatt. És nem kezdé reá jöhetni a török; mert a ki reája jött, tehát azok beléestének a hídba a lábai, és úgy húzták-vonták, emelték sokan, úgy vondozták a marhát s szekeret által, de nagy késedelemmel. De a tatártól is volt félelmünk, és szinte esteledik vala immár. Látván a nagy alkalmatlanságot, feltalálám magamban, hogy által menjek és beszéljek a törökökkel arról, hogy mit kellene mivelní? Mert így sem ők már sem mi által nem mehetünk, s ők is nem jöhetnek által. Hogy oda ballagék egynéhány-magammal, láták fegyvereimet kezemben, kérdék: „Mit keresek?” S a székely zászlót ott a víz mellé állattam vala, és az is a száz székely ott vala, a melyet oda fel írtam vala hogy velünk volt. Mondám azért annak a sok egybegyűlt töröknek: hogy én a hídát meg akarom csináltatni, mert nagyon minden szerszámunk hozzája s emberem is elég nagyon. De úgy lehet meg, ha addig senki innet a ti-féléitekben rá ne jöjjön, sem a miéinkben reá által ne menjen, se mást is rá ne bocsásson, mert úgy meg nem készülhet. Ha pedig én megcsináltathatom, tehát én akarok az én népemmel által menni először rajta. Ezt megértvén a törökök, reá hajlánek örömet. De azért a kik azután jöttek vala — nem értvén a

*) Ezen életem-szállítási egész esemény az írónak a fejezárvári példányban a helyen talált oldaljegyzése szerint van kiigazítva.

végezést — reá jöttek volna a hídra, de egy akarathól, ők is túl s mi innet nem engedjük, hanem ellene állottunk.

Mikor pedig a mi népünket elészollítottam volna a hídnak megcsinálására fejszékkel és fúrukkal, hát örömet elállának és meg is csinálák. S mikor osztán elvégezték volna, tehát a török — a kik azután jöttek vala — reája akara jöni ellenünk, noha azok mondották ugyan, hogy végzéseket nagyon velünk, de nem akar vala engedni. Végre én reá rohanék a hídra az én népemmel, és előll magam puskát ránték — pallóst s megriaszkodám a mint tudék. Azonban a szekereket kiáltám, s néki tódulának azok is fegyvert ragadván. És így a törökök megtartóznak, látván, hogy más dolog léssen, és hogy egyesek vagyunk és egyszersmind akarjuk. És hát-ra állának, és mi mind általmenénk és megszállánk, és a török is általtakarodék, de igen későn sötétben.

Más napra viradván, útnak eredénk és Jászvásárra jutánk, és ott megnyugovánk. Egykorban Toldalagi uram is oda érkezék és megszálla. Egykor tehát bécsapott a tatár a városba, és elvitt a város végéről egynéhány rabot. Én ezt hallván, eljárám a szekereket s meghagyám, hogy magokra az éjjel igen vigyázzanak, és holnap reggel meginduljanak. A csauzal Toldalagi uram szállására mentem vala, és látám, hogy 200 hispániai tallért olvas. S mondá a csauz nekem lassan: hogy azt a tallért a vezér nem csak egyedül adta néki, hanem közönségesen az élés-kapitányoknak adatta volna a vezér. Ezt megjelentém Todalaginak, de azt mondá, hogy néki adák azt, ő abban nem ad senkinek; maga hallotta volt mind a csauz, mikor megparancsolta a vezér, hogy communiter adják. De ez oda lön töllünk. Ezenközben hallók, hogy Bethlen Gábor császártól tizezer tallért kérete hogy adjon, és Bécshez utánna menjen hováhamarább. A tatárokat úgy hallók, hogy a mi nyomunkra indultak volna. Azt hallván, bizony tartottunk igen töllök; nem volt kedvünk azokhoz az útitársokhoz; de harmad napra meghallók, hogy alább mentenek Havasalföldre, és ott jöttek ki Brassónál. A mely dolog úgy is lön. Ugyan azután ezt a tatár dolgát, nem tudom mire vélték és gondolták volt Erdélyben, de úgy megrettentek volt mindenfelé, hogy nagy futás volt az országban mindenütt. Én azt gondolám, hogy azt vélték, hogy a császár akaratja ellen a tatár Erdélybe bé akart az országba csapni rabolni. De a bolond gondolat

volt, mert császárt haza kísérte a tatár a Novách havassáig közel; nem tágitották sohol a császár táborát, hanem köröds-körül nyargal a táboron a tatár — az a törököknek az ő vigyázó strásája, mint a madárnak a szárnya.

Akár mint gondolkodtanak s akár hogy, de oly rút dolog volt akkor Erdélyben, hogy pusztá volt mindenütt az ország, úgy elfutottak volt ki imide s ki amoda. Még a székelység is a havasra futott vala. Nem kiesiny dolog az, hogy az Isten azoknak az ő félelmeket ilyen igen reánk vetette. Bizony az Isten minket igen megalázott mindenben! — Mikor immár Tatrashoz közel jutottunk volna, tehát Erdélyből 200 lovas székely jött által Molduvára, hogy a tatár felől bizonyos hírt vigyen által a havason az országba; azoknak megmondók, hogy Brassóra mennek ki Havasalföldén által, de igen nehezen adhatnak hitelt néki — de végre elhívék.

Tatrasra szállottunk háltni, de senki honn nem volt — mindeneiket elhagyták s úgy futottak volt a havasra; a pinezékben elég volt bor, de megállattam a pinezéket, s minden szekérhez illendőképpen adva adtam, hogy meg ne részegüljenek, és valami módon az ország népe a havasról alá jöven, ökröket el ne lopja s magokat meg ne ölje hírtétig. Mert bémenet, Bakón éjjel egy emberséges embert megölt volt egy székely szekeres-féle. Mert az udvarról disznót loptanak volt el, és amaz nyavalyás hallotta a sírását a disznónak, és kijött egy ingben gagyában; s hogy szollította őket, úgy vágta vala, hogy menten megholt más nap. Akkor éjjel én azt nem tudtam, sem Krájnuk uram; hanem reggel a barát misét monda a templomban, s mise után jelenté meg a dolgot. És hagyók: hogy jöjjenek ki a táborra, a hol megszállunk, és megtartóztatjuk őket s ha lehet felkeressük, s ha megtaláljuk — főért fejet kell adnunk. Mely dologban eleget fáradtunk, sokan jöttek vala ki a baráttal, de nem találók fel. Magunk megeskettük őket mind, de oda lön vére akkor szegény jámbornak, hanem megfenyegetének, hogy soha nem hagyják — valakin esik meg, de kitöltik — a halálért halál leszen.

Éjfélt után megindították őket az Ojtoznak. És csak hallók éjjel egykorban, hogy hát a havasról alájöttek sokan, s megöltek egy székely szekereset. S másutt azelőtt harmad nappal is reánk ütöttek vala, de ott nem ejthetének halált; hanem az ökrökben kapának el tizet, és oda lön. Mi nem tudók hun keresni a havason őket, ha-

nem által jövenk a havason és Bereczkben szállánk mind, s ott hálánk. Másnap Kézdi-Vásárhelyre reggeljutánk, és ott egy napon nyúgatók a népet. És onnat kiki székebe, vármegyéjébe és városába haza oszla. Mi is Borbély Mihályval Udvarhelyre jöttünk két nap, de honn nem találunk sohol a népet Udvarhelyig. Onnat másnap Makfalvára jövenk háltni, és ebédre másnap ide haza die 9 nov. Hát itthon oly nagy bódult állapot vagyon, és a várban lakik a gazdaaszszony, szegény Rósás Ersébet — de a nagy sírásban úgy bérekedt. Mi egymást nagy örömmel látók, és az Úrnak nagy háláadást mondánk, hogy ő szent felsége e sok számtalan fegyverközül békével meghozott szegény czellánkba. Nem nagy reménységek volt sokaknak hogy többször Vásárhelyt látom.

Volna sok dolog a mit megírhatnék, mind menet s mind jövet — szép dolgok. De mostan ebben hagyom.

Bethlen Gáborhoz — a mely tatárokat oda fel mondék — felmentenek ugyan. Brassónál jöttek volt ki, és Fejérvár felé vitték volt, s felmentek szent Miklósnap-tájban; de nem volt sok, csak az bériért vitette a fejedelem oda fel. Nem mentenek sohult kapdosni — csendesesen jártanak, mert hadak vigyázának reájok. Csak nem sok idő mulva hallám, hogy haza bocsáttá őket a fejedelem. Mert akkor megbékélt egyversen, vagy frigy lett vala a némettel. És az 1621-k esztendő evel el mene.

1622 esztendőben György Deák volt a város bírása.

A fejedelemaszszony, a tekintetes és nagyságos Károli Súsanna Kolosvárat die 11 maji meghal. Ugyan ebben az esztendőben öszfelé nagy pestis támadta oda ki, és elébb-elébb jöddögelni láttuk lassan-lassan ide felénk.

Bethlen Gábornak — a mint ide fel íram — a koronát hogy a koronatarató urak a posoni várból Kassára aláhozatták, kevés napok után küldé Bethlen Gábor Ecsed várába, és ott állott. De azonban a békességet megindította Ferdinandus császárral, és kívánságát egymásnak értvén, ugyan meg is békélének, és azalatt esmét a koronát Kassára felviteték a fejedelem. Egyéb dolgokat lássad a kalendariumbéli krónika-szabásuban. Én az idén a ház-csináláshoz készültem ha mivel tudtam. Úgy jut eszembe, hogy Bethlen Gábor a felesége temetésére bájott vala, és télben Udvarhelyre ment vala. Engem és Szabó István bátyámat oda hozzája küldtek vala, és láttam, hogy a feketében tánczola a cancellarius.

1623 esztendőben nagy pestis volt. Ebben az esztendőben volt bírása a városnak Nagy Szabó Mihály uram.

Ebben az esztendőben die 26 apr. kezdtem rakni a szegelet-házamat; die 2 apr. Gál Mihály házáról a szent György-utca meggyűlada, és 57 ház elége. Nekem: csűröm, házam, asztagom és házhoz való gerendám, deszkám, léczem — én minden házeszközzel oda felköltöztem vala — ott elége. Azon napon 600 forint kárt igen könnyen vallottam. Öszre kelve elérkezék ide is az atyafias pestis, és két héten három gyermekemet temettem el: Borkát, Boldisárt, Annókot.

Bethlen Gábor újlag kezdte oda fel készülni. Madarason volt az apámnak hat ház jobbhágya, s én is arról felültem vala. Lön egy mustra Lőrinczfalvánál, az hol maga is volt Bethlen Gábor, és felírata a hadba engem. Mely miá az ücsém akaratjából eladák a jószágot holondul Gáspár Jánosnak; de kételenség alatt lön, mert egyébaránt is reám ereszkedett vala érette, és a fejedelmet is készítette reám, s a házat is nem akarám hogy félbe maradjon. És úgy oda kelle adnom, de esztendeig nem bírhatá, hanem a portai útban meghala.

Tavaly 1622 esztendőben egy drágaság lön. És hozának felső Magyarországból jó öreg, jó ezüstü gazdag polturát Erdélybe búzáért; de azért alábbvalóval elegy volt, melyel megrakodék az ország. Nekem is adtak többet ezer forintnál búzáért. Melyet a fejedelem hogy megsajdita, legottan megtiltá, hogy senki ne élhessen vele, hanem — mivel a német császár az első megbékélésakor Opu-liát és Ratiboriát is hat vármegyével néki adta vala — onnat származik bé valami hamis poltura, és azt parancsolá, hogy a val — és öt pénzes garast is veretett vala — a val éljenek birodalmában. De mind garassa, mind polturája apró és igen rezes volt — úgy vettem eszembe hogy három lótos is szükön volt. Így azért Bányára vitték a kinek gazdag polturája volt, és garast kelle belölle veretni, de az is nem volt jó. Egykor a dolgot megtanulta az ország népe, és minden eladó marháját oly drágán kezdé adni, hogy egy 25 forintos lovat száz forinton s egy tehenet 25 forinton, két ökröt száz forinton, egy kupa bort 28 pénzen, summa: mindent négyszerte való árron kezdenek adni; végre egy tallért négy forinton s ötön, egy aranyat kilencz s tíz forinton kezdenek adni. Igen rút fertel-

mes állapotra jutottunk vala a régi apró pénzért. Olyan Bethlen Gábor garasát egy forintért másfelet adnak, három jó ezüst dukáért egy forintot örömet adott. Az adósok, a ki másnak igen régi adóssággal adós volt, ugyan erővel megadta olyan garassal s arannyal is, nem várta hogy a nap elé jöjjön. Egykor soha Bethlen Gábor uramnak nem lön mit tenni, hanem a maga-verette hamis pénzt abrogálni kelle ebben az esztendőben. És a mely garast öt pénzbe kibocsátott vala, egy-egy pénzbe vették bé a czementre. S marha árrába is elvették sok ember. De azt is megtiltá, és vigyázókat bocsátta utánna minden sokadalomban, és csak elvették semmi nélkül tölle, a ki élni akart véle. És így lön osztán az, hogy a czementre kellett vinni, avagy hogy veszteg tartotta a ládájában. Ilyen módon cselekedett vala akkor Bethlen Gábor. Osztán azután úgy veretö az öt pénzes garast, a melyel ma is élünk.

Sok dolgot próbála Bethlen Gábor fejedelem, melyben mind a maga hasznát nézte inkább, nem az igazságot, melyben Erdélynek szinte úgy lett haszna a miben lett; de a miben kára lett, ugyan örökké való kára lészen — nem csak egy esztendeig vagy két esztendeig, hanem örökké való; de sapienti satis.

Énnékem elég nagy károm volt ez nagy csudálatos pénzváltozás. Mert én nem hihettem soha el azt, hogy valamely fejedelem a maga-verette pénzt letegye, és magát megalázza. De Bethlen Gábor evel az álnok hamissággal élven, más embereknek egész országszerte igen nagy kárt tudá szerezni; magának pedig hatalmas nagy kincset gyűjte. Nekem süle oda harmadfél ezer forintom, midőn eszembe vöm magamat.

1624. Ebben az esztendőben ada az úr Isten az én feleségemtől Rósás Ersébettől ebben az új házban egy fiu magzatot, kit Bálint pap keresztelt Jánosnak.

Városunk bírása volt ez esztendőben György Deák uram.

Végeztem el ezt a patak mellett való házamat éppenséggel mind a héjazatjával.

1625 esztendőben volt városunk bírása Rosnyai Szabó Dávid uram. Jedden Köpeczi János meghal die 9 apr. Item die 7 juny György Deák uram; item die 29 apr. Borbély György a nagyobbik meghal. Ebben az 1625-k esztendőben semmi oly dolog nem lett, hanem az ország csendességben volt.

1626 esztendőben Bethlen Gábor minden elméjét csak német császár ellen való dologban viselte: hol megbékélt s hol esmét reá támadott. A mi oly dolgok voltak, fel vagy on írva azt hiszem a Kalendáriumba. A kinek kell, lássa meg ott ha mi dolgokat tudni akar. Városunkban sem látok semmi oly emlékezetre való dolgot — nem is fogtak építeni.

Bethlen Gábor Katharinát Márciából feleségül magának hozatja. Városunk bírása volt Nagy Szabó Mihály uram.

1527 esztendőben volt bírása városunknak Köpeczi Szabó Péter. Ebben az esztendőben az én feleségemtől Rósás Ersébettől adott az úr Isten egy leány magzatot, kit a keresztségben Annóknak keresztelttem — lett pedig die 23 apr. e világra. Szabó Dávid megholt.

1628 esztendőben Bethlen Gábor megbékélt Ferdinandussal, és onnat alájóvén, betegeskedni kezdte. A békesség pedig úgy lön meg, hogy Ferdinandus császár hat vármegyét engede Erdélyhez, annakfelette ide adá Opuliát és Ratiboriát, és onnat hoztak vala sok veszedelmes polturát, de az is mint az ötpénzes garas letéttetett vala.

1629 esztendőben Bethlen Gábor fejedelem foglalta magát — a békesség meglévén — a Várad és egyéb helyen való építésekben. Öszfélt a várad építést látni kimégyn, és ott megbetegedvén, ott sokáig mulat. Végteére eszébe vóna hogy meghal, megindítják onnat az urak, hogy Fejérvárra hozzák; és ugyan el is hozták, de igen sietve és óva, mert Enyednél az halálra reá vált volt. De a doctorok ott adtak bé innya neki psedzoért,*) és azután csak 24 órát élt, és szép csendes halállal kimult az árnyék-világból 1629-n die 26 novembris. Engemet szinte akkor küldtek vala hozzája valami dolog végett — de hát immár kinyújtottatták az audentia-házba — mely dolgokról osztán gubernator uram Bethlen István ada jó választ, és hazajövék. Városunkban Nagy Szöcs István uram vala bíró.

1630 esztendőben a míg Bethlen fejedelem a földön kün lön, mind addig Katharina lön fejedelem, és gubernator Bethlen István. Eltemették pedig die 10 januarii a gyula-fejérvári templomba nagy solemnitással, kinek a gubernator Lengyelországból oly koporsót és a falba rakni való monumentumot hozata, hogy Erdélyben olyan

*) Teleki péld: bezoárt. Talán a Zedoaria név alatt ismert gyógyszer lesz.

soha nem láttatott senkitől. Károli Susánna fejedelem aszszonynak is — az első feleségének — hasonlót, igen nagy hatalmas kincsel. A magok képei is ki vagy on alabástrom kőből faragva, a mint a ki akarja ott megláthatja. Itt immár gondolj valamit, ha istenes lélek lakik benned: miért érdemesebb a templomba, a Bethlen Gábor kőből kifaragott képe, hogy ott álljon emlékezetre, hogynem mint az Isten szentek képe? Sapienti satis est.

A temetés meglévén, nem mindjárt vevék el Katharinától a fejedelemséget, hanem egynéhány hét eltelve. És lön fejedelem Bethlen István, és Katharina elkészült és kibúcsuzék s elméne. Legottan Bethlen István succedála helyette. De ő sem sokáig nyughaték, hanem Rákóczi György felkészült — viszont a gubernator is, és táborba szálla Kolosvárhoz. Egykorban egy bizonyos helyet rendelvén — ő maga a gubernator is jelen lévén — valami tractájok lön, és megfogának egyezni a birodalom felett. Ezekután Segesvárat országgyűlés lön a választásról. És látván az ország, hogy Bethlen István is oda engedte volna az országot, tehát az ország is választá Rákóczi Györgyöt a fejedelemségre. Mert azt éltiben Bethlen Gábor is megmondotta volt, hogy nem lát a fejedelemségre holtá után méltóbbat, mint Rákóczi György. Hihető, hogy az ország azt is több dolgokkal együtt igen előtte viselte. De ugyan kardal is megveszik vala az országot, ha úgy nem választják vala is.

Ottan mihelyt az ország felkiáltotta Rákóczi Györgyöt a fejedelemségre, Kékedi Sigmond lovára ült és csak itt dobbana egy estve. Közepső Szabó Péter vala bíró abban az esztendőben. Itt nállam szálla és enni adék, s a bíró is oda jöve, s ugyan a magam lovait s szolgámat adám alája Kolosvárig — mert csak egyedül vala, az inasát hátra hagyta vala az útban — mivel igen sietett; vacsorála is azért és elméne új hírt vinni Rákóczi Györgynek Váradba. Bőjőve azért Rákóczi György és székebe üle, s az országot elfoglalt. És Bethlen István kiméne Husziba és ott lakék.

1631 esztendőben a félő pártról valami hadak Erdélybe indulnak és a Tiszán által költöznek, sánczot is csinálnak Rakamaznál. De a fejedelem Zolyomi Dávidot és ifju Bethlen Istvánt hadakkal eleibe küldé, és a sánczból kiverék őket. És sokan a Tiszába halának, sokakat levágának, sokakat rabul elhozának, és a rabokban egynéhányat császárnak küldének Konstánczinápolyba.

Abban igen kevés szaladt el seb nélkül és kár nélkül, de nem is voltanak sokan.

Ezen esztendőben egy Császár Péter nevű paraszt ember, Kassán nagy paraszt hadat támaszt, és nemességnek nagy károkat tesznek. A svékus császárra támad.

1632 esztendőben Sigismundus III. Rex Poloniae meghal, életének 66 és birodalmának 46 esztendejében.

Zolyomi Dávid haddal mégyen a Császár Péter hadára és lekalászoja őket. Császár Pétert Kassába bécsalják és ott négygyé vágatják. A másik kapitányok Amburus Biró volt, de megholt azután, hogy őket eloszlatta Zolyomi és a több urak, és vármegye hadai. Drágaság dr. 80 pénz egy véka búza.

Nagy Szöcsi István volt ez esztendőben városunk bírja, és a szőlő felé való szegelet-bástyát — ki most a kádár uraimé — rakatni kezdé. A Borbély István háza és Balog Szöcsi Mihály háza szomszédságában való házamat kezdettem rakatni.

1633 esztendőben városunk bírja Nagy Szöcsi István volt, és a kádárok bástyáját elvégezteté. Én is az öcsémtől vett házhelyen Balog Szöcsi Mihály mellett elvégeztem a házat. Rákóczi György fejedelem Zolyomi Dávidot arestáltatja, az öcsém Szabó István házában való nagy palótában; és ide a szegelet-házamhoz — kiben mostan lakom — a maga szállására kísérek a német és magyar gyalogok, és egy éjjel itt hála nagy őrizet alatt. De másnap viradván, Toldalagi Mihály elvivé egy hintón Fogarasba; de Segesvárratt vertek erős vasat lábaira. Azután egykorban gyűlés lön Fejérvárratt, és a fejedelem világos bizonyosságokkal megbizonyította azt, hogy el akarta árulni, és hogy itt Vásárhelyt a Gyarmati Márton hadnagysága alatt való katonákat, ki ennálam vala szálláson akkor, elhivatta — ki ugyan el is szökek egy estvefelé a százával. Melyet mikor bíró uramék és Borsos Tamás uramék eszékbe vettek volna, legottan felhírdeték a bástyákba a czéheket és egyéb rendet is; és a taraczkkal hármat lövének, hogy a vidék felrezenjen, és értse hogy valami új dolog vagyon a városban, és hogy ójni tudja magát a miben lehet a szökött katonáktól. Faragó András is hallván Szent-Ivánra a lövést, beszágulda — ő vala kapitányok, — látván a dolgot, a várba feljöve, a bírakkal beszéle az állapotról. És mind-

járt bíró uram, postája által urunknak hírt tön a dologban, melyet jőneven vett ő nagysága. Küldött is ugyan a katonák után, de nem érheték el. Ez lön oka és bizonyosága a Zolyomi Dávid fogságának és megsejntiázásának, kit Fogarasból oda a gyűlésbe vittek vala, és a törvény halálra ítélé; de nem exequáltatá urunk, hanem Kővárba küldé és ott tartatá míglen meghala. Fogságában tölle egy fia lett feleségének: Zolyomi Miklós, ki Allia Máriát vevé el, az Allia Sámuel leányát, ki mostan is bírja felesége után Bonyhát és Csetneket, és sok több szép jószágot. Ez lött azért a Zolyomi Dávid fogságának eredeti oka és módja. Ugyan is egyébaránt is igen kevély, felfuvalkodott, istentelen, magamegesmeretlen esztelenség-gel való ember vala.

A mint Borsos Tamástól érttettem, a napon, mely napon megfogák, hárman: ugymint Borsos Tamást, Szabó Pétert és engemet megfenyegetett nagy haraggal, hogy miért löttünk akkor ő reája és miért harangoztunk, hogy a katonák innét elszöktenek. Ezt nékem akkor, hogy Borsos Tamás bátyám megjelenté, kérém azon, hogy a fejedelemnek tégyen hírt ebben a fenyegetődzésben; mert nagy úr, sok latra vagyon, s rajtunk ha akar, könnyen bosszuszját állhatja. Akkor menten szómra a bátyám uram a fejedelemhez bémene, és a dolgot hogy minden módon megbeszéli, csak azt mondotta arra a fejedelem, hogy: „Borsos uram, megcsendesedik.“ Ennél egyéb semmi válasza nem lett, de látta nagy búsulását a fejedelemnek Borsos bátyám.

Az napon hárman vacsorára is hívatott vala minket: Borsos bátyámat, Nagy Szabó Pétert és engemet Nagy Szabó Ferenczet. De elhittem én azt, hogy a vacsora mellett, minden gonosz akaratját s bosszuszját rajtunk kitöltötte volna. Ha életünk megmaradott volna is, siralmas lett volna nekünk, nem éltünk volna e világon — tudok annyit benne. De a seregek ura Istene gondot viselt volt ő reá is, mi reánk is. Csak hamar délután szép nászszal kísérek házamhoz szállására! És így ellelejté a víg vacsorát, hanem néki keserűre fordula, minékünk pedig nagy örömeinkre. Légyen áldott az Úrnak szent neve érette. Egykorban egy gyalog hadnagy minden puskáit, szablyáit, botjait és fegyverit öllel nyálábólván, kezembe adá, hogy eltegyem, és mikor kéreti ő nagysága, tehát adhassam elé.

Ez a dolog vala 4 apr. hétfőn délután 1633-k esztendőben, és igen jól lőn mind az országnak s mind fejedelmünknek megmaradására, de a sok törvénytelen latroknak bánatjokra és szarvok leromlására.

1634 esztendőben fiamat Szabó Ferenczet Kolosvárra házasi-tám, és a becsületes Szőcsi Lőrincz leányát királyutczában elvevé; lakadalmának napja volt die 22 may. Szép companiával mentem oda és nagy menyegzőt szerzénk, és minden költségnek két részét megfizettem kolosvári módra. Csak borért adtam 66 forintot, flor. 66; egyéb költségeket is megfizettem mind egy batkáig, a mely tett majd száz forintot. Házaamtól is vittem el sok élel, mivel sokadmagammal jövet-menet mind megértük: ugymint bort, mézet, vaját, ecetet, czipót, kalácsot, fűszerszámot — a mi kellett mindent. Mátkájának való ajándéokra is én viseltem gondot, mind ezüst aranyéműre s mind ruházatra, kontyra, patyolatra; dufla tafota szoknyát vittem, apjának annyának és atyafiainak való ajándéokra nem kicsiny fáradságomba, búsulásomba és költségembe tölt az is nékem. Czéhára s városhoz is a mi költség kellett, végbe vittem.

Ez esztendőben nagy pestis tūmada országunkban és városunkban, mind szinte 1623-k esztendőben — sok atyáinkiai elta-karodának — egész télíg mind tarta a pestis. Szilágyi Jánosné — a kivel mind egy voltam — kinek az első ura vala Szőcsi János, meghala die 12 nov. az ura Szilágyi János pedig tizenhárom napot élt utánna — megholt. Koncz Mihály az húgom veje, kinek Annó-kot adta vala, holt meg die 17 decemb. — Igen nagy pestis telék el.

1635 esztendőben igen nagy ártalmas tél lőn — hosszu, mely miá a búza igen elvesze mindenütt. Egyébaránt nagy békeség lőn.

1636 esztendőben a ki gubernator vala a nagyobbik Bethlen István, a budai vezérhez mégyen, minden kincsét oda viszi, hogy Rákóczi Györgytől a porta akaratjából a fejedelemséget elvegye. Akarta volna is a porta — és ugyan hadat is adtak vala melléje; de elejébe méne a fejedelem nagy haddal Szalontához és igen meg-veré a törököt. Azután megbékéllének egymással, és hazamene Huszt várába Bethlen István, s urunk is hazajöve Erdélybe békével, és a portának kedvét keresé szép ajándékokkal és országában békében marada. Így jára akkor Bethlen István.

1637 esztendőben die 1 febr. nagy földindulás lett vala. Szent-mártoni Szabó Péter barátunk, a maga házának a hijjáról esék és meghal die 7 may. Ebben az esztendőben egyébaránt elég jó bé-kesség volt; de a perrel sok fő urakat károsita meg urunk ő nagy-sága. Pázmán Péter cardinal meghal. Ferdinandus II. római császár meghal.

1638 esztendőben Szabó Péter a bíró. A mely kút a patak mellett vagyon, a Lakatos István háza előtt, azt a kútat Borbély Lukács urammal a magunk költségén csináltattuk minden munkáját; senki abban egy pénzt is nem adott, sem semmi segítséggel nem volt, de a fáját a város adta az erdőn, és magunk hordottuk haza; mi azért azt mindenképpen elkészítettük, a mely igen jó kút.

1639 esztendőben Pál Deák első bíróságában urunk ő nagy-sága Toldalagi Mihály által injungálta nékem a görgényi udvarbíró-ságot, melyet midőn megértettem volna, eléggé mentém magamat, de a semmit nem foga nálla, mert tölle el volt végezve hogy úgy légyen. Elérkezének azért az exactorok hozzám és felmentem vél-lek Görgénybe; die 18 juny tisztembe beállottam nagy keserves bánattal, úgy hogy búmban csaknem megholondultam. Ott a várat pusztán találtam, semmi abban nem volt: sem búza, sem zab, sem liszt, sem semmi; az exactoroknak is alig adhattam enniük. Die 3 juny a kapu bástyáját itt a vásárhelyi várban megüté a menkö; de az úrnak jóvoltából még is nem találá a port ütni, maga oly közel járt a tonnabeli és vékabeli porokhoz, hogy két singnél közelebb járt. Volt pedig két maros-kőble por benne. Én itt a ház szegletinél állottam hogy megüté, s úgy futamodám oda a bástya kulcsával — mert én voltam a czéhmester akkor. Mikor azért nagy félve bémén-tünk volna a bástyába, látók a dolog mint vagyon; de azután hogy alájöttünk volna onnat, látók, hogy a bástya füstölög, és hogy felmentünk volna, tehát a falból jő ki a füst; ott a hol a menkö a falba bément, hát szinte ott raktak volt fát a falba a mesterek hogy már erősségnek okáért, s hát az ég a falban. A hasadást nagyob-ban kirontók és megoltók. Akkor így tartá meg az úr Isten a mi várunkat a veszedelemtől az ő jóvoltából, kiért dicsértessék az ő szent neve örökké.

Szent András nap estin hozának három öreg faltörő ágyukat

Szamos-Ujvárból Görgénybe, annak az egyiknek „Basiliscus“ neve az öregbiknek, és ez a vers nagyon reá öntve:

„Grandia contactu Basiliscus moenia rumpo.“

Szabó Máté barátom meghal ez esztendőben die 10 apr. Egy udvarhelyi szolgálóm is die 22 januar. himlőben, — Udvarfalvára ment volt férjhez s ott hala meg. Ez az esztendő is elég békességgel telék el. Borsos István mind a feleségével meghal die 16 nov. de a felesége die 20 ejusdem mensis.

1640 esztendőben búcsuztam ő nagyságától, hogy bocsásson házamhoz az udvarbíróaságból, de ő nagysága nem bocsátta el. Esmét azért ott kellett maradnom. Parancsolat jöve azért hozzám, hogy a vár épületéhez való dolgokhoz fogjak, melyhez hozzákészültem is vala minden materiával és instrumentumokkal; és die 3 may elkezdém a malom felől való bástyát rakatni, melyet continuáltam közel szent Miklós napig nagy szorgalmatossággal és igen helyes alkalmatossággal. És mikor oda jött volna ő nagysága látni, igen csudálta, látván minden módon való industriámat az építésben, és kedvellette és ugyan kérkedett velle — szolgálattommal. Ekkor jó emlékezetet tett felüllem mindenben. Ebben az esztendőben volt bírása városunknak Pál Deák uram, és a Kozma-utca felől való bástyát — a ki mostan a szabóké — elvégzé, melyet azelőtt 1638-k esztendőben a Nagy Szabó Péter bíróságában kezdettek vala építeni fundamentumából.

1641 esztendőben a görgényi kútat megtisztítottam. Ebben az esztendőben Szabó Péter volt városunk bírása, és a kaputól fogva a mely köfal nagyon, azt elvégezte emberül.

Én is a görgényi szegeletbástyát continuáltam építeni. A mely torony a várban vala, abból órát, harangot levétttem és fundamentumából lerontottam, mert a bástya kasamátáját arra vittem. Ebben az esztendőben úgy proficiáltam az építésben, hogy 87 öl falt a bástyával együtt jól felvittem; annak a temérdeksége alatt harmadfél ölnyi volt, feljebb kettő, annál feljebb másfél, a párkányköven feljül egy ölnyi.

Ebben az esztendőben az én fiamat — urunk mézgyűjtője volt — én nem tudom miben impingált volt, Fejérváratt a több mézgyűjtőkkel együtt arestáltatta volt a fejedelem; de a fogságból három-

száz harmincz forintért bocsátta ki; mely száz forintját én deponáltam, s úgy bocsátotta el Szabó Ferencz fiamat a tömlöczből. A régeni hidat csináltattam meg újólág.

1642 esztendőben volt bíró Pál Deák.

Az elmúlt 1641-k esztendőben hatalmas nagy munkával a görgényi kútat szépen megtisztítottam, két ölnyi sár és undokság volt benne. A kútnak mélysége 67 ölnyi. A régeni hidat is újólág én csináltattam. De így jártam velle: hogy mikor immár a czövekit és ászkát elkészíttettem volna, az árvíz mind elsepré és esmét újólág készültem hozzája szintén aratás-korban, és esmét hamar megcsináltam, s a mai nap is ott nagyon a jó hid.

Szent Mihály nap tájban oly hideg volt, hogy a kádban a víz megbírt, úgy megfagyott, és a szőlőt a hideg lágyítá meg és úgy szedhettük; igen szegény savanyu bor lett vala ebben az 1641-k esztendőben, de a jelenvaló 1642-n is semmi bor nem lön, s az is igen szegény lön.

Die 4 marty voltam Fejérváratt, és ifju Rákóczi Györgyöt az nap eskették meg a fejedelemségre a templomban 1642-n.

N. b. Die 6 aug. adtam az én leányomat Annókot Koncz Mártonnak kedvem ellen; lön a lakadalom die 6 aug. Ebben az esztendőben mivel ő nagyságától igen búcsuztam, úgy nagyon hogy kibocsátta a tiszlből. De módot kerese benne, és haragjában, a mit gyermekségemtől fogva kerestem vala, oda kelle fizetni. Adtam készpénzt 1500 — ezer ötszáz forintot. A mely ezer ötszáz forintot egyszersmind alávittem én magam egy tonnába szegezve. Ajándékba adtam urunknak egy aranyos kupát, praefectusnak adtam 100 forint ára ajándékot, együve-másuva: exactoroknak, deákoknak és a ratio-csinálóknak a mit adtam, tett 400 forintot. De még a mimet ott kaphatták Görgényben, még a magamét is elvevé töllem; az is, ugymint: méh, disznók, búza, zab, ros, vetés és egyéb egyet-másom mind oda marada — hordó boraim és egyéb sok javaim. Ártatlanul jámbor szolgálattomért, haragjában hogy elhagyám, ezt mivelé el rajtam. Summa szerént két ezer ötszáz forintot tett volna az én károm. De — patientia! Ám lássa meg az Isten ebben az én ügyemet, engem Isten eltart az én kicsiny állapotom szerént míg élek.

1643 esztendőben volt bírása a városnak Nagy Szabó Péter. Die 3 febr. érkezék meg oda Fejérvárra az ifju Rákóczi György mátkájával és nagy solemnitással a menyegzői lakadalma is meglőn. Ő nagysága nekem is committálta vala commissiojában, és alá kellett mennem, és az ország konyháján gazdák haton voltunk, ezek: Farkas Ferencz, Orbán Ferencz, Osdódi Ferencz, Szengyel Ferencz, Szabó Ferencz — Kapitány Boldisár volt közöttünk a fő. 33 asztalra főztünk. Jöttem haza onnat a Pál Deák kocsián. János, deák fiam is ott volt velem, hogy láthassa a menyegzői solemnitást. Felette gonosz szeles és méreg idő vala; de nekünk jó meleg házunk volt, kiben minyájan háltunk, és az ajtónkat éjjel-nappal 10 darabont czirkálta, a konyhát pedig 30 darabont, A fejedelem sütőháza megége hajnalban. A tárházat is meglopá egy darabont.

1644 esztendőben volt városunk bírása Pál Deák, de nem viheté véghez bíróságát, mert die 14 decemb. meghala, és annyi sok adósságba marada a felesége, hogy sem háza, sem szőlője, sem semmi javai nem marada — csaknem koldusságra juta minden maradéka.

Rákóczi György urunk ő nagysága oda ki készül haddal Magyarországra, mustrálja itt a Maros mezején a székelyeket, és a várostól is gyalogot kér. Havasalföldéből Máté vajda urunk mellé kurtán hadat ad — itt mennek el. Molduvából is hasonlóképpen adtanak. Bethlen Gábor hogy oda fel jára, akkor is mindenik úttal adtanak segítséget a vajdák.

Urunk kimégyen minden hadaival. Szakmárt megadják, Bányát is. Die 8 mart. Kassába bémégyen, és több erősségeket is megadnak. Magyarországon nagy döghalál grassál.

1645 esztendőben volt városunk bírása Nagy alias közepibb Szabó Péter. Jöttek haza a város gyalogi Magyarországból a hadból die 29 januar. — A hadnagyok volt Borosnyai Szabó Tamás. Die 12 may valami hadba menő székely, Szabó Sebestyén öcsémet megvágá, és reggel után lázzadának némelyek, és megfogák a város határában és fogva hozák, és a tömlőczbe tevék, — a törvényfa tájatt, innet a köves úton vágta meg — tehát szerencsés volt Sebestyén öcsém, meggyógyula; de a székely 75 forintban békéllék meg velle, megadá s úgy bocsátták el. Esmét a hadba mennek a város gyalogi, de die 17 sept. esmét haza jönnek.

Borsos Tamás leánya Radnótfáiné, Júdit aszszony meghal és eltemettetik die 12 nov. Radnótfáján; fiai, leányi maradnak, de azok is hamar meghalának, egy se marada meg, hanem deficiála ez az ágazat.

1646 esztendőben volt bírása városunknak Nagy Szabó Péter. Igen nagy pestis lőn ebben az esztendőben egész országostól. Az én feleségemnek is Rósás Ersébetnek két mirigye és pokolvara is volt, de Isten abban az ágyában megtartá és meggyógyula. Annakfelette Szöcsi Ismaelné leányi is mind ketten elmenének, és a Koncz Mártonné leányom leányi is meghalának. Kolosváratt lakó fiam Szabó Ferencz fiai és leányi is meghalának, és így minden unokáim meghalának akkori pestisben. Sok jóakaró barátim és atyám-fiai elmenének. Karácsonra elszünteté az Isten ő szent felsége. Die 6 jul. egy inasom, Lengyel Jancsi meghal.

Rákóczi György fejedelemmel a római császár Ferdinandus III. megbékéllik, néki engedi a hat vármegyét.

1647 esztendőben elsőbben a városnak volt bírása Vidombáki Szöcsi Márton uram. A szabó-ezéh osztá fel a mi pénze vala, nekem is adtak 50 forintot. A kapu mellett való közfalt rakják az idén. Die 21 sept. az én feleségem Rósás Ersébet a Jézus kútjára megyen a sárpataki tóhoz. Die 27 sept. a piacon, a kenyérszerben lévén, mirigye lészen é vagy egyéb nyavalyája? de kétfelől fogva hozzák onnat elé; én is eleibe futék és úgy hozám bé a pitvarba, és ott leüle és az Istent segítségül hívá imádkozván. Onnat esmét helyebb hozám és lefeketém az ágyba, és mindjárt megállá a szava — többet nem szollott. E csütörtök nap vala. Die 28 sept. dél után két órakor meghala, és vasárnap a földbe tőm, az ormos koporsókö alá nagy keserves bánattal — kinek az úr Isten adja meg az örökkévaló életet és boldogságot, szent fiáért az úr Jézus Krisztusért. Amen. Éltem vele 43 esztendeig 9 holnapig. Volt együtt 9 gyermekünk, 4 leány, 5 fiu ily rendel: 1 Szöcsi Ismaelné — ki mostan él — Ersébet. 2 János, megholt. 3 Ferencz, ki él és Kolosvárt lakik. 4 Anna, megholt pestisben — adtam vala zetelaki Szabó István-nak 1623-n. 5 Boldisár, megholt. 6 Istók, megholt. 7 Borbára, megholt. 8 János — ki mostan él — Németszágon tanuló Bécsben. 9 Anna — ki mostan Köpeczi Miklósné, és első ura Koncz Márton vala. Utoljára úgy itélem, hogy a tízedik is volt, de abortivus volt.

1648 esztendőben volt városunk bírása Vidombáki Szőcsi Márton uram, és a tavaly elkezdett falt a kapu aránt és a vargák bástyája között elvégezték. Die 7 januar. a várban bort veltek vala ki, s a borvető egyik vala egy foldozó varga, Török István, ki ott leesék és hirtelen halállal meghala, egyet is nem szollott—és az nap eltemeték. Die 21 januar. Szabó István öcsém meghala és 23-k eltemeték, nem sokat éle a Borbély Istvántól cserélt békalyuk-házban, egy gyermeke is nem marada. Die 16 may Nagy Szabó Péter szomszéd meghala. Mentem volt Enyedre égettborral hiában. Die 9 juny Koncz Márton vejem a hijába a galamboknak enni akart vinni és leesik onnat; die 11 meghala, die 13 eltemettem — marada egy fia Marczai. Die 11 sept. a kádárhoz hordót vittem szekeren; szolgálom nem volt, magam hajtottam a lovat, és a bástyának a patak felöll való szegeletinél elesett a ló velem—a nyerges; úgy esém az árokba, hogy Isten miatt hogy a nyakam ki nem törék, a balkezemet esztendőig nem vihettem a fejemhez, úgy megromlottam vala. Még sem csinálják meg a stupidus emberek az útát mind e mai napig is. Maga a Vidombáki első felesége is ugyan ott szekerstől dőlt volt bé a nagy ocsmány árokba, annyira, hogy dagasztó-tekenőbe vitték onnat haza. Meggyógyula mindazáltal, de nem sokat éle utánna, hanem borért ment vala Medgyesre, és éjjel nagy eső, dörgés és villámlás volt: egykor csak kiáltani, nyegni kezd; azt tudták, hogy csak a csattogástól fél s azért jajgat, egykor hát meghal, és halva hozák haza.

Die 11 oct. A nagy fejedelem Rákóczi György Fejérváratt meghal, és legottan a fiát ifju Rákóczi Györgyöt helyette inaugurálák, mivel már az ország azelőtt elválasztotta vala.

Die 21 dec. Kendi Jánossal itthon mulattam volt, és részegen ültem volt a tűzhelyre. Azonban Koncz Marczit a dajka találá oda hozni, és oda kértem az ölembe a gyermeket. Egykor elő hajlottam a gyermekkel, és elvont a fejem hogy a tűz sült, eléstem mind gyermekestől; és volt hát ott egy cseber facsart vagy áztatott ruha, s arra estem s úgy ülöttem a szemöldökömet beléje, hogy leszkada; négy forintért gyógyították meg, mely a míg élek eszembe jut mikor mosdom. Így járék a gyermek miá — akkor így csinálék nagy sebhelyet magamnak.

1649 esztendőben volt bírása a városnak Ötves Márton, első

bírósága, de ezt sem várhatta meg; megüté a gutta és ágyba esék nyavalyás ember. Die 7 januar. szegődtem volt meg újabban is a negyedik esztendőre is Kerekes Jánosnéval, Katával az apja anyja jelenlétekben, de eladám és szent János nap estin haza vivé Kerekes János.

Die 16 januar. temették el a sejedelmet, a nagyságos Rákóczi Györgyöt Fejérváratt.

Die 31 marty Koncz Mártonnét adtam Köpeczi Miklósnak. Die 19 may haza adtam Köpeczinét az Annókot, és lön lakadalma. Azelőtt való napokban igen nagy torokfájás, hurut volt rajtam.

Zolyomi Dávid augustusban meghal a tömlőczben. Egy gonosz-akarómat elrontá előllem — ugymint Zolyomi Dávidot — az Isten. Ez az esztendő telék el egyébképpen elég békességben, de énnékem elég sok keserves búkkal volt özvegységemben.

1650-k esztendőben városunk bírásának tették Vágási István Deákot; de e sem viheté végben a bíróságot, mert die 25 aug. meghala. A darab falat a pap háza felöll ő kezdette volt rakatni, a kit 1653-n elvégeztek. Ez jámbor és jó bíró leszen vala, ha élhet vala. Ebben az esztendőben igen nagy drágaság lön, úgy hogy másfél forinton járt a búzának vékája, árpa dr. 50, zab dr. 30, köles flor. 1.

A Vágási halála után Vidombáki Szőcsi Mártonra szálla viszza a bíróság. Die 30 oct. Szabó Andrásné megkértem, die 23 nov. haza hoztam Szabó Andrásné. Die 9 oct. az egész világon dörgés hallaték.

1651-k esztendőben is rajta hagyák Vidombáki Szőcsi Mártonon a bíróságot, de semmit sem építte. Ebben is nagy drágaság vagy mint a tavalyi esztendőben; hanem újbúzában meg szálla az ára igen kicsiddel.

A mely dörgés hallatott vala a tavalyi esztendőben — az utóján emlékeztem a tavalyi 1650-k esztendőben — mivel az a dolog igen meszsze volt: annak a csuda dolognak a híre már erre az 1651-dik esztendőre jött és érkezett ide, és én olyan emberrel beszéltem a ki ott volt — egy rabbal. Az a dörgés szinte Cziprus tájatt — mondja az a rab — hogy a tengeren volt, s így referálja az a rab hogy volt. „A tengerben egy nagy kőhegy — olyan tajtékköből állott az a hegy — a tajtékkő pedig lyukas mint a kenyér, és az oly könnyű kő, hogy a vízbe nem menyen alá a lyukas volta miá: és ez a

kő nagy hegy egykor meggyűlt, és olyan darabonként mint egy szentegyház ezer darabra s kisebb-nagyobb darabokban a tengerből kivetődött, némely darab a szárazra s némely ugyan a tengerbe hatalmas dördüléssel; de esmétlen ott — a hova esett — nem maradt egészszen, hanem egynéhány ezer darabra szakadozott a dördüléssel, de kisebbre annál mint mikor oda esett.“ Meg kell hinni, hogy nagy dördüléssel vethette ki magát az olyan nagygyá a tengerből. Ugyan is nem ihol vagyon letéve Cziprus szigete — úgy gondolom, hogy 400 mérföldre vagyon ide — mégis oly igen hallatott ide, főképpen egy vasárnap, hogy nékem úgy látszott, mintha itt a Nyárad mellett löttek volna öreg ágyukkal; körösleg úgy látszott, mintha tarack-ágyukkal s néha szakállossal is löttek volna. A nagygyának a szelét is ugyan megérzette a ki künn a hegyeken volt. Én a Trébejhegyben hallottam vasárnap die 9 oct. 1650-dik esztendőben. Azt mondotta az a rab nékem, hogy ott két hétig tartott, a míg az a köhegy kihányta magát a tengerből; de ide hozánk csak a hallatott, mikoron szinte a súlyán volt. Azután osztán hogy lassudott, azt mi nem hallottuk ide. A közel való emberekben sok ugyan meg halt, mikor a nagygyát vetette ki, oly nagyot dördült akkor. Úgy kell hinni, hogy az agykérgét szakasztotta meg az olyan embernek a dördülésnek az ereje s úgy holt meg. Én elhiszem könnyen, mert hallottam ilyen meszsze is jól.

E dolognak és csudának pedig ratióját ha ki megakarja vizsgálni, könnyen végére mehet minden okának s módjának, ha physica szerént kezd discourálni felölle. Azt mondja az a rab, hogy mostan is ott lábbog a tengerben mind az a sok tajték-kő a víz színén, nem mégyen fenékre; ki esmét a szárazon hever diribben-darabban. Az honnat pedig kihányatott — a tenger vizéig hántha ki — azon aloll nem mehetett a vízbe, hanem állott, nem mehetett az oda.*) Ha kérdeid itéletemet rolla, én arra azt mondom: hogy salétromot teremtetett volt abba Isten a lyukas kőbe, és a gyúlt meg abban az időben, és a hántha szélyel azt a köhegyet, semmi nem egyéb annál. Ezt nem akarám hátra hagyni emlékezet nélkül.

Már erre az esztendőre téríttem írásomat. De még az én házasulásomról említtek valamit. Die 23 nov. vot 1650-k esztendőben

*) Ez utolsó mondat érthetlensége valaminek kimaradását gyaníttatja.

az én menyegzői lakadalmam. Elég becsülettel volt minden dolog, hatalmas jó borral gazdálkodtam, noha drága volt. Elég szegény árva aszszonyt vettem volt el, de én itéltem jobbnak lenni.

Gazdag Ferencznét elveszem vala, de hogy komámaszszony volt, tehát a paterek ellent tartának benne. Azután Székely Istvánnét kérétem, s az nem jöve hozzám, hanem az a Sarkó Anna, szegény özvegyaszszony eljőve. Adja Isten minden jóra.

Rákóczinak*) hozzák a Fridericus, Palatinatusbeli herczeg leányát, a Henriette aszszonyt feleségül.

1652-k esztendőben volt városunk bírása Magocsi alias Nyíró Szabó Miklós uram. Ez is semmit sem építte egyebet, hanem a temető-kertet meghéjaztatá. Bornak drágasága lön, úgy hogy húsz pénzen adták kupáját a javának őszig; de osztán elég bor lön, és le szálla négy pénzre s öt pénzre és hatra kupája, a búza 16 pénzre, köles dr. 8, árpa dr. 9, zab dr. 4 s 5 pénzre.

1653-k esztendőben bírónak tevék Kovács Szabó Ferenczet. Ez a Vágási Istvántól elkezdett falat a pap háza felöll emberségesen juliusban elvégezteté, és a bástyának is a fundamentumát jóval a föld színén feljül hozatá, a falt cseréppel csináltatá meg, igen nagy becsülettel.

Ez az esztendő háboruságra fordula némü-némü dolog miá, melyet Isten ő szent felsége fordíthat jóvá.

Ezeket az írásokat régi minutáimból én Nagy Szabó Ferencz, kezeimmel kezdettem kiírni die 20 febr. 1653, én Szabó Ferencz, és ma végeztem el úgy mint die 15 july. Ezentúl a mi illendő lészen, meglátom mire segít Isten ő szent felsége. Gloria Deo.

Márctiusban virághóthban nagy hirtelen innen Vásárhelyről indították a mezei katonákat Molduva felé; azután hallám, hogy egyéb hadakat is villenek bé, és elegendő lövő-szerszámot is, kiknek volt előttökjáró generalis a nagyságos Kemény János. Mikor pe-

*) Értetik Zsigmond, I. Rákóczi György kisebb fia.

dig a hadak béérkeztek volna, előljáróban akarták a vajdát hogy házában tapasztalják és megfogják. De résen volt a füle és elszaladt a Neszteren által ő maga egy rész javaival; de innét is tapasztaltanak benne, melyet el is nyertének a mi hadaink.

Mikor pedig vissza jöttek volna, ottan hamar Lupuj vajda kozákokat fogadott és nagy erővel vissza jött. Ez is úgy vagyon, hogy a miéink is vissza tértenek emberül, és vitézül ugyan ellenkeztek is, de nem bírtak a sokasággal, hanem eljöttek nagy károkkal. Akkor az ágyuk is ott benn maradtak, melynek kerekeit a föld népe elvagdalta vala — de a népben is károkat tettek volt. Ez alatt Lupuj vajda Máté vajdára indul a kozákkal; de amaz eleibe jöven, emberül megverte és minden lövő-szerszámit elnyerte, és beszállott országába a nyereséggel. A lábán azért egy puska lövés esett, de nem halálosan, mert meggyógyult — urunk ő nagysága küldött volt egy borbélyt bé nékie. Ez alatt itt benn parancsola urunk ő nagysága újabban, hogy elegendő hadat és lövő-szerszámot vigyenek a vajda ellen; de a míg azzal béérkeztenek mind Magyarországból s mind Erdélyből a hadak, addig Lupuj vajda Szucsávába feleségét békelyhez tette éléssel és haddal is. Ez alatt a hadak is béérkezvén, reá szállak az aszszonyra Szucsává, de ő maga had fogadni elment volt a kozákok közé. Egykorban urunk mellé lengyel segítség is érkezék Szucsáva alá. A Lupuj hada is elérkezvén, csak beszállott a sánczba a vár alá a miéink csinálta sánczba, és a várat jó szerént körül vette sánczal. Két ezer volt száma a kozáknak — úgy mondták; jó falka ideig a várat oltalmazák, nagy károkat is tettek a mi hadunkban sokszor. Ott vesze a híres vitéz Német Marczli is, és egy német kapitány is az urunk hadából. Azokban is elegenden vesztenek, mert a hetmánjok is, a nagy kozák hetmán öcsce ott veszett lövés miá a sánczban.

Ezalatt élések fogyton-fogyván, végtére meglassadának a várbeliek, és a várat őrizni alább hagyák. Végre nagy esős idő lévén, nyomorogni elűnák, és a dolgot a vajdáné compositióra fogá, és meg lón a transactio és elbocsátá a hadakat a vár alól. Azután Kemény János héménvén a vajdánéhoz, a mit végeztek exequálta is mindenben. A vajdáné oda ment, a hova a végzés szerént bocsáták — kincseben is hagytak nálla valami részt.

E tájban Gergicze új vajda béülvén székibe, nagy készséggel

azonban török császártól botot, zászlót hoztanak néki nagy summa arany fizetés által. Azután a vajdáné egy falujába levoná magát az országban, hogy ott teleljen. Lupuj vajda pedig a tatár Chám szárnya alá sugorodék az oltalomért, és most is ott vagyon.

A causa belli mi légyen, én azt nem eléggé tudhatom, mert azelőtt urunkkal és az országgal láttam hogy elég barátságosan éltenek. Azt hirdették felölle, hogy a budai vezérrel, sőt a portával is tractált volna azon, hogy az erdélyi fejedelemséget ha ő elveheti, engedje meg a porta, és a fiának a havasalföldi vajdaságot, úgy, hogy mind a három ország légyen övé. Mit ígért legyen a portának? én azt nem tudom, nem hallottam arról semmit is. Némelyek ezt a practicát német császárra és magyarországi urakra is mondják és hitetik; de én nem tudom igaz é, nem é? Hidje a ki mint akarja — elég, hogy ez a nyár nagy sok félelemben s népeknek veszedelmével telék el, az országnak nagy kárával. Immár mi lészen a jövődöbéli dolog, Isten tudja. Az hópénzes hadak azon télen Erdélyben quartélyozának nagy visszafordultsággal, melyben nékem is jutott vala egy Gilyén nevű kapitány a házamhoz.

1654-k esztendőben városunk bírása volt Vidombáki Szőcsi Márton uram. Etélnek az utolsó része igen nagy hóval és hideggel telék el. Ebben az esztendőben az Approbata Constitutioit az ország kibocsátá nyomtatva, hogy ahoz tartsa magát az ország.

Öreg aszszonyunk, a decedált boldog emlékezetű Rákóczi György fejedelem relicájja, a fiához látogatni Erdélybe bájöve, és Fogarasba hozzája s méne, és ott commorálván jó falka ideig, die 1 may itt által méne Örményesre. És oda hozzája és urunkhoz Magyarországról követségben érkezének követek ugyan számosan. Azok pedig mind inkábbblan nagyságos urak és nagyrendű papok voltak, és ott öreg aszszonyunkkal s urunkkal holmi dolgokról tractáltak és végeztek, melyből most semmit nem tudhatunk.

A követek ezek voltak: 1. Barkóczi László, 2. Zelepeczi*) György a cancellarius, 3. Homonnai György, 4. Battyáni Ádám. De némelyek ezekben nem követségben, hanem annak alkalmatosságával, ország és urunk látni és velle esmerkedni s barátságot szerezni jöttek volt a követekkel; kiket urunk nagy becsülettel fo-

*) Zelepcsényi.

gadván, nagy sok gazdag fejedelmi ajándékokkal meg is ajándékoza. Mit tractáltak és concludáltak legyen pedig, most senki azt nem tudja.

Havasalföldi Máté vajda meghala ezen tavaszon, és más vajdát tevének császár akaratjából; egy szolgáját — a ki Sorbán Ráduly vajda fia volt, a ki megverte vala Brassónál Báthori Gábort — tevé önnön maga Máté vajda helyette vajdává. Azután harmad napra megholt, hogy azt vajdává tette. A vajdának neve Sorbán Kosztándin, mostan az uralkodik Máté vajda helyett. Erössen meghagyta Máté vajda Kosztándinnak, hogy az erdélyi fejedelemtől soha el ne szakadjon, a mint ő mindenekben azt melleje.

Ez a jelen való esztendő Isten segedelméből elvégezteték nagy csendességben. A búza és a bor is félrésszint terme, de még is tűrhető ára lőn. Semmi emlékezetre és dicséretre méltó dolgot nem építették sem váron, sem egyebűlt a nagy maga java keresése miá a jámbor tiszték. A sok eső miá szent Márton nap után vete sok ember az idén.

1655-k esztendőben tevék esmég bíróná kiskarácson napján Kovács Ferencz uramot ő kigyelmét, kinek adjon Isten erőt hazánk-nak szolgálatjára és igazgatására. — Ámen.

Az oda fel való állapot csendességben volt egész júliusig. Hanem tavasszal kezdte a gyűlés alatt hallatni, hogy Havasalföldében valami széjmények*) gyülekeznek, és a vajda akaratja ellen viselik magokat ugyan felesen. Végre egy napon, mikor a vajda a templomból kijőne, felrohanván, sok boérokat feleségestől és gyermekestől levágnak nagy rettenetes furorral, és mindeneket felprédálják; a vajdát meghagyák, mely miá gyanúság volt a vajdához a dologban — az is részes vala abban a patratalban. Némely boérok és a Secretarius Brassóba mindazáltal kiszalának és urunkhoz jönnek, és urunk oltalmába és kegyelmibe veszt őket. És arról kezd tractálni és tanácskozni: hogy mi lészen ebből a rossz dologból, és mint kell opprimálni? Melyet a portának ő nagysága hírré adván, úgy nyula fegyverrel a dologhoz. Ezenközben onnét pünkösztől tájban követek jövének a széjményektől. A kiktőlurunk ő nagysága a dol-

*) a szélbeli ráczok hajdankori elnevezése.

got jól megértvén miben álljon: felkötven fegyverét, személy szerint reájok indula diebus juny, és bátorsággal reájok méne; de a követeket el nem bocsátotta, hanem megtartóztatá és várakba tömlöczbe küldözé őket. Ezalatt pedig hadait elkészítvén, személy szerint megindula die 28 juny. A havasalföldi vajda pedig széjményekkel volt; de kedve ellen kellett úgy lenni, mert a széjmények vajdája parancsolt néki is, és ott ült a hol amaz akarta kedve ellen is.

Mikor urunk a havason hadaival által ment volna a széjmények felé, egykorban meg akarván szállani, már az urunk sátorát is felvonták volt: a sákmányra kiment katonák eszekbe vették, hogy minden lövő-szerszámmal és elrendelt seregével jő, hogy az urunk hadát leszállásában üsse meg. De urunk azt eszébe vévén, hamarsággal lóra ülven, valami részét hadainak seregbe rendelé, és reája mégyen bátorsággal és az ellenséget futóba ejti, a lövő-szerszámot elnyeri — melyet mind ki sem löhetett az ellenség, melyet osztán setétülésig vágta és kergettek. Másod napon is utánna voltanak kit hol értek a dunáig. Így veré meg Isten azt a fertelmes ellenséget. Ez a dolog elvégződven, urunk országába haza szálla, népében majd semmi kár nem lett. A lövő-szerszámát az ellenségnek kihozata onnat, hogy többször ide reá arczal ne fordíthassák. A vajda, urunk előtt mindenben magát salválván és a suspicióból expurgálván, ő nagyságától helyben hagyatik sub conditionibus bonis; és elegendő praesidium hagyatik mellette, mely most is ott vagyon. Kosztándin vajdának hívják — úgy tudom, hogy Mihály vajdának, a ki Báthori András Cardinalist Szabennél 1599-k esztendőben megverte vala — annak unokája lészen a Kosztándin vajda. Ennek a rút támadásnak én semmi bizonyos nagy fundamentumát nem hallom egyebet, hanem mondják köz hírré, hogy német practica lett volna; de nem hallottam nagy emberektől, sem oly bizonyoson, hanem azt láttam, hogy a szó magát megszólaltatja. A lövő-szerszám harmincz három volt apróstól, melyet urunk töllök elnyert s kihozott magával Erdélybe.

Urunk ő nagysága onnat haza szállván hadaival, Istennek a győzedelemért nagy hálaát ada, egy bizonyos napot rendelvén arra, hogy országszerle minden rend a templomba felgyűljön kétszer,

és legyen praedicatio és hálaadás az Úrnak minden jóvoltáért, hogy a rút veszedelmet jóvoltából elfordította rollunk. Gondold meg mint bánt volna ez országgal ez undok nép, ha Isten őket meg nem zabolázta volna kegyelmességéből. Az urunk hadának a dézmája sem volt ott, hanem imitt-amott a megszállásra el volt széledve, mikor Isten kevesek által erejét és segítségét hozzánk megmutatta. Áldott az Úrnak neve érette.

Országunkban ez esztendőben csendesség lön, de Lengyelországot a svéczia elfoglalá, királya elfuta és Németországra menvén, a lengyel koronát elvivé. De afelől a svéczia minden várost és királyszekeit elfoglalá, és országszerte mit töltött el minden rendeken, de főképpen a papi és szerzetes renden, gondolható. Mi lészen immár, azt csak az Isten tudja.

5 apr. szombat nap Kolosvár megege tornyával, szentegyházával egyetemben; az Óvár és onnat felől vagy két utca maradt meg. Egy hitván fazakast, kinek házában indult az égés, és egy hitván deákot megfogván, igen gyenge bizonyosságokra megégetének érette. Ez esztendőben Kovács Ferencz semmit nem építte, hanem egy tarackot vön 25 forint híján ötszáz forinton Apafi Györgynétől — ezt jól tevő. Hallatik most, hogy nagy döghalál vagyon Magyarországon, és azt ide várjuk; a mely ide hozzánk nem jöve el — ha úgy volt é vagy nem? bizonytalan. Laus Deo.

1656-k esztendőben városunk bírójává tették Vidombáki Szőcsi Márton uramat a becsületes tanács uraimék. Ez esztendőben az innetső hídat a Maroson megcsinálák jól.

Die 2 may Köpeczi Miklósné leányom, Anna aszszony ment Szabó Andráshoz, az urunk ő nagysága mezei hadának egyik főhadnagyához a Jármí Miklós kapitánysága alatt. A lakadalom lett meg 2 may kedden, több nap nem; mely lakadalomba sem fiamat Ferenczet, sem az én feleségemet el nem hívták vala az emberség miatt.

A pap háza előtt való bástyához — kit Kovács Ferencz bíróságában kezdett vala 1653-k esztendőben — esmét hozzá fogának imigy-amúgy; de város tégláját Balog László uram elkéré, kit mi nagy munkával a várba felhordottunk és elraktunk vala.

Lengyelország pusztittatik a svécziától, muszkától, tatártól és kozáktól. Ez esztendőben a búza vékája járt a szépinek májusban

die 8 ötvennyolcz pénzen a piacon, a körül való bor járt dr. 6, a bogácsi dr. 8.

Debreczenben ezer ház elége húsvét előtt.

Májusban és júniusban ő nagyságához lengyel, svéczia és kozák követek igen solemnis legatioval jöttek, és egész karácsonig continuáltatik a sok követek járása; a mely úgy látszik, hogy ő nagysága lengyel királyságra való hivatalában fogott lenni.

Ebben az 1656-k esztendő eltelék. De a hadilevél kijött vala, és mindenek készülnek, hogy a hova ő nagysága parancsolja, indulhassanak. Jóllehet hogy rebesgették, hogy urunkat Lengyelországra hívják királyságra, de azt senki nyilván nem tudta. És evel az esztendő Isten akaratjából eltelék.

1657-dik esztendőben bíróvá tevék Kovács Ferencz uramat, kinek engedjen Isten békével szegény hazánk előmenetelére eltölteni jó egészségben boldogságot.

1657. Az újesztendőre kelve, urunk minden hadait hirtelen megindította. És Máramarosba érkezvén, semmit nem mulatván, hanem maga az hadaknál elébb általmene Lengyelországba, és onnat két nagy fejér aranyos zászlót hozván néki a követek, salutálják ő nagyságát. A két zászlón két igen szép sententia volt írva aranynyal. Ez volt circa 2-m diem january. Most abban vagyon a dolog. Ezután mikor minden hadaival urunk a havason általment volna nagy kárral s fáradsággal, senki eleibe nem is állá. A kozák is ottan hamar melléje érkezék — harmincz ezeren — a hetmánnal; azonképpen a svéczi király is hadaival elérkezik, mind pedig a saxoniai hadak a hercegekkel együtt eljövén, megegyezének. Azok is a mely lengyelek a követségben urunkhoz járanak, részszerént jövének ugyan melléje, de nagyobb része félfelé állának előtte, melyen urunk igen búsula. Ezen közben a hadak — főképpen a kozákok nagy pusztítást tőnek rajtok; várakat, városokat megvőnek, felgyújtának s népét nagy kegyetlenséggel levágják vala, még a gyermekeket és aszszonynépet is felprédálák.

Urunk, a nyár elérkezvén, a király után indula hadaival Danczka felé és Lithvániára; de a lengyel király Kazimirus harczot sohol nem ada nékiek, hanem béállá Danczkába.

Urunk Lithvániában egy várat megvön. A Gaudi német kapi-

tányt benne hagyván, hadaival onnat aláindula nagy pusztitással — sok templomok pusztítottának el és udvarházak felprédáltattak.

De a míg ezek a dolgok oda fel lesznek, itt alatt a magyarral a svéczia Krakkóba lőnek — mert azt megadták vala még jó elein — és abban is nagy romlást tőnek a benn való hadak, főképpen azután, hogy urunk belőlle Lithvánia felé méne.

Ezenközben árpasendülés-tájatt egy lengyel marsal Lubomirsky egynéhány ezere-magával Munkácsnál béüte, és sok népet levága, égete és prédála egész Szakmárig a németekkel, és azt ugyan valóban megtékozlá és levága a híd tájatt. Öregaszszonyunk is csak alig szalada Munkácsba; a beregszásziakat is derekasan személyválogatás nélkül levágák. A beregszászi templomban ezt az írást hagyák a falra felírva: „Vicem pro vice reddidi tibi Amice!“ És békével által mene a havason a sok prédával.

Itt a bán Barcsai Ákos gyűjte ugyan valami hadat össze nagy későre. Sőt maga is egykor Tordáról ijedtében futamló-felett vett vala, melylyel Isten mondhatja micsoda nagy rémulést tett vala minden városokon és várakban, annyira, hogy egymást tapodták le az emberek a várakba való futásban egynéhány úttal. Ezt valami későre megértvén urunk Lengyelországban, gondolhatod micsoda búsult és bódult elmével lehetett. És ugyan alá is fordult onnat feljül hadával, de az éhség szorongatta őket erőssen, s a mellett a félelem is. Mert addig ide alá is hadak gyűltek vala össze a Marsallus hada mellé. Ezalatt pedig napról napra kevesedik vala az urunk hada, és az éhség miá szorongattatik vala.

Egykorban a svécziának a nagyobb része haza mene a számtalan prédával, Krakkóban praesidiumot hagyván. A kozákok is hazafelé készülnek vala, és a magyarral elkísérteté magát a Semlyg hídjáig. És ott mikor által mentek volna, az utója a kozákoknak a hídat elhányta, hogy tovább ne mehessen velle az urunk kísérő hada; de először a kozák sokat is megfoszta és prédála a magyarokban, míg eszekbe vevék magokat. Így válék el akkor a magyar a kozák barátságtól, melyen minden tanulhat.

Ezalatt kicsendüle a híre, hogy lengyel király a török császártól nagy segítséget nyert számtalan adományával; hasonlóképpen német császártól is nagy erőt kért, kik el is érkeztek volt az ország szélébe. De a Marsallus is megtöbbitvén az elébbi hadát, u-

runkal szembe lőn, és először kezét fogván urunknak, mondá Marsallus urunknak: „No sógor! mint tetszik a kozák barátság?“ Végre az öve mellé vetvén urunknak a kezét marsal, mondá: „Mostan kezemben volnál hiszem sógor, de ám járjon! mert a kölcsönt jórészt megadtam; mert bémentem vala a jószágodra, és úgy bántam én is vele, mint ti bántatok itt velünk.“ Ezenközben agyarkodva megrázta valamennyire urunkat marsal az övénel fogva, végre megcsendesülvén, mond a marsal: „Ne veszsz én miattam, hanem lássad mostan hamar, ha valamit végezsz é velünk vagy nem? Mert a tatár útban vagyon, és ezen két nap itt dobban, mely ellen lássad mint óhatd magadat és hadadat! Ez a tanács — lássad ha a kívánságnak engedsz, conditionkat értsed, melyek ezek és ezek, ugymint: „ha engedsz, adj reversálist rolla és esküdjél meg, és im mi elkísértetünk a határig s menj el; mert nem bízattunk hogy megóhassunk. A táborod pedig ha itt marad is, mehess magad el, és viselj gondot országodra, ha elmehetsz békével.“

Ezt megértvén a fejedelem, mindenben valamint akartak, engedni kellett; mert azt egy óráig is nem halaszthatta, hanem véghez kellett menni mindennek, valamit akart a lengyel. És a dolog így véghez menvén, a kísérőket elé rendelvén, a maga cselédivel és egynéhány fő urakkal s úri emberekkel útra indula urunk haza felé. Így lőn Rákóczi György hazaindulása hirtelen.

A hadának pedig nagy része azelőtt egynéhány nappal, főképpen a székelyekben mintegy hét ezernyin, ugyan urunk akaratja ellen — kiket mind mások által, mind pedig személye szerint közikbe menvén, marasztotta csak egynéhány napig, és azután egyszermind jobb lészen indulniok haza felé; de azok semmiképpen nem engedének urunknak, hanem útra indulának Molduva felé. Mely hazamenőket — fellázzadván a molduvaiak, reá támadának és abban kevés jöve ki — azokat levágák, megdúlák és foszták, és csak számos jöhetete hír mondani haza. Így járának azok is szegények. A híre az, hogy urunk írt volna a molduvai vajdának, hogy támadjon reájok a föld népe és egyéb is minden a kitől lehet, és vágják le őket. Melyet bizonyosan nem tud senki, de azt hirdetének felőlle. Így veszének ott is a szegény magyarok. Abban csak számolson jövének szegényekben haza, a ki elszalada mezítelen.

Ez a szomorú hír csak alig múlt el: legottan az úrnak haza-

jöveteli híre újula, hogy kijött volna hallani kezdők. De itt is nagy kárral; mert azon kísérők nagy sok javait, úgy mint terhes jó lovakat ragadozták el ő maga szemeláttára mellőle, melyért nem sokat búsula, látván, hogy nem gondolnak véle. Mert mikor mondták, hogy: kegyelmes uram! im elvevők ezt s ezt a vezetőket kezemből — arra csak azt felelte, hogy: „jól vagyunk véle.“ Urunk ő nagysága azért ilyen nagy szerencsétlenséggel és romlással nagy szomorúan haza jöven, annyával és feleségével szembe lőn. Gondolni való dolog, mint volt ott a dolog akkor.

Esmét ez is meglévén, Kemény János uramat ő nagyságát, mivel a hadak előtt azért ugyan ott benn hagyta volt ő nagysága: „hogy lássák, tartsák az időhöz magokat és az alkalmatosságához.“ De bizony a reménység igen megesala bennünket, mert semmi állapotban nem voltak jó állapottal. Mert a lövő-szerszámnak is az öregít még régen elhagyták volt, mert nem volt minek vonni. Azt kell hinni, hogy talám mivel a kenyér igen szűk volt megették a vonó-marhát, — úgy itélem csak — mert az érelen gyümölcsöt is megették, úgy hallottuk. Így azért az ágyukat a földbe ásták, és elhagyták volt. Hanem egynéhány tarackot hoztak el a veszedelmes sánczhelyre — mely most a kámnál vagyon; de annak is nem volt pora, golyobissa, sőt ha mi gyalog volt is, annak is nem volt az mi kellett volna, úgy mint: élése, pora, golyobissa, kanótya és egyéb eszköze, a mi kellett volna.

No mindazonáltal egy tó mellett sánczot vetnek vala, valami rosszszat; és hallván a tatár jövését, csatát bocsát elejekbe Kemény János uram, és egynéhány úttal megüzték ugyan a tatár előljáróját. De az — úgy hiszem hogy meg volt hagyva a kámtól, hogy úgy tegyenek; végre a dereka is elérkezék a tatárnak, és táborba szállnak jó közföld hozzájuk.

Mikor megszállott volna a tatár, legottan a sánczot lövöldözni kezdi és kerengeni. De mivel módjok a magok oltalmazásában nem vala, egynéhány úttal ugyan resistáltak, de elvégtére a török és tatár álnokságot gondolnak, és hogy már elhagyják őket ha fizetnek. Két úttal egy-egy tallért kértek tőlük. A sánczbéliek azt hamar felszedék és oda adták. De abban csak álnokság volt. Mert azalatt egy török bassa által a tatár kám hitre a generalist, Kemény János uram ő nagyságát kihívatta a sánczból. De az is, mint a többi, mind

veszedelmünkre gondolt magok hasznára való álnok hamis okosság volt. Mert mihelyt kicsalhatták onnat a generalist, Kemény Jánost, úgy vagyon, hogy először a kámmal szembe lőtt ugyan, de ezalatt el volt löllök rendelve, hogy a sánczot megostromolják derekasan. És mikor immár kijött volna a tatártól Kemény János uram, csak hallani kezdi, hogy ropognak a puskák, de azonban látni kezdé: hát a sánczbélieket ostromolják. Azután 400 széjmény gyalog puskás elárulván a magyart, kijő a tatárokhoz a sánczból, és a tatár annak a nyomán ment bé reájok a sánczba, másfelől a tó felől gázolt reájok. Végre egyebet is semmit nem emberkedhetők a számtalan sokaság nyilai ellen — mert annyi nyilat lőtt reájok a nagysokaságu tatár, hogy a napfényt s az eget elfogta mint a felhő. Végére ugyan kiáltották, hogy adják meg magokat, ne veszzenek mind el a lövés miá. Osztan ugyan futottak a tatárra, kinyújtván kezeket, hogy kösse meg őket; félvén, hogy meglövöldözi más tatár.

Kemény János uramat pedig ugyan azok, kik kísérik vala vissza a sánczba — elvévén fegyverét tölle — a tatár kámhoz viszik rabságra; köntössét meghagyták rajta — tettek annyi becsületet ő nagyságának. De máig is még oda vagyon, hogy ezt from die 8-a apr. 1658. És még mint lészen dolga, csak egyedül az Isten ő szent felsége tudhatja. Saczczolt meg ugyan száz ezer tallérba; de mint viszik bé, tudja csak az Isten ő felsége.

Mikor a rabokat immár elvégezte volna kötözni az ellenség, a hintókba a kiket akartak és szerettek, a kám o viteli a lövő-szerszámmal együtt. Hazafelé indítják a tatárok a tábor nagy halatlan nyereséggel együtt. A puskákat és egyebet rakást raknak, s felgyújtják és elégeték. Ez a siralmas és gyalázatos romlás akkor így mene véghez, a magyar nemzetnek örökkévaló gyalázatjára.

Urunk pedig otthon megnyugován egy kicsint, Szamos-Újvárra jöve, és ott gyűlést hirdete a nyomorult, siralmas és romlott országnak. Mely gyűlésnek exitussa nem lőn semmi haszonra, hanem csak azt vizgálták: ki volt indítója a Lengyelországba való menetelnek és Molduvába való székelők levágásának? Melyet urunkra vetni akarván, urunk esmét magáról elveti vala. Ez alatt a sok siránkozó aszszonynépek nagybátran urunkra kiáltottak az urok rab-

ságáért. De mind csak hiába lön — semmit azon urunk nem ada. Azért ott az ország Rhédei fejedelemmé választá.

Esmét hamar Fejérvárat gyűlés lön, és oda török követi jöven, császár levelét is hozá, hogy az ország Rákóczi helyett más fejedelmet válasszon. És az ország Rhédei Ferencz ő nagyságát választá fejedelemnek esmét, és avar elbomlák a gyűlés. Melyet megíranak a portának. Rákóczi pedig oda a gyűlésbe nem is ment vala, hanem Szamos-Ujvárbán magának lön egy darabig, és pihenést vön s nyűgovék. Ugyan azt is itilték az emberek, hogy talám ugyan lehagyá a fejedelemséget az újvári gyűlés után.

A fejérvári gyűlés után az új fejedelem pecsétet csináltatván, postái járni kezdenék szélyel és parancsolni, és gyalogot s lovast gyűjteni az országban. Ezenközben Rákóczi urunk is más értelmet vön; és hadat kezde gyűjteni és Görgénybe jöve, és egyideig ott lakék. A katonái ide szállának reánk Vásárhelyre, és rajtunk tőnek nagy romlást mindenképpen, ugymint: szőlőnk, kertünk, szénánkat s mindenünket pusztították, és szidalmazának, fenyegetének bennünket. És így két fejedelem vala az országban, és mind a kettő hadat gyűjt vala és levele jár vala és parancsol vala.

Rákóczi fejedelem pedig feljött vala Görgény várába, és ott lön karácson-táig. Egykor onnat méne Gyaluba, és a katonáit Vásárhelyről s egyebünnet is oda quartélyoztatá és ott lőnek, és igen nagy hidegek járanak. Menének pedig el die 7-a januar. Akkorra urunk jöve Monostorra, és oda a mi kevés németje vala és egyéb hadai, mind oda gyűjté.

Rhédei fejedelem is ad diem 8 januar. 1658-k esztendőre kelve Medgyesre az országnak gyűlést hirdete esmét, és az ország oda gyűle igen nagy hidegben. És mikoron minden rendek oda gyűltek volna, holmi dolgok végett Rákóczihoz egynéhány úttal követeket küldé Medgyesről az ország, de semmiben Rákóczi nem annuála; hanem csak azt izenő: „hogy a fejedelemséget nem engedi senki-nek, mert a töröknek ő kedvét akarja keresni, és az országot is meg akarja oltalmazni, és vére kiontásával is megoltalmazza, Jenőt is a töröknek nem adja.“

De ezenközben az ország Rhédei Ferenczet a fejedelemségre meg akará esketni, Rhédei pedig halogatja vala. Az ország esmét Rákóczihoz követeket küldött vala, kérvén azon, hogy legyen el a

fejedelemség nélkül, mert a török császár nem akarja engedni. De teljességgel megátalkodék az elébbi szavában, sőt menten hivatá hadait, a mi kevés vala, és Medgyes alá méne éjjel-nappal, és a várost környülvevé az ő népével, és az ország népét mindenestől belérekeszté. Ezt látván az ország, mindjárást minden dolgokat csak félbe hagyák, és Rákóczi ellen senki fegyvert nem foga, hanem hébocsátták. Ez a dolog lön 8 januar. 1658-k esztendőben. Egynéhány szolgáltnak szállására rohanának a Rhédei fejedelemnek a Rákóczi katonái, és lovait s mind arannyát — a mije volt — *) hagyták csak egy ingben lábravalóban; és így ezt látván Rhédei fejedelem, kiméne Medgyesből.

Rákóczi benn maradván, az országot melléje hajtá. Mindenfelé követeket küldé, és onnat Fejérvárra méne és békével a székebe üle. Onnat a császárhoz és bassákhöz követeket küldöze, és hadat kezde gyűjteni.

Szomorú memoriále főképpen nékem M.-Vásárhelyt lakó öregbik Szabó Ferencznek bizonyos okokra nézve, melyeket ezután megérthetsz írásomból szép rendel, ha elolvasod.

1658-ban die 24 aug. szent Bertalan napján szombaton délután az én csűrös kertemet, veteményes és szilvás kerteimet nagy zélussal a vásárhelyi tanács és polgárok elhánják, levágák, mind termőfáival együtt, csűrével mind egy szálfáig; holott oly termett volt a gyümölcs benne mint a komló. Oka annak az lön, hogy a pogányság a Bodzán immár általjövén, Bodza várában benne vala, és a tábora a Barczán fekszik vala.

És 23-k aug. jöve hirtelen az uraknak az a hír, hogy a Rikán immár általjöttek és Daróczot elégették. Gyűlést tettek vala pedig az urakban némelyek a vármegyékkel és marosszékiekkel együtt. Házaamhoz a felházbá gyűltek vala valami tractára: hogy mit kellessék cselekedni? De semmiben mülék, és hijában lön a tractájok; mert a hír érkezvén, felrezenének és tétova eloszlanak. És mi is hírt lövénk három taraczkal hármat. Az urak közül ezek valának: Haller Gábor, Kemény Simon, Toldalagi Mihály, Haller János és többen sokan.

Die 24-k lágyula a hír valamit; hallók hogy, a kik Kaczat elégették, viszzamentek a Rikán, és a táborra mentek a prédával.

*) e mondat vége nincs meg.

Die 27-k hallók azt, hogy a molduvai vajda is kiérkezett a Barczára—nagy égetéssel égeti, rontja a kastélyokat, szablyára hányatja a népet mind. Már mi lészen, csak Isten tudja. Ilyefalvát megvette és ölezer lelket veszte benne el.

Tartozzál Maros-Vásárhely! . . . . Egy hétre die 28 aug. hallók, hogy egyik vajda Csík felől akar kijöni reánk. És elment a másik égetve, prédálva Fogarasnál a havas felé Sebes alá. Ezen napon lön a város népének első lovas mustrája — háromszáz lovas, melyet meg fogunk bánni.

29-k aug. szent János fejevétele napján esmét futamodás lön, jöve hírről: hogy Balavásáránál az ellenség — és éget — öl — s vág. Jézus, légy velünk!

ENYEDI PÁL ÉNEKÉBŐL AZ ERDÉLYI VESZEDELMEKRŐL.

ELŐISMERTETÉS.

Erdély történeteinek a mult század utolsó felében legszerencsésebb buvárlója, a történelmi múza fölmentje, halhatlan nevű Benkőnk „Magyar nyelven lévő erdélyi historiai kéziratok“ című hecses irodalmi hagyományában — mely korunkban a „Hon és Külföld“ 1842 másodfélvéi 46 sz.-ban, azután az „Új Magyar Múzeum“ 1853 évi májusi füzetében lett közzé — Erdély nevezetesebb történet-, krónika- és naplóíróit, magyar szerkesztvényű műveik-, emlékirataik- sőt kisebb fontosságú följegyzéseiknek is címe, keletkezési időkorá és tartalma kijelölésével, ismertetőleg s itt-ott bírálólág elősorolván: első helyre idősorozati tekintetből Mikó Ferencz 1594—1613-ig terjedő s avatott kezek által sajtó alá rég elkészített, e sorok napfényre jövéseig tán közforgalomnak is átadandott történetíratát állítja, s mindjárt a második helyen említi Enyedi Pál énekét, így írván fölöle.

„Enyedi Pál — kinek életéről, lakó-helyéről és állapotjáról igen keveset tudok — írt: „Éneket az erdélyi veszedelmekről.“ Nem ének pedig az valósággal, hanem mint régen Rogerius „Carmen Miserabile“ név alatt írta le az akkori*) siralmas álla-

*) IV. Béla korabeli.

potokat: úgy Enyedi is a mit siralomnak nevezhetett volna, akarta éneknek t.i. mintegysíraloméneknek írni. Leírt híven és minden cifrázás nélkül sok szomorú dolgokat, melyek Erdélyen általmentek a 16-k századnak végén és a 17-nek elején. És így a mely időszakaszt Mikó írásba foglalt, ő is annak bizonyos részét hagyta emlékezetre, ilyen különböztetések alatt: Első romlása Erdélynek, második romlása Erdélynek sat. Honnan és mikor kezdett ez a historia kiterjedni? hol találtnék fel az eredeti írás? és hol lehet legigazabban*) leírva? semmiképpen ki nem tanulhattam. Szebben lenni pedig sehol nem láttam, mint méltós. gr. galanthai Eszterházi Nep. János kormányisz.***) tanács úr sok drága kézíratos gyűjteményei között.... Vagyon reménységem, hogy nálam is jól leírva találtnak.... Melyhezképest az eredeti írás nélkül is kívánok bátor lenni e munkának világra bocsátásában és hasznos jegyzésekkel való világosításában.“

E szerint Enyedi Pált az erdélyi magyar történetírók — scriptorok — közé sorozza, énekét kiadásra méltónak vallja maga Benkő. Pedig az ő szavára — ha eskünni nem is — hallgatni mellőzhetlen tiszte annak, ki történetíródalmunknak sok helyütt még vajmi parlag mezején sikeresen dolgozni s hazánk múlt századokbeli eseményeinek sötétes tévegeiben elútasodni s másokat is útasítani ohajt.

E nézet szem előtt tartásával én, Benkőnek az Enyedi Pál Énekét illető tájékozó szavait követve, mindenekelőtt a gr. Eszterházi-féle másolatot látam szükségesnek megkeríteni; miben gr. Eszterházi László barátomnak — a néhai gr. Eszterházi N. János egyik örökösének — szíves közlékenysége által szerencsés is valék. Birnam ezen kívül közelebből elhunyt gr. Kemény Józseftől is egy példányt; valamint a k. fejevári Batthyáni-könyvtárbelinek is — hol Enyedi Pál éneke kétféleképp is megvan — a gr. Keményétől eltérő variánsait. A gr. Keményő 16 lapra terjed ívrét-alakban, és — mint lapszámait mutatják — egykor valamely nagyobb gyűjteményhez tartozott. A Batthyány-példányok egyike teljesen külön egészet, másika szintűgy mint az Eszterházi-féle számos egyéb adatokkal kapcsolatban egy terjedelmes kötetet képez.

*) az eredetivel legogyezőbben. **) erdélyi.

Az Eszterházi-példány ívrét-alaku könyv: szépen, olvashatólag s még a múlt században van írva, kemény kötösű; aranyos nyomatu sarkcíme: **Enyedi Pál Énekei**; belől a címlapon: **Enyedi Pál énekei az erdélyi veszedelmekről** — kelési idő és hely kijelölése nélkül. A kezdő-lap címe, az előbbiektől eltérőleg, egészen más t. i. „Enyedi Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről 1598.“ Hogy függnek össze e különbözések? Ki adta e könyvnek ez elnevezést? a dolog természetéből kitalálható — adatok nyomán maig nem.

Ezután következik maga az úgynevezett Ének — sajátosabban szólva — siralmas elbeszélések, miknek tárgyát — mint Benkő is mondja — az 1598—1604-ig terjedő szintoly szerencsétlen mint viharos időszak alatt Erdélyben lefolyt, olykor valóban a borzadásig meglepő dolgok leírása teszi — 30 lapra terjedőleg. A bevezetés után mindjárt — Mihály vajda Erdélyre rontásának kezdetén — címül áll: **Első romlása Erdélynek**. De aztán a Benkő szerinti ezen megkülönböztetés: **Második romlása Erdélynek** sat. sehol nem fordul elő. Hanem a kézirat 23 lapján a Bástá-féle hajduk Tordán és környékén pusztításainak úgymondván csak érintőleges elbeszélését ezzel látom megszakíthatni: „háromszázötven városbeli polgárnál többet levágának, melyről másutt bővebben írtam.“ S valószínűleg ez lesz egész terjedelmében leírva éppen ő általa vagy valaki más egykoru által a kezemenél levő Eszterházi-gyűjtemény 168 lapján eczím alatt: „A tordai veszedelem“ — még pedig e rövid kivonatos előadással csaknem egészen egyezőleg. Tovább ismét az 1601—1603 évek gyászeseményeinek rövid érintése után: midőn Székely Móses, Erdély önálló létének egyik bajnoka elesik, Bethlen Gábor török ortalom alá menekül, a dévai országgyűlésen a haza törvényhozói bészaratnak s bennök az ország maga úgyszólván megaláztatik, a városok megsarczoltatnak, a nemesség javai elkóboztatnak, — ez eseményekre vonatkozólag mondja Enyedi Pál a 29 lapon: ez a veszedelem mindeniknél nagyobb volt. Végül jó a 30 lapon a Gyalunál való hajduk veszésének — mi azonban nem számítandó Erdély romlásai közé — elbeszélése.

És e töredékszerűleg összefűzött adatok eddig egy önálló, de csak kivonatos egészet képeznek. Ide mutat már a cím — „Enyedi Pál énekéből,“ ide az események elbeszélésének gyakran sat.-vel

— a 23 lapon éppen máshová utalással — megszakítása. Tán — mint Benkő is sejtünk hagyja — nem is Enyedi Pál saját eredeti szerkesztvénye, hanem az övének rövidített vagy éppen módosított — tehát nem elsőrangú hitelességgel bíró leírása, mit czímén kívül az is bizonyít, hogy a 17 lapon az ő történetelőadása is czáfoltatik. De hogy ki volt ez utáníró vagy átdolgozó, Benkő nem mondja meg, s én — ámbár nem keveset nyomoztam — megmondani szintűgy nem tudom. Azonban az általa elbeszélte eseményeket más egykorúak: Mikó, Böjthi, Nagy Szabó is szintazonképpen adván elő, azok belhitelessége kételyt nem szenved. Minélfogva én Enyedi Pál történelmi töredékét, mint a mely néhol egészen ismeretlen körülményeket hoz napfényre, máshol megint nem egy új adatot szolgáltat, ama korzilat állapotinak tökéletes kiszínezésére nélkülözhetleneknek tartom. Gyűjteményembe fölvetelét — mint nem haszon nélküli adalékot — a felhozott tekintetekon kívül ajánlatossá tevé előttem az is, hogy magyarul van írva, s rá Nagy Szabó is hivatkozik, sőt hogy az egykor maga Benkő is kiadni szándékozott.

Hogy a kezemenél levő Eszterházi-példány a Benkő által látottal azonos, kitűnik a mondottakon kívül onnan is, mert a szintűgy birtokomban levő gr. Kemény-féle másolat végső lapja éppen a Benkő tulajdon kézírása, tehát annak övének kellett lenni; s arról ő feljebb azt jegyzé meg: hogy reméli, miként az nála is jól leírva találtatik. Ez pedig az Eszterházi példánnyal csaknem szó szerint egyezik. Hogy a Benkő szerinti szakaszokra-osztás, u. m. első romlása, második romlása Erdélynek sat. itt nem éppen ez alakban jelenik meg, úgy vélem, inkább írásbeli mintsem lényegi különbözésnek tulajdonítandó — magok a veszedelmek el vannak beszélve. Hátha ennyiben a derék Benkő is tévedni talált.

Az „Enyedi Pál Énekei“ czím alatt kezeimnél levő adatgyűjteményben ez elég bőven ismertetett töredéken kívül, vannak még részint azon korra, részint más időszakokra, még pedig felfelé Erdély Magyarországtól elválásáig, lefelé Bocskai haláláig terjedő érdekes adatok, jelesen: „Annales ex manuscripto quodam ex Sicilia“ czímű magyarul szerkesztett krónikaszerű jegyzetek; Jósika István megöletése körülményeinek leírása; Báthori Istvánnak és Zsigmondnak Maximiliánnal és Rudolfal, ezeknek viszont a portával, Erdély feletti osztozkodást tárgyzó alkudozásai és levelezései;

nehány fontos levél Báthori Zsigmond-, Bocskai- és Homonnai Bálint-tól; továbbá Mihály vajdát és Náprágy püspököt, siménfalvi Székely Mózes és Báthori Andrást illető adatok; végre a tordai és környékbeli, besztercei és idai, gyalui és kalotaszegi, enyedi és fejérvári veszedelmek leírása. Ezeknek egy részét Kulcsár István „Krónika“ czímű történetgyűjteményében, más részét, „Benkő, Bethlen Farkas historiája“ folytatásában, sőt mások is már használták. Mindazáltal nem egy fontos följegyzés, érdekes adat, sőt egész helyek vannak még, miket mint — legalább az én tudomra — eddig használatlanokat Enyedi Pál töredékeinek kikerekítése s érdekesítése tekintetéből — a nélkül azonban, hogy azokat csak egy szóval is csonkítani vagy bármiképpen változtatni szabadosnak tartanám — részint Benkőt követve — jegyzésekben, részint a szöveg végén számozott függelékképpen annyival inkább kiadandóknak láték, mivel remélem, hogy az általam tán hiányosan, tán ismétlőleg közlött — mindenestre közkinccsé vált — adatoknak napfényre hozása az eredetieknek birtokosait vagy ismerőit az én megczáfoltatásom végett rejtett kincseikkel előállításra bíranda. Mi nekem megpirulás helyett hazafiúi öröm, a történetírodalomnak pedig gyarapodás és előmenetel leend.

Egyébiránt azon Benkő által is meg nem oldott sőt alig megpendített kérdést illetőleg: Ki volt Enyedi Pál? Vajjon ő írta-e mind és tán többet is írt, mint a mi nevére van keresztelve; vagy tán azok nagy részét amaz idők politikai és hadi eseményeiben személyesen részt vett Gyulafi Lestyán és Szindi János? Vagy hogy ezen ittott kimerítő és élethű korrajzok tán éppen az akkor-tájban Fejérváratt és Szebenben, s majd ismét táborban tartózkodott, Szamosközi elveszett Pentadeseinek kivonatai? Mindezekre én — ki éppen fél-századdal később teszem nyomozásimat s a ki és Benkő között egyéb nehézségeken kívül még a gyászos 1848—49-ki évek tömördek könyv- és kézirat kincsromjai fekszenek — ma feleletet nem adhatok, s a kik utánam jönnek, valószínűleg még nehezebben adandnak.

És így én Enyedi Pál töredékét — melynek netalán fennlevő eredetijét vajha lelkes hazánkfiak közül valaki napfényre hozná! — a gróf Eszterházi-féle példány szerint adom, miután azt a gróf Keménytől kapott s Benkő által sajátkezűleg végzett péld-

dánynyal, sőt a Batthyáni-könyvtárbeliakkal is — melyeknek azonban kivált egyike szerfölött hibás — gondosan összevetettem s az itt-ott feltűnt különbözőségeket külön jegyzetileg kijelöltem. Az írásmód a történeti kútfők másolása természetének nem ismerése és a másolók újítási hajlama miatt ódon színét sok helyütt elvesztette, min azonban segíteni nem állott hatalmamban. Én mindenben az előttem álló s kiadásom alapjául választott példánynak — pár helyt a másíknak segélyével kitisztított — szövegét követtem.

ENYEDI PÁL ÉNEKÉBŐL

az erdélyi veszedelmekről.

1598.

Az monostori templomot Kolosvárnál az menny megüté, kinek héjjazatja mind elége, az kőfala megmarada. Az pápasok így írták, hogy tiszta időben ütötte volna meg; de nem igaz, mert esős idő és fergeteg, dörgés vala. Ezt is hozzá mondják: mikor Petrus Majorius az jesuiták pater rectora ezt megértette volna Kolosvárbán, így jövendőlt felölle, hogy, minthogy az templom az magyaroknak régi templomok, és az felső része mennyütés miá elégett, de az oltár megmaradott, ez okáért nagy iszonyu veszedelem jő az országra, ki miá csaknem elvész. De minthogy az oltár megmaradott és az fundamentum, ismét az veszedelemből békességbe jut és megépíttetik. De ez szó, mind szó fia szó, melyben semmi verosimile nincsen — emberi okoskodás, stb. Nem csak az oltár maradt meg, hanem egészen a templom kőfala.

Első romlása Erdélynek.

1599.

Mihály vajda Erdélyre jöve; Barcaságban nagy pusztítást tette tüzzel, fegyverrel. Cardinál Andrással Szabennél szembe szál-

la. Mikor ütközetre készülének, az Cardinál aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék *) melyet gonosz jelnek vélének. És ez ha így volt, igen infaustum omen volt. Volt ez harc 28-dik octobris, szent Simon Judás napján. Ez esztendőben jó és bő bor lőtt vala, melylyel aztán az oláhok ellakának. Az egész országot, valahová beférkezhete oláh, magyar, kozák, rác, mindeneket feldúltak, az embereket fosztották, **) ölték. Azután az vajda adót rendele havasalföldi módon: minden óra hat-hat forintot, melyet mind olyan inségben is meg kelle adni, ezen kívül élést az sok gaz népnek. Akkor szokták vala mondani, hogy: „nincs oly vakart tők, az melyről többet nem vakarhatnának mind addig, míg valami épség vagyon benne.“ Nulla est tam rasa et glabra cucurbita, de qua plus ramenti deradinequeat, quamdiu ea integra fuerit. Az vajda a székelyeknek meghagyta volt — tudván azt, hogy az urakban és nemesekben Molduvába futnának — hogy valakit valahol találjanak, levágnák. Ez volt oka az Cardinál halálának is. ***) Ölte meg az Cardinált egy havasban Balázs Mihály, csíki

*) Az Eszterházi-gyűjtemény 221-ik lapján e körülmény még bővebben így adatik elő: „Az Cardinál mikor az lovára fel akarna ülni, az fejérvári palota grádicsán, az egyik sarkantyúja félben tört el; azon zászló, kit az táborban az fejedelmi sátor előtt feltámasztottak volt, leesett, ledült. Ominis loco habitum est.“ — **) E dúlás, magára a fejedelmi kincstárra is kiterjedett, melyről az Eszt.-gyűjt. 218-ik lapján ezt találom följegyezve: „Kétszáz ezer forintnál többet ért volna a Sigmond kincse, kit Mihály vajda az Cardinál megverése után ide (az írónak Fejérváratt lakását sejtető körülmény) hozatott Fejérvárra Vécshől, Bodoni István keze alól, kire Sigmond bizta volt. Oly ezüst csebrek voltak a tárházban, kiket onnat hoztak, hogy két legény fel nem emelhette volna. Cum ingrederetur ad videndum Michaél Vajvoda, duas sententias protulit memorabiles: 1-o „Azért úgy mond ez ennyi sok, hogy senkinek benne nem adtak.“ 2-o „Mire való ez immár — mely sok jó pénz lehetett volna ebből az szolgál-rendnek!“ — ***) Mihály vajda, ismert ravaszágánál fogva, a kormányzatban és hadi dolgokban ujoncz s jámbor cardinált annyira el tudta áztatni nem csak bétörési szándéka, de tetteleg végrehajtott készülétei iránt is, hogy az Eszterházi-gyűjtemény 217-ik lapja szerint: „midőn Beldi János szolgálja, kit szüntelen Ha-

székely, Boldogaszszony falvából való — így mondják. Sokan különben hirdetik. Egyszer az vajda egy pálczát faragcsált volt mulatóságában, és az késsel mind lehántotta volt héjját, s mond: ha élek, így hagyom *) Erdélyt. Sokszor volt Mihály vajdának e szándéka, hogy teljességgel el kigyomlálja a nemességet és az urakat Erdélyből, csak oláhot és rácot hagyja itt. A legelső gyűlésben is volt ez szándéka, mikor az harc után Fejérvárra gyűlést tétetett volt. Ez levágatás fölül való tanácsot Naprágy Demeter és amaz bolgár püspök forralták volt az vajdával. **) Ezt megértvén Malaspina Episcopus, ő verte volt az vajdát le rolla és abban mult akkor. Annak utánna, aratás felé mikor volna, ismét szándékát az vajda elé vötte: Segesvárat Szemere Mihályt és Kornis Farkast levágatá, Székely Móses kifuta az országból, velle a sógora Kornis Mihály, Petki János és többek sokan.

1600.

Ezután Sebesbe — Fejérvárhoz közel — hirdete gyűlést, hogy ott teljességgel véghez vigye dolgát: a kik betegek volnának is, azok is szekeren oda hozatnák magokat; a szolgál-rend pedig lenne Tordánál vagy másutt táborban. Ilyetén praetextussa volt: hogy az nemességben némelyet Havasalföldébe, némelyet Molduvába kellenek küldeni, némelyeket itt Erdélyben hagyni; mert ő teljességgel

vasalföldében tartott, egynéhányszor meghozta azt, hogy Erdélyre készül — kit Beldi értésére adott az Cardinálnak, de maga sem hitte Beldi — még is bájott az udvarhoz, megmondá mint vagyon az dolog, monda néki az Cardinál: „Ne hidje János uram kigyelmed; hiszem most jött Sennyei Pongrácz onnét, azt mondja, hogy szívvél vagyon hozzánk az vajda.“ — Továbbá ugyan ott, a Báthorira nézve balúl kiutott ütközet egyik oka gyanánt azon nevezetes körülmény említetik, hogy: „az lippai, jení és lúgosi had nem érkezett volt az viadalra az Cardinál mellé; talám különben esett volna az dolog, ha oda érkeztenek volna.“ — *) hántho meg. Benkő- Kemény-példány. **) Ezeken kívül az Eszterházi-gyűjtemény 71-ik lapja szerint: „Todosz Logofét, az az Theodosius Cancellarius, Mihály vajda idejében Fejérvárat egy vén ember volt, gonosz ember pedig az magyarokhoz; ez igazgatta Mihály vajdát az magyarok levágatásában, és egynéhányszor meg is cselekedte volna, ha Kusthyál Radul ellent nem tartott volna benne.“

Tergovistyára, maga szállására akarna indulni. De ezt a magyarok eszébe vévén, hogy bőrökben jár ez az vajda gyűlése, Tordához gyűlének ilyen okkal: hogy jobb volna az vajda népének, ha külön táborban lennének az oláhoktól és rácztól az magyarok, sat. *) A

*) E futólag vázolt s itt megszakasztott események az Eszterházi-gyűjtés 241—44 lapjain így vannak bővebben előadva: „Szász-Sebesnél volt az székely tábor—Mihály vajda hívei — ezeket teljességgel magához kapcsolta volt Mihály vajda az szabadsággal. Mikor így valának a székelyek, megízenni és megparancsolja az ország táborának, ki Tordánál gyűlekezett volt össze, hogy minden nemes ember másod magával jöjjön oda Fejérvárra, szolgáljokat pedig hagyják Tordánál az táborban. Ezt a nemesség veszi észébe, hogy őket a székelységgel akarja levágnak, és gondolkozni kezdenek felőle, és így pártoltanak el tőle az urak. Hogy az nemességet levágassa, azon tanácsot adá Mihálynak Dán Mihálcz, és az több bojérok is furdalták hogy megcselekedje, mert ezután is ezek miá vesznek el. Minden bojérok ellen csak Kusthyál Rádul adta tanácsul Mihály vajdának, hogy azt ne cselekedje, sőt inkább szerettesse magát az nemesekkel, kik Molduvában is igen nagyon szolgáltanak az vajdának, és ezután is sok dolgot vihet véghez velük. Ezen Kusthyál Rádul az bojérok közt legfőbb volt és igen nagy úr, mert Havasalföldinek majd harmadát bírta — régi nemzet, Bulczozdi familiából való, mely igen régi és nagy familia Havasalföldében. Ez magyarul is tudott, jó barátja volt az magyaroknak, itt Erdélyben is lakott Báthori István vajda idejében, az ifjak között étekfogója volt Báthori vajdának. Ezt az nemesek ellen való veszedelmet, melyet Mihály vajda akart cselekedni, Dán Mihálcz ugyan megvallotta mikor Básta megölette. Mikor Mihály vajda Fejérvárról kimént az tordai had ellen, mikor aludnék, nagy hirtelen látta álmában: hogy Torda felől nagy fekete felleg támadott és Fejérvár mellett megállván, az vajdát nagy dörgéssel agyonüté. Így nagy hirtelen felugorván álmából, és úgy mint esze nélkül felriadván, behívja Sennyei Pongráczot, Bodoni Istvánt és néhány bojérokat. Azok biztatják, hogy ne hinné az álmát; oly nagyon megrettent volt — mert igen superstitiosa natio az oláh — hogy másnap el akar futni Havasalföldibe, úgy itilvén az álmából, hogy nem fog jól lenni dolga. De az bojérok nagy könyörgéssel tartották meg, hogy mind ottan vesznek ha elmögyen; és így nagy kétségesen maradt meg, és az álomlátás után más nap indult meg az nemesek ellen. Legelsőbbben Mihály vajda, mikor megértette a conspiratiót, Csáki Istvánt küldötte

ki rókát akar fogni, okkal hordozza a horgot utána; mert ha észébe veheti, üressen megyen haza. Hoc modo non defuit ungaris suus Annibal et suus Mihály vajda. *)

Így az nemesség és urak Tordához gyűlének, Csáki Istvánt előttek valónak választják. Ez mindent hívott vala hadába. A vajda pártjáról az bestiák, kiknek nagyobb része magyar vala, három-száza egyszersmind Csákihoz állá; az nemesség is menten-ment oda; paraszthad négyezere volt; Besztercze tartományából hétszáz puskás jöve — ezekkel sok szekér és eleség, kiket az vajda számára gyűjtöttek volt; kapu-szám szerént lovagok voltak, kiket vajda számára hozattak volt. Ezek is Csákihoz állottak. Azon kívül ezer ötszáz hajdu volt. Mindenfelé Csáki utakat állott. Minden kémjeit az vajdának elfogták, öltön-ölték — semmi bizonyost az vajda nem érthetett tordai táborban való felől.

Az vajda is Sebeshez gyűjté minden táborát: oláhnak, rácznak és székelységnek sokaságát. Marosszéknek az gyalogja vajda mellé méne, az lovagja Csáki mellé, Aranyosszék is Csáki mellé állá, kik tizenhárom százan voltak. Volt Mihály vajda, mikor Erdélyre jött, tizenhat ezer lovaggal és tizennégy ezer gyaloggal; azon kívül a székelységgel. Ez mind azután nem kevesedett, hanem szaporodott; mert azután sok oláh, szász és rác gyűlt hozzá. Nem régen ezelőtt számtalan ráczság az Alföldről, török birtokából jött vala bé Erdélybe, kiknek az vajda lakhelyet itt adott vala, más részét Havasalba rendelte vala. Ezek is mind az vajdával voltak — feleségeiket, gyermekeiket, marháikat, Fejérváron kívül az Maros kerületében, Drombár mellé szállították vala; de azután, hogy megverék az vajdát, kitódulának onnan nagy sirással, rivással, és nagy része Erdélyben vesze.

Az vajda az fiát is, Petráskot Havasalföldből kihívá; ez is

volt hozzájuk, hogy az egész nemességet hozza oda Fejérvárhoz és Szász-Sebeshez, de Csákit az katonaság és az nemesség megtartóztatják; és midőn nehezen vehetnék arra, hogy velük együtt legyen, ugyan fenytéssel arra veszik, hogy egyetértésen vélek Mihály vajda ellen, és így generalissá teszik mind az egész táborban Tordánál.

*) Értendő: a Mihály vajda által fortélyosan szőtt cselnek a magyarok által ügyes előrelátással eszközölt meghiusítása.

tíz ezerrel indula ki onnét. Bába Noák *) volt hadnagya. Ezen kívül a német is segítségül küldé Básta Györgyöt egynéhány száz fegyveressel — magyar fizetett néppel. Nagy rettegés mindenütt, mi vége lesz ez hadnak. Az magyar had, számra: tizenkét ezer; az vajda népében tizennyolcz ezer puskás, azon kívül lovas, közel 8 ezer kőzics kozákok, taraczk vagy harminczkettőnél több; a magyarokkal kevés taraczk, de azzal keveset gondoltak. Miriszlőhoz mentenek. Onnét mikor ki nem vehetnék az vajdát — erős tábora lévén — visszafordulnak Básta tanácsából. Kicsalák az vajdát. Visszafordula az magyar az sok taraczk — puska lövésre. De kevés kárt tön az vajda lövéssel. Egy fő embernek, Bessenyei Istvánnak az fejét találák taraczkkal, meghala — azután Enyeden temették el. Megvereték az vajda. De szent Mihály havának tizennyolczadik napján, hétfőn délben, azután halomba hányák a testeket; enyedi ember vette rovásba: kilenczezer fekszik az öregebbik halomban, a kisebbikben kétezer, kiket közel az tájan öszvehordhatanak.

Elfuta az vajda, ére Barczaföldre; ott újonnan népe megsokasodik; tizennyolcz ezernyi volt — a fia is ott jutha melléje.

Básta is oda érkezék és az magyarok is táborral. Vajda izen Bástának: ő is császár híve volt volna, miért támadott volna ellene? S sok beszéd után megalkuvának, hogy maradjon Havas-

*) A Bába Noák személyiségének némi ismertetéseül szükségesnek láttam az Eszt.-gyűjt.-ből a következőket ide jegyezni: „Porrechia faluból a Duna mellett, közel Szendrőhöz való volt Bába Noák. Az papjának, kit vele Kolosváron megsütöltek, volt neve Saski. Noák mindenkor hajduságával kereste vala élését. Török is volt egy ideig, Bim basa volt a törökök között. — — Bába Noáknak és az oláh papnak az volt practicája: hogy Lúgost és Káransebest török kézbe adják“ — 63-ik lap. Ismét: „Bába Noák egy közrend katona volt elsőben; Mihály vajdához jött Havasalföldibe, s ottan Mihály vajda hajduk hadnagyává tette volt — ráczfi volt. Török fogságban lévén, minden fogait a törökök kiszedték, úgy, hogy egy foga sem volt. — Mihály vajda hétszázad magával a Dunán túlra küldvén hadi expeditioba, Viacza nevű kastélyt megégelte; a törököket a floresti kastély mellett meggyőzte, a kastélyhoz tartozó hajókat elfoglalta; így jött Mihály vajda előtti becsületbe.“ 74-ik lap.

földében, Erdélytől mindenképpen el légyen. Így ha a császár híve lesz, segítséggel lesznek Havasalföldében neki az lengyel ellen, kit immár várnak vala, hogy az vajdára jő Havasalföldre.

Az vajda méne ki a Bodza útján, ott Havasalföldében a Cancellarius az lengyel király parancsolatjából ismét megveré. Volt a Cancellariusnak húszezer embere. Általszalada Erdélyen, méne az német császárhoz. Ezután az erdélyi urak Léczfalván gyűlést tőnek; végezének, hogy császárhoz küldjenek és megköszönjék az segítséget; hogy a miriszlői harc helyén egy kápolnát építsenek örök emlékezetre — az nap magyaroknak innepek légyen, mely nap az győzedelem volt; mikor ott valaki elmenne, az Istennek nagy halát adna ez nagy jótéteményéről; végezék, hogy fejedelmet hoznának Báthori Sigmondot, az ebhendit; *) meg is alkuvának, hogy béhozzák, de úgy, hogy híve légyen az német császárnak. Több sok egyéb szép törvényeket is rendelének. Onnat az ország eloszla; azután csak hamar Kolosvárra gyűlének ismét. Básta is oda mene.

1601 —

— Esztendőnek elein küldének Sigmondért Molduvába, hogy béhoznák ebhendit. **) Ezt Básta nem javallá, és ellene kezde tusa-kodni; de annyi ereje nem vala, és hogy ellene állhatna. Mert a segítséget mellőle kibocsátotta vala. Azért el kelle szenvedni Sigmond választását és érte küldését. Ez időben Bába Noákat és egy rácz papot megsütének Kolosvárt ***) ez okért: hogy Tömös várra

*) Mai napig divatozó székely szó — léha, semmirekellőt tessen. **) E béhozás környülete az Eszt.-gyűjt. 65-ik lapján így van előadva: „Sigmondot Molduvában találák meg egy Botos nevezetű faluban valamely udvarházban, és ottan őrizetben volt az lengyeltől. Ottan az udvarház ablakát bevágták, kihozták onnat. Így jött bé Sigmond Erdélybe.“ ***) „Bástának igen kedve ellen volt, hogy Bába Noákat és az papot süttették Kolosvárt; végre izent is, hogy szállítsák kinját, ne gyötörjék tovább, és nem sokára meg is holt. Azután az városon kívül ugyan nyársba függesztették; mondhatlan dolog mely hamar megölték az varjak az húsát, úgy, hogy más nap csak az csontja látszott az karóban.“ — Eszt.-gyűjt. 63—64 lap. — — — „Kolosváron — a városon kívül, az útfélen, melyen Felekről alájönek, a szabó-bástya ellenében, az Bába Noák teste noha ott nem

akartak szökni és törökké lenni. Az levelet megtalálták a papnál. Négy század magával indult volt Bába Noák, hogy Tömösvárba menjen. Iszonyu lator ember volt Bába.

Azért Kolosvárt így végezik: hogy ne lennének német birtokában, hanem törökhöz álljanak. Itt meghasonlának az urak, megfogák Kornis Gáspárt, (Notandum: ezen gyűlés alatt Báthori Sigmond Molduva határában volt: várta, leste a választást; úgy hirdette, hogy kilencz ezer néppel volna, mikor csak kilenczed magával sem volt.) Sennyei Pongráczot, Géczy Pétert és Huszár Pétert ez okáért: hogy Kornis és Sennyei egyetértettek volna Mihály vajdával mikor az országra jött; más az: hogy nem javallották az négyen Báthori Sigmond béhozását. Mely dolgon Básta felette megboszoszankodék — búsult. Bástának nagy uraságot ígérnek; *) de Básta minden ígéreteket repudiálá. Ugyan ezenközben Básta kime Erdélyből. Szamos-Újvárbán — ki még a császár hűségében vala — szállítá belé kapitányul Ribis Sigfridust; mert a vajda megverése után mindjárt, az oláh kapitány kiszökött volt belőle, és Ribist vetette volt Básta belé. **)

Mikor Sigmondot béholták volna Erdélybe, és Kolosvár nagy hadat gyűjtene Básta ellen — kit immár Magyarországon értenek vala, hogy Mihály vajdával gyülekezik — Ribis Szamos-Újvárat megadá, Sigmond pedig néki adá Maros-Újvárat. Azután Sigmond a csíkiakra küldé Székely Mósest, hogy őket az Cardinál haláláért megbüntesse: dúlatá, öleté Székely őket. Ez Móses szentelt vitéz volt, kit István király Lengyelországban szentelt volt fel. Sigmond gyűlést hirdete Kolosvárra, pünköszt másod napjára, melyben az

volt immár, de Mihály vajda az nyársolás helyire egy öreg zászlót tötetett, úgy mint az ő fő és vitéz szolgájának tisztességére. Ezen Mihály cselekedete nem kedve szerént volt Bástának, azért ezzel is offendálta Bástát. — *) A Benkő-Kemény-példányban e helyütt még emondat áll: Emlékezik Déva i azonokról: Egy öreg arany kupát csináltak néki itt Erdélyben — csak maradjon nállak itt, de — **) A Benkő-Kemény-példányban ez így adatik elő: Mert hogy inkább Bástát segítségre hiassák, az várakat, valamit urak az oláhoktól kézhez vehettek, záloggal Básta kezéhez adták: Huszlot, Kővárat, Szamos-Újvárt.

Básta ellen való had felöll végzének. Nagy népet készítte Sigmond. Az oláh molduvai vajda adott három ezer kurtánt; az alföldről is jövének sok ráczok, kik fél kedvel voltak a magyarral való verekedéshez az miriszlói harczi miá; török vezér bassa is két száz tárt küldé — annak felette botot, szablyát. Nagy hada volt Sigmondnak. Ez haddal kime Erdélyből Zilahon által az Érmelyékre. Ismét meggondolván magát, visszaszálla Goroszlóhoz. Bástával volt nyolcz ezer fegyveres és két ezer kopjás magyar; Mihály vajda a Duna melléki eb hajdukkal — ezer három százzal, és két ezer kozákkal.

Goroszlónál megvívának; a németek vették el ágyuit Sigmondnak. Azután a Mihály vajda népe a meghajlott népet kezdte üzni, vágni. Sigmond Molduvába futa; onnat csak hamar vissza Brasóba. Csáki István marada Molduvában. Irton-ír onnét a török császárnak, hogy küldjön segítséget, sat. Mihály vajdát pedig megöleté Básta Tordánál; rendele helyébe egy fő latrot, Sennyei Miklóst. Ez hajduság emészte meg Erdélyt. Akkor az mezőn kalongya vala — mind oda leve, és iszonyu sok pusztítást tevének: valamit földben, földkívül találtak, az mind oda volt; várakban, kastélyokban, hitre békéredzettek, vagy egyébképpen hamis hírekkel megcsaltanak valakit — kegyetlen módon cselekedtenek velük. Sokan hegyekben, havasokban rejtöztenek, futottanak, búttanak — onnat is kivadászták őket. A Básta és hajdu tábor, kenyérmezejére futa; onnat valami kevés török hátra rezzenté. Innét Básta szálla Szeben alá, onnét indula Fogaras felé; de az Olton nem mehetett által — nagy sár, vizes út lévén mindenütt.

Ezenközben Báthori Sigmond török segítséggel készültön-készül. Az török híre Bástát megijeszté, tére Nyárádtőre, ott hevere sok ideig. Horváth Ábrahámot küldé Déva felé, hogy a török felől bizonyos hírt hozzon. De hát Borbély György — ki Déván volt — Bektes bassával így végzett, hogy feljöjjön az Maros mellett. Feljövén, Ábrahámot elfogták és Nándor-Fejérvár felé vitték — azt mondják. Ez dolgot Básta megértvén, Medgyes felé ereszté táborát; Décsre szálla, ott bésánczolá magát.

Ezenközben Báthori, az ebhendi, feljebb jövén az török haddal, szálla Fejérvárra, s ott hevere sok ideig, nem mene Bástára. Mert immár negyedszer árulja vala Erdélyt az németnek. Egy olasz papot — Antonius Marietus jesuitát — küldé az némethez titkon,

hogy Erdélyt neki kezébe adja; de hogy semmit ne láttassék cselekedni, előbb szálla Maros-Újvárhoz, a székelységet mellé vévén. Ott is sokat mulata, csak hogy az időt vontassa. Azután Kolosvárra igen későn megszálla, de csak szinnel; mert nem akarta megvenni, hanem hogy a töröknek adjon valami hitelt. A török Fejervárnál minden mezei jókat, szőlőt, sat. elpusztította.

Ezenközben írton-ír Csáki István Molduvából Sigmondnak, hogy legyen hív az törökhöz, mert ő fejét kötötte ahoz, hogy Sigmond hív teljességgel az törökhöz. Azzal az török segítséggel ellenségét megverheti; ha az nem elég, többet is ad. Mikor Maros-Újvárnál volna Sigmond, azonközben Csáki is elérkezék sok tatárral, törökkel. Ez tájban gyülekeztenek nyolcz százan parasztok hajdu-módon, Gyalu tartományába — Gyereőfy János volt hadnagyok. *) De az bástia hajdui és boloni Kolosvár felé útba lévén, reájok találván, levágták őket. Kolosvárt Olaj**) béget ellőtték. Itt hát valami törökök ugymint három ezeren mentenek sákmányra — azokat is a hajduk igen megverték. A török ezen igen felzendült; és mintha mind hátokon volnának, Kolosvár aloll elindulának, a hostátot felgyújták és elmenének. Így beszéli Enyedi Pál az ő énekében. De nem igaz. Mert sákmányra három ezer török egyszersmind nem szokott kimenni; és ha kimentenek volna is, azt nem értettük, hogy az hajdu a törököt megverte volna — semmi afféle nem volt. Hanem Sigmond ebhendi, mikor látta volna, hogy a télnek hidegsége miá a törököket immár elbocsáthatja, visszatért Fejervár felé; mert Bástával minden dolgot jól értett — járton-járt egymáshoz Kolosvár aloll követek. Rettenetes hideg ez időben vala.

Sigmond elszakadván Kolosvár aloll, Dévára ment; ott sokáig mulata. Januariushan anno 1602-ben Brassóba méne telelni. Bástia az idő alatt hajduit mindenfelé kibocsátta. Pecz Jánost Gyalu alá küldé, mert Sigmond hűségében vala. Vala benne egy Szilvási János pap, kit Náprágy Demeter püspök hagyott benne tisztartóul. Löteté Pecz, Gyalut sok ideig. Mikor pedig lövének ötvenheted úttal, megadák az várat hűtre — de ebhűtre; mert a bolonok és hajduk mindent feldúlának, fosztának, le is vagdalának az szolgáló rendben. Gyalu tartományát rendelé Bástia telelni az hajdu és rácz

*) Ez esemény hátrább bővebben elé van adva. **) Alaj.

hadnak. Besztercze vidékén lön ő magának maradása, az német és balom hadát melléje vévén. *) Besztercze Báthori Sigmond hűségére hajlott vala. Vitéz Miklóst adta vala Sigmond oda kapitányul három száz magyarral. Két hétig lötette Bástia. Először a valamok ostromlák, meg nem veheték. **) Azután az magyar haddal akarta ostromolni. De azonközben Báthori ebhendi és Csáki István tanácsot tartván, Brassóból megírák, hogy adnák meg az várost. Megadá Vitéz Miklós és Nagy Albert. De nem állának az hitnek az németek; mert az kimenő vitézeket ölék, foszták, Vitéz Miklóst megölék sat. Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe — rettenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket; erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek, sokakat tüzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejekből kiomlott — kikben azután sokat láttunk hogy koldultanak, kik azelőtt marhas emberek voltak és jól bírták magokat; sokakat tüzes vassal égettenek, parázsával, tüzes hamuval hátokat, hasakat égették, szíjjat metszettenek játékból soknak az hátokból — azt ők nevezték szártekerő szíjnak; sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak reájok — ezt ők nevelték, kacagták. Mint éltenek az aszszonyember-rendel, nem mondom meg, mert én magam nagy gyaláztatnak tartom. — — — — A ki ezeket látta szemeivel, jámbor igaz fő ember, attól érttettem, hallottam. Kegyelmezz meg Úr Isten! ne büntess meg egész nemzetül bennünket érette, mint Béniamin nemzetét eltörléd e világból ennél kisebb paráznaágért sat. — — — — Ez Bástia hadában való magyarok mind olyanok voltak: az aszszonyembereknek csecsiket meghasították, kezeket belé vonták, úgy a szegre fel-függesztették, gyermekeket, fiokat előtök megégették. ... Monorán volt ez dolog. Az utcán nagy tüzet csináltak, a megfogott sze-

*) A Benkő-Kemény-példányban: várván. **) Az Eszterházi-gyűjtemény 193 lapján ez ostromra vonatkozólag ez áll följegyezve: „Ez ostromnál Kozárvári Gergelynek volt egy szolgálója, nagy magyar leány; az kezdette elsőbben kézzel hajingálni az németet, úgy bátorzkodtak azután a többiek is. Gallacz István egy vastag fő vitéz ember is ott volt; az ostromon egy lövés esett az homlokán, melyet nyolcz hónapig viselt, azután az homlokából ki nem vehette az borbély az csont közül.“

gény népet: magyart, szász, férfiat, aszszonyembert a tüzre hajtották egyfelől, másfelől visszaverték reá, és így tűzzel emésztették meg őket. Ezt nem magunktól gondoltuk, hanem szemlétől bizonyosan, sok emberektől értettük.

Gyalu felől történek Mákó faluban. Két gyermeknek az apját megölték az eb hajduk. Az két gyermek futott valami rejték helyre, onnat nem mertenek kijöni, míg az hajdukat érzették; hanem ezenközben a kissebbik éhséggel megholt, az nagyobbik azt megette éppen. Ezt nem hihetni, s talán ugyan hihetlen is lenne, ha bizonynyal nem beszéllenek.

Nem tudom minden kegyetlenségeiket mind rendről rendre előszámlálni. De ha tudnám is, nem lehetne; mert idő, sok munka, sok pappiros, sok hitel kellene hozzá. Azt tudom, hogy mind elfogyták őket az eb hajduk. E romlást szenvedék ez helyek: Kolosvár, Déés tartomány vidéki, Gyalu, Bánffy Hunyad, Kalotabelliek, Görgény, Besztercze vidéke, és nagy sok többen; de főképpen Torda, az hol három száz és harmincz öt polgár városbeli férfit vágának le, melyről másutt bőven írtam sat. és Ida, Besztercze vidékén, a hol csak egy udvaron két száz paraszt ember és nemes ember testénél több volt, kit az hajduság levágott, semmi okot hozzájuk nem mondhatván, mikor Básta hívségében voltak, mint szintén az tordaiak is sat.

Ez dolog lön pedig az frigy alatt, míg Báthori Sigmond Bástával tractált az békesség felől, mikor utolszor Sigmond az németnek utálatos árulással elárulta Erdélyt. Így végzének egymás között Básta és Sigmond: hogy Básta vigye ki hadát Erdélyből szent György napja előtt. Básta kivivé az német hadat, de az hajdukkal nem bírhatta, nem is viheté ki; hanem Sigmondnak szabadságot ada, hogy vinné ki őket, az frigy helyen maradván. Így mikor az hajduk itt benn lézengenének, Csáki István reá gyűjté hadát és Egerbegynél megveré őket. Ez vala 1602-ben. Így az hajduk kitakarodának Szilágyba tavaszkor. És így marada Erdély valami kicsiny, de nem állandó békességben.

Ez időközben Ráduly vajdát — kit Básta adott vala oda — kiverék Havasalföldéből; tarta székelységre Brassó felől, onnét kimegne Szilágyba Görgény tartományon által. Kimenvén Ráduly, kéré Bástát, hogy lenne segítséggel és vinné bé Havasalföldébe; mert

a császár hívsége miá szenvedt volna sat. Básta monda, hogy gondja lenne reá. Ezenközben az hajduságnak eleibe adá, hogy ő tölle hallgatnának, és mikor ideje lenne, bévinnék Havasalföldébe.

Már az idő szépen kinyílt vala, és az frigynak napja, szent György napja, elközelgetett; mely napon Sigmond Bástával végzett vala, hogy míg a német császárnál tractálna Sigmond a békesség felől, lennének addig csendességben. Jöve Sigmond Fejérvárra és hívatá Csáki Istvánt, ki minden hadának generalissa vala; megjelenté neki titkát, hogy ő az némethez állana és az országot az németnek adná. Csáki ellene tusakodék, és semmiképpen reá nem hajlék; mene Fogaras várába — kit az előtt az ország neki adott vala — ott sok ideig lön, hogy ő tudó ne lenne az Sigmond dolgában; mert ő hitét, fejét kötötte volt az töröknek, hogy hív leszen az ország neki. Sigmond újra eltökéllé magában, hogy ő az török barátságát megvetné, mert csalárd, pusztító volna, és országát is félténé tölle.

Ez időközben—mikor így visszálkodnának az urak—jöve sok hajdu bé az frigy alatt, Toroczkóra üte, Sigmond pedig Fejérvárról Dévára futa; küldé mindazáltal az hajduk eleibe Lugosi Ferenczet és Szelestyei Jánost két száz hajduval, kiket Csáki gyűjtött vala és Móses, és Segesvárnál telettenek vala — azokat küldé a magyarországi hajdukra, kiknek előttök Horváth Ábrahám vala, Lugosi János, Adorján Pál és több egynéhány lator, ily szándékkal: hogy ők Toroczkó felől Fejérvármegyére üssenek. Voltanak ezek három ezeren. Lugosi Ferencz kétszázad magával ottan igen sokat lesóznak a magyarországi ebekben, hóhérokban.

Ezenközben Sigmond sollicitálja Bástát hogy jöjjön bé, de csak kevesed magával — az hajduságot hadja el — mert ő az országot készen kezébe adná. Básta szálla Kolosvárra, némettel bolommal; az hajduságot Körösbánya felől hagyá hogy béjőnének. Sigmond sollicitálja Csáki Istvánt, hogy menne Bástához, végezne minden ő dolga felől, s mind az ország dolgáról. Látá Csáki, hogy nem lehet egyéb benne: Kolosvárra mene Bástához, és így német hűségére állott; Básta elébe jöve *) Dévából, és Fejérvárnál megveré Móset és az hajduságot—iszonyu pusztitással, öléssel, felmene az Maros

*) Itt érthetlen az eredeti szöveg.

mellett és Básta-hoz adá magát, és Sigmond is Básta-hoz jöve Dévából, és az német királyhoz kivivé az ördög ez árulót.

Az hajduságnak előtték Ráduly vajda vala, voltanak mintegy tizenkét ezeren; jövének bé Erdélybe, kikelének Dévánál, és az Maroson általkelének Fejérvárnál: nagy iszonyu pusztítás, veszedelem lévén miattok Papmezőnél, Abrudbányán, Körösbányán, Belényesben—valahol eljöttek, csak az földet hagyták; a parasztság ha az hegyekre nem szaladhatott, mind levágták. Ezeket Básta küldé Rádulyal Havasalföldébe, hogy Rádulyt bévinnék az országba. Básta Szebenhez szálla és Sigmond is velle, és azután némethez felmene. Mene Básta népével őszszel Szakmárra,* ott lön sok ideig, várván, mint lészen az havasali dolog. Azután telelni mene Fejérvárra szent Miklós nap tájban. Ez időben iszonyu éhség vala Erdélyben, és mind napról napra növekedik vala.

1603.

Kikelet felé Móses törökkel, tatárral Erdélybe jöve. Básta kimené Erdélyből előtte sat. A török, tatár, Móses, megszállák Fejérvárat sat. Móses a székelyeket hivatja — nem jövének, ők Farkasvágónál táborba szállottak. Rácz György és Kis Merza Havasalföldéből kijövének, biztatják őket és melléjek menének Móses ellen. Makó György és Imecs Mihály vagy on ellenek. Segesvárról Móses egynéhány ezeret a székelyekre küldé, hogy hódoltatná őket. Toldi István volt előttök, a tatárral Földvárnál megharczolának a székelyek és hajduk; az tatár kilőtt nyílat a hajdu felszedi, a puszkába teszi és azt lövi vissza a tatárra. Székely Mósest ölte meg egy székely, Csík-Szent-Mihály faluból való katona, Mihálynak hívták. Ez, mikor fejét akarná venni Rácz György, oda ért, és néki engedé, hogy fejét vegye; az lovát Rácz György elvevé. Ez veszedelem után Básta bójöve, a népet szélyel falunként, városokként elosztá. E veszedelem mindeniknél nagyobb, volt anno 1604.***) A szegénység, ki megmaradott, havasba szorult az

*) A Benkő-Kemény-példány szerint: Prásmárra. **) E veszély nagyságáról némi fogalmat ad az olvasónak azon történeti esemény, mit én az Eszterházy-gyűjtemény 232 lapjáról szószerint ide írok: „Anno 1604 az kolozsváriakról. Rudolphus császár mikor meghaltotta volna, hogy az kolozsváriak deficiáltak Móseshez és az Collegi-

iszonyu télben. Az hajdu ott is felkereste — hóban, hidegben a ló mellett hurczolta; ha lábát, kezét hideg megvette, ott hagyta vagy megölte; külön-külön kínokat gondoltak, hogy marhát, vermet mutasson — mind addig kínozták, hogy abba holt meg; sokaknak a száját fel ajózták, cseberrel hordották a vizet belé és úgy ölték meg; a hasára állván úgy tapodták; a talpát meghasogatták, megsózták, vállokra fogták, kínozták, vesztegették, némelyeknek kezét elvágták; marhájokat egymástól ő magok ellopták s a vele való rabokra fogták—nevették s mondták: miért nem őrizte meg? miért hagyta ellopni? sat.

Anno 1601. Gyalunál való hajduk veszése. Mikor Báthori Sigmond Goroszlónál rosz hadát elvesztette volna, és azután törökkel, tatárral bójött volna Erdélybe, hogy Bástat kiverné: a goroszlói harczról elszaladott vitézlő rend sok gyülekezett volt Gyaluhoz, és a föld népében is Gyereősi János, Vice Comes Comitatus Colosiensis úgy mint másfél ezer embert vött volt fel; mindeztől voltanak két ezeren, kiknek volt sok hadnagyok kik Goroszlóról elszaladtanak: Makó György sat.

A várban Gyaluban volt kapitány Szilvási János pap, kit Sigmond fejedelem akaratjából Náprágy Demeter hagyott volt ott, több papokkal és katona szolgálival egyetemben. Mikor Náprágy, Mihály vajda idejében kiszökött volna Erdélyből, akkor Kolosvárt benn a városban bolonok voltanak — németek és egyéb Básta emberei, körül szélylyel sok Básta hajdui. Ezek reá tanácskoznak, Gyalu mellett való hajdukra úgy mint másfél ezeren felkészülének, bocsátnak előljáróból négy száz lovagot, kik őket a városból a mezőre kicsal-

um Jesuitarum evértálták, elvégezte volt in consilio, hogy funditus deleálja Kolosvárt. Ennek az levelit is kiadták volt az császár tanács; de Básta repugnált az tanácsnak, mert lelkiismereti nem vitte rá, hogy azt cselekedje. Hogy azon tanácstól ámoveáltatott az császár, azután végezték, hogy az fő civiseket és polgárokat mind levágassa, hanem csak az mesterembereket tartsák meg; de Bástat erre sem vitte reá az ő lelkiismerete, ismervén azt, hogy ő volna oka az kimenetelnek az ország ótalom hagyása nélkül. Azért pecuniaria mulcta akarta őket megbüntetni; kért rajtok 80,000 forintokat, ezután 50,000 szállította; azt megadván, azután ismét öt ezer forintokat vont rajtok mense augusto 1604. az császár szükségére.“

ják. Ezen négy száz lovagra kimegyen jól az mezőre az hajduság— a több különböző hadnagyok ki javalván, ki nem javalván a kime-
nést; mikor az mezőn a négy száz lovag mind hátat kezdett volna
adni, és a Sigmondhoz való hajduk, mind menten-menne utánna, az
hadnak utolsó része vissza kezd térni Gyalu felé, mert az lesből
egynéhány zászlót látnak, hogy kiüti magát. Így minyájan kiki a
Gyereöfi hadára romolván, az városig mind vágta őket és az város-
ban is szélylyel; a többi az erdőkben elbúttak—vágta le benne
ötödfélszázat. Azután az várost Gyalut felgyújtották és elégették,*)
nagy nyereséggel vissza menének Kolosvárra sat.

*) Magának a várnak megvétele így van előadva az Eszterházy-gyűjtemény
188 lapján: „Almásnak, Csáki István várának megvétele és feldúlása
után vissza jöve Básta Kolosvárra, és küld Gyalu alá, ki egy mély-
föld Kolosvárhoz. Ez midőn látná, hogy sem pora, sem egyéb lövő-
szerszáma nem volna elégséges az vár megtartásához, hitre megadja
az várat az volon kapitánynak és németeknek. De im kit levágtak ben-
nek, kit imígy, kit amugy elvesztettek, és mind marhájokat, mind
pedig az várat égtelenül eldúlták. Mikor Sigmondtól alattomban se-
gítségét kérne Szilvási János és kérdené: ha megadja é az várat
Bástának? Sigmond csak szóval tartotta: sem azt nem írta, hogy meg-
adja, sem pedig azt, hogy ne adja. Mert az az országvesztő Sigmond
nagyon gyönyörködött abban, mikor ember vesztetett el miatta.“

F Ü G G E L É K,

Enyedi Pál énekéhez.

I.

Stratagema Turcicum.

Mikor Joachim Brandenburgensis Pestet*) megszállotta vol-
na, és egy holnapig, tovább is vitta volna, az török mikor látta
volna, hogy sok ideig nem állhatják az obsidiót. tanácskozni kez-
dének, mit kelljen cselekedni. Sok török tanácskozása után mon-
dotta egy vén török: „Én is mondom egyet; ha jó, fogadjátok meg,
ha rossz, könnyen elhallgathatótok. Az keresztények, ha sok nem-
zetből álló: németből, olaszból, spanyolból, magyarból, tótból,
ráczból, ezek egymást úgy nézik mint az ebek. Irjunk egy levelet
Prinyi Péternek ilyenformán: Tudod Prinyi Péter, mit fogadtál
az hatalmas császárnak? Most vagyon ideje, hogy bételjesítsd;
valamit a császártól kívántál, mindeneket megad, és még annál
többet is, csak légy hív az hatalmas császárhoz. Ihon a császár hi-
te nálunk vagyon, hogy a mit kértél, készen vagyon és küldjük—
csak te lássad, mi módon vehessed bé hozzád.“ Ezen levelet a tö-
rök békesség képiben két embertől küldötték volt Prinyi Péternek.
És sok szó beszéd után, mintha az békesség felöll tractálni akarná-
nak, azon két követ kiindul Prinyi Pétertől, és az levelet a Prinyi
Péter sátora alatt de industria elejti az két követ, mintha Prinyi Pé-
ternél is azon dologról beszéllettenek volna, és így gyanúságba
ejtik Prinyi Pétert az németnél. Voltanak az Prinyi sátora előtt va-

*) 1542.

lami németek, kik mindjárt a levelet felveszik, és Joachimusnak vitték. Nagy zendülés esik a sátor között az táborban, és mindjárt solvitur az obsidio. Ily nagy méltatlan dolgot megértvén Prinyi Péter, az ő népivel és több egynéhány urakkal hátra marad *); és mikor az németek mennének — kiűzték a törökök, s ha Prinyi Péter nem állott volna ellenek, et magna illorum clade non repulisset, és az városig nem vágta volna: nagy veszedelem esett volna a német táborban. Így az ő inventioját Prinyi contestálván, ugyan nem használt ez neki, hanem azon útban Esztergomban **) megfogatta Joachimus az Ferdinánd akaratjából, azért főképpen, hogy Joachimus az ő szegyenvallását ***) fedezhesse és amazt hozza suspicioba.****)

II.

Az Báthori Sigmond Opuliából való hazajövetele.

Minden oka s indítója Báthori Sigmond béhozásának Opuliából Bocskai István vája és Naprágy Demeter. Bocskai István Marcheti Benedek által hivatta Sigmondot, és lovat is küldött volt utánna. Így jött bé Sigmond ismét Erdélyországába... Mikor Mihály vajda megölte volna Báthori Andrást, gyűlést hirdetett Fejérvárra, az harc után két héttel. Az gyűlésben mikor begyűltenek volna, Mihály vajda mondotta, hogy: „Ím én bėjöttem és az országot megvettem; de nem azért vettem, hogy magamnak tartsam, hanem az császár ő felségének adjam; ha csak egy czigányt küld is, annak resignálom. Ugyan ezen követséggel bocsatotta fel Örmény Pétert is az győzedelem után — legelső követ ő volt; de azután megtettség az hívség, mert mikor azután Bartholomaeus Pecz doctort küldötte volna az császár Mihályhoz, az országot nem resignálá, hanem pertinaciter magának foglalá.

Mikoron bėjött és első gyűlést indicált, akkoron volt szándé-

*) lesben. **) éjjel haditanácsba hivatván. ***) mivelhogy Pest alól a török által elveretett. ****) Perényi Esztergomból Austriába Bécsűvárosba vitetett, s azon börtönben hol Bodo, 1546 több évi fogság után meghalt.

ka, hogy az nemességet levágassa; conspirált Naprágy Demeterrel. Ilyen okot tanáltak benne: 1-o mert reducálták Opuliából contra fidem Sigmondot, 2-o az haeresisért, 3-o hogy contrariae religionis emberek: ki arianus, ki lutheranus, ki calvinista — vágasd le, úgymond, őket. Ím az pápa követi Malaspina Germanicus itt vagyon, költsd azt, hogy az religioért vágatod le; ezzel az pápa követit is melléd vonzod. Mert félt azon az vajda, ha az pápa követi accusálni találja az császárnál és az pápánál. Oda hivatá Mihály az pápa követit. De ez disvadeálja sokképpen, mert jól látja, hogy nem az religioért cselekszi azt, hanem csak az nemes emberek marhájáért és jószágáért, javakért, — mert még akkor elég opulentusok voltak. Disvadeálta ilyenformán: „hogy azt semmiképpen ne cselekedje, mert ha azt cselekszi, az császárok és az egész keresztyénség kíván segitteni, és így semmiképpen meg nem maradhat, vindicálni fogják.“ Naprágyt osztán hozzá hivatta Malaspina, megfenyegette és megfeddette. „Te — úgy mond — azt nem kellett volna cselekedned néked; mert ecclesiastica persona lévén, ilyen dologban nem kellett volna magadat ingerálnod. Azért menten-menj hozzá, és minden igyekezettel retraháld az propositumától, az mint én neked megmondottam; mert ha ezt nem cselekeszed, higgyed azt, hogy minden tisztességedtől gyalázatosan priváltatol.“ Naprágy azután az vajdához ment. „Úgy vagyon, — úgy mond az vajdának — én azt svadeáltam nagyságodnak; de azután Malaspinával beszélvén, másképpen gondolkoztunk. Jó ki nem jó belölle, ha nagyságod in proposito perseverál. Havasalföldiben sem maradhatnál meg érette; hanem ennek hagyj békét és gondolkodjál másképpen az dolog felől.“ Annakután midőn Húnyadot megégette volna, Fejérváron akarta másodszor az nemességet levágnatni — hogy Molduvából megjött volna — de az bojérok igen disvadeálták propositumában.

Mikor Sigmond Opuliából haza szökött, ketten Marcheti Benedekkel, és egy lovászszal csak hárman mentenek Krakkóba Lengyel országban; *) nem barát ruhában volt Sigmond, hanem egy bárány

*) Lengyelországban mulatása alatt történt: „hogy Mihály vajda Murálios Jánost oda küldötte, hogy Sigmondot valami úton módon megölje; mert tudta Sigmondnak az országhoz való jussát, és hogy azután is valamit

börrel bérlett zöld hitván mentében magyar módon csinálván. Krakóban mikor a király misére ment, békiserte az templomba. Ez előtte állván, megnézte ugyan, de senki eszében nem vette, hogy Sigmond legyen. Így lóra ülén, Erdélybe jött, az magyarországi úton bocsátotta volt két kocsit marhával, Deseőffi Jánost, Eördög Boldisárt; kik mikor Magyarországon jönének, Tokajnál megfogták őket és Maximiliánhoz vitték az szekért marhakkal együtt. Azután Sövényfalvi Dániel deákot, Haller Gábort és Freuzner Lukácsot küldvén fel Maximilián herczeghez, mind az megfogott embereket, mind pedig az elvett marhát megküldötte Sigmondnak. Másodszori Prágában felmenetele Sigmondnak az volt, a kit maga ő praetendált, hogy az egész keresztény fejedelmeket az törökre támaszsa az német fejedelemtől; és sok egyéb dolgokat is tettett, miért menne oda fel. De csak cigányság volt minden dolga. Mert egyébként akkor semmiért nem ment inkább, mint hogy Erdélyt az német királynak titkon adja s elárulja. Ugyan ő maga tanította hozzá az német királyt: „hogy csak — úgy mond — Várad, Kövár, Huszt, Szamos-Újvár tiéd légyen, mindenkor ezekből az várakból megveheted s megbírhatsz Erdélyt.“ Ez volt az oka, hogy midőn Husztot Bástának adta volna és Bástát kihivatta volna Erdélyből, ismét Bástától elvette, és várat adott volt neki... Az fejedelmek dolgában

fog indítani ellene. Jeremiás vajdát is meg akarta öletni, de Sigmond törekedett érette. Ha pedig Murálios Sigmondot meg nem ölhetné, ez volt az vajda oratiojának scopussa, hogy persvadeálja és ide hozza Erdélybe az vajda kezébe ily okokkal: „hogy Florikát az ő leányát elvegye Sigmond, és Petrásko fiának az molduvai vajdának leányát szerezne, és míg élne, Brassót és Fogarast hagyná kezénél, az többi Sigmondnak vissza adja. Sigmond emberét minden erősségebe belé bocsátotta, azután Havasalföldbe vissza megyen.“ Sigmondon annyira fogott, hogy el is jött volna, de Hertelius disvadeálta. Szilvási Boldisár és Dávid deák consentiáltak, hogy: tantam occasione ne negligat, sed sequatur fortunae ductum. Ez alatt híre jöve, hogy Mihály vajda erőssen éget és ben vagyon Molduvában. Muráliost Szucsávéban az molduvai vajda úgy fogatta meg, és ugyan fogva vitte el Hutinba; meg is akarta öletni, de Sigmond intercedált érette, és így azután csak fogva tartotta vasban és erőss tömlőczben. Azután Sigmonddal jött bé az utolsó bójávetelekor. Murálios a goroszlói harcz után Szebenben lakik mindig mi velünk.“ Eszterház-gyűjt. 68—69 lap.

ezt kell eszébe venni az embernek, hogy mikor egyik fejedelem az másikkal szemtől szembe beszél, nem annyira az publicum felől való tractálás vagyon közöttök—mint vélekednek az emberek—hanem aliquod privatum vagyon, melyet ők akarnak cselekedni, tudniillik: kit más emberre nem bizhatnak. Mert itt Sigmond midőn Erdélyt elárulá, ő maga által cselekedte, nem más által. Ezen dolgot Kornis Gáspár hogy egy barátjának kijelentette, csak majd le nem vágatta ugyan ottan Prágában. Egyszer is másszor is küldött az török császár vezére (mert az császárnak híre sem volt benne) Báthori Sigmondnak pénzt Toldi Istvántól, még pedig huszonhét ezer aranyat, Aly csausztól tizennégy ezeret, Budai Ferencztől kilencz ezeret; azon kívül egyszer is másszor is egyéb követektől, úgy hogy mindenestől ötvennégy ezerre tölt.... Zatórchi bassát küldötte volt ki Erdélybe az török császár akkor, mikor Báthori Sigmond Opuliába szökött, de onnét hamar vissza üzetetett. Anno 1598 mikor az Divánban ezt elvégezték volna, Szuhai István és Istvánffi Miklós cancellariusok voltak ottan Erdélyben. Maximilián herczeget várták bé Erdélyben. Ezen nyár csak az várakozásban elmulék. Augustusban Sigmond haza szökök Opuliából és elidegenitti Erdélyt az némettől. Immár Zatórchi kiindulván, mikor látta volna, hogy Erdély más karban vagyon és az elébbi császárral való hívségre fordult—a mint Sigmond ígérte volt, úgy meg nem állapodik az ország—és gondolkozni kezd. Ezen közben, mikor látta volna Báthori Sigmond, hogy Erdélyre közelget Memhed bassa, küldi hozzá Sennyei Pongráczot, Palatics Györgyöt és Kornis Farkast, kik Lippáig mentenek, és onnat izengettek Zatórchinak: addig szólnak, ígérnek, fogadnak, esküsznek, hogy az császár hívségiben megmaradnak, és Zatórchit Várad alá fordítják — kiben akkor német volt — és mikor meg nem vehette volna, visszamégyen Nándor-Fejérvárra. És az egész télen ott lakván, kikeletkor az jancsár agát az fojtókkal küldi oda az császár, intvén levelében: „hogy engedelmeskedjék, semmit az ő parancsolatja ellen ne cselekedjék, az halált elszenvedje.“ Midőn ezen szókat olvasná, kiéjtven kezéből az levelet, azon kezdé könyörögni: engedné meg, hadd imádkozzék. Megengedé, azután pedig megfojtatá; minden marháját az császár számára elfoglalák. Ezért nagy emlékezeti vagyon Zatórchi bassának az török előtt; mert — úgy mond — azért

ölték meg, hogy Váradot meg nem vehette. . . . Eneám bék in anno 1598 ment volt valami néppel Káransebesen túl egy tartományba, melynek Hemos neve vagyon. Ottan az egész föld népe rá támadván, oly igen megverik hadát, hogy ő maga is ott vész a parasztok miatt; az fejét hozák Fejérvárra Báthori Sigmondnak, és az szent György kapujában karóban feltévé, ottan rothada el—hosszú ősz szakállá vala. . . . Kamuti Farkast ezen módon vitték bé az császárhoz. Az fő vezér másik bassával ketten előll mentek, Kamuti Farkas utánok, Kamuti után két főember, és az tolmács — mind szabadon mentenek; hanem mikor az császár ajtajának küszöbén belépett, két felöll tartották az kezét, a mint szokás. És először távol egy kevéssé megállván, csak hamar mindjárt a császárhoz vitték, és az lábát megcsókolta; azután úgy mint tizenöt ölnyre állván, tolmács által kezdett beszélni. Az császár akkor az fiát gyászolván, szekfűszin atlaczban volt öltözve. Alsó házban lakik az császár, nem magos házban; kerevet vagyon az házban, két arasznyi magos a földtől; az kereveten feljül egy igen drága szék aranynyal és igen drága kövekkel csillagzik; az kereveten feljül két oszlop nyult fel — veres bársonynyal borították bé, és mind türkös kövekkel verték bé sűrűsége, kinnél ember sem szebbet, sem nagyobbat nem láthatott; sok lyukból nagy sok helyeken az ház oldalából tiszta vizek folynak; azon víz pedig az törökök italokra való. Ezeknek minden csatornájakat és csőjüket megbocsátották, hogy az víznek zúgása miatt semmi szózat ne hallassék ki, mikor az császár az követekkel beszél. Az többi között kérlette az császár Kamutitól: „hogy ha Erdélyben vagyon é három száz puskásnak való erősség, a kiből ellakhatnék tíz tíz puskás?” Vagyon — úgy mond Kamuti. Monda ismét az császár: „Nem tulajdonítottam Sigmondnak minden cselekedetét ellenem, hanem idejének.” Végre így szolt: „Az Isten, valami rettenetes halál vagyon, utolsó életem óráján azzal öljön meg, ha megemlékezem vétkéről, csak maradjon meg az hívségben.” Az császár háza előtt állanak, mikor az császár lábát megcsókolja az követ, mind hátrább hátrább kell mászni; háttal nem szabad fordulni az császárhoz; hat ezer csauz az császár udvarában continue vagyon, minden nyelven való tolmácsok vannak ott. Deák cancellarius fő deák ember, augustiai fi—sok deáki vannak, úgy szintén mint itten az cancellariusnak. . . . Székesfejérvár alatt anno

1603 az fegyveres erőt — hogy megfutamodtak volt az jancsárok — sokat le akart a bassa vágattatni; végre, hogy ezen büntetést elfordítsák magoktól, ők magok ezt végezték: hogy ez büntetésképpen legyen rajtok, hogy Kaszonium az az Káson nap után, mely az mi kalendáriumunk szerint szent Demeter napja, tizenötöd nappal minden esztendőről esztendőre, mind örökké tovább legyen az hadakozás napja; mert ordine az előtt szent Demeter napig volt. Volt ottan 8,000 jancsár, kiket midőn Haszszon bassa behívatott volna, nékiek így szollott: „Tinéktek az hatalmas császártól nagy Athnáméleveletek vagyon, mely privilegiumot monda. Ti — úgy mond — olyanok voltatok mindenkor eddig, mint az hatalmas császár fiai, de ti meg nem tartottátok igazán tiszteteket Fejérvár alatt; kevesebb fegyveres előtt megfutamodtatok, noha arra tinéktek fogadásotok vagyon. Azért jancsárok, ezután minden privilegiumotok elvesz. Nappal titeket mindenek láttára megfognak és megbüntetnek, megölnék, mely ezelőtt nem volt. Mert mikor valamelyik vétkezett közületek, estve vagy éjszaka fogták meg; kisebb gyalázatnak okáért fizetések alább lészen és semmiben szabadságotok meg nem marad.” Ezekre az jancsárok azt felelék: nem illendő nagyságos bassa, hogy egynéhány vétkéért mindnyájan büntetessünk; de ha immár így lett az dolog, mind fejenként arra kötjük magunkat, hogy az bécsi királynak minden hadával megütközzünk valamikor kívántatik; ha pedig Székes-Fejérvár megvétele rajtunk mult, arra kötjük magunkat, hogy mi végképpen megvesszünk, és hogy Kaszonium az az szent Demeter nap után 15 napig minden esztendőben tovább vetjük az hadakozás napját, úgy, hogy ez napig az császár hadakozásától senki meg ne vonhassa magát. — — — Nándor-Fejérvárnál szintén az Száva-parton egy temetés vagyon, kőből rakott koporsó, melynek rakása faragott, úgy mint három singnyire vagyon fel a földtől, melyen ez az írás vagyon régi betűkkel: Hic jacet Joannes Lónyai, qui obiit quinta feria post festum beatae Mariae virginis, anno 1303. Mind ez óráig az töröktől semmi bántása nem volt, hanem minden bántás nélkül mostan is ott vagyon — — — Császár Gergely hozott volt segítséget Mósesnek, kit küldött volt az szerdárhoz Nándor-Fejérvárra, ki akkor Memhed bassa, görögországi berlerbég volt, az Tarka várból, mely nem messze vagyon túl a Dunán — voltak ezren. Ismét az bodoni, nicapo-

lyi, vuthunturmi békek, mindenestől voltak három ezeren, mind inkább kopiás, igen szép szerrel. — — — Sub initium februarii Mihály vajda mind Tordát, mind Kolosvárt elpecséltelte az arianusoktól az Naprágy Demeter instigálásából; azután az nemesekre méne az prosecutio, kiknek marhájakat confiscálták — scilicet a kik arianusok voltak — — — Nándor-Fejérvárnál az hostátban az Duna mellett vagyon két szuszék, hogy csak egyik kielégitené Erdélyt egészen, mert vagyon egyiknek az hossza mint két puskalövésnyi föld. Az császár hada szükségire innét visznek, mikor Magyarországra hada vagyon. Ehez hozzá rendeltetett főember vagyon, melyet ők így hívnak Emin, kit az magyarok eminensnek mondanak; igen szép kö szúszer, köfedelek vagyon, meg nem járhatja az esső. — — — Lippát mikor az tömősvári bassa megszállotta volt, Borbély Györgyvel scotusok is voltak ottan; az vitéz kapitány is ott veszett, ki az tallért az ujjával ketté törte, az patkót is ketté szakasztotta — ottan volt az szálláskor. Ezen scotus kapitány feláll mondják, hogy úgy ütötte az lovát agyon az öklével, mindjárt segre dült. — — — Az goroszlói veszedelem után, mely volt anno 1601. mind az Móses harczáig Bástával, mely volt az következő esztendőben, Szeben várossa mind ellent tartott, Sigmond birodalmába meg nem adta magát, noha az tatárok közül voltak mind veszélyt tettenek rajtok. Az goroszlói veszedelem után az mely emberek mind marhástól, mind feleségestől oda bé mentenek, sok ideig ki nem bocsátották őket, ott ben tartották. Ez időben az tatárok sok dúlást, égetést tettenek Szeben tartományában. Sigmond fejedelem egész tavaszon Szebenbe jártatta Kolosvári János deákot az kamara-ispánt, ilyen okon: hogy Szeben hódoljan meg Báthori Sigmondhoz; négyszer volt egyedül az kamara-ispán oda ben az szebenieknél, Óvári Istvánnal pedig együtt háromszor volt. Az szebeniek is akarták volna jó móddal az békeséget. Egyszer Csáki István oda menván, Hammersdorfra száll, és a szebeniek közzül is hitre kihíván egynéhány főembert — az többi között az királybíró maga volt — annyira vitték volt az dolgot, hogy megegyeztenek, és bizonyos articulusban beírták az békesség dolgát. Úgy végezték, hogy a szebeniek Dévára küldjenek; és midőn Sigmond fejedelem megesküszik azokra az articulusokra, tehát Szeben meghódol mindenképpen Sigmondnak. Oly igen bizo-

nyos volt pedig az békesség megszerzés, hogy immár Szebenben főztenek erőssen. Bé is mégyen Csáki István az békesség megszerzése után, és szép ajándékot szerzettek mind Sigmond- mind Csákinak. De végre az békesség csak ezen fordult meg: „hogy az havasalföldi bojérok Szebenben lévén, nem akarták hogy Sigmond hívségébe essenek; és így a háboruság ismét felállott.

III.

Az tordai veszedelem.

Maros-Újvárnál volt akkor az Báthori Sigmond népe; maga pedig Fejérvárnál mulatott az bassákkal, mikor Toldi István Maros-Újvártól megindult ezered magával, és mégyen Kolosvár alá hadával a csatára. Akkor Kolosvárbán vallónok voltak az Bástá számára. Toldi István megmutatja magát az maga hadával, és viszsza tér azonnal. Ezt megértvén a Bástá hajdui, Toldi István ellen indultak. Ezeknek hadnagyok volt Német Balás magyar ember, Csatári János biharvármegyei fi; ezekkel volt Horváth Ábrahám is és több efféle latrok. Hogy Toldi István helyére ment, végezék azt, hogy Tordára üssenek. Voltak az hajduk tizenkét zászlóval, úgy mint ezeren; az sóakna felől ereszkedének le Tordára — Torda pedig akkor az Bástá hívségében volt, és levelet is adott nekik, hogy minden bántás nélkül otthon lakjanak. Bémennek Tordára, s valahol valakit tanálnak, házról házra mind levágják; de sokan ezelőtt az templomban takarodtanak volt — az templomot pedig megerősítették imigy amugy — és oda beszorult volt az városnak nagyobb része feleségestől, marhástól. Reá ütének az templomra az hajduk. A tordaiak bizván Bástá levelének, először nem mernek hozzájok löni és ellenök támadni; hanem kérik, lennének békével, mert az német király és Bástá hivei volnának; az Bástá levelit mutatják nekik, és ki is adták volt nekik, de mind semminek tartották. Bástá akaratjából vágják le az tordaiakat — a mint azután megértettük — ez okon: hogy az Toldi István oda felé való menetelit nem adták volt értésére Bástának. De az tordaiak azzal mentették magokat, hogy nem hogy Désre küldhettek volna akkor, de csak az városból

sem mehettek ki az tatár, hajdu, török miatt. Azonközben két avagy három felől is ostromolni kezdték az templomot. De főképpen az templom kerítésén hátul volt egy oly kapu, kit béraktanak volt; de az hajduság béontván, oly nagy dühösséggel, mint széjjel*) cselekedtenek, hogy a férfiakat—öreg emberekkel, ifjakkal—háromszázot és huszanhatot vagdálnak le. Az város bírása Csipkés György volt, egy öreg vén ember; ezt is a többi között ugyan ottan levágják, sokan kiszaladnak, kit imitt kit amott vágtnak le. Az város azonkívül és az szőlőhegy is azután merő dög volt az sok test miatt; az aszszonyembereket, gyermekeket egy udvarban rekesztették volt, hogy azokat elvigyék vele. Ezt Sigmond a táborban megértvén, küldi generalis Csáki Istvánt egynéhány század magával, kik az tordaiakra vigyázzanak, hogy valami veszedelem ne essék rajtok; megyen előll egy zászlóval, úgy mint huszonötöd magával. Szindi János megmutatja magát. Itt az hajduk azt gondolták, hogy az ellenség rajtok vagyon; nagyon sietnek, úgy, hogy az préda marhát is ottan hagyták, és az aszszony ember elvitelét is elhagyták. És így dobogó ütnek, zászlót emelvén elmennek Tordáról. És így ennyi sok keresztény embernek vére hiában így ontatott ki Sigmond elárulása és több nagy uraknak gondviselatlensége miatt. Nem csak Tordán penigh, hanem az országban másutt is történt ezen vakmerő gyilkosság az oláh, rác és az magyarországi ebek által. Ida — egy falunak neve — Beszterczéhez két mélyföld, vitéz Bornemisza János faluja volt. Mikor Básta Besztercze megadásától vissza tért volna, circa initium martii, reá küld a falura Básta: magyarokat, oláhokat, rácokat és egyéb efféle ebeket; oly nagy vérontást tettek az megnyomorodott, ártatlan, fegyvertelen községen, hogy csak egy udvaron, kiket feleségestől, gyermekestől levágtak, több volt négyszáz testnél; mert az vidékből az nép mind abba az faluba futottak volt, remélvén azt, hogy Básta oltalmában megmaradhatnak. Mert azon faluk mind az Básta hívségében voltak. De így sem Istennel, sem emberrel nem gondoltak semmit; mindent cselekedtenek valamit akartak—semmi tilalma Bástától nem volt, mert Básta minden népnek segítséget **) adott mindenütt, hogy az német király hada mind efféle tolvajból áll és gyilkosból, kit az mostani veszedelmes időben inkább

*) ? . **) Talán: mentséget; így a mint van, e szöveg érthetlenn.

tudunk, mintsem akarnók. Továbbat, a kik Tordát úgy vesztették, azok mind magyar hajduk voltak; de nagyobb része mind amaz Körös, Maros melyéki féle magyar vala, kik, minthogy a török birtokában vagynak, nagyobb része mindtörök és tatár természetűek, kiknek sem papjok, sem Istenek nincsen — vérszopásban nőttek vala fel ezek inkább mint az tatár, keresztül-kasul van benne az megrögzött rossz természet. Azért bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem valon, sem pedig tót, oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz korcos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság; mert az gyermekeket egymásra hányták az kardra; az újonnan eltemettetett aszszony embert felhányták Springen, az Keserü János falujában Fejérvármegyében; — — — — és az ebekkel etették meg. *) Oly nemes ember, urak, fejedelmek temetése ez egész országban nem volt, valahol ők voltak, melyet fel nem bontottanak; és az testeket kihányván, még az rothadt posztó vagy gyölcs darabokat is elvitték és kótyavetyére hányták. Mikor az három bassa Sigmond az goroszlói clades után Erdélybe béhozták volna, és Fejérváron látták volna az öreg templomban az kihányt testeket és az felbontott koporsók köveit, széljel az templomban az sok egyéb pusztításokat: papirosoknak, könyveknek, régi jó leveleknek, káptalanban való könyveknek szaggattatását **), eliszonyodván, és el-

*) Ez és hasonló helyek szinte teljes bizonyosságra állítják előttem azt, hogy az Enyedi Pál Énekeiből cím alatt általam közölt történelmi töredék az „Enyedi Pál Énekei“ collectiv nevet viselő Eszterházy-gyűjteménynek egy harmadik által eszközölt vázlatos kivonata.

**) Hogy ezen pusztításról némi fogalma legyen az olvasónak, ide iglatok egy 1604-beli kérvényt, melyet a fejérvári káptalan felügyelői az akkori ország-rendekhez intéztek. Íme maga a kérvény:

Anno 1604. die 3. februarii.

Supplicatio Capituli Albensis, ad Status et Ordines Regni Transilvaniae, in Comitibus generalibus Claudiopoli congregatis, etc.

Magnifici, Grosi, Egregii Dni, nobis observandissimi!

A fejérvári káptalan supplicál kegyelmeknek, hogy kegyelmeknek lenne valami gondja arra az helyre. Ez elmúlt romlásokban is nagyobb részére a gondviselatlenség miá lőtt abban a káptalanban való sok drága leveleknek fogyatkozása. Tudja kegyelmek, hogy az az országnak egyik tárháza, és talán legdrágább a káptalanban való le-

álmélkodván rajta: „Ezek — úgy mond — keresztények? Ez é az ő kereszténységek? Ilyen é az ti isteni tiszteletetek? Mi nállunk — úgy mond — Székesfejérváron, azután miolta Szulimán császár azt a várost megmentette és megvette, nem ilyen apró temetések voltak, de az királyok temetések és koporsójok — minden bántás nélkül maradtak. Mikor mi Budát, Esztergomot és Pestet megvettük, valami levelet ottan tanáltunk, egy tenyérnyi papiros is el nem vezett benne, mind azonképpen helyén vagyon, valamint az keresztények hagyták.“ Ebben az törökök igazat mondtak; mert ez esztendőben, hogy Székesfejérvárat és Esztergomot megvették az németek, mind szintén azonképpen helyen tanálták az könyveket, leveleket — valamint hatvan esztendővel mivelték, mint helyben hagyták őket. És most is Budán, az Mátyás király bibliothécája szintén úgy helyen vagyon*) mint az előtt, semmi tékozlás nem esett benne, hanem öröket rendeltek hozzá; van a ki bánik velle és gya-

velek. Úgy vagyon hogy sok kár lőtt benne, sok ide s tova való tékozlás, de mégis annyi levél vagyon ott, hogy három szekeret bőségesen megrakhatának vele. Mind ott vesz a földön, ott rothad a torony megégése után az esső sok nedvessége miá. Könnyű költséggel a toronynak az első részét, a bolt felett, meghéjázhatják. S ám a kis-selyki dézmának minden bő hasznát azért veszik fel a pap uraim, hogy valami részét a templom épületire fordítanak. A koporsókat valamind felhányták: lovakat-mit kötöttek belé, ez ideig mind úgy áll. A fejedelem testének koporsója nyitva áll. A templom ajtaját csak tövissel sem verték be mind ez óráig is. A mi magunk költségén sokszor ajtaját a segestyének bécsináltattuk, törtön-török fel, hordtan-hordják a leveleket miérthogy a templomnak nincsen ajtaja. Szent István király idejétől fogva való sok királyoknak és az egész országnak titoklevelei ott hevernek. Nagy bűn, nagy véték, ily sikettséggel ez becsülhetetlen kárt elhallgatni. Az elmúlt fejérvári gyűlésben is szóltunk vala kegyelmeteknek ezen dolog felől, de semmi gondja nem lön senkinek reá. Ezelőtt is sokszor, de az elmúlt esztendőben főképpen nagy iszonyu kár lön az káptalanban; mert kinek kinek az ő maga hasznára lévén gondja, a közönséges jó senkinek eszébe nem juta. Azok a levelek a mi romlott nemzetségünknek mind Erdélyben mind M. országban oly fő és drága emlékezetre méltó kincse volna, melyet kevés szóval meg nem mondhatni. Az istenért kérjük kegyelmeteket, legyen gondja kegyelmeteknek reá. Nem annyira a mi hasznunkért, mint a közönséges jóért kérjük kegyelmeteket. Nincsen nekünk módunk ben-

*) Vajha úgy lett volna!

korta tisztítja a portól és seprí őket. Nem igaz, a mit az németek irtanak az bibliotheca felől, hogy Szulimán császár megégette volna és mind elveszett volna. — — —

Mikor Básta Újvárból kiszaladott volna Móses bójövetelekor, és Kolosvárra jött volna, és onnan is kiindult volna Szakmár felé, azon tájban hoznak Mósestől egy levelet, melyen hét pecsét volt rajta, ezek közül három veres, négy pedig zöld. Azon nemesek, kik akkor Gyaluban voltak, ezen levelet fel nem merik szakasztani. Volt pedig Szentpáli János Kolosvármegye ispánja és Gyereőffi János az másik ispán Kolosvármegyében. Azon levelet mindjárt küldik Básta után ugyan úgy felszakasztatlan Nagylaki Jakabtól, ugyan azon nemes vármegye főszolgabírájától; és magok is az nemesek szép levelet irtak Bástának, hogy az tatár(?) Gyaluban szorultanak; kérik ő nagyságát, adjon valami információt, mihez kelles-

ne, hogy derék ellenség ellen oltalmazhassuk és takargathassuk, mert elfogyatkoztunk. Vagyon három esztendeje, hogy egy pénz hasznát sem vöttük az elábbi fejedelmektől rendelt fizetésünknek. Az elmúlt időkben történt veszedelmekben nem ilyen gondviselés volt efféle drága marhára mint mostan. Budából, Bécsből, Székesfejérvárból, Esztergomból Nagyszombatba takarították volt efféle leveleket, melyekben most is az egész M. orgnak igazsága áll. Orodából és Chánából, ide Fejérvárra hozták volt a veszedem előtt az ország leveleit; mostan penigh senkinek annyi gondja sem lön reá, hogy csak mélyföldig az ellenség előtt valami részét elvitethették volna, noha sokat törekedtünk azoknál, kiknek Fejérvárra erre gondjoknak kellett volna lenni. Ez okáért ott hagyják veszni közakarattal a mi eleinknek és maradékainknak ily becsülhetetlen kincsét. Leszen oly idő, s talán el is jött, mikor megérezzük a mi siketségünknek effectussát: forogjanak csak elő a törvények, és az összekeveredett jószágoknak igazsági, melyeknek kárát és fogyatkozását kegyelmetek és kegyelmetek maradéki kezdenék megérezni. Mi isten előtt és kegyelmetek előtt protestálunk, hogy szívünk szerént minden igyekezettel akarunk oltalmazni és takargatni, de minekünk értékünk nem volt hozzá, mert sok időtől fogva semmi fizetésünk meg nem jár. Azért mi sem most, sem ezután okai ne legyünk ez iszonyu kárvallásnak.

Így akaránk kegyelmeteknek írni, hogy nyilván megértse kegyelmetek a dolgot... Legyen isten kegyelmetekkel.

Eredetijéből, a k. fejérvári könyvtárból.

sék magokat tartaniok, mert sem éléssel, sem hadi szerszámmal nem oly teljes az a hely, hogy sokáig ottan maradhassanak, és sok egyéb szókkal kéri. Nagylaki Jakab az Meszesen eléri Bástát, és az levelet kezében adván, nekik elolvassa mind a kettőt, és semmit egyebet nem felel reá, hanem: bene, mert mindenre a válasz csak az vala. Viszsa mehetnek — úgy mond.

IV.

A goroszlói ütközet.

Mikor Goroszlónál Báthori Sigmondot Bástá megverte volna, Molduvába szalada, Csáki István az ő várában Fogarasban, Székely Móses pedig Fejérvárra vette az útát, a hol Bástá szinte egy hétig mulatott népivel; várta szüntelenül a császártól, a victoriát hogy prosequálná Erdélyben. És így Brassóban lévén Bogáthi Miklóssal egyetemben, és Móses is Fejérvárról Sigmondhoz méne; Borbély György Dévában szorula bé, mely várat azelőtt Sigmond adott néki. Borbély György, mikor Fejérváron volnának és a Bástá bójövésére vigyáznának, az város népit nem hagyák el vinni; mindenütt elállották az útát darabontokkal és az Maroson való hídat is Váradjánál ily színséggel: „hogy ők is megvárják az ellenséget városul Fejérváron; az okért sehová ne menjenek — megparancsolák.“ Mikor ily szóval tartanak az város népit, és minden híreket titkolnak, azonközben észrevették az hajduk közelgetéseket. Egy szombaton kirándulának az várból minden szolgálkával, és az fejérvári ennyi sok lelket így ejték az ellenség torkába. Ez volt ám oka az fejérváriak romlásának. Azon hitetlen két árulók csalárdságok miatt, én is egynéhány fejérvári emberekkel az Maroson éjszaka által gázolván, Szebenbe menék s úgy maradtam meg, a mint maradhattam: mindennemű marháim Fejérváron maradtanak és ott veszvén nagy sok írásaimmal, drága könyveimmel egyetemben.*) Sigmond Brassóban lévén, az ott lakosok nagy

sok segítséggel valának néki—mind pénz, mind pedig nép segítséggel; és minthogy annyi pénzt nem adhatának, a mennyi szükséges lehetett volna, ezüstös marhákat is adtanak; és az mi Sigmondnak és Csákinak maradt volna is, afféle ezüsből mind tallérokat vertenek, mely talléron ez az írás volt: Deo Optimo Maximo Vindici.

Azonközben Bástá bójött Erdélybe minden hadával; az rácságot, hajdukat, magyarországi ebeket széljel bocsátja az országban; kik széljel el is terjedvén, az szegény népet mindenütt felkeresték; oly iszonyu kegyetlenségeket, öléseket, kínzásokat, égetéseket cselekedtek, melyhez hasonlót soha semmi időben ember nem látott s nem is hallott. Bástá Tordánál megszállott, Mihály vajdát egy vasárnap megöleti, mense augusto. Az kolosváriak Bástához küldötték volt ki az tanácsból Ötves Andrást és Szörös Mátyást, kiktől Bástá azt kérdezte: Vultisne justitiam vel gratiam? Az kolosváriak gratiam cupiverunt. És így adót vetett reájok, először száz ezer forintot, azután hetven ezeret, végre csak ötven ezeret. Azután ő maga lassan-lassan táborával eljövén, Bornemisza Boldisárt Szebenbe előll küldé; a hun sok nemes emberek voltak, az ellenség előtt oda bé szorulván. Ottan Bornemisza össze gyűjtötte és nagy oratioval arra intette őket: „Hogy az római császárnak engedelmesek és hívek legyenek, ha elveszni nem akarnak; noha sokat vétettenek, de az császár kegyelmébe veszen benneteket és Bástá is törekedő leszen értetek, nem is leszen semmi veszedelmetek; s így ha újonnan hittel kötelezitek az császárhoz magatokat, igen jól fog lenni dolgotok, és minden bántás nélkül megmaradtok. Sőt Báthori Sigmondnak is közönséges akaratból írjanak, hogy ő is térjen az igaz útra, melyen azelőtt való esztendőben elindult volt és adja magát az római császár hívségére. Ha ezt cselekszi, minden kegyelmességgel fog lenni hozzá, és ezen országot a császár Sigmondnak kezéhez bocsátja, főképpen valami az Meszesen ide bé vagyon, mindeneket neki ad. Az török segítségével ne vesse semmi reménységét, se ne bízzék azokhoz; az töröknek immáron ez esztendőben ideje nincsen a segítség küldésre, és a török birodalomban is nagy motus támadott az fekete deák miatt, (akkor kezdett vala Erdélyben híresedni). Ezen országban való ennyi sok vérontást, égetést, pusztítást Sigmond az maga enge-

*) E körülmény is krónistánk Gyulafejérváron lakását s Enyedi Pállal s az elbeszélt eseményekkel egykorúságát sőt tán személyazonságát mutatja.

delmességével leszállíthat és eltávoztathat. „Ilyen sok és bő bezzéddel arra veszi Bornemisza az nemességet, hogy közönségesen írjanak Sigmondnak Brassóba ezek felől. Írnak bőségesen: „hogy ne veszessze ő magát, sem az több nemességet, sem pedig az országot; hanem mentől hamarabb lehet, térjen az császár kegyelmességéhez, és fogja Básta által az békesség dolgát az római császárral.“ A levél elvitelére választják Tordai János deákot, az kamara-ispánt és száz ház jobbagyot írnak neki, csak jól viselje magát s híven járjon az dologban, és mentől hamarabb lehet Sigmondtól választ hozzon. Elmégyen az kamara-ispán és Sigmondnak megviszi az levelet. Sigmond gondolkodik magában ez dolog felől, és arra tér maga is, hogy Básta által kedvét keresse az császárnak és jó conditiokkal megegyezzek az némettel. Mikor az kamara-ispánt vissza késértette volna és elbocsátotta volna Sigmond: Székely Móses ezt megértvén, hogy Sigmond ismét az némethez akarja kötni az csépet, szállására béhivatja az kamara-ispánt. Ottan egynéhány szolgáit Móses előállítván, kezdi a kamara-ispánt szidni s nógatni: „hogy a mely követtségben elindult, csalárd és álnok követtség volna, nem az hazának javára, hanem veszedelmére abban el ne indulna; lelkére és Istenére esküvék, hogy mindjárt avagy ott az házban leváogatja, vagy az úton is az ebeknek vágatná le, ha megértené, hogy a városból kiindult.“ A kamara-ispán midőn látta volna Móses haragját: „Én — úgy mond — noha az városból az fejedelem akaratjából megyek vala vissza Szebenbe, de ha ellened vagyon, én nem megyek; csak ti állhassatok meg ketten ezen a fejedelemmel.“ Így az kamara-ispánt megtartóztatta, nem ment vissza Szebenbe, és mind addig nem hozza semmi választ a németnek, valameddig Sigmond azután sok oláh és lengyel haddal Brassó felől — és Temesvárról is egy néhány bassák érkezvén — bėjövének az országba, Sigmondot is béhozák. Voltanak pedig ez időben Szebenben nemes emberek: Keserű János, Boronkai János, Muralti*) János és Toroczka Gáspár, és sok városbeli polgár emberek Tordáról, Enyedről, Marosvásárhelyről, Fejérvárról, és több egyéb helyekről. Ez Móses dolgát Sigmond mikor megértette volna,

*) Ez a Muralti és fenemlített Muralios János valószínűleg azon egy történelmi személyiség.

izent: miért cselekedte volna, hogy az kamara-ispánt az ő követtségével nem bocsátotta volna el? Móses nagy bátorsággal megizeni Sigmondnak: „hogy ilyen nagy dolgot, mely hazának és az országnak megmaradásában áll, nem illendő, hogy alattomban való tanácslással és izenetekkel igazítsa ő felsége; hanem az ország gyűléséből és az közönséges tanácsból kelletik véghez menni ennek. Vagyon pedig ő felségének abban jó módja, mi módon az ellenséget kiverhesse és az országot kezéhez vehesse.“ Sigmond nem akarván, hogy ezen tanács kitudódjék, ő is elhallgatta és elmúlatta, és az Móses vakmerőségét is magában elrejti. Ez idő alatt Sigmond is így gondolkodik maga felől: hogy könnyebben véghez mehet és jobb conditiokkal az némettel való békesség, ha látja Básta, hogy amara pax tractabitur. Így az török segítség Budai Ferencz sollicitálásából Molduvából, és az székelység, és mindenünnen nagy sok segítség öszszegyűlvén, Sigmond megindul Brassóból. Básta ezt megértvén, mikor Szebentől Fogaras alá indult volna, az Olt vizétől vissza tér, két ágyut ott hagyván a sárban, hogy vissza nem vontathatta, melyet azután Fogarasba vitetett az fogarasi kapitány. És mihelyt Básta Sigmond jövetelét értette, Nyárádtőnél kifelé tart s nem igen messze Vásárhelytől megszáll táborával, és ott mulatott mindaddig, míg Sigmond alájöve az török haddal. Ezen Sigmond alattomban való cigányosságát minden jól értette, Csáki István is, és csak ketten forgatták az dolgot, másokat kirekesztvén az alattomban való tanácsból. Mikor azért kimenne Móses a városba az házból, Csáki István is megszollítja: „Híven kellene — úgymond — uradat, fejedelmedet szolgálnod.“ Mondá Móses: „Híven szolgáltam minden életemben, de az én hív szolgálatomnak ez a jutalma; de a mi most rajtam, holnap te rajtad történhetik.“ És így kimenvén az házból, egy szoros kéményes házba viszik, és őrizőt adnak oda, meghagyván Sigmond, hogy ha valamit ellene valót beszél, mindjárt levágják. Annakutánna Fejérvárra küldé Mósest Sigmond; azután Csáki István Fogarasba viteté, a hun mindaddig fogságban volt, míg a törökök és tatárok Sigmond kibocsáttatásából ki nem menének az országból. Azután circa mensem aprilem, anno 1602 elbocsátották az fogságból és Csáki Istvánnal együtt generalisságot viseltenek. Végre mense julio, mikor ezen sok álnok tractálás, Sigmond és Csáki árullatási, kijelentetnének, Móses nem akarván,

hogy Básta békéjén az országba, Fejérvárnál megvívva velle, és megveretvén Móses, Törökországba méne bé. És más esztendőben 1603 török, tatár haddal Erdélybe jöven és Bástát kitolván az országból, Brassónál megverték. És így nem akará Isten, hogy Erdélyről táguljon a sok veszedelem. Az Móses fogságának egyéb oka volt ez is, hogy Móses Bogáti Jánost, az Bogáti András fiát, Vásárhelynél levágatta volt ezen okért: hogy az szegény széke-lyeket Básta mellé akarta volna vinni; és fia megöléséért Bogáti András Sigmond fejedelemnek sirva panaszolt volt, mely miatt azután Mósest megfogatta.

Az mely anglus követet Eduardus Barthonus Constantinápolyba az angliai királyné aszszony*) küldött volt Erdélyben Báthori Sigmondhoz in anno 1596, meghala Fejérváron; annak a követnek Martinus volt a neve. Ezt titkon szövétneknél vitték bé estve későn Sigmondhoz és úgy adott audentiát neki. Miben járt legyen az anglus követ, nem véljük egyébre, hanem hogy a török császár hagyta volna meg az Anglusnak, hogy emberét küldje ide bé Sigmondhoz, hogy dehortálja Sigmondot az német barátságától.

— Sennyei Pongráczot azért fogatták meg Kornis Gáspárral, és a többivel együtt, hogy mikor Báthori András Sennyeit a széke-lyek fő kapitányának tette volna, Kendi Sándor egynéhány fő nemes emberek előtt így szollott: „Ím látom — úgy mond — nincs más mód benne, az elveszett útra vissza kell indulnom, és más bolond ember nyomdékát kellett követnem.“ Megjövén Sennyei az Cardinálhoz, ezen hírt és esküvést hozá a Cardinálnak, hogy minden módon Mihály megesküdött: „hogy arra jusson dolga, hogy az felesége testét egye meg és az fia vérit igya reá, ha ő ártani igyekezik Erdélynek és ha reá jő Erdélyre.“ Kétség volt azután Sennyeihez az uraktól, hogy tudta a Mihály vajda igyekezetit, de eltitkolta Andrásról. Sennyei úgy mentette magát, hogy ő hiténél nem vehet egyebet rajta, mert esküvéseinek ő is hitt, et nil cogitaverat, hogy Mihály hiti ellen valamit cselekedjék.

*) Talán: nevében, így a mint van, a szöveg érthetlenn.

Anno 1602, 7-a julii.

Mikor Báthori Sigmond elárulta volna Erdélyt az Móses harcza után Fejérvárnál, negyed nap Déváról Bástához jöve szabad akarattja szerént Szász-Sebeshez. És mikoron egynéhány nap mulatott volna, Bástával együtt az alattomban való végezés szerént kiindula Erdélyből a neki rendeltetett helyre Csehországba.*) Hogy pedig ez idő alatt valamit ne indithasson, ada melléje Básta, hogy elkésér-jék, két zászlóalja vallonokat, úgy mint két száz lovasokat; ezeknek hadnagyok volt, egyik zászlónak Matthias Wachtentuch, az másiknak Franciscus Bezerczek. Kassáig kísérik; ottan az Genera-lis Commendans száz fegyverest adott ismét melléje, ezek kísé-rék Rosenbergig. Ott az Vágon alá indult Sigmond gerendákon, melyeket az vizen vittek alá, az németek pedig vissza térének Kassára. Itt az maga szolgálival, magyarokkal és olaszokkal elin-dulván, Sigmond az Vágon alá ment egyenes úton; hanem imide-amoda térvén urakhoz és urakat látni, így mulatta az időt. Az ma-gyar erdélyi nemesek közül ezek voltanak velle: Bogáti Miklós, Szilvási Boldisár, Kamuti Balás, Vass Ferencz; az inasak közül ezek: Makai István, Kornis Mihály, Cserényi Farkas, Tordai Már-ton, és egy író deákja Pécsi Sigmond. Az olaszok közül ezek vol-tanak: Mezentius egy chirurgus, Nicolo egy musikus, Oliverius egy olasz.... Történik azután ilyen dolog. Mikor Trencsinnél meg-szállottak volna: Szilvási Boldisár, Bogáti Miklós és Vass Ferencz, magok között kezdének szollani Sigmond felől és az országnak ve-

*) Mily különböző eszközöket használtak az ingatag lelkű fejedelemnek teljes önállatlanságra törpítése végett, szolgáljon bizonyítékul egy 1597-eli Prágában költ cseh kézirat, melyben Sigmond hízolgően fes-tett arczképe fölébe e jelszó íratott. Scio cui credidi! A kép alá pedig im e különösen hangzó versek:

Magnus es, ingenti cum Marte tot agmina fundis
Barbara, et aequata est tunc tua fama polo;
At major dum te superas, tuaque omnia tecum
Sacra subdis Caesaris Imperio;
Maximus, et vere surges virtutibus olim,
Et tua perpetuus facta loquetur honos.

szedelméről, és ugyan megszidják magok között egyik is másik is. Ezt midőn hallotta volna Kornis Mihály — egy ifjacska — kit ugyan megesketett volt, hogy valamit ő felőle hall, mindent megmondjon neki, ezt is megmondá Sigmondnak. Ezen Sigmond megharagszik és Kamuti Balást arra kezdi kényszeríteni, hogy Szilvásit, Bogátit és Vass Ferenczet levágja. Kamuti erre azt felelé: „hogy mindenekben kész szolgálja ő felségének, (mert ottan is ezen titulusal nevezik) de efféle gyilkosságban nem szolgálhat sok okokért. Ezért is, hogy azokban kettő néki vérszerént való atyafia; más az, hogy útitársa mindenik; harmadik, azt nem érdemlik ő tudára, hogy levágattatnának. Így Sigmond látván, hogy igyekezeti nem mehet véghez, eltitkolja magában minden haragját, és így feljutának Csehországba. És megszállanak Lubokoviczon és ottan voltanak addig, míg az császár Sigmondnak az elrendelt hely felől izenne valamit. Itten mikor volnának, az császár küldi hozzá Gallhop-pelt, ki tisztességesen gazdálkodik neki. Azután küldi Carolus Magnust; azután a császár musikusi is kijöttek hozzája. Végre adják néki a hol lakják Lubokovicz várát, melyben most is lakik, és ennél többet semmit sem bir. Ott lévén Sigmond, az drága kövekkel kereskedő egy gazdag fő olaszt kibivat Prágából, és minden drága követ megmutatván néki, ugymint negyven ezer forintokat érő drága követ, melyből ő néki kalapos-süvegre való pártát csináljon. Amaz a követet elvitte és meg is csinálta....

VI.

Lúgos megvétele anno 1603, 11-k aprilis.

Húszár Péter, lúgosi bán, kilencz vagy tized magával lévén az Lúgos belső várában, mikor Móses Bektes bassával oda két mélyföldre táborba szállott: az bán soha az város népit, sem a kevés fizetett népit mellé nem hitta az külső palánkból, hanem a fizetett nép a várossal megegyezett. Mihent az előljáró Nagy Alberttel és Aly csauszszaal elérkezék, egymással megegyezvén, egymást nagy szeretettel látták, kezeket fogdosták mind, hogy megegyezzenek. Gyuráka Györgyöt és Somogyi Istvánt a város ezelőtt való éj-

jel expedálta volt titkon Móseshez, kit az bán nem tudott.... Végre kérni kezdék a bántól az belső kastélyt. Az városbeliek és szolgáló népek rút szitkokkal illették. Az bán nem akarta megadni. Azonközben Nagy Albert boros lévén, ugyanazon városbeliekkel együtt néki rohana a belső kastélynak: az ajtaját bévágák, másfelől meghágják. Az fő porkolábot Szentmiklósi Györgyöt az behágás közben levágák; egynéhányan sebet is kaptanak. Az bánt megfogták és megfoszták s nagyon megverték; Móses igyekezett azon, hogy meg ne haljon; de az tatárok semmiképpen nem engedték—azt mondták, hogy vissza mennek, ha ezt az első vitéz embert le nem vágatja, mert ez ő hadakozásoknak első szerencséje.

VII.

Litterae Stephani Bocskai ad Transsilvanienses, quibus hortatur eos, ut se ad ipsius fidelitatem conferant.

Magnifico, Generosis, Egregiis et Nobilibus Comiti, Vice Comitibus, Judicibus et Universitati Nobilium Comitatus Kolos, fidelibus nobis sincere dilectis. Stephanus Bocskai divina miseratione Transsilvaniae Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Magnifici, generosi, egregii et nobiles fideles nobis sincere dilecti, salutem et favorem!

Hogy mind annyi ideig meg nem tanáltuk kegyelmeteket sem levelünk által, sem pedig embereink által, annak igen sok okai voltak; de főbb két oka volt: egyik, minthogy romlott állapotját tudtuk Erdélynek. Mint édes hazánkhoz — mely minket nevelt és tartott és kinek sok javait vettük — meg akartuk mutatni háládatosságunkat, hogy a míg itten kün dolgainkat végezhetjük, addig ottan sem pártokat, sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztani, hogy azzal is az ország nagyobbban ne pusztuljon, minthogy az ott ben való segítségre szükségünk sem volt. Más az, hogy a mely hada az német császárnak Básta Györggyel reánk jött vala, noha hirtelen míg hamar öszvegyültünk, az szerencse — a mint az

vitélő dolgokban szokott esni — sokképpen változott, de az szent Istennek neve dicsértessek! dolgunknak úgy mutatja állapotját, hogy Kassa aloll sok kárral és szegénységgel elkergetvén őket, mostan is üzőben lévén, minden nap sok károkkal kísérik őket, kezünkben maradván minden erősségek, várak és városok, és velünk lévén mind az urak, mind vármegyék és minden rendek. Most immár Istennek kegyelmességéből dolgunknak jól végbemenetelét látván, és mindeneket itten jó móddal és állapottal hagyván, oda kegyelmek közibe — mint hazánkba — akarunk indulni, hogy azt is kezünkbe vegyük: minthogy az hatalmas és győzhetetlen császárnak bolját, zászlóját mind Erdélyről, mind Magyarországról immár elvittük. Tudván azért, kegyelmek mi töllünk nem lesznek idegenek, kiért az nagyságos vezérő bassának intőlevelét is küldöttük. Intjük azért szeretettel kegyelmeket, hogy valahol minket értenek lenni, bizonyos fő emberi által, minden haladék nélkül látogassanak meg, kik által az kegyelmek akarattjáról és hívségekről legyünk hihetőképpen bizonyossá, s hogy tudhassuk magunkat mihez tartani. És ha lehet, a sok hadaknak innen való bévitelére okot ne adjanak kegyelmek, mivel az ország annál is inkább pusztuljon; mert — Istennek legyen hála — hadunk annyi vagyon, hogy ha az német császárnak alsó és felső magyarországi hadai ellen elégséges volt, nem ítéljük, hogy ben is oly ellenségünk támadjon, kinek ellene Isten segedelméből elégségesek nem lennénk; késelem pedig az dologban nem kívántatik sok idő, mert ha hadainkat innet megindítjuk, nehéz őket az útban elhagyni, melyben mi ahoképest viseljük magunkat, a mint az kegyelmek hűséget tapasztalni fogjuk; és semmi romlásnak okai nem leszünk, hogyha oly haddal kényszerítettünk kegyelmek közébe menni, mely nagyobb pusztításokra leszen és károokra. Ha pedig valami úton módon, (kit nem reméllünk), ugyan engedetlenségnek ismérjük kegyelmeket hozzánk lenni, egyfelől az molduvai vajda minden erejével — kinek erős parancsolatja vagyon a császártól arra; másfelől az tömösvári bassa az dunamelléki törökkel — kit ugyanazon véggel hagyunk el magunk mellől mostanában; harmadik felől mi magunk minden időváltozás nélkül, sem télnék, sem tavasznak ideit nem nézvén, mindjárást menten-megyünk kegyelmekre; és protestálunk mostan mind az egész világnak előtt és kegyelmek előtt is,

hogy mi okai ne legyünk az kegyelmek romlásának. Elhiggyék azt kegyelmek, hogy semmiképpen egyéb immár ebben nem lehet, hogy a mit megindítottunk, azt Isten kegyelmességéből véghez is kell vinnünk. Ha pedig az kegyelmek engedelmes hívségét tapasztalni fogjuk hozzánk, édes attyok akarunk lenni, és minden régi szabadságának nem csak megtartója, hanem öregbitője és oltalmazója igyekeznünk lenni. Mely dolog felől, hogy magatok közzül való fő emberek által, hogy minket voltaképpen tudósítsatok, azt kívánjuk minden haladék nélkül. Bene valeant. Datum in castris nostris ad Miszle positis, 12-a septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo quarto. Stephanus Bocskai.

Ezen levelet küldötte Bocskai fejedelem egy paraszt embertől, erős hittel megeskertvén, hogy Erdélybe béviszi; mely paraszt ember hozá Gyaluba, s ott lévén akkor Gyereőfi János, az körül való nemességet egybe gyűjti és az levelet nékiek megmutatá. Tanácskozni kezdenek, mit kellenék cselekedniek, hogy az commissariusoknak küldjék Szebenbe — Hoffman Györgynek és Carolus Inhoffnak. Így egy embert fogadván, Szebenbe küldötték, és kérték, hogy értvén az Bocskai fenyegetését, viseljenek gondot reájok.

VIII.

Secundariae litterae Stephani Bocskai ad Comitatus Kolos Nobiles, hujus tenoris erant.

Második írásunk ez kegyelmeknek. Mind ez ideig is írásunkra választ nem tettek. Nem tudjuk, ha megadták é írásunkat, vagy nem? Vagy ugyan vakmerőségre veti kegyelmek magát. Mi itt immár Isten kegyelmességéből minden dolgainkban véget értünk, és azon vagyunk, mentől hamarabb bémehessünk. Azért ha ezen keménységben megmaradnak mégis kegyelmek, Istent hívjuk bizonyosságul, hogy semmit azonban, a mit kegyelmekre következni reménylünk, nekünk méltán és Isten szerént nem tulajdonithatják; holott minden munkánk és fáradságunk szegény nemzetségünknek és hazánkunk megmaradásánál egyébre nem néz. Szakmárt is az jó

Isten, ez jelen*) holnapnak 16-dik napján, kezünkbe adta, és azzal együtt az Duna mellett az elmúlt holnapban 15 nevezetes házat. Mi noha hadbeli népünknek fizetését megadtuk, mindazonáltal ottan nem viselhetjük mindenkor, a hun szinte kívánjuk, kíváltképpen távol létünkben; romlására — látja Isten — kegyelmeteknek nem igyekezzünk. Jól meglássátok, mit cselekesztek. Tartsa meg Isten kegyelmeteket. Datum Cassoviae. etc.

IX.

Magnifico domino Joanni Imrefffi, serenissimi quondam Principis consiliario, domino et amico observandissimo.

Magnifice Domine et Amice confidentissime! Obsequiorum, servitiorumque meorum commendationem. Istentől minden jókat kegyelmednek megadni kívánok. Sok hírek után indultam, hogy kegyelmednek írjak. Tudom más baráti is kegyelmednek ezen dolgot már bőven megírták, vagy pedig izentenek. Gondolja meg kegyelmed, semmi Isten híre nélkül nem eshetik. És ha a kegyelmed mostani sokfelé való elméje törődésével nem fog egyezni az Istennek végzése, (kinek soha senki ellene nem állhat) mi következhetik? Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem. Bizony akarnám, ha eszébe jutna kegyelmednek az kassai ablakban való tréfáim, kitől oltalmazzon az Isten — ne is menjen arra az dologra. Ne szerezz uram sok átkozódást, síralmat a szegény erdélyi atyafiakra. Tudja kegyelmed: szabad választások vagyon. Azért ne gyűjtessen kegyelmed reájok hadat; tudják ők, kit kell magoknak választani; ad az Jehova Isten fejedelmet nekik. Nincs az urak között csak egy is, a ki azt mondhatná közülünk, hogy sajátja Erdély. Olvassa meg kegyelmed az erdélyi és magyarországi krónikát: szabadok ők magokkal. Bizony az úr Isten a vérszömjuhozókat nem áldja meg. Jól tudja kegyelmed Isten mindennek ad fejedelmet. Tehát csak két ember halálával is kemény számodással tartozik kegyelmed, (ha kegyelmed lészen az

*) Januarius 16. 1605.

háborunak oka;) nem hogy egynéhány ezer ember lelkéről kellene számadással tartozni az Isten előtt. Bizonnyal elhidje kegyelmed, az Tiszán által sem mennék, ha ezen három ok benne nem volna. Egyik: mert háláadó akarok lenni; másik oka: mert akkor telik ki az ország botjának, zászlójának tisztének ideje, mikor szegény kegyelmes uramat a földbe tészem; harmadik oka legnagyobb: mert megkötelezett éltében, hogy Gyulafejérvárra tetemét békisérném. Melyekre nézve bátor szívvel, mint egy ház-szolga, az utolsó órán is tisztességgel akarok szolgálni szegény kegyelmes uram hideg tetemének. Kegyelmed bizonyos légyen abban, én kegyelmednek örömet szolgállok. Mindezeket jó szivemből írtam kegyelmednek, azokhoz az hírekhez képest, kiket mi felénk kegyelmed felől hallunk, tudniillik, mintha kegyelmed volna az vérontásra, hadgyűjtésre való tanácsadó. Sapienti satis. Istenre hagyja kegyelmed az tanácsadást, mert kegyelmed keresztény ember. Ezekután tartsa meg Isten kegyelmedet.

Datum in arce Unguar, 28-a februarii, anno 1607. Comes Valentinus de Homonna.

(Ezeket Homonnai Bálint kézírásából írtam ide.)*)

*) A levél alatt talált jegyzet.

TOLDALAGI MIHÁLY EMLÉKÍRATA.

ELŐISMERTETÉS.

Toldalagi Mihály születéséről az illető családi levéltárban adat nincs; hazai életíróink sem emlékeznek felőle. Azonban élete azon szakáról, melyet a hon szolgálatában töltött, mely tehát az utókor s kivált a történettudomány figyelmét érdemli, maga hagyott hátra „Emlékíratában” annyi és oly adatokat — közügy-szerető munkás lelkének oly szép jeleit — hogy az ő személyiségének hazai történelmünk kedvelőit érdekelnie kell. Családtörzse a Magyarországon soká virágzott, de immár kihalt Alaghi-családdal rokon eredetű. Emlékírónk azon Toldalagi András utóda, ki „Toldalag” helység birtoklására nézve 1456. királyi megegyezést nyert. Atyja Toldalagi máskép Gáltói Balázs, anyja Bessenyei Borbára, első hitese gelenczei Mihálcz Erzsébet, második Petki Erzsébet — előbb Szentpáliné, volt. Azon nagy időben élt, mely Erdély önálló államéletének legtündöklőbb szaka; midőn e hon fejedelmi székén a lángeszű Bethlen Gábor s az ügyesen számító I. Rákóczi György ülván: tengő tétlenség helyett, jelentékeny diplomáciai s fényes harczy tettekben nyilatkozó nemzeti élet s folytonos közmunkássági szereplés volt a nemzet, kivált pedig a tehetségesebb egyéniségek osztályrésze — midőn ben erősek valánk s kün nyomatékkal birt fejedelmeink szózata. Toldalagi mindkettő uralkodása alatt mint közhivatalnok és követ az eseményekben folytonosan részt vett, háboruindítás- és békekötéseknél jelen volt, törvényt tett és tanácsot adott — egy századnegyeden át tekintélyes államférfiui helyet foglalván el. Legelőbb 1603. a daliás Székely Mózes oldala mellett látjuk levélnöki minőségben; *) s nem sokára azután a Brassó melletti gyászos következményű vesztett csata után a Ráduly vajda által elfogottak sorában. **) Itt elvész szemünk elől, s csak egy évtized múlva látjuk őt viszont, midőn t. i. 1614. a portára megy Bethlen István és Erdélyi Istvánnal, Bethlen Gábor újonnan választott fejedelemnek megerősítését eszközölni. Ez időtől fogva 1639-ig —

*) Wolf. Beth. Hist. Tom. V. pag. 204. **) W. B. Tom. V. pag. 410.

mikor egy a francia királlyal a német császár ellen kötendő szövetség ügyében bízott meg I. Rákóczy György által — több ízben küldetéik fontos megbízatásokban hol a portára, hol onnan vissza a fejedelemhez; 1622. a porta és lengyelek közti egyezkedésben, 1625. 1627. a gyarmati és szőnyi békekötésekben részt vesz; 1630. az erdélyi fejedelemségre vágyó Csáki párthíveit Marosszék hadaival kiveri; 1636. a koronkai mezőn a marosszéki fegyvereserő számbavételét — lustráját — hajtja végre, s ugyan ez időben a fejdelemtől a királyi jognak székelyföldön érvénytelenségét elismerő kiváltságlevelet*) eszközöl; azután a portára megy s I. Rákóczy György jogait Bethlen István ellenében erélyesen védelmezi: élte fáradalmait közbe-közbe törvénytevői s ország-tanácsosi kötelességek teljesítésében pihenven ki.

Bethlen Gábor uralkodásáról már itt és ott sokat írtak, legtöbbet Pray és Bojthinus — az első némi, egészen el nem fódhetett ellenszenv, az utolsó az előszeretet elfogultságával; azonban még sem annyit, hogy Toldalagi egyszerűen-szép s tényhű korrajzai fölöslegeseek, sőt csak nélkülözhetők is lennének; annyit pedig egyáltalában nem, hogy a történetíró e jeles fejedelemnek századából óriásként kiemelkedő képét az eddig napfényre hozott adatok nyomán híven előadni képes legyen. Minélfogva úgy hiszem, hogy ez Emlékirat közlésével a hazai történetek buvárlóinak némi szolgálatot tettem.... Kiadási példányom ugyanaz, melyből azt egy évtized előtt „Erdélyország Történetei Tára“ nagy történelmi tekintélyű szerkesztői kiadni szándékoztak, t. i. egy a Teleki-könyvtárban fenlevő egykoru kézirat „Borsos Tamás gyűjteményében.“**) A Toldalagi Emlékirata végén volt még ugyan tőle egy 1639. Utasítás Réti István portai követéhez, valamint Erdély által a porta számára Báthori István óta küldött országos adónak hiteles jegyzése; miket a Toldalagianumok épsege tekintetéből Függelék képpen szintűgy adni szükségesnek véltem; mellékelvén egyúttal még Toldalaginak portai követségére vonatkozó néhány más eredeti levelét is.

*) Mit én — bár Benkő „Imago Nat. Sic.“ című könyvében latinul közölte — hátrább, „Székely adataim“ közt magyar szövegben adni érdekesnek látok. **) Melyet én jövődében — ha élek — a magyar olvasó közönséggel meg fogok ismertetni.

AZ ÖREG TOLDALAGI MIHÁLYNAK, AZ ÖREG RÁKÓCZI GYÖRGY FEJEDELEM TANÁCSÁNAK ÉS MAROSSZÉKNEK FŐKAPITÁNNYÁNAK EMLÉKEZETÜL HAGYOTT ÍRÁSA.

1613.

Anno 1613. kifutván Erdélyből Báthori Gábor fejedelem Váradra in fine septembris, választatik közönséges akarathól erdélyi fejedelemségre Bethlen Gábor.

In eodem mense Báthori Gábort Szilasi János, Ladányi Gergely, Zámbo Balás több nem jámborokkal, ugyan Váradon Géczy András tanácsából megölik, noha vélle sok jót tett vala.

In eodem mense az mely török hadak Szkender kanisai basának szardársága alatt, és Sahin Girai szardársága alatt az mely tatár hadak Báthori Gábor ellen török császár parancsolatjából, együtt az molduvai s havasalföldi vajdakkal jötenek vala, de nem kevés rabbal azok kimenven, megérték Szebenben Báthori Gábor kapitányi Kakonyi István és Nagy Gergely az fejedelem halálát: Szeben üres tárházzal Bethlen Gábornak megadák, melyet kézhez vevén az fejedelem — az Farkas-ágyut több lövészszámmal edgyütt, Fejérvárat lövöldözteté belölte, és karácson után resignálá az szász nemzetnek, hogy inkább az ország szabadságát azzal is restaurálja.

1614.

Mense martio 1614. Megyesen generalis gyűlést cedáltata Bethlen Gábor az fejedelem az országnak, az mely gyűlés alatt Szilasi

Jánost, Ladányi Gergelyt, Zámbo Balást többekkel együtt Báthori Gábor haláláért megölik.

Ugyanekkor öreg Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt főkövetségben az portára expedialá az fejedelem, engem pedig pro continuo oratore kapitliának küldé.

Az Oláhországban Havaselföldében ekkor Michne Radult találuk vajdaságban.

Az portán császárságban szultán Ahumetet, fővezérségben Hazzuf bassát. Ott létemben az portán ekkor az fejedelemnek és az szegény hazának volt igen nagy gondja, hogy Husztot, Kővárat, Bányát — az melyeket az Báthori Gábor fejedelemségének változása idején német császár számára adipiscálták vala — török császár követség jártatása által mint adják vissza Erdélyhez.

Homonnai György az erdélyi fejedelemséget, Sorbán — az kit Ráduly vajdának is hívtak — az havaselföldi vajdaságot kívánván, mivel onnan is üzetett vala ki: nehezen resistálhatánk azoknak, mivel sok külömb-külömbféle ígéretekkel futják vala az portát; német császár és lengyel király akaratjokból sok török nagy úr emberek is voltak az dolgoknak fautori.

Ez időben az fővezért császár az persákra nagy haddal küldvén, maga helyébe kajmekámnak hagyá Giurcsi Hadon Nehemet bassát, egy igen eszes vén vezért, ki még szultán Szulimán császárnak is belső titkos embere volt. Ez maradván azért az kajmekámságban, Lippát kérni kezdék, Kadi Zadi Ali budai bassa tanácsából, hogy az fejedelem töröknek adja. Nyegónál Homonnai nem csak Lippát, hanem Jenőt, Lúgost, Káránsebest is oda ígérte ugyanazon nevezett budai vezér által, csak török császár az erdélyi fejedelemséget adja néki.

1615.

In anno 1615 mense octobri az vén szentdemeteri Balassi Ferenczet béküldé az fejedelem főkövetségbe az portára, ön helyembe kapitliának Daniel Deákot. Látván azért Balassi Ferencz mint vagyon az dolog Lippáért, az két gonosz között az kissebbiket választá: és ő is oda ígéré Lippát, praeveniálván azzal minden ellenkező dolgokat, és véllem együtt választ tön minden dolgokról, de Lippa oda ígérivel.

De császár szemben velünk nem lön, hanem csak kihozák az

kaftányokat reánk, mely nehéznek tetszék, mivel immár tudjuk vala, hogy Ali bassa ellenünk tractál Homonnai és Sorbán vajda mellett, mivel portára is azt írta és izente az kaputsi bassától, hogy hatalmas császár se az erdélyi követ Balassi Ferencz, se az én szómnak semmit se higgyen, mert minden dolgunk merő hamis csalárdság; hanem engedje Homonnai Györgynek az erdélyi fejedelemséget, és ő béküldi, kezes is léssen érte, hogy valamiket oda ígért, mind megadja az török császárnak.

Sok tracták után arra kelle az dolognak menni, hogy az követnek Balassi Ferencznek ott benn az portán kelle maradni, azt állítván az vezér, hogy az míg Lippát megadják, légyen ott benn addig, ily véggel: hogy az fejedelem gonosz akarói confundáltassanak benlétével az követnek. Engemet azért expedialának Erdélybe in mense februario 1616. Martiusban béérkezém Erdélybe, találván az fejedelmet az Sárkány erdein, Barczába menő útában lévő. Az fejedelem azért Feketehalomban szállván meg, per seriem mind megbeszélém az dolgokat nékie, melyet az akkori jövőendő ország gyűlésire differála az fejedelem, írván Balassi Ferencznek az portára, hogy ország akaratjából meg nem fogatkozthatná szavában.

Eljövén az tavasz, ad mensem aprilis generalis gyűlést hirdetvén és celebrálván, országostól elvégezék: hogy megadják török császárnak Lippát. Annakokáért egy Erős Benedek nevű gyalog hadnagyot száz két gyaloggal alá küldék Lippára; annakutánna nagyobb gondviselésért Keresztesi Pált, ki akkor ugyan lippai kapitány vala. Azon gyűlésből küldék Balassi Mihályt is ugyan Lippára, hogy az ott való minden rendeknek eleibe adják az dolgot, miben légyen, és annakutánna ki is költöztessék az lakósokat belőle, az lövő-szerszámot is, és úgy resignálják az várat császár számára Deák Menhet bassa kezibe, ki akkor temesvári bassa vala.

De mind másképpen lön az dolog; mert az két gyalogokkal együtt Erős Benedek elárulá az fejedelmet; Balassi Mihályt az székelgyalogokkal bé nem bocsátták, hanem mintha futva-szabásun bocsátták vissza őket; kire az Keresztesi Pál maga haszna keresése vagy gondviseletlensége is segített. Ez így lévő, in mense junio az fejedelemnek haddal kelle alája menni Lippának, és meg kelle lőtetni, úgy adhaták meg császárnak.

Engem ugyanakkor Budára expediála az fejedelem az bassához, hogy szemire hánynám minden cselekedetét és el is hitetném véle, hogy csak haszontalan hiában való reménység volt tőle az, hogy Homonnainak és Sorbán vajdának hitt, mert azoknak dolgok csak merő hazugság volt. Mely dolgot szép szóval eleibe adván az budai vezérnek, elhívé és jóakaróját az fejedelmhez hittel ígéré.

Hogy pedig Homonnait és Sorbánt lecsendesítse Szolnokhoz jöve, az hajduságot megfenyegeté; mely dologgal meg is csendesedének, mivel Rhédei Ferencz immár Konyárdnál megverte vala egyszer őket.

Ezekután az fejedelmnek porta parancsolatjából Ráduly vajda és Szkender bassa mellé Goreczki ellen *) segítséggel menni. Engemet azért Budáról való megjövetelem után, elsőbben az dolgoknak modalitassáról békülde oda követségen; s míg én béérkezém Jászvásárhoz hozzájuk, addig Goreczkit megverék. Onnat vissza térvén, Bereczknél találám az fejedelmet előll szép haddal. Megértvén töllem az dolgot, megtére, hadait házakhoz bocsáttá. Ezen őszön Sarmasági Sigmond és Gombos András bizonyos számu, de igen jó hajdu-hadakkal Homonnai és mások küldetésiből rá jött Erdélyre, kit Isten az fejedelem serény gondviselése és hadai által megszégyenített.

1619.

Anno 1619. in mense augusto az fejedelem megindula római császár ellen haddal; Kassára érkezvén, örömmel acceptálák — Dóczi Andrást fogva Szántóra eleibe hozák — ott egy kis gyűlést csinálván, Kassán Magyarország követet választá török császárhoz — Koriát Istvánt, római császár ellen való querelákkal; az erdélyi követ Balassi Ferencz mellé — ki immár az előtt portáról megjött vala — az ki mellé erdélyi kapitának Körösi Istvánt választván, midőn Lőcsére érkezett volna az fejedelem, Körösi István helyébe nékem parancsolá, hogy kapitihaságra elmennék. Midőn azért Kés-márkra érkezünk volna, úgy expediála Balassi Ferenczel és Koriát Istvánnal hárman portára bennünket. Az erdélyi adót is megvittuk császárnak, ugyan akkor küldvén az vezérnek és az portai nagy rendeknek ajándékokat tölünk.

*) kellett.

Ezeket így elrendelvén az fejedelem, minket elbocsáttá, ő maga az hadak után felméne.

In mense decembri béérkezénk mind együtt Kucsuk-Csekmezére; Koriát uramnak az vezér akaratjából ott kelle maradni, és mi béindulánk Balassi Ferenczel Konstantinápolyba. De míg bémennünk volna, tizenegyedik die decembris Konstantinápoly és Kucsuk-Csekmezé között az mezőn oldal félen találá szultán Oszmán császár bennünket. (Azt hiszem, data opera jött volna látni, mivel még ez előtt szabadon magyart nem látott volt, mivel az atya halála és az bátyja szultán Musztafa megfogása után, maga is nem régen mint ifju legény lett volt császárrá.) Mely reánk találásakor jó csomó aranyot küldé nekünk Balassi urammal az császár Bosztanczi Recset bassától, kibén Balassi Ferencz — igen szerelvén magát — nekem csak tizenhatot ada. Béérkezvén mi azért Konstantinápolyba, mi utánunk Koriát uram is bójöve. Ekkor adtak nekünk Balassi urammal egy napra huszanöt tallért élésünkre, és öt tallér erő árpát, Koriát uramnak is adtak husz tallért minden napra.

Ezek után minden ajándékokat az mint az fejedelem rendelte vala, az szerént megadtuk kinek kinek. Hogy az divánba felmennünk, nagy becsülettel láttanak bennünket, az vezérek mind fennálván előttünk — úgy csókoltuk meg kinek köntösét, kinek kezét. Azután Balassi uram az fejedelem követségét megmondván, az erdélyi adót is praesentálá, és megvendégelvén, azután császár eleibe bévívén bennünket, megkaftányozának nyolczan.

1620.

Anno 1620. 2. januarii „Daud Passa“ nevü helyen *) kün lévén török császár, végezé el, hogy az következő 1621. esztendőben hadat inditson az lengyelek ellen; mely végezésre az vezéreket, muftit, kazeczkereket és hocsát mind kihivatott vala, az kiknek jelenlétekbén igen nagy diván lett vala.

Huszonkilencedik januarii eodem anno tractált Balassi Ferenczel, Koriát Istvánnal és Borsos Tamással az mufti, hogy ha tesszik, Erdélyben három vajdát tegyenek, egyiket az nemességben, másikat az székelységben, harmadikot az szászságon; mely dolgot

*) Értendő azon mecset, melyet II. Bajazet szultán nagyvezére Daud basa 1464-ben építtvén, nevezetét ettől vette.

az előtt hidvégi Nemes Balás, gelenczei Csoma György, brassai Reginárd János az három nemzet képiben—az két nemzetnek: magyarnak és székelynek hírek nem lévén benne—tractáltak azok nevekkkel is. Meg is kínálta Balassi Ferenczet akkor az mufti az székelyek vajdaságával; de emez mint jámbor nem acceptálta, de elene sem mert szólni, félvén attól: hogy ha látja az mufti, hogy ő mint jámbor nem akarja országa s ura kárára acceptálni, más latrot keresnek, az ki acceptálja—hanem csak gondolkodásra halasztotta az dolgot.

Die 2. februarii tiltá meg az vezér, Csárpár embertelensége miatt, hogy egy keresztény orator is bé ne menjen sollicitálni az divánba, hanem csauzok által ágálják dolgokat.

Ugyan die 3. februarii az Teftedár az adóból hátra maradt ötezer aranyat kéré, kiről Balassi Ferencz azzal menté magát, hogy császár engedte meg; kire emez azt mondá, hogy míg hatalmas császár levelét nem hozzuk, meg nem engedik.

27 die hozák meg hírit, hogy az öreg Bethlen Istvánt erdélyi gubernatorrá téstik.

16 aprilis jöve bé az fejedelemtől Illyei János az cseh király szolgájával Henricus Vichterrel sok levelekkel.

19. die lönk szemben Huszain aga, az lovász mester által az hocsával, Bosztanczi bassával és az kezlár agával, az kinek intercessiojára császár azon nap kihivatá az fővezért és egynéhányat többet is az vezérekben, kiknek praesentiajokban szemben lön Koriát Istvánnal és mi velünk is, ki miatt csaknem kétségbe esének az németek; Starzert is akkor akarják vala Bécsbe eresztetni, de annak is esze vesze.

Ugyan 25 aprilis lön audentiája Offonoczki Jérémiásnak az lengyel király követének, ki az előtt megerősítettett békességnek diplomáját hozá bé, de nem lön helye szavának, magának is becsületi; egy ideig ugyan az német követ szállásán is sugorga.

Ugyan 17-dik die junii tön választ az fővezér ezen követnek, hogy az király mivel meg nem tartotta az frigyét, hatalmas császár haddal jöne reá.

Ezen juniusnak hetedik napján íra az vezér kedve szerént való választ az fejedelemnek.—27 ejusdem bocsátottam Török Sigmon-

dot Juszuf agával Buda felől az fejedelemhez az koronázat dolgából az császár és fővezér levelével együtt.

Tricesima ejusdem elbúcsuzásra felvitetvén Ludovicus Molárd német császár követje, és harminczad magával kaftányozták meg mind törökkel együtt.

1 julii császár mazullá tevé az kezlár agát Musztafát, az kinek egy millió aranyánál egyéb pénze és marháján kívül többet vittek el császár számára. Ez igen expertus eszes ember vala, az fejedelemnek s az magyar nemzetnek igen jó akarója és fautora vala.

Ezen nap tudósítottam az fejedelmet, hogy az német követek is elbúcsuztak császártól, és hogy az vezér is neutralista.

25 julii adá császár Michne Ráduly vajdának az havaselföldi vajdaságot, Gábril Mogillát mazullá tévén az vajdaságból.

1 augusti kiáltatá meg az fővezér, hogy éjjel is minden boltok nyitvák legyenek, s mint szintén nappal éjjel is úgy áruljanak, ha kinek mi kára lészen, ő fizeti meg; az szerént is árulának minden kár nélkül egész Bareáig.

13 augusti hozák meg, hogy Gabrillás vajda Erdélyre ment és elvitte az ország adóját, kit portára kellett volna küldeni. És az vezér megértvén az dolgot, engem hivatván, hát igen haragszik, hogy befogadták Erdélybe. Kinek haragját megcsendesítvén és elhitetvén vélle, hogy az pénzt is nem vitte el: de az vezér nekem ugyancsak megparancsolá, hogy megírjam az gubernatornak, hogy oly gondot viseljenek Gabrillás vajdára, hogy Erdélyből el ne menjen, és császárnak kára miá ne legyen. Másod napon az Gabrillás öcsesét Mojszin vajdát Ráduly vajda kezébe adák-ki őrizet alá ott az maga házánál. Gabrillás helyin adá az császár az molduvai vajdaságot Alexander vajdának; azután két nappal indula Ráduly vajda is az portáról az havaselföldi vajdaságra.

26 augusti hozák meg császárnak, hogy Várnánál felmentenek az kozákok, és az törökökben sokat levágtak, és valami százötvennek szemét kitolták és úgy bocsátották el; kin igen megbúsulván császár, letette az kolcsos *) tollakat fejéből oly fogadással: hogy míg boszszut nem áll az lengyeleken, addig tollat nem visel.

13 octobris hozák hírvül az vezérnek az Szkender bassa embe-

*) Talán: kolcsag.

rei, hogy Czuczovánál*) az lengyel táborának egy részét megverték, Gratiani Gáspár is elveszett, és Septelics hetmant karóba verték az bassa és Galga szultán parancsolatjából az megmaradt lengyel tábor előtt. 24 ejusdem hozá bé Szali bék, császárnak Szkender bassa és Galga szultán névvel az Sugoczki Szaniszló fejét—ki lengyel királynak fő cancellariussa és országában hetmánya volt—ki ott Molduvában hadastól megveretvén, maga is ott veszett; kinek fejét hogy inkább mindenek lássák, az sz. Sophia temploma eleibe egy idegre felfüggesztették, homlokára czédulát ragasztván nevérol és állapotjáról—egynéhány napig ott tartották.

4 novembris jöve bé az kazul bassa fő követje igen nagy pompával, hozván császárnak több ajándékok között négy elephántot, két eleven tigris lelticában, az kik egyikét két-két tevé húzott vala, ezenkívül egy rinoczerust.

14 novembris jövének bé az portára az követek, úgy mint Magyarország részéről Dóczi István, Rimai János, Csehország részéről Köln János, az több austriai, morvai, slésiai és lusatiai követekkel együtt, kiket igen nagy pompával hozának bé; ezek eleiben azelőtt való nap mi is kimentünk vala Balassi Ferenczel.

21 ejusdem volt az vezér szemben ezen követekkel; adtunk az vezérnek mind együtt tíz kupát, és egy hébénumfa ládát, és más jáspis igen szép ládát, egy mosdót korsóstól, egy szép tükört.

20*) ejusdem hozák meg hogy az budai bassa Karrakás Menhet Váczt megvette, melynek ott nem kellett volna lenni; querelákkal sollicitálák az vezért, s megígéré, hogy mazullá teszi érette. Ezen dolog végett lőnek szemben az vezérrel az feljebb említett magyarországi és ahoz társalkodott országok követi, és panaszkodának Váczt dolgaért; kik előtt az vezér hittelt monda, hogy se neki, se császárnak híre és akaratja nem volt abban, és azoknak is ígéré, hogy mazullá teszi az bassát érette, és az több mellette való tisztviselő embereket. Praestálá is mindeniknek szavát: Kara Mehemet bassát — ki Miszirből jött vala — tevéen budai vezérre.

6 decembris Balassi Ferenczel az feljebb említett követek lőnek szemben igen nagy pompával, az erdélyi adót is beadván.

9 decembris hozák az követ uraknak az fejedelem levelit, ki-

*) Szucsáva. **) Ezt és az előbbi napot emlékirónk tán fel fogta cserélni.

ben parancsolja, hogy az vezérnél panaszoljanak Váczt felől: miért hogy az budai vezér 2 novembris megszállotta, ágyukkal lőtette, és quarta die megvette.

11 die az silesiai követ, utánna való vasárnap az csehországi követ öcsese hala meg.

1621.

Anno 1621. 4 januarii hala meg szegény öreg Balassi Ferencz is.

8 ejusdem érkezének valami német posták, két kapucsiával Buda felől Caesargalhoz olyan hírral, hogy az német hadak megverték Prágánál az cseh király hadát azokkal az magyarokkal együtt, kik mellette voltanak az Fridericus hadának, és az győzedelem után mindjárást megvették Prágát is — ő maga az cseh király futva szaladott.

11 ejusdem öleté meg szultán Oszmán császár szultán Mehemet, az öcsesét, és ugyanazon nap temetteté el is az attyok szultán Ahmet mellé.

1 februarii az egész követekkel lőn tanács az országok állapotjáról, és 3 februarii az fővezér házában igen nagy diván lőn újlag: hogy ha adnak é segítséget az magyar nemzetnek az német ellen vagy nem? Végre azt concludálák, hogy az magyarokat megsegéljék. Ezen nap vettük az gubernator levelét, melyben olyant ír vala, hogy mintha az békességre menne akaratja az fejedelemnek s az országnak.

6 ejusdem, ez nap rendelék szerdárnak Deák Menhet bassát az fejedelem mellé, de úgy hogy mig kiérkezik, azt tettesse, hogy békéltetni jó.

Ugyan hetedik die tractáltunk az hollandiai követtel az következő esztendőbeli had felől. Más nap ekkor oly hideg lett vala, hogy Szkiderig az tenger és Bruszsza felől is—mig embernek szemé világa szolgált—mind befagya; az jegen által Galatára Bessitársról az császár szerájával által jártak az emberek, kik*) közül az elsőnek császár szpáhiaságot, az másiknak csauzságot adott.

26 ejusdem expediáltuk Juszuf agát és Sámucréti Miklóst az fejedelemhez és az cseh királyhoz az vezér leveleivel, hogy jó reménységben légyenek, mert az német ellen derék segítséget adnak, Deák Menhet bassa szerdársága alatt.

*) Itt valami a kéziratból kimaradottnak látszik.

1 martii úgy mint az új holdnak első hétfőjén tévék ki császárlófark zászlóját, és kinyiták az fegyverház ajtóját; nálok sok juhokat metszenek ott az ajtóban áldozatnak, melyel jelentik bizonyosan, hogy hada lésszen császárnak maga személye szerént; ugyan ekkor sok mezőre- és várívni-való szerszámokat is kezdének kihordani azon fegyveres házból.

Másod napon hozák bé Goreczkit, Lucas Schulkóczkit és Trausbakot sok lengyel inasokkal és öt taraczkal együtt az tatárok Konstantinápolyba. Ekkor vettük az gubernator levelét, melyben tudósított az fejedelem állapotjáról és az Ferdinandus hadainak kegyetlenkedésekről. Ez héten hozának Misztriből Huszain bassától hírt, hogy három éjjel s három nap mind esett az hó, mely azelőtt örökké hallatlan dolog volt ott. Ugyan ekkor szabadították ki Mojszin vajdát is az Jeddiculából; ugyan ekkor az magyarországi, csehországi s több vele lévő követek búcsúztunk el császártól—adának negyven kaftánt mindenestől reánk.

16 aprilis indultam ki portáról és Erdélybe jövén, az gubernatorhoz mentem Fejérvárra; onnat Kassára az fejedelemhez, az kit ilyen átlapokban találtam: hogy hát immár Szécsi György, Forgács Sigmond az fejedelmet több sok magyarországi urakkal s fő emberekkel mind elárulták, német császár mellé állottak, és azoknak ösztökélésekből*) Bukoj Bonaventura valami hatvan ezer emberrel alá jött és Érsek-Újvárat megszállotta, elébb Posont—Erdélynél**) az erdélyi hadakat is — mivel ugyan nem is tartóztathatta tovább, mind haza bocsátotta az fejedelem, és Pécsi Simont — az ki fő cancellariussa volt — Váradon pünkösöd hetiben arestáltatta Kamuti Balás által.

Engemet Kassáról az fejedelem Landor-Fejérvárra küldé Deák Menhet bassa eleibe, és az budai vezérhez, hogy segítséget sollicitáljon, kiről parancsolatot is hoztam volt portáról. Landor-Fejérvárra érkezvén, az budai vezért ott találám; Deák Menhet bassa is azon nap oda érkezék. Szemben lévén véllek, előttem álló dolgomat eléggé sollicitálám, de az Deák Menhet bassa tökéletlensége miatt tovább egy holnapnál tartának ott hazugsággal; de sem maga az Deák meg nem indula, sem hadat nem adának—hazug szónál e-

gyebet; sem magamat el nem bocsáttának addig, mig meg nem hozák az fejedelemtől, hogy Pálfi Istvánt valami nyolcz ezer haddal az fejedelem megverte, annakutánna Érsek-Újvárat megsegítette, és ott is az egész német armadát megverte, elűzte, lövészszámit mind elnyerte; és mig az fejedelem oda érkezett volna, addig Bukoj maga is elesett egy harczon. Így ezt megértvén, valami reménységes hazugsággal elbocsáttának, és valami néhány törököt is küldének utánnam hogy már segítségre. Megindulván az fejedelem után, Nagy-Szombatnál érem olyan állapotjában, hogy immár Nagy-Szombatot is meghódította: az benne való praesidium kijövével belölte az fejedelem eleibe, azokat megverték, sokat levágtak benne; azután az többit Pálfi Miklóssal úgy bocsátotta el az fejedelem Morvára, kegyelmet nyervén az fejedelemtől.

Egynéhány nap mulva érkezék oda az jagendorfi herczeg igen szép német haddal, lovassal és gyaloggal, mint valami öt ezer emberrel, és öt öreg falkonnyal, azonkívül sok tüzes szerszámmal; megegyezvén azért valami ötöd-hatod napig tanácskoznak: mit kelljen indítani, és honnan kezdjék meg az ellenséget? Annakutánna mind együtt igen szép és nagy haddal Poson felé indulának, és engem Szencztől török császár után expediála az fejedelem, mert immár megindult vala szultán Oszmán az lengyelek ellen.

Megindulván azért, török császárt és tatár kámot Molduvában Hutin mellett az Neszter vize partján érem. Oda érkezvén, az fejedelem reám bizott parancsolatja szerént sollicitáltam serio az segítséget; de interim azt eszembe vévén, hogy az két ellenség meg fog békélleni egymással, azt igen sietve megíram az fejedelemnek: hogy engem bíztatnak az segítséggel, de viszont ő magok meg akarnak békélleni, melyre nézve ahoz képest igazgassa dolgát.

Végben méne azért az békesség császár és lengyelek közt in mense octobri, kiben én interessatus voltam; és így sz. Demeter nap előtt való kedden elszállának az lengyel tábor mellől, vissza menvén az császár Czuczováig, énnékem is valami három ezer tartárt adván. Ugyanakkor elbúcsuzám császártól, az hol a búcsuzás-kor ilyen dolog történék: hogy megkaftányozván bennünket, az császár sátora előtt az fő vezér Giláner bassa, elővivé tatár kámot a sátor kapujához, engem utánna állata, maga híradni császárhoz béméne és mindjárt kijöve; kijövével ő maga az vezér, engem vőn előbb

*) Ma is divatozó székely szó: ingerlést jelent. **) Itt homályos a kézirat.

bé, tatár kámot visszamarasztá néki nagy gyalázatjára—magamnak is mind az tolmácsomnak szablya lévén oldaloman, mikor szembe löttem és beszéltem császárral—mely dolog soha azelőtt nem volt.

Másodnap Erdély felé indultam az mellém adott tatárokkal—kiknek Czikkal*) merza vala szerdárjok — azonkívül Záromszag **) Nemhet kanisai bassával; mert mivel Deák Menhet bassa—kit feljebb említék — kit portán szerdárul mellé hagytak vala, és el nem jöve segítségünkre, most mazullá tétettem vala, és tisztit—szerdárságát ennek adták vala. Erdélyen azért minden kár nélkül által vivén őket, más főembereket adván melléjek, én magam által úton felmenék az fejedelemhez, az holott Morvában Magyar Barátban hadai ott szélyel lévén kovártélyokban találtam, az német császár hadai is az Morva vizén túl lévén; találtam az fejedelmet ilyen állapotjában: hogy hát immár bizonyos commissarius urak által Nikelspurghban az békességet tractálja német császárral, mely végben is méne szinte karácsonban.

Azonközben hát az én tatárim is elérkezének, kiknek eleibe engem által küldé az fejedelem Nitra vármegyébe: ott lecsendesítsem őket és kár nélkül kovártélyokba oszszam; melyet igen nagy gondal, búsulással meg is cseleküvém Nemes-Kürt táján.

Ez idő alatt valami háromszáz magával, az fő merzákkal és agákkal béhivatá az fejedelem Csillal merzát az szerdárt, és megvendéglé és ajándékozá őket, és úgy bocsáttá el vissza szép szóval; noha elég búsulással, de minden kár és rablás nélkül menének ki Magyarországból mind hazáig.

1622.

Ezek így végben menvén, in mense januario Kassa felé alá indula az fejedelem minden hadával az Liptóságra, onnat Kassára. Ekkor temették el gubernator Bethlen Istvánnét Csáki Christinát Erdélyben Krakkón.

Ez idő alatt portán olyan hírt költötenek, hogy az fejedelem, török császár ellen békélt meg római császárral; kit hogy deleáljak, in mense aprili portára békülde engem az fejedelem. Az hova beérkezvén, minden panaszokat deleálék, és semmivé tők előttök.

*) Alább Csillal név alatt fordul elé. **) ?

Ott létemben ilyen dolog történék: hogy Kiabéba akarván menni császár, minden kincsit el akarta vinni véle. De az, hogy Kiabéba mégyen, csak színmutatás volt, mert más, ilyen szándéka, akaraja volt: Eszibe vévén török császár Hutin alatt, hogy az ő tisztviselői néki minden hadat, kiváltképpen az jancsár rendet az erszénybe rakják, s nem viszik az hadba, azt akarta praeveniálni; de látta azt, hogy ha elkezdí de nem effectuálhatja különben, hanem igen nagy gondal: úgy akart minden kincsestől általmenni, hogy oda általmenvén, új hadat fogadjanak, az melyel visszajövé, az kik okai voltanak, azokat megbüntesse, és az szolgáló rendet az előbbi rendtartásra hozza; azt effectuálván, úgy inditson római császár ellen derekas hadat.

De ezt valahonnan megértvén az szolgáló rendek, in mense majo, mikor az kincset tevéken és öszvéreken Eszkeléig Bosztanczi Huszain bassával megindította volna, az szolgáló minden rendek eleibe állván, el nem ereszték az bassát, hanem mind kincsestől vissza küldék császár szerájába ilyen szóval: „Az hatalmas császár el akar Kiabéba menni, menjen el; de a kincs ország oltalmára való és miénk, mert mi oltalmazuk az országot, mi azért semmit el nem veszünk.“ Más nap felesebben öszszegyülvén, császár kapuja eleibe mentenek fegyveres kézzel, követségeket jártatván császárhoz, az háboruságnak okának az fő vezért és az kezlár agát jelentvén lenni: kívánták kézbe, hogy megbüntessék halállal; de császár egyiket is kézbe nem adta, noha mellette voltanak. Harmadnapján az mufti, Ezzárd Effendi melléjek adván az vitézlő rendhez magát, megújittá az tumultust; ez pedig igen boszszus vala császárra, mivel az ő törvénynek ellen azon muftinak feleségét elvette vala császár. És így az mufti tanácsából keményebben fogák az dolgot és megizenék császárnak, hogy ha kézbe nem adja az feljül említett személyeket,ők más császárt tesznek; és így bérohánván az császár belső házaiba, az mely boltban volt szultán Musztafa, azt meghágták és feljül hérontották, és ott hozták ki szultán Musztafát, és az Eszkiszeraájba vitték. Ezt eszibe vévén Oszmán császár, kezekbe adá az fő vezért és az kezlár agát, kiket azon nap az vitézlő rend levága.

Azon éjjel az császár sok Bosztancsiákat, Achemoglánokat gyűjtött öszsze, hogy az Eszkiszeraájra reá menjen, és kihozza, vagy

megöltesse szultán Musztafát. De ez szándékát az maga körül való az muftinak megjelentették, az ismét az vitézlő rendnek, és azok érte mentek, és az Jancsárodában az mely Ortamecset vagyon, oda vitték szultán Musztafát, az hol nem féltették, de őrizték is. Azt megértvén az császár, maga személyében hajnal előtt Huszain bassával, kit már fővezérré tett vala, az jancsár aga házához ki-mégyen — az ki néki régen igaz híve volt — sok pénzzel, hogy valamint az jancsárságot maga mellé vonja az által.

Elküldvén azért az jancsár agát az jancsárok gyűlésihez, ez dolgon hogy tractáljon vélek: ki elkezdvén az tractát, nem vihette végbe, hanem magát is levágták. Megértvén az jancsárság, hogy kijött az császár az szerájából és az aga házában vagyon, oda rá mentek, császárt megfogták és oda az Ortamecsethez vitték, onnan az Jeddiculába; Huszain bassát pedig még ott az jancsár aga házában levágták, a ki császártól újonnan tétetett fővezérnek; szultán Musztafát pedig az szerájba vitték, és az császári méltóságba helyeztették. Ő immár császár lévén, Daud bassát, egy fő úr embert fővezérré téve, annakutánna maga barátival tanácsba indulván, másnap virradólag-tájban szultán Oszmán császár megfojtatá; másnap reggel eltemeték az szultán Achmet apja lábához.

Daud bassa azért egynéhány napig lévén fő vezér, lecsendesíti valamennyire az tumultust, de ő rajta is ezenközben ilyen dolgot esik: hogy ő az császár fiait meg akará öletni, mivel az császár házában való ifjak az kapi agát megölik, mert azzal akarta megöletni az császár fiait, és testét az rézkígyóra felakaszták.

12 junii megértvén az vitézlő rendek az Daud bassa akaratját, ha el nem szaladhatott volna, megölték volna. Az elfutván, azon nap menten Huszain bassát—ki csak azelőtt négy nappal jött vala meg Misztriből—fővezérré tevék; ki az fejedelemnek igen igaz jóakarója volt. Ő azért az zűrzavart menten lecsendesítvén, engem ott nem késlele, hanem igen szép ajándékokkal—olyakkal az minéműeket János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak — azonkívül minden jó válasszal, az fejedelemhez, Dervis agával—egy úr emberrel, engemet visszabocsátta. Az fejedelmet Fogarashoz érven, az ajándékot ott praesentáltam.

1623.

Engemet az fejedelem ismét béküldvén az portára követségben,

az fő vezérrel szemben lévén — akkor másodszor az fejedelem hadat akarván római császár ellen vinni — tractáltam; az mely hadra az vén Bosztra Ibrahim bassát adá az török hadak eleiben az szerdárnak, de úgy, hogy mindenekben az fejedelemtől hallgassanak; azonkívül az sikstria bassát, egri, kanisai és tömösvári bassát az budai hadakkal együtt rendelé; Havaselföldéből ezer jó lovas kurtánt Szpotár Mihullal bocsátá. Mely hadakkal megegyezvén az fejedelem, egyenesen Nagy-Szombatra méne; azon feljül találván valami rész német hadat, azokat opprimálta; az római császár armadája is Szakolczánál—azokat ott találta, az Morván által üzte és Hodolihoz szoritotta; azok ott sánczba vévén magokat, egynéhány hétig vitta reájok az fejedelem az sánczot, úgyannyira, hogy kényszerítette őket hogy megbékéljenek véle. Az végbemenvén, az császár generálissának—lováról leszállván, az fejedelem pedig fennülve maradván—kellett kezét fogni. Onnat az fejedelem megtérvén, valamit végzett volt az hodolini tábor mellett, de mindent semmi-ben hagyta német császár, és újlag való tracta által kelle végben vinni az békességet az fejedelemnek. Mely békességben az két hercegség Slésiában, és az ötven ezer tallér oda vesze—ide alá Ecsedet adák érte.

1624.

Engemet ennek az pacificationnak hírvél az portára az fejedelem béküldé hogy referáljam, hogy ha mások másként mondanák is, de ne adjanak hitelt néki.

Onnan megjöven, ősszel Kamuti Farkassal és Borsos Tamással Budára küldé az fejedelem, hogy az elmúlt esztendőben az mint megbántódott az török és német között való békesség az hadak miatt, azt tracta által véghez vigyük.

1625.

Elmenvén azért Budára az vezérhez, az ki nagy tisztességgel fogadván bennünket, sok össze való írások után úgy egyezénk meg: hogy az Párkány és Zödény között az hidas-gyarmati földön sátor alatt légyen. Az hova sátorokat vonatván fel ezer hatszáz huszanötben, mi is, az német részről való commissariusok is, közben egy nagy cserge sátort vonata fel az vezér; az alá gyűlvén mindenik részről való commissariusok, mi is jelen lévén köztek: az mihez illétt hozzá szollunk, de sem egyik, sem másik fél mellett

nem disputáltuk az dolgot ott in foro. Az commissariusok az török részről ezek voltak: egri bassa, budai teftér tihája, az budai Olaj bék; német részről valának: Michael Comes ab Altan, Comes Nicolaus Eszterházi, Joannes Jacobus a Steften, Nicolaus Comes a Tersacz, Sigismundus Gailer *) Cziraki.

Ezek által sok disceptatio után az tracta végbemene, az mint meg vagyon írva oda hátra; **) mi azért visszazamenvén Erdélybe, akara ismét az fejedelem valamit indítani, de az Szécsi György hertelen megölése miatt félben marada.

1626.

Esmét békülde engemet az fejedelem az portára, hogy török hadakat szerezzek melléje. Bémenvén oda, találám az kajmekámságban Gürcsi Mehemet bassát; ki által mikor immár dolgomat végben vittem volna, őtet megölik — Recsep bassát tévék helyette. Ismeret-ségem lévén azzal is, végben vívém az dolgot, és parancsolatokat vevék az budai bassára, és az több végbeli bassákra és békekre és az két oláh vajdákra, hogy derék haddal meginduljanak az fejedelem mellett. Ez idő alatt hát meghaltaz budai vezér, és szerdár s mind budai bassává Murtéza bassát — ki akkor bezrai bassa vala — adák.

Én is in fine septembris visszazajvén az válaszsál, azon ezer hatszáz 26 esztendőben megindula az fejedelem, engemet is Tokajig vivén: ott megajándékoza valami néhány ház jobbágygyal. Az fejedelem maga felméne, és Palánknál az római császár generalissával Vostannal csak közel menvén szemben egymással: az két had né-mű practicából látván azt, hogy még meg nem egyezett az fejedelem Monczfeld hadával, előll nagy mesterséggel visszazajött Szecsénhez, és ott megegyezett Monczfeldel az fejedelem. Azután az ellen felé

*) Itt is egy név olvashatlan a kéziratban. **) Mit tesz emlékirónk e hátra utalása? Vajjon azt-e, hogy tán ez Emlékirat 1630-an innen is — tehát nagyobb terjedelemben mint a hogy én jelenleg közlöm — volt folytatva, s valamely más példányban ím e békekötés is fel volt jegyezve? vagy azon gyarmathi, zsvatoroki sat. békekötéseket, melyek Borsos Tamás említettem gyűjteménye végén láthatók, s melyeket én nem sokára megismertetek, de a melyek ez Emlékirattól teljesen elkülönítve állanak? elhatározni nem tudom; mihez képest e kérdést későbbi nyomozások ha földerítik.

nyomult Barshoz, és az ellenséget csatákkal fogyatta, amott is Palánktól a mint erre visszazajött az fejedelem, az német is úgy ment vissza. Barstól pedig az csatákkal annyira elfogyatta őket, az pestis is reájok esvén, hogy békességre kellett menni az ellenségnek. Az mig Posenban concludáltatott az erdélyi békesség, addig az bánya-városokon és ott való tartományon volt az fejedelem hada, az török haddal; az törökök között suspensio armorum volt, és így Murtéza bassa Budára, az fejedelem Erdélybe jöve.

Erdélyből azért engemet Budára küldé az fejedelem Murtéza bassa budai vezér mellé; az palatinussal és magával is az német császárral sok egymáshoz való írogatások után, úgy küldé fel bennünket Murtéza bassával Esztergomra, és onnan az tracta helyére Zehinbe, úgy mint: budai mufti, egri bassa, esztergomi bég, szónoki bég, budai Azál aga, az fejedelem részéről én; és ott Komárom között Zöny között való Forró nevű szigetben az két részről sátrakat vonatván fel, az sátrak között közép helyen egy deszkaszínt csináltanak, és az tractához kezdvén, szintén septemberben lőn vége, az szerént, mint oda hátrébb *) meg vagyon írva. Visszazajvók azért Erdélybe.

Az fejedelem terminusokat celebrála az országban, maga is benne ült az törvényben — mind az magyarországi, mind az erdélyi törvényekben, az székely terminuson kívül.

Ezek után Mikó Ferencztől az erdélyi adót béküldvén, nem tudom mi okból haragot hozza az fejedelemre, és semmi válaszsál jöve ki; hanem Jusuf aga jöve ki utánna, hozván valami rosz lovakat és valami kaftányokat az fejedelemnek.

Megértvén azért az fejedelem az dolgot, engem úgy küldé az portára, hogy megcsendesítsem az dolgot. Hogy Fogarashól elindulánk az agával, Havaselföldében úgy mondá meg, hogy Szombathelyi Márton — mikor ott benn volt Mikó Ferenczel — elárulta az fejedelmet, azt mondván: hogy Erdélyben is vannak annak az ő dolgának társai, és úgy vett levelet az vezértől. Mely dolgot menten megírék az fejedelemnek: hogy minden leveleket megtalálják Szombathelyinél; kire való gondviselést az fejedelem Mikóra, és Debreczeni Tamás praefectusra bizván felkeresését az leveleknek, az

*) A feljebbi jegyzés ide is értendő.

kik lassan bánának velle—Szombathelyi is elszökött és felment palatinushoz.

Én is azért bémenvén portára, minden dolgokat szépen lecsendesítették. Szombathelyi Mártont is palatinus Eszterházi hát Lengyelország felől béküldte portára—ott lévén római császárnak is követje—bizván reája fejedelem ellen való titkos dolgokat, ki igen titkon az molduvai Barnoczki vajda által bėjöve Konstantinápolyba. Nekem is hírem lévén benne, mindjárt az vezérhez menék, mintha nem tudnám hogy bėjött, ellene agálék; de az vezér megtagadá, hogy nem látta, maga azon nap viradólag volt szemben velle. Kit mind addig keresék, hogy sok fáradsággal az fejedelemhez kihozám és az dési kamaraispánságot néki szerzem. De mindjárást újonnan elárulá az fejedelmet. Szombathelyit azért az ország gyűlésében törvény szerént megsententiázá, Déván fejét véteté az fejedelem.

Ezek így lévén, az beteges fejedelem kiment Váradra, és onnan alig jöheté haza, mindjárt meghala.

Kinek halála után az fejedelem aszszony özvegyen maradván, sok rút zürzavar indula az országban—ki egyfelé, ki másfelé vonván az dolgot. Kik között Csáki István az fejedelemaszszonyt bízatta azzal, hogy ötet tartja meg az fejedelemségben; másfelől Prépostvári Sigmondot, hogy ötet eligáltatja—az kettő között magát akarta eligáltatni: pártokat szerze magának, az fizetett katonák közül is Kovács Péter nevű kapitánt az alatta valókkal melléje voná. Kit megértvén Bethlen István—ki akkor gubernator vala—nékem parancsolá, hogy Maros-Székkal mennék reájok. Elmenvén Kővárvidéken találám őket, egynéhányat leváगतék benne, az többbit kiüzém az erdélyi határból.

De Csáki ezzel meg nem szülvén elkezdett dologtól, alattomban ugyan valami hadat csinála, kit Kassáról, kit máshunnat hozatván; és úgy jöve bé az fejedelem temetésire és akkori országgyűlésire, hogy előbbi szándékát előbb vigye. De eszébe vevé az gubernator, és az velle egyetértőkkel összeesküvének, hogy az ország oltalmára egyetértének. Melyet eszibe vevén Csáki, mindjárt elfuta szökve, az hada is az szerént; magát Almás várából hitre hívák az országgyűlésire. Oda jövé Csáki, eszibe vevé, hogy nem mehet elő dologában; az fejedelem aszszonyhoz adá magát, és az mit kivihete maga kezéhez, mind pénzt, mind egyebet kivive.

Engem azon gyűlésről az portára küldének, hogy az fejedelemségben az fejedelem aszszonyt confirmáltassam; kinek fejedelem-ségit oly jó állapotba hoztam vala, hogy jobb és erősebb állapotja volt mintsem az urának. De haza jövé az portáról, hát szörnyű zürzavar az országban. Csáki majd mindenét elvitte az maga adásából az fejedelem aszszonynak. Kit eszébe vevén az gubernator, Medgyesen országgyűlést hirdete, az hová az státusok oda gyűlének: az hol az Isten oltalmazza meg bennünket, hogy egymást le nem vágók. De végtére megcsendesedvén az dolog, az fejedelem aszszony is fejedelemségében, az gubernator is gubernatorságában megmarada. Az gyűlés eloszla.

Onnat haza oszolván, ifju Bethlen István és Zolyomi Dávid összeadák az hajdusággal magokat, azt adván okul, hogy Erdélyre akar jöni az kassai királyképe, és Erdélyben akar fejedelmet Prépostvári Sigmondot tenni. Ki ugyan úgy is volt. Az alatt Bornemisza János az kassai Vice Generalis általjövén bizonyos számu hadal a Tiszán, ifju Bethlen István Zolyomi Dáviddal együtt felvevék az fejedelem aszszonyt, némelyek Szamos-Újvárra vivék az gubernatorral az végre: hogy az gubernator ott megöljék, és az fejedelem aszszony Prépostvárinak adja az fejedelemséget. Ezt vevén eszébe az gubernator, kiszínlé magát onnan ily okkal: hogy haddal megyen az vejére és fiára és lecsendesitti őket; és így mind együtt az fejedelem aszszonnyal Kolosvárra jünek, és az alatt az egész ország hadát oda hívák Kolosvárhoz. És így az országbeli urak és minden rendek oda gyűlvén, sok számtalan altercatio után az fejedelem aszszony letevén az fejedelemséget és az gubernator, az öreg Bethlen Istvánt választák *) fejedelemnek.

Azonközben az sok rút zürzavart hogy lecsendesithesse és az országot a veszedelemtől megoltalmazhassa, volt tractája az gubernatornak, **) hogy ha az fejedelem aszszony letenné az fejedelemséget, jöne bé az erdélyi fejedelemségre. Az tractában voltak fők: ifju Bethlen István és Zolyomi Dávid. Azonközben vevén eszibe azt az gubernator, hogy ha az fejedelem aszszony letészi az fejedelemséget, nem mást hanem ötet választják fejedelemmé: megírta Rákóczi Györgynek, hogy ha ki nem jött Patakból, ki ne jöjön; az fiának

*) Septemb. 21. 1630. **) Rákóczi Györggyel.

Bethlen Istvánnak és az vejének Zolyomi Dávidnak is megírván, hogy ki ne indítsák házából Rákóczit; de ha valamiképpen addig, míg az levél oda érkezik, megindították, átaljött a Tiszán, vigyék bé Váradba, mert az ország ötöt*) választja fejedelemnek. Ezekkel az levelekkel oda érkeztén tempestive az grófhoz és Zolyomihoz, nem engedték ők, Rákóczi Györgynek megadni az levelet, kit öreg Bethlen István irt volt néki; hanem az két ifju egymás értelméből, ugyan Zolyomi általmenvén Patakra — az mint értettem, az ipjára az gubernatorra való bosszúságban — nem mondotta meg Rákóczi Györgynek az dolgot: hogy letötte az fejedelem**) az fejedelemséget és Bethlen Istvánt választották fejedelemnek. Így nem lévén hova lenni Rákóczi Györgynek, bémene Váradra és onnat tractálá az dolgot, de tracta által végbe nem mehet. Végre haddal indula Erdély felé, Kolosvárt lévén az alatt az ország hada; és az új fejedelem, Katharina fejedelem aszszony pedig minden marhástól Fogarasba méne.

Megindulván Rákóczi György az hajdusággal és Biharvármegyének egy részével Váradról, egy Topa nevű faluban lőnek szemben egymással Bethlen István fejedelemmel, és ott úgy concludálnak: hogy hat hétre generalis gyűlést promulgáljon az fejedelem Segesvárra, és az fejedelem letégye az fejedelemséget, és azután az két fél közül az melyiket választja az ország, az légyen. Eljövén azért az az idő, választák Rákóczi Györgyöt; és onnan tíz uras embert választának utána, kik béhívják az fejedelemségre — kik közül én is egyik voltam. Oda érkeztén azért Váradra, nagy örömmel, sok öröm-ágyulovésekkel fogada Rákóczi György bennünket. Ott egynéhány napig mulatván, béindulánk Fejérvárra, szinte csak karácson előtt való másod napon 1630. Addig az öreg Bethlen István az országbeli statusokat mind bégyűjtván Fejérvárra, igen szép pompával szent Imréig jöven Rákóczi György eleibe, minden rendekkel fogadá bé; másod napon, ugymint karácson estin megesketék az fejedelemségre. Ott lévén egynéhány napig az ország, azután haza bocsáttá az fejedelem ily parancsolattal, hogy bizonyos számú haddal menten induljunk Várad felé, mivel az palatinust érte hogy haddal jöjön alá. Az hagyott napra azért

*) Bethlent. **) aszszony.

megindulánk és Kolosvárra menénk; onnan Szilágy felé indulánk, de Somlyót alig haladhatván meg, engem Váradra hivata az fejedelem és onnat a budai vezérhez küldé, és ott sok versenygésem után jó válaszzsal jövék meg. Az én oda létem alatt bizonyos követek által az palatinussal az békességet tractálta, de interim az hadak mind két részről fenn voltak. Az fejedelem hadai az palatinus hadát Rakamaznál megverték és Kállónak az városát is megégették. Én is elérkezém Váradra az fejedelemhez valami bizonyos számú török és tatár haddal. Azonközben a békesség meglön. Engemet az fejedelem több főemberekkel együtt az császár részire való hajdusághoz*) hogy őket lecsendesítsük, de ez úttal végben nem mehetvén, vissza kellett mennünk, és másodszor osztán Nánásra menénk; túl is palatinus részéről Nyári István, Keczel András oda jövének, és így egyeztetők meg őket az hajdukkal igen sok bajjal. Viszsa menvén Váradra, onnat béménénk Erdélybe.

Azonközben Katharina fejedelem aszszony megúnta Fogarasban lakását és ki akarván menni Munkácsba: elsőbben az fejedelemmel végeze, és Munkácsnak felét az fejedelem fiának Rákóczi Sigmondnak köté, olyan conditioval, hogy ha meg nem állaná végzését, Fogaras is az fejedelemnek vesszen.

Annakutánna kimenvén Munkácsra Katharina, onnan Leleczre ment, hogy az fejedelemmel való kötésről fateáljon ott az Konventben. De Csáki István nem engedte, sőt per fraudem magának akarta Munkácsot kezéhez venni. Kit megértvén Balling János, kirekesztette mind magát s mind szolgálait Munkácsból az fejedelem aszszonynak, azért: hogy odamenvén először az fejedelem aszszony megeskötötte vala mind az kapitányt, mind az vitézlő rendet az fejedelem aszszonynak; és így minden ruhái, arany ezüst marhái benn maradván Munkácsban, maga Tokajba ment.

Finis.

*) küldé.

I.

1639. 24. aug. Instructio pro Stephano Réti, data per Michaellem Toldalagi et Stephanum Körösi de Várad.

Isten szemben juttatván ő kegyelmét az gallus oratorral, ezeket mondja ő ngának, hogy így proponálja az kajmekám előtt az közönséges dolgokat:

1. Tudván azt az én kegyelmes uram az erdélyi fejedelem, hogy az galliai királynál ő felséginél nyilván van: hogy miolta Erdélyországa akkorbéli fejedelmekkel együtt hatalmas török császár hűsége alá hajlott, és oltalmat tölle várván, azért adót is adott hatalmas császárnak, mindazoltától fogva Austriától sokképpen háborgattatott, és néha hatalmas császár hűsége aloll el is vont az ifju fejedelmeket, és néha igen nagy pusztulást, romlást veszedelmet is szenvedett Erdély, kiváltképpen Rudolphus császár idejében; mely romlás, pusztulás miatt sok esztendeig hatalmas császárnak adót is Erdélyországa nem adhatott —

2. Gondolván azért az én kegyelmes uram azt: hogy Erdélyországa és az mostani fejedelem is Rákóczi György uram ő nga megemlékezvén mind ezekről, Austria ellen az közönséges jóban egyetértvén ő kegyelmével az francia királlyal, az én kegyelmes urammal fegyvert is fogna —

3. Kiről bizonyos emberei által megtalálván ő ngát az erdélyi fejedelmet az én kegyelmes uram az francia király, ő nga az erdélyi fejedelem ilyen választ tött ő ngának, tudniillik azon három conditiokat, melyek in scriptis ő kegyelménél Réti uramnál lésznek, és azokat adja eleibe az oratornak ő ngának.

4. Ha pedig az portának való ígélet felöll szoll az orator ő nga, arról ő kegyelme—azt mondja—Réti uram az oratornak:

1. Hogy most elsőbben csak azt mondja ő nga az vezérnek ő ngának, eleiben adván az három conditiokat, az mint lehet rövid szóval az itt való szokás szerént: hogy ezekben kegyelmeddel az én kegyelmes uramhoz az galliai királyhoz s mind azokhoz, az kik ő ngával egy ligában vannak vagy lésznek, ezekben az három

dolgokban mutassa jó akaratját és vigye végbe kívánságát ő ngának; ő nga is az én kegyelmes uram confederatussival igéri hatalmas császárnak, császári méltóságához illendő becsülettel lészen, az mellett külön ngodnak is. Ha lehet az summának számát ne mondja meg.

2. Ha pedig az vezér ugyan extorqueálná, hogy mentest mondja meg, és semmiképpen egyéb nem lehetne benne, hanem meg kellene mondani: in tali casu, hatalmas császár számára mondja meg ő nga, hogy az confederatusokkal együtt, hatalmas császárnak ad az király taleros nr. 20,000-et és az vezérnek 6000. Ha azt kérdi az orator, hogy az a pénz honnan lészen meg és mikor? arra ő kegyelme Réti uram azt mondja ő ngának az oratornak:

3. Az követtel, mivel még szemben nem voltál hatalmas császárral magok ngoddal*), azt tudja ngod, szemben nem lehetének; mert az sok oly titkon való szemben lételnek okát az vezér megkérdezné, és ha megmondanák, úgy kárt tennének az közönséges dolognak; ha pedig eltitkolnák, úgy suspiciot hoznának mind az fejedelemre és magokra, mely suspicio miatt annakutánna minden dologban közönségesen meggátolódnánk és dolgunkat végbe nem vihetnők. Ő nga azt bizvást megígérje. Mert noha az mostan itt kezén nincsen az pénz az követnek, de ő nga az mi kegyelmes urunk az erdélyi fejedelem, az egész summát az ország adójával együtt — kit szent Demeter napjára béküld — megküldi, és ugyan akkor bátor maga adja bé az mi oratorunkal együtt az vezérnek és hatalmas császárnak; de az vezér előtt hogy inkább fogyatkozás ne légyen az dologban, szent Márton napja légyen az nevezett nap. Az erdélyi adót, sem azt, hogy urunk ő nga küldi, még csak emlékezetbe is nem kell hozni, hanem csak az confederatusok légyenek nevezetben, kik között az mi kegyelmes urunk is lészen országával együtt. Ezekre ő nga bizonyosan reá felelhet, mert különben nem lésznek, ha az conditiokat is és arról való Athnámét szerez az vezér és most az mi kezünkbe adja ő nga, mert a nélkül meg nem indul az fejedelem.

4. Talám nem árt tanácsot is kérdeni, hogy ha az szilikár bassának vagy mustinak ígérjünk é valamit vagy ne? mivel ő is érti az szilikár bassának császárral való állapotját, s mind pedig az

*) Itt a kézirat érthetlen.

mufti effendinek; de hogy most mindjárt azoknak és az mi hírünk nélkül ígérne, azt nem kell megengedni néki.

5. Talám azt is nem árt megmondani, mivelhogy nem csak tolmács Zülfikár aga, hanem mintegy tanácsosa is az vezérnek: ahhoz képest ha mi ő ngával eltitkoljuk is a dolgot tőlle, az vezér megjelenti néki, és így ha néki is valamit nem ígérünk, eszít igyekezik veszteni a dolognak.

6. Azt mindennekfelett eleibe kell ő ngának adni, hogy oly privata audentiája legyen ő ngának, hogy az vezérnél senki ott benn ne maradjon; mert bizony kimégyen az pénzért az titok, és ő ngán is magán s az fiain kívül más is senki ne értse az dolgot—ily titokban kell lenni. Ott is magán kívül többet magával az vezér előtt ne legyen, ezért is hogy az vezér is inkább csak maga legyen, mikor vele tractál ő nga.

7. Ha pedig az igiretkor difficultálná az orator az ura nevét forgatni: bátor csak forogjon az fejedelem neve, hogy az confederatusokkal ő felsége az galliai király találta meg az fejedelmet, s az ígételben forogjan csak az unitus confederatusok nevek; mert az úgy is vagyon—Beszterczén volt az fejedelemmel ő ngánál, levele pedig az királynak most is nála vagyon az fejedelemnél, kit mi is in specie láttunk.

Actum Constantinopoli. Anno, die supra notato. Iidem qui supra.

P. S. Az conditiokat*), hogy inkább az egyéb dolgokat impetrálhassa ő nga, az második articulust bátor azzal töltsse, az hol az vagyon írva: ut ex filiis principis etc. oda azután azt tegye: etiam si ex filiis, hogy úgy legyen írva: ut etiam si ex filiis principis etc. De semmiben azonkívül se többletse, se minuálja az conditiokat ő nga.

Az ígélet felől is császárt ki nem kell hagyni, mivel példa vagyon előttünk nem régi; hanem ugyan az 20 ezer tallért meg kell ígérni néki, az kajmekámnak tíz ezeret.

Ezekután azt is kívánni kell, hogy ő felsége az végekből tíz ezer törököt, és három ezer tatárt Krimből, azonkívül—mint szegény fejedelem ideiben—Molduvából két ezer lovast, hatalmas vezért adjanak. Ezek: mind török, tatár, oláh hadak meg voltak szegény fejedelem Bethlen Gábor ideiben.

*) E föltételek nincsenek meg a fenforgó Toldalagi név alatti kéziratban.

Az sziliktárnak és muftinak azután—mikor ő nagysága azokkal szembe léssen—akkor kell ígérni, kiről ő nagyságát mi informáljuk mennyi legyen, Zülfikárnak mi magunk ígérők.

II.

Az erdélyi adó Báthori István lengyel király erdélyi vajdaságában és annakutánna míg az háboruság lőtt, mennyi volt, annak Registruma.

Az fényes portának tárházában az minémü Registrumok vannak az erdélyi vajdák adózási felől, arról való Registrum.

Báthori István vajda—Erdélyországának az minémü adózása volt—kilencz száz hetven kilencz esztendőből fogva, erdélyi fő ember Kőbői István kezéből szolgáltatott bé: magyarai tíz ezer arany, Csamaziel havának tizenharmadik napján.

Ugyanazon Báthori István vajdától az ország adója szolgáltatott bé, anno Mahumedis kilencz száz nyolczvan esztendőben, Bájer János által: magyarai tíz ezer arany, Csamaziel havának hetedik napján.

Ugyan Báthori István erdélyi vajdától az erdélyi adó szolgáltatott bé kilencz száz nyolczvan egyben Baltude Demeter által: magyarai tíz ezer arany, Csamaziel havának 23 napján.

Ugyan Báthori István erdélyi vajda az ország adóját szolgáltatatta bé anno 982 esztendőben Bácsi Bálint által: magyarai tíz ezer arany, Lábán havának tizennyolczadik napján.

Az feljül megíratott és megnevezett Erdély országának adója az hatalmas szultán Szulimán Khán Gazi idejétől fogva 980 esztendeig, minden esztendőben az erdélyi adó—ajándékon kívül—tíz ezer arany, az erdélyi vajdák fő emberi kezekből az mi fényes tárházunkba bészolgáltatott. 982 után az ezer esztendő éppen bételvén, minden esztendőben tizenöt ezer arany fényes tárházunkba bészolgáltatott. Az mint az mi fényes tárházunkban való Registrumokban rendszerént béíratott—18 esztendeiglen az erdélyi vajdák az kik voltak—minden esztendőnként tizenöt ezer aranyat az erdélyi

adóban szolgáltatnak bé fényes tárházunkba, minden versengés és veszekedés nélkül, ez feláll soha nem is vetekedtenek.

TOLDALAGI MIHÁLY LEVELEI BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMHEZ.

I.

Életemig való alázatos hűségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek mint kegyelmes uramnak. Isten sok jókkal áldja meg kegyelmes uram felségedet.

Az havaselföldi vajdának ő nagyságának mivel itt találtam Balás Déák uram levelével valami kalarásit*) elől: ez alkalmatossággal eddig való állapotunkról akarom kegyelmes uram felségedet alázatos írásom által tudósitanom. Istennek hála kegyelmes uram — egy sólyom halálán kiül — békével, minden kár nélkül de bizony elég sanyaru úton jöttünk; mert azt hiszem, hogy most Erdélyben sem lehet hidegb, szelesb, fergetegesb idő, mint itt jár immár negyed vagy ötöd napja, miolta igen felettén hidegen fútt az északi szél. Magamnak is az bal vállamra az forgóba oly felette nagy fájdalom jöve immár egy héttől fogva, hogy igen nehezen találom helyemet vele. Az mi az otthon való állapotokat nézi: tudom kegyelmes uram, Balás Déák uram felségedet mindenekről tudósítá. Nekem is itt Zarajba vagyon egy barátom, ki az itt való vicze bégségben az jancsárok agája; bizonyosan beszéle olyan hírt: hogy az fő vezért az vitézljő rend mintha akarátja ellen hozta, a passát őrizet alatt együtt vele;*) monda, hogy maga mentségére sok levelet hoz,

*) postáit. **) Itt a kéziratban egy szó olvashatlan.

kiket innen portáról frogattak neki. Az jövő újságon mondja hogy leérkezik portára az fő vezér; de félek, hogy az mint az vitézljő rendet megcsendesítették vala az tumultuálástól, esmét felzavarodnak; mert az jöveteleknek bizonyos jele ez, hogy az hadi emberek igen jönnek vissza, kik miatt itt is alig szállhatunk bé a hánba.

Nekünk is kegyelmes uram abban az fő vezér lejövetelében ilyen fogatkozásunkat látom, hogy annak sem hoztunk semmit, s nincsen is mit adnom neki. Noha jóllehet azt mondhatom, hogy ha a jövetelet nem tudtuk s abban lőtt az vétek; a kit kételen neki el kell hinni, kiváltképpen ha ugyan semmit nem adunk neki. De mihelyt ő megjö, mindjárt ő reája marad vagy rajta leszen minden dolog, az én vizen való egy expeditiom is, kiben noha semmi nehéz dolog nincsen: de kegyelmes uram vigillans az ördög, s az mi német megbékélt ellenségünk is — ki az hol alkalmatosságot talál, él vele — és itt is teljességesen övéjé teszi az vezért. Azért nem ártana, ha volna neki mit adnunk. Én mindenekből kegyelmes uram felségedtől várok; tudom azt is, hogy az kajmekam is azon igyekezik, hogy mig amaz bérjő, engem is s az német követet is ha lehet bé praesentáljon császárnak azért, hogy ezek az dolgok ő általa és ideibe úgy mint ő gondviselése által lett dolgok mennének az ő dicséretire végben császár előtt. Bémenvén, az mit az idő hoz és alkalmatosság ad, accomodálni akarom magamat; felségedet ismét mindenekről tudósítom. Az német követ itt az útban; úgy értem, hogy az elmúlt vasárnap érkezett Drinápolyba, holott igen nagy pompával excipiálták. Én is hétfőn akarok bémenni portára. Most küldök másodszor bé: hogy mikor jönnek ki előmbé Balás uramék és Csasz passza? Isten sokáig jó szerencsésen tartsa meg kegyelmes uram felségedet. Datum Zavaj 17 die 9-bris hora tertia matulina 1628.

S. C. V. Servorum perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

II.

Életemig való alázatos hűségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek, mint kegyelmes uramnak, fejedelmeknek. A szent Úr Isten áldja meg kegyelmes uram felségedet minden lelki és testi jókkal.

Alázatos írásom által tudósítom kegyelmes uram felségedet az itt eddig való állapotok felől és hírekről. Zarajról a mint írtam volt kegyelmes uram felségednek, hogy ad 20 diem praesentis mensis akarok béérkezni ide portára, az szerént bé is érkeztem volt. Az idő úgy hozta vala, hogy az mint énnékem 19 napjára ez holnapnak meg kellett volna szállanom Kucsuk-Czekmeczen — az hova immár Balás Deák uramot ki is hivatam volt — eljöttem: hát még azelőtt való nap beszállottak az római császár ő felsége követi; kit megértvén, noha nekem is lehetett volna szállásom, de nem szállék meg, hanem által jövőék rajta, és egy görög faluban megszállván, onnan bébocsátam Balás uramot és Juszuf aga uramot (mert ő kegyelme is kijött vala előmbe) azért, hogy másnap kijönének együtt a Csasz passával előmbe. Hogy megértette azt az vezér, hogy meg nem szállottam — amaz ott lévén Kucsuk-Czekmeczen — igen akarta. Másnap kegyelmes uram Züllicár aga, Juszuf aga, és a muszka követ tolmácsa Thoma — kivel azelőtt is ismeretségem volt — együtt jövőnek ki előmbe Balás urammal; és meszsze Csasz passán tul én felőlem, az Csasz passa a szokott helyen vára meg a hatalmas császár csauzával, magának öt emberével és két jazakezival. Ott szemben lévén, vele nyájason beszélgettünk mind a szállásomig, mivel azelőtt is szegény Boztanczi Huszain passa tihája lévén ő, volt ismeretségem vele. Ugyanazon nap az vezér az szállásomon meglátogattata, és noha maga is tudta, hogy nincsen mód benne, de mégis megkináltata vele, hogy ha akarom, másodnap kedden mindjárt szemben juttat császárával; kit nagy neven vevén ő nagyságától, megköszönék és megjelentém, hogy nincs módom benne, hanem magával akarok elsőben szemben lenni, és arról akarok ő nagyságával végezni. 21 die veszteg voltam az szállásomon, s a keresztény követeket látogattam, ők is en-

gemet — az többit praeveniálá az német császár agense és az Iván csauz. 22 die magával az kajmekámmal voltam szembe.

Nagy becsülettel, szeretettel látott — ötöd magammal magyarokkal kaftányozott meg, szolgálaim számára 30 tallért adata. Akkor salutálván az felséged nevével, levelét is felségednek megadtam neki, és egyéb derék dolgokról való beszélgetést azutánra halasztottunk; csak azt végeztük el, hogy a jövődő vasárnap hatalmas császárral szembe legyek. Ugyan akkor kegyelmes uram az kajmekámtól Hafiz Ahmedt passához mentem, azt is salutálván: levelét, ajándékit felségednek megadtam neki — az is nagy szeretettel, becsülettel látott. 23 die Halil passát és Czigal oghlj Mehmedt passát visitáltam, és ajándékot megadtam neki. Halil passánál ott találá engem az budai mufti effendi is. Az is sok jót szolla felséged felől, maga is Halil passa. Annakutánna által menék Terzánba, az kapitány passához — az is bizony nagy emberséggel vevé az ajándékot is, és magamot is szeretettel láta, beszélgete is velem úgy mint felségednek igen praecipuus jó akarója. Az többivel akkor nem voltam szembe, mert nem is voltak hon az városon. Annakutánna kegyelmes uram szombaton 25 die jöve bé az német követ Kucsuk-Czekmeczéről nagy pompával, de feltekert zászlóval és nem szolló dobbal: mind Csasz passa kapucsilar tihája, és az itthon való szpahia aga kiment vala eleibe; én is Kemény János uramat kibocsátottam volt valami 12 lóval, kinek megállva, süveg-levéve fogta kezét, és köszönte az becsületet nekem is — Kemény János uram is mind szállásáig kísérte. 26 die úgy mint tegnap vasárnap voltam én is szembe hatalmas császárral; utánam 23 csauzt küldött az vezér, és azok vittek és kísérték bé az divánba. Az németek szállása előtt vissza is mind szállásomig császár nagy ezüstös fejű kengyelfutói három s három kapucsi jött az sárban előttem. Az divánban kegyelmes uram ezek voltak a vezérek: maga az kajmekam, Recsep passa, Hafiz Ahmedt passa, Halil passa, Czigal oghlj Mehmedt passa, Huszain passa, kapitány Hazon passa, testerdar Musztafa passa, Nizanczi Juszuf passa. Ott is bizony igen nagy becsületet adván felségednek — engem is jó akarattal, szeretettel láttak, hol egyről, hol másról beszélgettek. Több szava között monda az vezér az németek bėjövetelét is; mintegy despectussal szóla felőlök, kiről coram plura. Magam ott maradván velek az asztalnál,

addig a két kapitia az pénzt számlálták bé, kinek — Istennek hála — nem lön héja. Azután az kaftányok felől sok szónk lévén az vezérrel: tíz kaftányt adata, úgy, hogy szabad legyek vele ha mind magam embereire adom is, és ő—valamennyi emberemen kaftány lészen—mind béviszen azokkal együtt császár eleibe. De kegyelmes uram, mivel Juszuf aga uram is felséged szolgálja, és az velem jött csauznak is szokás hogy kaftány jusson, magam engedém — hogy ebből is felséged méltósága meg legyen — három kaftányt nékik. És így kegyelmes uram, felséged szolgáljaival heted-maggammal voltam szembe császárral; az aszszonyunk ő felsége szolgálja is nyertesebben járt a többinél, kik itt voltak ebben az dologban ennekelőtte. A szekereket kegyelmes uram most terheli; szeredán vagy csütörtökön azokat is megindítom, de szőnyeget egyarányuakat igen nehéz találnunk fejéreket. Az keneső is kegyelmes uram, még mind rajtunk vagy; mert az tavasszal, mikor én itt ben voltam, akkor is hoztak vala onnan Erdélyből; most is akkori itt létem után kétszer hoztak. Igyekeztem végére menni azoknak neveknek. Bizony jó volna mindezeket, s mindezeket a kik tudják, azokat osztán megbüntetni. Azért ugyan el kél ha mi fogyatkossággal is. Az ló bizony igen szűk. Hogy eladó jó lovat találjunk felségednek, egyéb reménységem nincsen, mert Czambaznál épet s jót nem találni; hanem egy jó akaró uram találkozék most véletlenül, ki ezelőtt igen jó barátom volt, most is jó akaró uram — mert császár fő lovász mestere — az által ha szerét tehetjük. Jó akaratját most is ajánlja. Nem én, hanem ő talált meg jó szóval az régi barátságról elsőben — azhoz biznám az ló felől. Valamire Isten segít kegyelmes uram, felséged igaz hive, szolgálja vagyok. Istennek szent neve dicsértessék, még eddig itt az felséged dolgának jó meneteli volt; kit engedjen az szent Isten ezután is úgy lenni. Az mi kegyelmes uram az oda által való dolgot nézi: az fő vezért egy Enghüry mező városon mondják hogy vagy, ide nem igen meszsze, mintegy Landor-fejérvárnai vagy Budáni föld — addig jött volt. De innen háromszor is [ment Hattiserif — igen erős császár tanácsában végeztetett parancsolat—reája, hogy bé ne jöj, hanem ott teleljen, ha életét szereti, úgy, hogy tavasszal idein érkezhessék az persára—jöllehet ugyan maga is minden lövészszámmal, tevéit, lovait Dyárbekirbe hagyta volt. Immár ha az vitézlő-

rend bé nem hozza erővel, bé nem hiszem hogy jöj. A passát úgy hiszem hogy valami öt század magával béküldik. Vagyon olyan közbeszédü hír is, hogy kazul passától követ jöne, de nem bizonyos. Itt kegyelmes uram az felséged méltóságáért az becsület, jó akarat nagy hozzám; de bizony az költség is tölem ahoz képest megyen el, mert az állapot azt kívánja. Mindenekben Balás Deák urammal és Dónát urammal együtt egy értelemben vagyunk—ő kegyelmek is fogyatkosság nélkül szolgálják. Az szent Isten éltesse és tartsa meg kegyelmes uram felségedet. Datum Constantinopoli 27 die novembris, anno Domini 1628. hora quasi quinta pomeridiana.

Seren. Celsitudinis Vestrae

perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

P. S. Akarom kegyelmes uram, hogy felséged azt is értse: minémü levelek jöttek Budáról ide az vezérhez az Zulficár állapotja felől. Mivel itt nem voltam, nem tudom, nem is láttam: ők azt mondják, hogy az vezér azt írta volna, hogy felséged írta neki és felséged találta meg ötöt, hogy megölesse Zulficárt és Juszuf agát itt az portán. Az ellen az mit tudtam, én szólottam, hogy az budai passa írta azt felségednek, hogy innét az portáról ő ment végére, hogy ők és mások is kiket felséged írt, elárulák itt portán felségedet. Azt—mivel ugyan úgy is vagy — elhittem velek. De felette nagy búsulásban vagy kiváltképpen Zulficár aga; mivel minden jószágát — ki ott az tömösvári Béghler-Bégségben volt — el is adta a budai vezér; melyen felette búsult. Én azért arra vittem az dolgot, hogy ne búsítsa panaszszával az vezért; lám írjon Ibrahim effendi Budára, s azt hiszem, hogy megereszti jószágát. Én azért sem egyfelé sem másfelé való írásban szólásban nem elegytem magamat; de bizony ha panaszzal vala, sokat tehetek vala panaszszal az budai vezérre. Kik itt vagynak, csak várják az alkalmatosságot, mivel ott fen nem mernek lakni amattól. Úgy

is látom én — mivel olyak is vannak itt, kik aspirálnak az budai passaságra — hogy ha sok panasz találkozik: Zulficár talám hamarabb árt oda, hogysem mint onnan neki; mert immár az onnan való írásnak hasznából olyan látszik. Mint viselje immár az dolgot, felséged bölcs ítéleti. — A muszka követel még magával szembe nem voltam, de nekik, úgy értem Thomától — az ki egyik az követségben — hogy plena auctoritással vagynak omnia concludendi felségeddel. Balás uram is azt mondja, hogy ő kegyelme is megírta volt felségednek. In tali casu, ha az alkalmatosságot elmulatta ember, nem hasznos; azt pedig titokban is kellenék viselni. Az hosszu idő pedig minden dolgot inkább ki szokott nyilatkoztatni. — Én azért az felséged kegyelmes parancsolatjánál semmibe előbb nem megyek. Úgy veszem eszembe, hogy Thoma kész kimenni felségedhez is; de ha ő kimegyen, az dolog is idő előtt inkább kinyilik.

Az francziai követ, secretariussával és annak nagy barbatus tolmácsával — ki felségednél is volt — salutáltata expresse; igen commendálja az urokat, királyokat; és azt mondja: „hogy noha az király és felséged között voltak valami eszvesztő emberek, de az ő urok, királyok felségedhez ugyan az előbbi jó szível, akarattal vagyon.“ Felséged felől én is azt mondtam. Mikor az követet salutáltattam Kemény János urammal, maga az követ iterálta azon dolgot. Meglátom mit hoz ki belőle. Talám előbbi cselekedetekért valami kicsin panaszt is csinállok, és ismét jó helybe hozom a dolgot. Ha mi dolgot aperiálnak, felségednek kegyelmes uram mennél hamarabb megírom. Én semmit nekik addig jó akarattal nem szólok, mivel nem is tudok. — Hogy még is a muszkákra térjek kegyelmes uram: nem magoktól, hanem másoktól olyant értek igen titkon, hogy mind nekik és az portának is olyan akarójok volna, hogy: **Hdaadis Az Ignelgi Fgedett Klodisderd Plegek.** Ezt az vezér és kapitány passa szavából is értem. Hatalmas császár igen beteg volt, csak most gyógyult meg: haloványodott, veszett szintelen állapotja is megmutatja ő nagyságának. — Az szent Isten éltesse segélje minden jóra kegyelmes uram felségedet. 28 9bris 1628 hora quarta matutina.

S. C. V. servorum perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

P. S. Az fővezér jöveteli felől kegyelmes uram az mint írtam volt felségednek, hogy egy Enghüry városra volt, és eleibe innen három erős parancsolatok mentenek, hogy le ne jöjjen: most esmét olyan hirt hozának, hogy onnan is eljött csak közel ide. Az vulgus azt szólja, hogy ezek az itthon való vezérek félnek tőle, s azért nem bocsátanak le; de bizonyos oka hihetőbb: hogy az mint az persák ellen való hadat continuálni akarják, és ha innen hazul indul meg az vezér, több pénz megyen el, és minden fizetett rend tavaszt is veszen. Ezeket kerülnék inkább. Az mint mondják pedig, hogy az vitézlő rend hozza: az is ugyan úgy vagyon, de az vezérnek is fog kedve lenni hozzá hogy lejöjjen, noha mondja hogy *) — — nem kell; mert egy onnan hadról jött török is mondá nekem, hogy olyant mondott az vezér, hogy bátor kimegyen vagy honn legyen ismét mindjárt, csak egy hétig mutathassa fővezérségében is itthon meg magát. Az porta most is mind azon vagyon, hogy bé ne jöjjen. De én kettőt gondolok igazabbnak lenni: hogy vagy bé jö, vagy bójöveteli előtt — ha ugyan kedvek ellen lenne ezeknek — megölik az útban, vagy maztüllá teszik, noha magát igen dicsirik, Nazuf passához bátron hasonlítják. — Én bójövetelit bizony nem kívánom, mert nincs mit adnom neki. — Halil passát úgy elégittem meg kegyelmes uram, hogy egyik vezérnek (ki nélkül gondolom hogy inkább ellehetnék) való pénzből száz (100) tallért tartottam meg, azon vettem egy mosdót korsóstól — nem is drága volt rajta; azon kívül az felséged pénzből adtam 200 tallért neki. Azért nem lehetett egyéb benne, felségednek derogált volna — most harmadik vezér, és felségednek régi jó akarója is. De ha az vezér megjő, bizony nem tudom mit miveljek felőle. Az mely Molduvából jött magyar felől írtam volt kegyelmes uram felségednek, eléggé expiscálom ki legyen; még bizonyosan nem tudom, de nem hiszem hogy erdélyi legyen és felségednek is ártalmára. Mert az kis Alexander vajda czefflekben hált egy éjjel, maga is szemben volt vele az vajdafi — magyar volt az ember az bizonyos, de hogy az a kis vajda felséged ellen való dologban elegyitené magát, nem remélem. Most Marteliusnak igen silentiumban vagyon dolga, 165 ló tereh **) pénzt vettek rajta, immár hallgat utánna. Ha mit érthetek ke-

*) Itt egy szónak értelme ki nem vehető. **) ?

gyelmes uram, levelemben mindenekről tudósítom felségedet. Szívem szerént igyekezem ki is menni innen, mert szinte az szomszédunkból hordja az mirigy az törököket — miolta itt vagyok négyet egy háztól. Mikor kegyelmes uram, ez levelemet is imez első foliumig megírtam vala: érkezék egy barátom hozzám, maga még meg nem viradt vala; és bizonyosan mondá, hogy ugyan bé jó az vezér, talám szinte hetfőn. Itt ha bėjőhet, aztán nem tudom melyik superálhatja másikat; de lenni kell köztök valaminek, mivel teljességesen ezek akaratja ellen jó bé. Valamint leszen az dolog, igyekezem mennél hamarább felségedet tudósítani. — Az német követ tegnaplőn szemben az vezérrel, 12 magával kaftányozták meg, engem az vezér ötöd magammal magyarokkal.

Szinte most ezen órában, mikor az felségednek írott levelemet lepecsételtem, és az posta kezében is adtam vala, olykor izene egy barátom — bízott uram — hogy az molduvai vajda küldött egy magyar fő embert le igen titkon de sietten is, ki most itt csak nem meszsze egy czeflekbe vagyon titkon. Előbb bėjött az Barnocz embere, hogy hírt adjon felőle az vezérnek, hogy titkon lehozassa, és szemben legyen vele. Ki és micsoda ember legyen? nem tudom, ha erdélyi: felséged árulója, ha felséged nem küldte. Vagy talám Szombathelyit küldték tul Lengyelország felől bé. Im azért mintha semmit nem tudnék az dologban, egynéhány lovast oda küldök: hogy mintha ezek véletlenül találkoznának oda menni, meglássák ki legyen, hogy azután tudjak gondot viselni reája. Ha mit értek felőle, mindjárt megírom felségednek. Valaki lehet, de én tölem titkolják igen jövetelét. Nekem is igen titkon adák értésemre.

P. S. Kegyelmes uram! Az vezér urunk Barcsai uramnak az ország és Nagyságod mellett az mint okosan való magaviselésit látta: igen kedvelte minden vele való beszédit; megparancsolta azért én nekem: Nagyságodnak megjelentsem, másszor mikor ilyen nagy dolgából követet bocsátani akar Nagyságod, ő kegyelmét küldjön más helyett.

III.

Életemig való alázatos hűségemet, jámbor szolgálatomat ajánlom felségednek mint kegyelmes uramnak, fejedelmeknek. A szent Űr Isten minden lelki és testi jókkal áldja meg kegyelmes uram felségedet.

Írtam volt kegyelmes uram felségednek az előbbi levelemben, hogy az brassai szekereket is csütörtökön vagy szeredán elbocsátom. De az ittvaló állapotnak vonódása- és szokásához képest akkor el nem bocsáthatám. Im most lőn alkalmatosságom, hogy elindithassam őket. Küldtem kegyelmes uram felségednek rajta nyolcz öreg veres divánszőnyeget, és hat fejr szőnyeget; fejrnek azoknál semmiképpen hasonlóbaknak, öregségben egyarányuaknak többnek szerét nem tehattük. Igen nagyot — ki tizenegy singes — egyet vagy kettőt találtunk volna; de azhoz nyulni nem mertünk. Találtunk kegyelmes uram más öreg szőnyeget — nagyot, tizenegy-egy singest — kinek hárma selymes persiai szőnyegek, külömb-külömbféle czífrások, az negyedik selyem, és arany- ezüst fonalas; azon kívül három apróbb vagyon: azoknak kettei selyemmel elegy de arany fonalas, — az harmadik tiszta selyem. Ezek kegyelmes uram mind az hét olyak, az mineműeket én nem láttam. Az öreg tizenegy singest, ki arany fonalas, 800 talléron — im ez három apróbbat, kiknek kettei arany fonalas, és az egyik tiszta selyem, másfél száz talléron tartják vala őket; 120 tallerra jöttek alá, én 80 talléron kértem s abban hagytam mostan; de ha pénz jut, talám azt az hármat megveszem. Szőnyeg marhája had legyen olyan felségednek, az minemű másnak ezelőtt Erdélyben nem volt. Küldtem a szőnyegeken kül kegyelmes uram kilencz karmasint: hata fejr, hárma narancsszín — szebbeket azoknál bizony nem találtunk, azért is nem mertem többet venni; talám immár érkeznek, s azokat is megvásároljuk; kávét két száz okkát, berzsényfát tíz okkát öt darabba, czapatt *) hatot — négy zöldet

*) E szó értelme ki nem vehető a kéziratból.

és két veresét; ezeket kötöttem takartattam bé kegyelmes uram
három szőr pokróczba, paripákra valókbá. Az kénesőt kegyelmes
uram, az mint irtam volt felségednek, még bé nem adtuk, azért
késik. Azon igyekezünk, hogy felségednek kárával el ne adjuk.
Az vásárlás mellett kegyelmes uram az felséged kegyelmes paran-
csolatja szerint Kádas Mihályt bocsátottam haza. Az szent Isten él-
tesse és tartsa meg kegyelmes uram felségedet.

Datum Constantinopoli, 1-a die Decembris 1628.

S. C. V. perpetuus fidelis, humilimus

Michael Toldalagi.

Tunyogi Cs. József gyűjt. közt levő eredetiekből.

SZÉKELY ADATOK.

A SZÉKELY NEMEK ÉS ÁGAK LAJSTROMA MAROSSZÉKBEN.

1545—1548.

A székely nemek és ágak s a székhadnagyság- és bíróság-viselés rendje azok szerint Marosszékbén.

Hannadsagh Inclusiue Anno Domini Millesimo Quingen. Quadragesimo Quinto Octawo. 1)

Hadnadsag 2)

Halom	Nemben	Gyerg *)
Ewrlech 4)	Nemben	Bwd 5)
Jenw 6)	Nemben	Zwmwrrw 7)
Megges	Nemben	Megges
Adoryan	Nemben	Theled
Abran	Nemben	Nagy
Halom	Nemben	Peter
Ewrlych	Nemben	Zowat
Jenw	Nemben	Wy 8)
Meggyes	Nemben	Dwdor 9)
Adoryan	Nemben	Poson
Abran	Nemben	Gyerw
Halond	Nemben	Halond 10)
Ewrlych	Nemben	Seprwd
Jenw	Nemben	Borozlo
Megges	Nemben	Kwrt 11)
Adoryan	Nemben	Wachyman
Abran	Nemben	Wy
Halom	Nemben	Naznan
Ewrlych	Nemben	Echken 12)
Jenw	Nemben	Blasy
Meggyes	Nemben	Gyarws
Adoryan	Nemben	Waya
Abran	Nemben	Karachyon

Megges Nemben Dudor Agan
vagyon ket lofezegem Akosfalwa-
rol és WayabolMegges Nemben Gyarws Agan
vagyon Akosfalwy Hazra.Abran Nemben Wy Agan vagyon
Az Akosfalwy Hazra. 13).

Birosag 3)

Aga	Megges	Nemben	Megges	Aga
Aga	Jenw	Nemben	Borozlo	Aga
Aga	Adoryan	Nemben	Poson	Aga
Aga	Abran	Nemben	Nagy	Aga
Aga	Ewrlych	Nemben	Bwd	Aga
Aga	Halom	Nemben	Gyergy	Aga
Aga	Megges	Nemben	Kwrt	Aga
Aga	Jenw	Nemben	Blasy	Aga
Aga	Adoryan	Nemben	Wachman	Aga
Aga	Abran	Nemben	Wy	Aga
Aga	Ewrlych	Nemben	Echken	Aga
Aga	Halom	Nemben	Peter	Aga
Aga	Megges	Nemben	Dudor	Aga
Aga	Jenw	Nemben	Zwmwrrw	Aga
Aga	Adoryan	Nemben	Way	Aga
Aga	Abran	Nemben	Karachyon	Aga
Aga	Ewrlych	Nemben	Seprwd	Aga
Aga	Halond	Nemben	Halond	Aga
Aga	Megges	Nemben	Gyarws	Aga
Aga	Jenw	Nemben	Wy	Aga
Aga	Adoryan	Nemben	Theled	Aga
Aga	Abran	Nemben	Gyerw	Aga
Aga	Ewrlych	Nemben	Zowat	Aga
Aga	Halom	Nemben	Naznan	Aga

Halom
Jenw
Ewrlych
Megges
Adorian
Abran.*) E szóban, valamint átlá-
n az egész szöveg-
ben előforduló y betű
felett az eredetiben
két pont van.

Kia dő.

J e g y z e t e k.

1) A székelyek vérrokonságuknál fogva hajdan nemek- és ágakra levén oszolvá: a külön nem- és ágbeliek egymást évenként bizonyos sorban felváltva viselték a székelyföldi hivatalokat. Képzeltető csak innen is, mi mélyen beható volt nemzetünk életébe a nemek- és ágakra oszlás rendszere. Történelmé e korig még is sűrű homály fedi. Hazai történetíróink közülök egyen már egy-két lajstromot a nemek- és ágakról: egyet Kovachich (Scriptores rerum hungaricarum maiores Tom. 1. Buda 1798. 8. pag. 339 340.) mást Engel (Danielis Cornides Vindiciae anonymi Belae regis Notarii Buda 1802. 4. p. 351 352) de az első hiányos: nem levén benne mindenik nem mindenik ága feljegyezve; nem is eredetiből közölt. A második teljes hibákkal, melyek kétségen kívül azon körülménynek tulajdonítandók, hogy közlőjük sem használhatott eredeti példányt.

A két lajstrom közül önmagába véve elsőséget az érdemel, melyet Engel bocsátott közre: abban minden nem (tribus, generatio, genus) és minden ág (linea, ramus, arbor) meg levén nevezve. S hihetőleg ez okoknál fogva Kállay Ferencz úr is ezt nyomatta ki „Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, házi és polgári intézeteiről a régi időben“ cím alatt 1829-ben Nagy-Enyeden kiadott munkája 90 és 91-ik lapjain; de Engel után, és hasonlóan hibásan.

Nekem a szerencse ezen lajstromot az eredeti példányban jutván kezembe: közlöm ezennel úgy, mint számunkra fennmaradt. A benne mutatkozó írásmód ingatag ugyan, de koraszerű s azért hű-

ven követtem; tartalmához pedig némi jegyzetekkel járultam: általok némely bécsuszott hibákat megigazítani, másokat eltávolítani kívánván.

2, 3). Hadnagyság és bíróság nevezetek alatt itt azon székely széki tisztségek értendők, melyek később nemzeti fejedelmeink korszakában főkapitányság és főkirálybíróság nevezeteket kaptak.

4) Ezen „nem” neve többféleképpen iratik lajstromunkban. Hogyan kell helyesen írni, más ily nemű eredeti adatok után határozhatni el biztosan, s ilyeneknek nem vagyunk híjával. 1571-ben II. Zápolya János választott király s 1575-ben Báthori István fejedelem uralkodásuk alatt a királyi tábla köztanúvallatást határozott Marosszékből Makfalva határában feküdt némely földbirtokok iránt folytatott perben. Meg van nálam eredetileg az arról Báthori nevében kelt levél, magában foglalva megerősítőleg a Zápolyáét is. Az alpereseknek saját nemök- és ágokbeli tanúkkal kellett bízni, hogy a per alá fogott földek és szénarétek őket illetik, ennél fogva az említett 1571 és 1575-beli levelekben több nemek és ágak nevei fordulnak elő tisztán írva. A kérdésben levő nemé jlesen ötször. Háromszor tudniillik Zápolya 1571-beli levelében így: *Eorlewcz*; kétszer Báthoriéban ekképpen: *Eorleocz*. Melyekhez képest ezen nem neve, tekintve lajstromunkat is: *Örlöcz* vagy *Örlöcz*.

5) *Bwd* = Bud-ága. Emlékeztet Budvárára, a székely nemzeti ősvárára Udvarhely mellett.

6, 7). Az idézett 1571 és 1575-ik évi levelekben mindig: *Jen eo s* Zomorw, Zomoruw, Zomorow. Nekünk tehát Jenő és Szomorú, Szomor.

8) *Wy* úgy áll itt mint a Jenő nem egyik ága. Alább az Abran nem ágai közt is elő jő. Volt-e mind a Jenő mind az Abran nemnek *Wy* ága? *Sha* volt, egy vagy kétképpen olvasandó-e ez? biztosan meghatározni nem lehet mindaddig, míg erre vonatkozó több eredeti adattal nem fogunk birni. Ismeretesek ugyan előttem Marosszék nemek és ágak szerinti tisztjeinek azon lajstromai 1491—1515-ből, melyeket az Új Magyar Múzeum folyó 1855-ik évi júniusi füzeté, a 344-ik lapon, mint az Aranka György kéziratgyűjteménye között létezőket felemlit; sőt birom is azokat, de nem eredeti példányokról vett másolatokban, s éppen azért bennök a nemek és

ágak nevei oly hibásan adatnak, hogy szinte haszonvehetetlenek. Pedig mennyire tudom, Aranka példányai is csak másolatok másolatai.

9) *Dwdor* Engelnél és Kállay úrnál az idézett helyeken — *Budor*. Némelyek *Bodor* ágnak írják. De hibás mind a *Budor*, mind a *Bodor* elnevezés. Már lajstromunkban is kétszer tisztán *Dudor* ágnak iratik. Azonban döntő bizonyítványul szolgáljanak még más oklevéladatok is.

Székely Ferencz Esztergomban lakván s annál fogva Marosszékből Kis-Faludon volt birtokát 1507-ben szárhegyi Lázár Andrásnak eladván, Ulászló király parancsolta a kolosmonostori konventnek: igtassa bé Lázár Andrást a vett jószágba. A béigtatás véghezvitetett minden ellenmondás nélkül. A király igtató parancslevele kelt 1507-ben; a konventé, melyben a megtörtént igtatás bizonyítatik 1508-ban. E két levélben is több székely nem és ág említetik. Volt szerencsém olvasni a kolosmonostori konvent levéltárában eredeti példányban mind a kettőt. Az 1507-ik évben a Megyes nem kérdéses ága tisztán *Dwdor*; az 1508-ik évbeliben pedig ismételve félreismerhetetlenül *Dudor* ágnak iratik. Tehát sem *Budor*, sem *Bodor*, hanem *Dudor* ág volt egyike a Megyes nem ágainak.

10) *Halond*. Lajstromunk készítője nem ügyelvén orthographiai következetességre, néha *Halom* néha *Halond* nemet és *Halond* ágat ír; min nem csudálkozhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy a Kovachich közlőtte lajstromban is *Halomd* ág fordul elő. De 1548-ik évből lajstromunkban a *H* betű hasonlóan mutatkozván a később kori *G* betűhöz, azt gondatlan másolók valóságos *G*-nek az *n* betűt *u*-nak vették, s ekképpen a *Halond*-ból *Gabudot* csináltak. Így történt aztán, hogy Engelnél és Kállai úrnál a *Halom* nem egyik ága *Gabud* hibásan; ez helyett *Halond* = *Halom*.

11) *Kwrt*. Az idézett 1507 és 1508-ik évi eredeti levelekben: *Kywrth* *), *Kywrth*, *Kwrt*. Szerintünk tehát *Kürth* ág.

*) Ez első leírásnál az *y* felett a kéziratban nincsenek pontok; a másodiknál ellenben vannak, mint feljebb megjegyezve volt.

12) Echken—Eczken. Engelnél és Kállay úrnál Ethken hibáson áll; mert lajstromunkban a c és t betűk alakjaikra nézve különbözök egymástól; s hogy Echken ágban a h előtti betű c nem pedig t, azt főképpen az inclusive latin szóban előjövő hasonló alaku c kétségtelenné teszi.

13) Lajstromunk írója tehát marosszéki székely birtokos volt, s a székely nemek és ágak ezen feljegyzésével, úgy látszik csak azt akarta kimutatni: mely sorban illetve korszakában főhivatalok viselése Marosszékből a hat székely nemet és annak 24 ágát, s melyik nemben és ágban minemű fekvő birtokai voltak neki. Saját nevét nem jegyezte fel a lajstromra, mit szükségesnek nem is tekinthetett: családi tudomásul készítvén azt, s kétségtelenné nem is képzelhetvén, hogy századával együtt a nemek és ágak rendszere is elenyészik, s majdan oly homályba boruland, hogy az utókornak úgy kellend tekinteni e lajstromot, mint ez idő szerint megbecsülhetetlen székely historiai adat-kincset. Midőn tehát a készítő nevét — legalább ezúttal — nem közölhetem, csak azt kívánom még megjegyezni: hogy örökösei által mult században perfolyambá levén adva több oklevelekkel együtt, hazai törvényszékeink előtt is megfordult, s hihetőleg ezen alkalommal és időben vétettek róla avatatlanok által némi hibás másolatok, melyek szerint aztán Engel is tette közleményét.

II.

Emlékezet

a szent-léleki várról.

1584.

Erdély kormánytanácsa levele Báthori István lengyelországi királyhoz mint Erdély fejedelméhez. 1)

„Parancsolta vala felséged—minékünk, hogy Károlyi Istvánnak az minémő egyenetlensége volna szomszédival határa felől, mestert és nemes embereket bocsátanánk ki és eligazítanók köztök, oltalmaznók is meg az felséged adományában 2), ő se kívánja pedig az szomszédokét, hanem ki-ki maradna meg az övé. Mi azért az felséged parancsolatját főképpen, azután az ő emberiségét is, és hogy felségednek szükség idején hiven, jámborul szolgálj, ezután is valahon az szükség kívánja szolgálhat, előttünk viselvén, mestert, directort, assessorokat és nemes népeket kétszer

- 1) A szent-léleki vár egyike volt a legrégibb és legnevezetesebb székely váraknak, s történeteinek némely pontjai oly szorosan összefüggők nem egy székely nemzeti sarkjoggal, de egyszersmind annyira ellenkezők is: hogy a történetpontok tisztába hozatala nélkül homályba bonyolulva maradna több szép nemzeti sarkjog. Amazok tehát előbb-utóbb tisztába hozandók; s mivel a tárgy vitatásakor a vár hol fektet is tekintetbe veendő: közöltetik itt e levél mint arra vonatkozó hiteles adat, mely azonban más tárgyakra nézve is jeles adalék.
- 2) Miután a székely község, mely a nemzet harmadik rendét tette — de egyszersmind annak számosabb részét is — sokféle terheltetése miatt 1562-ben fellázadt, s mint uralkodó felség és haza ellen büntetve, birtoka és szabadsága vesztésére ítéltetett országgyűlésileg: közölte politikából sok meghagyatott ugyan továbbra is birtokában és rendi szabadságában, minthogy székelység tette az ország nevezetesebb haderejét, s az ország maga is tetemesen szenvedett volna minden felzendültnek jobbágyságra súlyosztatásával; de másfelől mégis nagyon sokan mint jobbágyok fejedelmi rendelkezés alatt egy vagy más várhoz tartozandóknak nyilvánítottak, vagy pedig magán személyeknek adományoztattak. A várakhoz csatoltakból később gyakran adományoz-

bocsátónk az helyére, és miérthogy ott köztünk semmiképpen véghez nem mehetett az alkuvás, kívánók hogy *situm et qualitatem loci* meg oculálván, describálnák, és ugyan az pictorral is delineáltatnák, és nekünk *fide* mediante referálnák, hogy netalán mi magunk *habita loci illius*, de quo *controversia est, cognitione*, jobban és hamarább mindeneket közöttök eligazéthatnánk. Erre azért napot hagytunk vala itt nekik, *primam scilicet novembris*, kire reá is jöttek vala Károlyi és az peresek közül is némelyek, de mi is semmit véghez nem vihetünk köztök. Miérthogy pedig maga Károlyi István ismét felségedhez akar menni, tetszék hogy ez dolognak állapotját rövideden az mint nekünk referálták, irva hozták, mennyiben hozzá férünk, felségednek megírjuk, hogy felséged bölcs ítéleti szerént mind az két fél igazságát megtekintvén, alkalmasab-

zást tettek fejedelmek kegyelt híveiknek. Így adta 1581-ben Báthori István lengyelországi király mint egyszersmind Erdély fejdelme kecsedi Károlyi Istvánnak, ki akkor Lengyelországban magyar gyalogság vezér kapitánya vala, hadi érdemei tekintetéből a várhegyi várhoz kapcsolva volt Szent-Léleket és Kis-Kászon; de, jegyezzük meg jól: adta a szokott záradékkal, miszerint az adományozásból nem csak az ott lakott lőfőszékelyek, hanem mindazon gyalog székek is kivétettek, kik mint fennebb érintve van, haza szolgálata tekintetéből jobbágyságra nem juttattak: „*Totalem et integram portionem nostram possessionariam*“ ezek Báthori lényeges szavai az adománylevélben, „*in possessione Zentlelek vocata in sede nostra siculicali Kizdi existente habitam ad arcem nostram Varhegy*) pertinentem simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet — — — addita etiam portione nostra possessionaria Kis Kázon appellata, quae sui nominis fluvio a praedicta possessione Zentlelek vocata dirimitur — — — demtis primipilis et peditibus pixidariis in usum regni delectis inibi commorantibus memorato Stephano Karolyi ipsiusque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis dedimus, donavimus et contulimus. Datum in Moscovia ex castris nostris ad urbem Plescoviam, die octava mensis novembris anno Domini millesimo quingentesimo octogesimo primo, regni vero nostri sexto.*“

Az eredeti adománylevélből.

Ezen adomány emlegettetik 1584-dik évbéli adatunkban.

*) Itt is két pont van az y fölött.

Kiadó.

ban választ adhasson néki. Az mely földön az *controversia* vagyon, egy nagy hosszu völgy, kit Kászon rétjének avagy mezeinek hívnak, kétfelől nagy erdős hegyek vagynak, az közepin egy folyóvíz, Kászon pataka foly alá. Napnyugot felől való felé Fejérvármegye nemesség, napkelet felől székelység, Kézdiszék, az hol az víz kijő a völgyből, Szentlélek nevű falu ott vagyon, kinek egy kicsin része Fejérvármegyében vagyon és sok nemeské, nagyobb része Kizdy székelben, azt adta felséged Károlyi Istvánnak; közel hozza Kis Kászon nevű falu, azt is néki adta felséged. Ezeken feljúl oldal felé az hegyek alatt egy Polán nevű székel falu, kiben vagyon nemes népeknek is, de az dereka felségedé Várhegyhez való, és ezzel határos oda fel Szentlélek és Kis Kászon, az mely felől az *controversia* vagyon mind az Kászon vizéig, mely víz Fejérvármegye határa, Polyán határán felől Kászon rétje felől vagyon egy *praedium* Szent János nevű, kinek kápolnája fenn áll most is tul Kászon vizén hatalmasul által jöttek volt valami nemes népek és házakat csináltattnak volt ott embereket is szállótottak volt oda, még az székelyek támadása előtt. Ez polányiak törvénybe fogták az vajdák előtt Ferdinand idejében az nemes népeket, az földért pörlöttek, az per király fia idejében végződött el, calumnian is maradtak az nemes népek és megítélték, hogy nem jöhetnek által Fejérvármegyéből az Kászon vizén, és eképpen restituálták az polyániaknak az földet, kiről jó adjudicatoriájok vagyon. Immár e Szent János nevű *praediumon* felől vagyon az Kászon rétje vagy mezeje, kinek az hegyek közé völgyei vagynak, patakok jönnek ki azokból, kiknek nevek vagyon, az hegyek erdősök, rétét, mezeit mindenestül eleitől fogva Kézdi Vásárhelytől fogva az város és keről való sok faluk mind nemesség, parasztság az barmokkal egyaránt éltek, az kiknek nem volt elég földök, és ugyan ország szabadjának hitták, azonképpen éltek szent lélekiek is, kászoniak is indifferenter minden bántás nélkül, az ország útja fel reája Szentlélek mellett ment, ez az *usus continue sine controversia* alicujus durált mindaddig, mig Károlyi Istvánnak adta felséged Szentléleket, egyik hegyen oda fenn egy fényes vár is volt, kinek az kövében fenn áll most is, onnan egy patak jő ki és esik az Kászon vizébe, vár patakának hívják, a-

zon felül az Kászonszék határáig az Kászonszék rétének vagy mezeinek az felső felét adta szegény megholt urunk az Kézdivásárhelyieknek, cum suis pertinentiis, miérthogy azoknak felség is adhatja, semmi határok nincsen, statuáltak, pacifice birták egy néhány esztendeig, és ők avar contentusok voltak, azt többit pedig ide alá Szent Jánosig communiter élte az több falu mint azelett, mind felségedé, mind nemességé indifferenter Károlyi István birodalmáig; azután Károlyi István az polyániak határában is nagy részt elfoglalván, teljességgel mind az egész nagy völgyet erdeivel, mezeivel elfoglalta, mind az Kézdivásárhelyiektől az melyet donatioval birtak, mind az többit az faluktól, kit communiter éltek, kiről felette sok panaszt tettek urunknak mind az útnak elfogásáért, mind az földek elfoglalásáért, emberek fogásáért, veréséért, barmok behajtásáért, megöletéséért, oda tartásáért, melyben sokat megbizonyítottak, melyeket mi minden erőnkkel akartunk köztök leszállítani onusok nélkül, úgy hogy eltérjenek az károsok mindent, az ország útját még szabadítsa meg az donatariusoknak, az övéket hagyja birni, az több földben (noha az ő határával nem contigua) nagy darab néki szakadjon, és az maradékát régi mód szerént mind az felség és nemesség falui pacifice éljék, de ő mind teljességgel kívánja vala, melyet mi nem adhatunk, mert az törvényt sem ítélik hogy adja, és ha az lenne, kit Károlyi kíván, sok falu mind fejedelmé s mind nemességé élhetlenné maradna miatta; ha miben a jámbornak tudtunk volna segítségével lenni, nagy örömet megmiveltük volna, de senkinek ilyen nyilvánvaló igazságát nem suppressimálhattuk, kit így ad amussim azért akartunk megérteni és megírni felségednek, hogy meglássa felség mint jártunk el az felség parancsolatjában — — —

Datum ex arce Gyalu 14-a die decembris anno 1584.

Majestatis Vestrae Sacrae humillimi ac perpetui servitores

Alexander Kendy de Lona.

Volfgangus Kovachocz

Sombori László. 3)

3) Báthori István és Báthori Sigmond fejedelmek korszakában 1583-tól 1594-ig Erdélyre vonatkozólag folytatott hivatalos eredeti levelezések egy protocollumba foglalva mult században gróf Batthyány József

III.

A székelyek szabad sóját illető kiváltságlevél.

1568.

Hogy a székelyföldön só hajdonta a nemes székely nemzet által szabadon használtatott, köztudomású történeti tény. Azonban 1562. II. János választott király s erdélyi fejedelem alatt a székely közrend feltámadása miatt a Segesvárról hozott 15 t. cikk által a fejedelmi kincstár (fiscus) számára foglaltatott le ezen szavakban: „E mellett ez is nyilván vagy on, hogy a közszékelyeknek ellenünk „való feltámadások mely nagy romlást, sok vérontást, kárvallást „és nekünk országunkbeli híveinkkel együtt költséget, gondot és „fáradtságot szerze. Azért a feljöl megmondott okokból (értetnek az „előbbi cikkeken felsorolt országos szükségek) és hogy minden országokban a sókamarak császároknak, királyoknak és fejedelmeknek tárházokra néznek, a székely földön való sót „a mi tárházunkhoz végeztük foglaltatni; de az főnépeknek házak szükségére való sót adatunk, mint a nemességnek „rég szokás szerént só adatik.“ Hihetően e végzés csak első felének lön teljesedése, s annak súlyos következtetéseit büntetett és büntetlen osztály egyiránt érezte. Folyamodást nyujtnak bé tehát az 1568-n januar 6. Tordán tartott országgyűléshez szabad sójoknak a régi országos szokáshoz képest kiadása és biztosítása végett. Az

magyarországi herczeg primás és bibornok birtokában levén, azokat gróf Bánffy György erdélyi kormányzó 1794 és 1795-ben maga számára Pesten nagy pontossággal lemasoltatta volt, ki 1822-ben elhalván, s könyv- és kéziratgyűjteménye örökösei közt felosztatván: ezen protocollumot, mely Bathorianumnak szokott nevezetlni, gróf Bánffy József úr öröklötte, s nekem egykor használatra átengedvén, —mit hálával említek— az itt közlött levelet abból írtam ki. E levél azonban csak egy része annak, mely az idézett protocollum 165—185 lapjain következő felirat alatt találtatik: „Exemplum literarum a Senatu ad Sacram Regiam Majestatem per Thomam Somogy datarum.“

Közli

Nagyajtai Kovács István. m. k.

országgyűlés magáévá teszi az ügyet s végzése 8 pontja alatt ily kérést intéz a fejedelemhez: „Ezen is könyörgünk felségednek, „hogyan parancsolná meg felséged a kamara-ispánoknak: a régi szokás szerint a nemes uraimék házak szükségére adnának sőt a felséged kamaráiról.”

Kétségtől ez országgyűlési közbenjárás eredménye a mindjárt azon év február hava 13. kiadott „fejedelmi kiváltságlevél,” melyet én a nagyobb olvasó közönség kedvéért nemzeti nyelvünkön, de a történetnyomozókért egyszersmind eredeti alakjában is ezennel közzé teszek. Régi, érvényen kívüli jogviszonyt tárgyaz, igaz, de azért érdekelni — azt hiszem — mégis mindnyájunkat fog. Hazai történeteinknek legérdekesebb pontjai nagy részben mármár elavultakká válnak; de azért azok multját földeríteni, hiteles adatokkal lehetőleg megvilágosítani igyekezni, elmulasztatlan hazafiúi kötelesség.

Második János, Isten kegyelméből Magyar- Dalmát- Horváth-ország választott királya sat. Literati János nemzeti hívünknek, székely sóink mostani kamara-ispánjának, s jelen kiadványunk iránt értesülő jövődöbelieknek, idvezletünk- s kegyelmünket.

Mivelhog mi a vizkeresztnapján tartott legközelebbi tordai országgyűlésen, Udvarhely, Maros, Csík, Gyergyó, úgyszintén Seps, Kézdi és Orbai hat székely székünkben lakó összes főrendü és lófő-székelyeinknek, nemzeti és vitézlő híveinknek kérelmekre, a velünk akkor országgyűlésen volt hazafi urainak, mi híveinknek megegyezéséből a törvényczikkelyekben nyilván meghatároztuk, hogy miképpen ezen erdélyi részekben minden más hív nemes urainknak, közöttük levő sóbányáinkból a régi szokás szerint fizetendő vágatási díjak, gyrapénz és kamara-ispáni illetőség*) megfizetése mellett házak és háznépök használatára és

*) Mi volt az a vágatási díj, megmondja az Appr. Const. III. r. XV. című II. cikke: „Vármegyei, székelységi nemes rendeknek, (primorok) lófőembereknek házak szükségére elegendő só adassék — — — sattolással nélkül, az ordinariumon kívül, mely az: hogy egy táskadarabtól (a mint mondatni szokott) dr. 12. exigáltassék a vármegyéken levő soáknak. A székelységeen levő soáknak pedig egy-egy kőből

szükségére kinek-kinek állapotja- és tehetségéhez képest só adatik: azonképpen mondott hat székely székelyekbeli említett főrendeinknek és lófőjeinknek is, kinek-kinek állapotja- és tehetségéhez képest a házak és háznépök használatára szükséges só mondott kamaránk ispánjai és tisztviselői által pénzfizetés nélkül — megadván mégis a régi szokás szerinti vágatási díjakat, gyrapénzt és kamara-ispáni illetőséget — minden évben kiadassék. A mint jelen kiadványunk által rendeljük. Miért is hívségteknek ezennel szigorúan meghagyjuk és parancsoljuk: hogy mostantól fogva előlirt hat székely székelyekbeli említett főrendeinknek és lófőjeinknek azon mi székely sóbányáinkból házak és háznépök fentartására szükséges sőt, kinek-kinek személye minémüség- és állapotjához képest minden esztendőben pénzfizetés nélkül — felvén mégis a vágatási díjt, gyrapénzt és régi szokás szerint fizetendő kamara-ispáni illetőséget — kiadni minden módon tartozatok és köteleztessek. Másképpen sehogy sem cselekvén, s ezen kiadványunkat megolvasás után az előmutatónak visszaadván.

Költ Brassó városunkban, február hava tizenharmadik napján, az Úr ezer ötszáz hatvannyolczadik esztendejében.

János választott király m. k.

Joannes Secundus, Dei Gratia electus Rex Hungarie, Dalmatie, Croatiae, etc. Fideli nostro egregio Joanni Literato, Camerario salium nostrorum siculicalium moderno ac futuris presentium notitiam habituris salutem et gratiam. Quoniam nos in Comitibus proximis Thordensibus ad festum Epiphaneorum Domini celebratis ad supplicationem fidelium nostrorum Egregiorum agilium universorum primorum et primipilorum siculorum in sex Sedibus nostris siculicalibus Udvarhely, Maros, Chyk, Gyrgio, item Sepsy, Kyzdy et Orbai

zabbal tartoznak az eddig való usus szerint, és darabjától az olyan sónak egy-egy pénz. Kétségtől emez 1 pénzt teszi a felforgó kiváltságlevélbeli: pecunia giralis, és ezen véka zabot a: munus Camerariorum.

commorantium, ex consensu fidelium nostrorum dominorum Regnicolarum tunc in Comitibus Nobiscum existentium publice in Articulis decrevimus: ut quemadmodum ceteris fidelibus nostris universis dominis nobilibus harum partium Transsilvaniensium e fodina salium nostrorum in medio eorum existentium, sales pro conditione et facultate cuiusque persone ad usum et necessitatem domus et familie eorum, solutis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus Camerar. pro antiqua consuetudine pendendis dantur: ita etiam eisdem prefatis primoribus et primipilis dictarum sex sedium Nostrarum siculicalium ex dicta fodina salium nostrorum siculicalium, sales pro cuiusque eorum conditione et facultate ad sustentationem domus et familie eorum necessarie, per Camerar. et officiales dicte nostre Camer. quotannis sine pecuniaria solutione, solutis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus Camerar. pro antiqua consuetudine pendendis dentur, prout decernimus per presentes. Quare fidelitati vestre harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus a modo deinceps memoratis primoribus et primipilis prescriptarum sex Sedium nostrorum siculicalium ex illa fodina nostra siculicali, sales, in sustentationem domus et familie ipsorum pro persone qualitate et ratione quotannis sine pecuniaria solutione, exactis tamen cisionibus, pecunia girali ac muneribus vobis pro veteri consuetudine pendendis, dare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus nullo modo factur. Presentibus perlectis exhib. restitut.

Datum in Civitate nostra Brassoviensi, decimo tertio die mensis februarii, anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo octavo.

Joannes Electus Rex. mpr.

IV.

**Székelyek fejenkénti katonáskodását tanusító fejedelmi rendelet
Udvarhelyszék minden rendű székely lakósihoz.**

1615.

Gabriel Bethlen, Dei Gratia Princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes. etc.

Generosi, Egregii, Nobiles et Agiles fideles nobis syncere dilecti. Salutem et fauorem nostrum. Nyilván lehet kegyelmeteknél, kezdetitől fogván Isten kegyelmességéből az mi bódog fejedelemségünknek, mely szorgalmatossággal igyekeztünk szegény hazánkat és azokban való minden rendeket, nem csak az sok belső veszekedő romlott állapotból kiszabadítani; hanem mint igaz hazafiuból álló fejedelemhez illett, sem fáradságunkat, költségünket nem szántuk, hogy az külső hatalmas fejedelmeknél is országunknak kedves állandó békességet szerezhessünk: semmiféle veszekedésre okot soha nem adván, magunk sorsával megelégedvén, teljes életünkben csak békeségnek fejedelmének akartunk neveztetni, sőt holtunk után is magunknak csak azt az egy jó emlékezetet kívántuk hogy magunk felől hagyassuk. Mely fáradságos munkánknek csak eddig is minémü hasznos láttatja volt kegyelmetek között ez kicsiny üdö alatt is, arról minden rend jó bizonyosságot tehet. Mostan pedig, noha római császár urunk ő felségének, mind magától s mind commissáriusi által adott két avagy három rendbeli assecratioja nálunk vagyon, hogy mind az tractatusnak végéig velünk az induciákat megtartják, mi is hasonlóképpen magunk és országul kegyelmetek nevével adatott assecurationkhoz tartván magunkat: nagy szép csendes várakozásban voltunk, az ő felsége commissariusinak az tractatusra való jöveteli felől. Ez üdö alatt bizonyosan értjük, hogy ez mi szegény hazánknak romlására termett háládatlan fia Kendi István, kinek ennekelőtte elvesztett tisztességét kegyelmetek országul megadván, úri állapotjához illendő jószágoknak restitutioja után, és a mellett udvari szolgaságra magát kötelezvén, nekünk és az országnak közönséges javára, nem egyszeri, hanem háromszori adott

hüti ellen nem nyughatván, sokféle bizonytalan hamis vádlásokkal arra indította volna ő felségét, hogy ez mostani drága szép békességünket felbontván, számtalan vérontásra, országok pusztulására és végetlen hadakozásra okot adjon—néhány számos hajdukat fellázasztván biztatásával újabban való hadakozásra—kinek practicaít noha régtől fogva füstölgeni fundamentumából értettük, de az kegyelmek nyugodalmáért és az országok közönséges békességéért halogattuk, remélvén, hogy igaz ügye nem lévén, semmiben elő nem bocsátatik azoktól, valakik az közönséges megmaradásnak és békességnek örülnek inkább, hogysem mint az bizonytalan szerencse próbálásának. Mindazonáltal, hogy mi is ilyen nagy dolgában szegény hazánknak, fejedelmi tisztünk szerint meg ne fogyatozunk, és Istentől adott békességünket nem csak belső gondviseléssel, hanem külső vigyázásunkkal, fegyverünkkel is őtalmazzuk: Hagyjuk és parancsoljuk is serio kegyelmeknek, feje és minden jószága, tisztessége, szabadsága vesztese alatt minden ember, valaki hazánkat, abban való javait, feleségét, gyermekét szereti, el ne mülassa, hanem fejenként ennekelőtte kiadott rendelésünk szerint, mind személyében s mind maga jószágáról tartozó lovassával, gyalogjával mindjárast, se órát, se napot nem várván, minden hadi apparatussával, fegyverével, élésével megindulván szép lassu ballagással Maros-Vásárhely felé, kiki maga személyében jütest-jöjön, generalis kapitányunktól Balassy Ferencz uramtól hallgatván, hogy valahova kívántatik, minden okvetetlen oda megindulhasson. Kegyelmetek penig tisztviselő uraim, senkit hon hadni ne merészeljen, hanem minden ember, vagy öreg, vagy ifju, maga személye szerint eljőjön; mert ha fizetésért avagy egyéb úton valakiket adományért, kedvért, barátságért hon hadni tapasztaltatik, kegyelmek büntetés nélkül nem marad. Sőt azon kívül is az közönséges embereknek is megparancsolja, mind sellérnek, földön lakóinak és egyéb féle rendeknek, minden valaki fegyverfogható, viritim, capitatum készen legyen, ha szükség kívánja, insurgáljon; magunk ezalatt Kolosvár felé indulván, vigyázásban leszünk, és második parancsolatunk valamikor érkezik, ott lehessen minden okvetetlen, valahol az szükség kívánja. Az külső segítségeket az mi illeti: az két oláh vajda, csá-

szár ő hatalmassága parancsolatjából és velünk való confoederation-jokból, oly készen vagynak mint az magunk fizetett hadunk — ott is lesznek, valahol az szükség kívánja; kiket a császár ő felségével való végezésünk szerint, nem sollicitáltunk eddig üdö előtt, azonképpen sem török, sem tatár hadakat. De ha ezeknek az indulatoknak a csendesedését nem értjük és ellenséges igyekezeteket tapasztaljuk, kétség nélkül azok segítségében sem fogyatozunk meg, kiről való parancsolatok régen kezünkben is vagynak; de azokat úgy és oly úton akarjuk hordoztatni — ha kívántatik, kitől Isten őtalmazzon — hogy álléle idegen hadak- és segítséggel ez mi szegény hazánkat, országunkat elkerüljék, és oly helyen mutassák segítségeket, a hol nekünk könnyebbségünkre és megmaradásunkra legyen. Secus sub poena superius praedecarata non factur.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die 18 mensis januarii, anno Domini 1615.

Gabriel Bethlen mpr.

Ennek és a megelőzőnek eredetije Jakab János ügyvéd úrnál van.

V.

Az udvarhelyi várról. *)

1621.

Gabriel, Dei Gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, etc. Rex, Princeps Transsilvaniae et Sicularum Comes, etc. Fidelibus nostris generosis et egregiis Magistro Joanni Angyalos de Egrestő Protonotario, Thomae Borsos de Maros Vásárhely et Joanni Literato Vajai sedis nostrae judicariae assessoribus, nobis dilectis, salutem et gratiam nostram. Nemzetes hívünk Kornis Ferencz udvarhelyszéki királybíráknak, megtekintvén mind magára és nemzetére nézve az hazában becsületes állapotját, és

*) A mindjárt közlendő okirat két tekintetben érdemel figyelmet: mert annak során Bethlen Gábor királyi czímmel él, és mert a kérdéses vár építésére s fentartására nézve fontos körülménnyel ismertet meg.

értvén az udvarhelyi várunknak megépítésére való jó inclinatioját: annak előviteliben mű is segíteni akarván kegyelmesen, azon várunkat bizonyos summában és conditiok alatt neki inscribáltuk, úgy, hogy a mit rajta épített vagy építtene, azt jó lelkiismeretű, ahoz értő híveinkkel aestimáltatván, minthogy gratuitus és impetrált laborral is nem kicsiny részből hiszszük hogy leszen az épület, fele aestimatioja mindenkori az inscriptio summájához adjiciáltatván, tempore redemptionis persolvátnék. Hűségteket azért intjük, sőt hagyjuk és parancsoljuk: az megnevezett hívünköt Kornis Ferenczet introducálván is a várba, a mit eddig épített, azt mindjárást és ezután való építések annuatim mindenkori conscientiose megbecsülván, arról való authenticus pecsétek és kezeírása alatt való documentumát adja mind minékünk, mind az építettő parsnak. Quibus de reliquo gratia nostra Regia propensi manemus. Secus non factur. praesent. perlect. exhib. restit.

Datum in libera civitate nostra Cassoviensi, die decima sexta may. Anno Domini millesimo sexcentesimo vigesimo primo..

Gabriel mpr.

Az eredetiből.

Simon Péchy,
cancellarius.

VI.

Első Rákóczi Györgynek, „királyi jog“ székelyföldön nem létezését megerősítő kiváltságlevele.

1636.

Mi Rákóczi György sat. Hagyjuk emlékezetül jelen levelünk rendén, kijelentvén mindeneknek kiket illet: hogy midőn közelebb múlt év május havában Gyula-Fejérvár városunkban tartott országgyűlés alatt, néhai tekintetes és nagyságos hidvégi Mikó Ferencz, akkori tanácsosunk és udvarnokunk, Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek fő kapitánya, s őszintén kedvelt hívünk, nemzeti ercei Toldalagi

Mihály tanácsosunk és Marosszék fő kapitánya, említett Erdélyországunkban mindenhol, jelesen pedig a hét székely székekben helyezett és lakozó őszintén kedvelt híveinknek, nemes, nemzeti és vitézlő fő rendeinknek, lőfőinknek és gyaloginknak nevökben és személyökben, ezeknek alább érintendő régi szabadságuk helyreállítása iránt alázatosan megtaláltak volna; később pedig nevezett *összes székely urainak* közelebbi általános hadi számbavétele — lustrája — alkalmával, midőn Aranyos székely székekben a lustrát folytatnók, azon szabadságnak helyreállítását, a mondott székely urak egész egyeteme nevében Tőlünk több híveink is újonnan komolyan és alázattal esdenék: a nevezett székely uraknak fennebb írt módon előtünk megújított kérelmeire kegyesen hajlólag, s megfontolván és elménkbe vévén, miként a királyoknak és fejedelmeknek hű alattvalóik iránti kegyessége és bőkezűsége, viszont az alattvalóknak fejedelmeik iránti kitűnő hívsége és egyenessége, s innen származott — egy részről — szolgálati, más részről megjutalmazási készség csaknem feloldhatlan kötelékkel akként vannak egybekapcsolva, hogy egyik a másikból szülessék, az által ápoltassék, növekedjék és fentartassék: Hogy tehát inkább és előbb részünkről kezdje kegyelmességünk gyümölcseit teremni, s ezt kövesse nevezett hű székely urainak irántunk hű engedelmissége; kikeről bizonyossággal értesülve vagyunk, hogy országunk boldog emlékü fejedelmeinek, a mi megelőzőinknek józan hívséggel és egyenességgel, s a katonai vitézség hasonló dicsőségével szolgáltak; irányunkban is szerencsés fejdelemségünk legelső kezdetétől fogva a hű, fedhetlen s harcias erénnyel diszlő alattvalóknak és a haza boldogságát szerető polgároknak minden tisztét serényen és dicséretesen teljesítették — bizonyára legjobb reménnyel vagyunk, hogy a mondott székely urak valamennyien, mind önnön ősi harcias vitézségök dicsérete, mind a mi irántoki készséges bőkezűségünk által háláson ösztönöztetve, minden mi vetélytársaink*) és kedves hazánk ellenségeivel szemben az erény, vitézség, kitűnő hit és sérthetlen hűség minden kötelességeinek kész szívvel teljesítésére vetélkedve fognak összeseregleni, és hozzánk s következőinkhez, Erdély törvé-

*) Vonatkozás Bethlen Istvánra, ki éppen ez idő tájban folyamodott volt Rákóczi ellenében a porta segélyéhez.

nyes fejedelmeihez mindég legnagyobb állhatatossággal és hűséggel ragaszkodandak. Mind ezeknek tekintetéből, és általok ohajtott bőkezűségünknek nyilvános és örökös bizonyságául, a székely urak fennértett egyetemének s mind két nemen levő összes maradékaiknak állandó kiváltság-levelünk alakjában kegyelmesen oly szabadságot és mentességi előjogot adunk, engedünk, ajándékozunk és adományozunk: hogy ezentúl soha a mondott székely urak között bár minő mag nélkül elhaltaknak megszakadási kihirdetése ne tétethessék és véghez ne vitethessék; sőt azon megszakadtaknak javaira nézve sem valamely béigtatás, vagy fiscusunk és következőink, Erdély törvényes fejedelmei részére foglalás ne lehessen és ne tétessék; hanem azon megszakadtak javai, nemzetségek mindkét ágoni egyéneire szálljanak és maradjanak, megtartatván azonban ős szokásaik és gyakorlatuk. A minthogy a székely urak fenkijelölt egész egyetemének s mind két ágoni utódaiknak és maradékaiknak adjuk, ajándékozunk, engedélyezzük és adományozzuk s jelen adománylevelünket nekik örökös kiváltság gyanánt engedményezzük úgy összesen mindnyájoknál és valamennyieknél, mint külön-külön minden székely székekben megtartandót. Valamint jelen kiváltsági adománylevelünket Marosszékekben létező és lakó összes hű székely urainknak örökös kiváltság alakjában kiadandónak véltük. — Jelen levelünk ereje és tanúsítása szerént. Kelt Szamos-Újvár várunkban, januarius hava harminczadik napján, az Úr ezer hatszáz harminczhatodik esztendejében.

Rákóczi m. k.

Nos Georgius Rákóczi & Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod cum sub anni proximo evoluti Comitibus Generalibus, in Civitate nostra Alba Julia, in mense majore celebratis, Spectabilis ac Magnificus quondam Franciscus Mikó de Hidvégh tunc Consiliarius et Cubicularius Noster, sediumque siculicalium Csík, Gyergyó et Kászon Supremus Capitaneus, ac fidelis noster syncere dilectus, Generosus Michael Tolalagi de Ercse Consiliarius Noster, ac sedis siculicalis Maros supremus Capitaneus, nominibus et in personis fidelium nostrorum

syncere nobis dilectorum, universorum Generosorum, Egregiorum Nobilium et Agilium, Potiorum, Primipilorum, Peditumque pixidatorum nostrorum, ubivis in dicto regno nostro Tranniae, signanter vero in septem sedibus siculicalibus constitutorum et residentium, de restituenda antiquissima ipsorum libertate subnotanda, humiliter requisivissent; postea vero sub proxima Lustratione etiam generali dictorum universorum Dominorum Siculorum novissime, cum in sede siculicali Aranyos lustrationem continuaremus, nonnulli fideles nostri, nomine totius universitatis Dominorum Siculorum, ejusdem libertatis restitutionem apud nos serio et demisse implorarent, frequentibus eorundem Dominorum Siculorum, modo praemisso apud nos instantiis benigne inclinati — considerantes etiam, ac in animo nostro revolventes: Regum et Principum erga suos optime meritos subditos benignitatem et liberalitatem, subditorum vicissim erga suos Principes praeclaram fidem et integritatem, indeque natam inserviendi et gratificandi iisdem alacritatem, vinculo quodam propemodum indissolubili ita esse connexam, prout altera ex altera gignetur, foveatur, augeatur atque conservetur: Quod igitur nostra ex parte potius et prius benignitas incipiat nostra suos producere fructus, dictorumque fidelium nostrorum Dominorum Siculorum fidelissima obsequia erga nos accedere; quos certo intelligimus felicitis remissionis Principibus hujus Regni nostri Praedecessoribus nostris, sana fide et integritate, nec minori militaris fortitudinis laude inservivisse; Nobis etiam a felicitis Principatus nostri, ab altissimo nobis commisso principio, omnia fidelissimorum et integerrimorum, bellicaque virtute praestantissimorum subditorum et Patriae salutis amantissimorum civium officia nobis strenue, laudabiliterque praestitisse, spem sane fovemus optimam, ipsos universos Dominos Siculos et avitae ipsorum bellicae fortitudinis laude, et nostra in illos propensissima liberalitate grate commonefactos, ad omnia virtutis, fortitudinis, praeclarae fidei et fidelitatis illibatae officia, contra omnes nostros et Patriae charissimae aemulos et hostes alacriter praestanda certatim concursuros, nobisque et successoribus nostris legitimis Tranniae Principibus, summa semper constantia et fidelitate adhaesuros esse: Horum omnium ob respectum, liberalitatisque nostrae ab ipsis desideratae evidentissimum sempiternumque testimonium, praefatae universitati Dominorum Siculorum, eorumque

posteritatibus utriusque sexus universis, eam Libertatem et Immunitatis praerogativam in forma perpetui nostri Privilegii benigne dandam, concedendam, donandam conferendamque duximus: Ut nullo unquam deinceps tempore publicatio defectus seminis quorumcunque sine semine deficientium, inter eosdem Dominos Siculos institui peragique, sed nec bonorum eorundem deficientium statutio aliqua aut occupatio, in rationem Fisci nostri et Successorum nostrorum legitimorum Tranniae Principum fieri possit et peragatur; sed eorundem sine semine deficientium bona, in suae generationis utriusque sexus homines, more tamen et consuetudine ipsorum antiquissima observata, condescendant atque devolvantur: Prout praenotatae toti Dominorum Siculorum universati eorumque posteris et haeredibus utriusque sexus universis damus donamus, concedimus et conferimus ac praesentes hasce nostras Donationales, loco perpetui Privilegii ipsis indulgemus, tam in communi omnibus et singulis, quam etiam singulis sedibus siculicalibus seorsim observandas. Quemadmodum hasce etiam praesentes literas Donationales privilegiales, universis fidelibus nostris Dominis Siculis in sede siculicali Maros existentibus et degentibus, in forma Privilegii nostri perpetui extradandas esse duximus. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in arce nostra Szamosujvariensi die trigesima mensis Januarii, anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo sexto.

G. Rákóczi m.p.

Eredetiye a k. sejérvári káptalan levéltárában.

EREDETI TÖRVÉNYCZIKKEK.

Báthori István alatt 1571. novemb. 9. Kolosvártt hozott törvény- cikkék.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Siculorum Comes etc. Memorie commendamus per presentes. — Quod Spectabiles, Magnifici Domini Nobiles, alique ordines trium Nationum Transylvan. et Hungar. de Comitatus Byhar, Krazna, Zolnok mediocri, Maramaros ac Zaránd, et Districtu Karansebes et Lugas, exhibuerunt et presantaverunt nobis infra scriptos Articulos in Comitibus presentibus eorum Generalibus in Civitate Colosvariensi ad festum Beate Elisabethae proxime praeteritum celebratis, paribus eorum votis conclusos: Orantes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos ratos, gratos habentes, benevole confirmare dignaremur. Quorum quidem Articulorum tenor talis est:

Az tekéntetes, nagyságos, vitézlő urak, Erdélyországbeli három nemzet, és Magyarországbeliek: Byhar, Kraszna, Középszolnok, Máramaros, Zaránd vármegyék, Káransebes, Lugas tartománybeliek, kik ez mostani generalis gyűlésben, az fejedelem ő nagysága kegyelmes intéséből gyűltenek az szegény hazának megmaradásáról szólni, tractálni: urunk ő nagyságának fejedelmünknek holtig való hívséges szolgálatunkat ajánljuk, nagy hálákat adván ő nagyságának, hogy mi reánk és az mi nyomorodott országunkra ilyen szorgalmatos gondot visel, hogy Isten segítségével teljes tehetséggel mindenestől meg akarja óalmazni, és az hatalmas török császárt minden úton meg akarja engesztelni.

Továbbá értjük kegyelmes urunk, hogy az minémű szükséges dolgokat előszámlál nagyságod, azok mind az hazának megmaradására valók; azokat azért megértvén, egyakarathból és végzésből ilyen alatt megírt articulusokat végeztünk. Könyörgünk nagyságod-

nak mint kegyelmes urunknak, hogy tartassa meg mindazokat álhatalosan, hogy ne maradjanak végtelenül, mint ennekelőtte.

Először: Hogy értvén az nagy szükségét, melyet előszámlál nagyságod kegyelmesen, külömbet-külobbet, tudniillik: az hatalmas császár portájára való fő emberektől való summa pénz küldést, az mediumot, az nép tartást és az Várad építését—itélik, hogy megmaradásokra szánt intés nagyságodtól. Jollehet az szegény község annyira megnyomorodott ez elmúlt esztendőbeli drágaság miatt—mely még most is uralkodik köztök—és rovások miatt, hogy némelyeknek naponként való kenyerek sem lehet jó módon; mindazonáltal megdolván az mostani szükségét, és megbecsülván az nagyságod gondviselését, melyek mind ez ország hasznát és ótalmazását nézik, ígér ez mostani nagy szükségben az erdélyi nemesség kilenczvenkilencz pénzt minden kaputól, úgy, hogy az jövő vizkereszt napjára, minden fogyatkozás nélkül bészolgáltatják az ispánok kezébe. — Az Várad építésére ígérnek annak felette ötven-ötven pénzt, melyet az jövő Reminiscere vasárnapra az ispánok kezébe szolgáltatnak.

Az székely uraim is ezen ígéretre ígérék magokat nagyságodnak mint kegyelmes uroknak.

Az szász uraim is egyenlő tereh viselésre ajánlják magokat.

Az magyarországi uraink és atyáinkiai is ezen hívséges ígérettel kötelezik magokat mind községekkel egyetemben, miképpen mi nagyságod alázatos szolgálói, kik Erdélyben lakunk, ezt hozzá tévén: miért hogy az Várad, az magyarországi nemes uraim ótalmokra kiváltképpen hasznosnak láttatik, hogy az tavalyi mód szerint minden kaputól egy szekér követ, ez jövőnk pünköszt napig vitetnek, és mindenben az tavalyi végzés szerint cselekesznek.

Könyörgünk nagyságodnak alázatosan, hogy ez mostani nagy szükségnek idején vegye elég neven. Ennekutánna is ígérjük nagyságodnak magunkat minden engedelmességre és hívségre.

Másodszor: Miért hogy az ország és birodalom nem kevésbé birattatik az törvénynek erejével, mint fegyverrel; annakokáért végeztetett, hogy az országban ilyen módon szolgál-tassék az törvény:

Az erdélyi nemes uraimnak első terminussok kezdessék Reminiscere vasárnap után hétfőn, és ítéltessek virágvasárnapig.

Másik terminussok kezdessék szent Lukács napjának nyolczad napján, és harmincz napig ítéltesseken vasárnap nélkül.

Az székely uraimnak első terminussok kezdessék ez jövő vizkereszt napjának nyolczad napján, és ítéltessek harmincz napig, az feljül megírt mód szerint. Másik terminussok az székely uraimnak kezdessék juniusnak első napján, és azon módon ítéltessek harmincz napig.

Az magyarországi uraimnak első terminussok kezdessék szent György napjának nyolczad napján, és ítéltessek huszanötöd napig. Másik terminussok kezdessék decembernek első napján, és ítéltessek azon módon huszanötöd napig.

Az erdélyi nemes uraim transmissiojokat csak az ök terminusokon itéljék.

Az magyarországi nemes uraim és paraszt nép transmissiojokat minden gyűléseken és terminusokon megítéljék, azonképpen kamara helyekről való transmissiojokat is, és Erdélyben székely-vásárhelyi és több mező városbeli, azonképpen váradi és debreczeni transmissioikat is, mikoron az ítélő mesterek és esküdt assessorok hozza érkeznek.

Végeztetett ez is, hogy az hat casusokat, tudniillik: *ratione invasionis domorum nobilium sine justa causa, occupationis possessionum et pertinentiarum earundem, detentionis nobilium sine justa causa* — ki urunk halála után történt volna — *verberationis, vulnerationis et interemptionis nobilium*, minden nemzet terminussán megítéljék, az magyarországi és erdélyi atyáinkiainak.

Szereztetett ez is országul egy akaratból: hogy Lajos király halálától fogva mindenféle causák sine exceptione megítéltesseken, és urunk ő nagysága sine respectu personarum executiot tétessen de rigore.

Tetszik ez is: hogy az vármegyék székin Erdélyországban és Magyarországhban afféle causák, kik vármegyét illetnek, continue ítéltesseken.

Végeztetett ez is: hogy Csáki uram ő nagysága, az megholt urunk halálától fogva, az ő ígérete szerint számot adjon az jövőnk ország gyűlésén mindenféle jövedelmekről, kiket ő kezébe szolgáltatnak szegény urunk halála után, azok előtt, kiket az ország arra választ ő nagysága akaratjából; és a számvévők az ország eleibe

adják az Csáki uram számadásának rendit, az ország meglássa, ítélje, hogy jó helyre költ, úgy adjanak menedéket ő nagyságának, protestálván: hogy ha számot nem akarna adni ő nagysága, reá gondol az ország.

Mindenféle tisztartók, udvarbirák, harminczadosok, pénzszedők és egyéb mindenféle jövedelmeknek szedői, azonképpen kik az alamisna jövedelmet birták az megholt urunk deputatioja szerint, mindjárt számot adjanak ő nagyságának, kik számot nem adtak.

Tetszik ez is és közönséges akaratból végeztetett: hogy Hagymási uram és Csáki uram, az ő magok ajánlása szerint megértvén Békés Gáspár uramat, az Huszt dologáról választ tégyenek az országnak; mert mi protestálunk, hogy reá gondolunk általán fogva, Isten hozzá segitvén nem akarunk elveszni.

Az mely donatiokat donált volt az mi megholt urunk és aszszonyunk durante bene placito, azok immár megszűntek, és az fejedelemre szállottak mind dézmák dolgában, mind jus possessoriumban.

Az melyeket pedig ő felségek az megholt fejedelmek eladtak volt örökben, vagy az fiscus jószágát, vagy valakinek jus possessoriumot: affélét az fiscus avagy haereditarius reá híhasson, és az ő salvum jussát, melyet az ország minden időben magának reselvált, törvény processusa szerint megkeresse.

Az szászságnak az vármegyéken, és viszont az nemességnek az szászság között az székekben, minémü móddal és renddel szolgáltatassék az törvény, az thordai articulusban 1566. esztendőben az miképpen elvégeztetett volt, azonképpen megtartassék.

Senki akárminémü rendbeli legyen is, úr vagy nemes ember, ne merjen az rovásból avagy az ország hasznából, jövedelméből valami részt elvenni; hanem minden rendbeli ember az adót az ispánok kezébe szolgáltatassa, az ispánok az urunk ő nagysága kezébe adminisztrálják. Ha valaki az ellen cselekednék, az fejedelem megbüntesse.

Az dézmákat ha valamely úr avagy nemes ember az szokott mód kívül bétakarná az fejedelem ellen, tehát az director caesarum reá híhassa, és az olyan ember kétszáz forinton maradjon az fiscus ellen, és az dézmának becsüjén és az költségen, melyet annak az perére költött; ha pedig megárendálná, de osztán adóssá

maradna, nem akarna fizetni, tehát az végzés szerint az ispánok és szolgabírák megdúlhassák és megvehessék rajta.

Azonképpen ha valamely nemes ember az másik dézmáját bétakarná hatalmasul, tehát az táblára híhassák érette, és ott afféle hatalmas kétszáz forinton maradjon, melynek két része az fiscusé, harmad része az peresé legyen, mind az több terhekkal, az mint az dézmát szokták itélni.

Az elsőkött jobbágyoknak meghozásában azon mód tartassék meg, mint ennekelőtte való constitutiokban végeztetett: hogy szegény királyné aszszony bėjövésétől fogva kik elmentek olyak, azokat hozhassák meg mind kamara helyekről, mind só aknáról, kolcsos városokból, mező-városokból, székelyföldről és minden várak tartományából, kiváltképpen Görgény és Déva tartományiból.

Az magyarországiaknál azon mód tartassék, az mint az előtt volt ő köztök.

Az hol nagyságod előnkbe adta azoknak vakmerőségeket, kik az országnak békességes állapotját az hatalmas török császárnak birodalmában való csatázásokkal megháborították, megbüntetnének; de miért hogy az mi megholt kegyelmes urunk halála után mindjárt az országban nagy indulat lőn, erre való szabadság következék,—azért végeztük ezt országul: hogy az mely dolgok ez ideig történtek, azok letett dolgok légyenek. De valakik ez napságtól fogva azon vakmerőségben megmaradni, ilyen dolgokat késértetni merészlenek, úgy mint hazánknak közönséges állapotjának megháborítói urunk ő nagysága hivatallal udvarba hivathassa directorával, és servatis de jure servandis, ha az olyan ember megmentheti magát, jó, ha meg nem mentheti magát és az törvényben megconvincáltatik, urunk ő nagysága megbüntesse az decretumban megírt büntetéssel efféle erectioért—az ki contra statum publicum et principis erigálja magát—és az afféle törvényt extra omnes terminos megítélhesse ő nagysága.

Megemlékezünk reá országul: hogy az mi megholt kegyelmes fejedelmünk idejében közönséges gyűlésünkben elvégeztük vala, hogy senki ő felsége hire nélkül és akaratja nélkül idegen országba, se ők magok ne menjenek, se követeket ne küldjenek, se irjanak; most is azonképpen se úr, se nemes ember más országba valami practicával, ki ország dolgát nézné, ne merészljen

menni, avagy küldözni és írni; hanem az kinek valahová dolga van, az urunk ő nagysága *salvus conductus*sával menjen. Ha ki ez ellen cselekednék, mint ennekelőtte való *articulosok*ban el van végezve, örök hitetlenségnek poenáján maradjon, ha az ország dolgában cselekednék *practicával*.

Nyilván nagyon országul, hogy urunk ő nagysága ez mostani közönséges gyűlésünkre az urakat és az nemességet fejenként, az decretumban megírt büntetés alatt hivatta; melyre látjuk, hogy néhány fő urak és atyáinkiai el nem jöttek, kiből semmi jót nem remélhetünk; mert abból ítelnék az hazának megmaradását, ha egyesek volnánk, és egy akaratból szólnánk, végeznénk az ország megmaradásáról. Azért végeztetett egyenlő akaratból: hogy az kik urunk ő nagysága parancsolatjára ide nem jöttek, avagy ő nagyságától honmaradásról való szabadságot nem kértek, ez mostani negligentiájokat megengedje, de ezután ha ki el nem jőne, az mely büntetés alatt hivatja, azzal büntesse.

Értjük azt is, hogy némely gonosz emberek az szegény megholt kegyelmes urunkat koporsójában rút szitkokkal illetik. Végeztük azért azt, hogy az ispánok, szolgabírák, királybírák, városbéli bírák és egyéb mindenféle tisztartók efféle gonosz embereket megbüntessenek, megveressenek; ha pedig valamely nemes ember efféle szidalmazást meg merészlene ez mostani végzés ellen késérteni, tehát az olyan nemes embert a *Director causarum* udvarba híhassa, és ha ott törvény szerint megconvincáltatik, két száz forintot maradjon az *fiscus* ellen. Az kik ennekelőtte halála után szidalmazták, ő nagysága meginquiráltassa, és az megírt mód szerint büntesse.

A gonosztévő emberek, kik az elmúlt vásárhelyi gyűlésig gonoszul cselekedtek: égetők, őrgazdák — felelők és étetőktől megválva — ilyen alatt megírt *conditio*val légyen gratiájok, hogy először ha peresek nagyon, velle megbékéljenek ha megbékélhetnek, avagy ha peresek nincsen, tehát az ispánok kezébe azon vármegyében, az kiben afféle ember lakik, tizenkét forintot adjon ez jövő *purificatio* napjára — azt az ispánok urunk ő nagysága kezébe adminisztrálják, urunk az Várad építésére fordítsa. Ha pedig afféle kiadott embernek pénze nem volna, avagy fizetni nem akarna valamiképpen, tehát az ispánok levelével afféle ember Váradra menjen,

az jövő szent Gergely pápa napjára, és ott a vár míven szent Márton napig dolgozzék, poenitentiát tartson bűnéről, és onnét az vice kapitány levelével jöjön haza szent Márton nap után; azt megmutatván az ispánoknak, menedéket tartsa magának. Ha pedig az feljúl megmondott dolgokat afféle kiadott ember nem akarná felvenni, tehát az olyan embert az ispánok, szolgabírák, királybírák és városbéli bírák az *articulosok* szerint megbüntessék, megöljék — sarcolni ne merjék.

Az Hunyad vármegyei nemes népek között sokan, kik különböző öldökléseket és egyébféle gonoszságokat szoktak cselekedni, az vásárhelyi gyűlés előtt — égetőktől, őrgazdáktól, felelőktől és étetőktől megválva — kik az gonosz cselekedetben éltek, azoknak ilyen *conditio*val légyen kegyelmek, hogy először peressével megbékéljenek efféle emberek: ha megbékélhetnek, az megbékélésnek utána negyven forintot adjanak az vice ispánok kezébe, azok ők hitek és kötelek alatt igazán urunk ő nagysága kezébe szolgáltatassák, urunk az Várad építésére fordítsa. Ha pedig peressével meg nem békélt, avagy megbékélt és neki meg nem fizetett, és az negyven forintot is az vice ispánok kezébe nem adta, vagy nem akarta adni avagy nem adhatta, az olyan embert az ispánok mindenütt kergessék az előbbeni *articulus* szerint, és halállal megbüntessék... Az égetőknek, őrgazdáknak, felelőknek és étetőknak soha ne légyen gratiájok, hanem minden időben kergessék és büntessék az előbbi végzés szerint, személyválogatás nélkül és kedvezés nélkül.

Az adulter nemes népről — kiket annak szoktak mondani — melyeket vagy ennekutána adnának az ispánoknak, szolgabíráknak és czirkálóknak: tehát az olyan nemes embert az vásárhelyi utolsó *articulus* szerint az vármegye ispánok az vármegye székre intessék magát megtisztítani, menteni. Ott ha afféle kiadott nemes ember convincáltatik, az törvényben magát meg nem mentheti és a *sententia* kimondás után appellál, tehát a szék afféle *appellat*iot ő nagyságára bocsásson, de addig fogva tartassék afféle *sententia*zott és kiadott nemes ember az ispánoktól; annakutána urunk ő nagysága ítélő mestereivel és assessoraival megítéltesse, láttassa afféle *transmissio*t minden terminusok kívül; és vagy *aprobálják* vagy *reprobálják* az vármegyén tett törvényt, de az

vármegyére vissza bocsáttassék remissionálissal; ott az ispánok és szolgabírák meglátván, hogy approbálta az urunk széke, mindjárást exequálják.... Egyéb kiadott nemes emberről is azont kell érteni.

Az városokban az parázna személyeket—kik házasságnak kötelében vannak — az bírák minden időben nem csak ablegatioval, számkivetéssel büntessék, hanem afféléket ha kiadtak az czirkáláskor az bírának és esküdt polgároknak, minden időben kedvezés nélkül tartozzanak megbüntetni, megöletni.

Ila kik penig*) kötelben nincsenek, azokat az előbbeni articulus szerint megveszszöztessék és kiűzessék az városból.

Az vármegyeispánok, szolgabírák, királybírák és városbeli bírák, mindenféle gonosztévő embereket—az vásárhelyi gyűléstől fogván—kik azon gonoszságban éltek, megbüntessenek; mindjárást ez gyűlés után az előbbi végzés szerint inquiráltassák, megczirkálják, és mindenféle gonosztévő népeket kikeressenek, büntessenek érdemek szerint, megöljék, megsarczoltatni ne merjék.

Az magyarországi uraimról ugyanazont kell érteni.

Az székely uraim között az fő népek és lófő, ha ki jól és hiven viseli dolgaikat, ő nagysága érdeme szerint minden állapotját kegyelmesen megtekénti, kinek-kinek érdeme és szolgálata váloztása szerint.

Miérthogy a székelyek panaszkodnak, hogy soha ő köztök jus regiummal jószágokat—melyet proprio jure haereditario birnak—el nem kértek, hanem csak az megholt fejedelem idejében: végeztük ezt, hogy az jövődő terminusig megbizonyittassék; ha megbizonyittatik, hogy soha azelőtt jus regium ő köztök nem volt volna, és az ki harminczkét esztendőltől fogva békességes uraságában volt jószágának, benne maradjon az jus regium ellen; de viszont ha az jus regium benne találtatik törvény szerint, tehát megcsendesüljenek az székely uraink és atyáinkiai.

Az kiktől jus regiummal elnyerték volna jószágát az székely uraim közzül, hol megbizonyittatik, hogy nincsen jus regium benne, ezen articulusnak erejével megítéljék az mesterek és assesorok, és megadassék afféle jószág.

Végeztetett ez is egyakarattól: hogy az székely uraink, kik-

*) házassági.

nek processusok véghez nem mehetett az elmult terminus után, az megholt fejedelmünk halála után tudniillik az kiket bizonyosságra avagy oculátára bocsáttanak volna az tábláról, és nem peragálhatták volna, avagy sententiában az mesterek valami okból meg nem írhatták volna, vagy ha megírták volna de meg nem pecsételték volna, azokat megújítsák az itélőmesterek meglátván az processust s az jegyzéseket és megerősítsék, annakutánna executiora bocsássák, hogy senki az elmult országbéli indulat miatt az törvénybe kárt ne valljon.

Végeztetett ez is: hogy az marosszékiek az görgényi sóval azon módon élhessenek kik akarnak, mint az udvarhelyivel, úgy, hogy az kihez közelebb az görgényi só és onnét akar sót hozni, szabadsága légyen, az ki penig Udvarhelyről akar sót hozni, annak is szabadsága légyen onnét hozni, és az kamaraispánok ne merjék ezután büntetni érette.

Az áruk, eladások és vételek felől való limitatio felől, az ország azt végezte: hogy urunk ő nagysága commissariusokat bocsásson az százság közibe Szebenbe egy rövid bizonyos napra, hova minden városbeli bírák és mesterek, árusok gyűljenek, és ott az előbbeni vásárhelyi limitatiot meglátván, az melyet helyén kell hagyni benne, helyén hagyjanak, az melyet helyén nem kell hagyni, megjobbítsák és urunk ő nagyságának vigyék; ő nagysága meglátván tanácsival össze, az limitatiot kpublicáltassa ha neki tetszik, és az tordai gyűlésben végezett büntetés alatt megbüntesse, és ennek megtartására az minémű jobb módokat és circumstantiákat ő nagysága talál, azokat megtartassa mindenféle néppel, hogy az ország végzése ne gyaláztassék a köznéptől mint ennekelötte.

Egyakarattól végeztetett ez is: hogy az kamaraispánok minden nemes ember konyhájára, házok szükségére sót adjanak, a régi végzés szerint, és egy táská darabnak vágásáért az sóvágóknak többet ne adjanak kilencz pénznél, az felvonásért egy pénzt adjanak, ne sarczoltassák azonképpen, mint az előbbeni kamaraispánok.

Tetszik ez is országul: hogy az mely emberek akármi rendbeliek légyenek az székelyek közzül, kik az elmult seditiot támasztották, authori voltak, mind azok kik fogva vannak, mind azok kik

budosnak, megbüntessenek az ő bűnök szerént, először meginquiráltatván ő nagysága; de marhájkban senki otthon sákmánt ne tégyen, se sarczoltatni ne merje, hanem afféle foglyok ide hozassanak az urunk ő nagysága udvarába, és itt büntetessenek meg.

Az több székely község pedig, kik az feljül megírt gonosz emberek izgatására feltámadtak, azoknak így légyen gratiájok: hogy jövő szent Gergely pápa napjára az királybírák levelével Váradra menjenek, és ott az vár mívén szent Márton napig dolgozzanak, bűnökről így tartsanak poenitentiát. Ha kik ezt nem akarják felvenni, azok az ő érdemek szerént büntetessenek meg.

Az kik penig ez dolgot bételjesittenék, és ezután afféle seditot, támadást tennének, azok mind fejenként jószágokat elveszeszszék és örök hitetlenségben maradjanak. Ennekutánna is ha valaki közzülök, vagy főnemes, lófő avagy paraszt ember contra statum publicum et principis erigálná magát, tehát azon hitetlenségnek poenájával büntetessék.

Ezt is hátra nem hagyván az ország: hogy az váradi káptalanak ő nagysága más pecsétet adjon, mert az mely pecsétjek most vagyon, az circuluson az megholt fejedelemnek neve irattatott, hogy senki kétségben avagy vélekedésben ne essék az káptalan felől.

Miért hogy az mely országban árus ember nem jár, ott az pénz szűk, de az hol az árus ember kereskedik, ott bővül meg az pénz: végeztetett azért, hogy mindenféle barmokat—lótól megválva—bőröket és marhákat az árus népnek szabad legyen béhozni és kivinni, de az szűrt Molduvába és havaselföldibe szabad ne legyen vinni; hogy az szűr az szegény nép közt ennél is inkább meg ne dráguljon, háta és szekeres lótól megválva, melyeket ez országból szabad ne legyen kivinni.

Az szokott szolgálk causáját az vármegyék székin az ispánok és szolgabírák minden series nélkül elő vegyék és megítélik.

Az arany keresztet, melyet az megholt fejedelem az országnak hagyott, és az ország az szebeni tanács kezébe bátorságos tartásért adta, kiről quietantiát vettünk, hogy az országnak egyenlő akaratjából az ki nékiek menedéket viszen, az kezébe adják: végeztük, hogy az quietantiát urunk kezébe adjuk és ő tartsa.

Az megholt fejedelem donatioit, kiket statuáltak és király emberi relatoriát adtak róla, de privilegiumot nem adhattak róla, ő nagysága in formam privilegii redigáltassa.

Az megholt kegyelmes urunk sententiáit az peresek az táblán resuscitálhassák és exequálhassák minden időben.

Könyörgünk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak: hogy az vectigálnak nagyságod adassa mássát az erdélyországbeli három nemzetnek, magyarországbeli urainknak és atyánkfiainak minden vármegyékre, hogy az harminczadosok az vectigálnak kívül ne járjanak, és az sok panaszok felölek megszűnjenek. Könyörgünk nagyságodnak alázatosan, hogy az harminczadosok az harminczad zászlóját városról városra, sokadalomról sokadalomra ne viseljék, mint ekkedig, hanem az hol helye vagyon ott tartsák.

Végeztetett ez is: hogy az mely urakat és nemes népeket az úr ő nagysága levelével az gyűlésre hivat, azok ne tartozzanak az gyűlésbe választott nemes urainknak az vármegye közibe fizetni; de az kiket nem hivat, minden nemes ember az gyűlésbe választott nemes urainknak az vármegye közibe tartozzék fizetni.

Minden peres magyarországi és erdélyi egy terminuson három prohibitával élhessen; de propter evitandum fraudem, ha valaki dolga egy terminuson prohibitába mégyen ki, hogy discussio ítélet nem lehet az causában, hanem csak halogatással akarja az perest fásasztani, az előbbi prohibitáját réá tudják; ha pedig discussioval ment ki, az három prohibitával élhessen az más terminuson is, hogy az törvénybe senki családása ne szenvedtessék el.

Végeztetett ez is: hogy Kraszna vármegyében, minthogy az Bánffi uraim jószága annyi sokfelé oszlott, az exactor az vice ispánokkal, szolgabírákkal öszve és hat nemes emberrel az vármegyéről az Bánffi jószág színére menjenek, és az kinél az porta számot találják, attól exequálják az rovást az exactorok.

Az váradi szolgálat is meg lehessen jó módon onnat is.

Az mely sententiákat ki nem adhattak az ítélőmesterek valamiképpen az elmúlt terminustól fogva, kiadják azokat az sententiákat urunk ő nagysága pecsét alatt mind erdélyi s magyarországi nemes urainknak.

Ezt is hátra nem hagytuk, hanem egyakarattól végeztetett: hogy az monostori Conventbe az levelek keresésére, őrzésére és kiadására országul választottuk Tolnai Miklós Déákot, avagy Csánádi János Déákot, és Miklós Déákot az kolosvári notáriust, hogy az leveleket jól tractálják Monostoron azon előbbeni Conservatori-

umban, és az kinek ki kell adni, kiadják, minden csalárdságot eltávoztatván; az úr ő nagysága megeskesse őket és fizessen nekik az ő kegyelmes ígérete szerint.

Tetszik ez is: hogy az alperes a felperes hivatalát az első terminuson mind az két peres feleleti előtt és utánna is mikor immár az ítélőmester elolvasta volna az hivatalt, ha megtapasztalja az ítélőmester, hogy valami véték lött a hivatalban vagy ő maga vagy az Déák vétsége miatt, avagy az relatoriában az vajda emberi vétékét tettek volna, avagy ha az felperes kívánja, azt reformatiora bocsássák, a mesterek megemendálják; azonképpen az vajda emberi is az relatoriát megreformálják, mind az felelet előtt, mind utánna, és elővegyék azon terminuson; annakutánna való terminusokon a reformatio ne lehessen, se a felperes perit simpliciter le ne szállithassa az alperes, hanem prokátor hívással, az condescensioiban azért azokat az módokat megtartsák, melyek az decretomban vannak írva.

Végeztetett ez is: az mely alperes az táblán jelen vagyon, a vagy az úr ő nagysága udvarában az törvény szolgáltatásakor személye szerint vagyon és perese ellen nem szól az törvényben, avagy prokátora által perel, peressét csak fárasztani akarja, de azért ő mással perel avagy nem perel, az olyan embernek inhibitio ne adassék; ha pedig valamiképpen inhibitiót venne és peresse ellen élne vele, patvaron maradjon. Ez okáért hogy efféle nyilvánvaló csalárdsága törvényben senkinek el ne engedtessek, az kik pedig az inhibitióval igazán akarnak élni—az mi végre az régi jámborok szerzették volt—élhessenek vele, mert ugyanis csak azért szerzették volt azt, hogy ha valaki betegséges, vagy nagy jeles bizonyos dolga vagyon, és nem mehet az terminusra.

Az oláh püspökök és papok az mi módon és rendtartásban voltak az mi megholt kegyelmes urunk idejében, azonban maradjanak, úgy, hogy az mely határt szabott volt nekik, mindenik határában tartsa magát, azonkívül egyik se merjen menni.

Végeztetett ez is: hogy az harminczadosok Magyarországon, egyebütt ne lakjanak, se zászlót egyebüvé ne merjenek vinni, hanem Váradon, Debreczenben, Bajomban, Székely-Hidon, Margitán, Nagyfalun, Tasnádon, Hidvégen, Zilahon és Sibón tartsák, és az igaz harminczadot az vectigál szerint ott szedjék; ha ennek kivüle járnának, az fejedelem megbüntesse.

Nos igitur petitione premissa Spect. ac Magn. Dominor. predictor. ordinum trium Nationum Transylvan. ac Hungar. dictorum videlicet Comitatum et District. nobis modo quo supra porrecta favorabiliter admissa, infrascriptos Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta, autoritate nostra acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam per alios quoslibet inviolabiliter observari faciemus. Datum in Civitate Kolosvariensi decima tertia die diei Conventus praescripti anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo primo.

Stephanus Báthori

de Somlyó m.p.

Franciscus Forgach

Cancellarius. m.p.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

II.

Báthori István alatt 1572-ben Thordán hozott törvényczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó Vajvoda Transylvanus, Siculorumque Comes etc. Memorie commendamus tenore presentium significantes: Quod Spectabiles, Magnifici Domini et Nobiles, aliique Ordines trium Nationum Transylvanie et Partium Regni Hungarie illi subjectarum, exhibuerunt et presentaverunt nobis infrascriptos Articulos in Comitibus eorum Partialibus Thorde ad festum sacri Pentecostes ex commissione nostra celebratis, paribus votis conclusos: Petentes nos debita cum instantia et submissione, ut eosdem Articulos acceptare, approbare, ratificare et faventer confirmare vellemus. Quorum quidem Articulorum tenor sequitur in hunc modum:

Megértettük te nagyságod izenetéből az nagyságod rólunk való kegyelmes gondviselését és intését, hogy te nagyságod nem csak külső országunknak és hazánknek megmaradására, de az élő Istennek tisztességére és lelkünknek javára is kegyelmesen szorgalmas

gondot visel, mely nagyságod gondviselését országul hívségesen mind holtunkig meg akarunk szolgálni. Az minémű dolgokat pedig te nagyságod rendszerént előszámláltatott, az mennyire hozzá férünk, így szóltunk hozzá:

Első. Hogy az mi az Religio dolgát nézi, az minémű végezés az megholt fejedelem ő felsége idejében volt—hogy senkinek akkori végzés szerént bántása ne legyen az Religio—végeztük országul, hogy azon állapotban és erejében maradjon; hol pedig valakik az végezés kívül az Religioiban valamit innoválnának, az mint ő nagysága előnkbe adja hogy effélék volnának: ő nagysága Dávid Ferenchez és az Superintendenst hivassa hozzá, értse meg tőlök ha efféle innovatorok külömb vallásban vannak az ő vallásoktól, kiben voltanak az megholt urunk idejében; ha külömb és új dolognak vallásában találatnak, ő nagysága excommunicáltassa, mely excommunicatioval ha ők nem gondolnak, ő nagyságának autoritása legyen efféléknek megbüntetésére az ő érdemek szerént.

Második. Nyilván vagyon az is szemünk előtt az mint ő nagysága előnkbe adja, hogy az hatalmas császár portáját minden ajándékunkkal, adónkkal meg kell engesztelnünk. Mely dolog miért hogy nagy költséget kíván, és mostan is annak bészolgáltatása idejét elmúlatta: végeztünk ennek szükségére az előbbi rovás szerént minden kaputól egy pénz héán egy-egy forintot.

Az székely uraim is ezen tereh viselésére ígérnek magokat.

Azonképpen az szász uraim is az ő módjok szerént.

Az magyarországi uraink atyánkfiai is minden kaputól egy-egy forintot.

Ennek pedig bészolgáltatásának végeztük az jövődő Visitatio Marie napját. Úgy, hogy ha kik akkor bé nem szolgáltatnák, az ispánok kimehessenek és szokott remediummal bészolgáltatassák.

Harmadik. Miért hogy mostan az partialis gyűlésben új connumeratióról nem végezhetünk, így szólunk mindazonáltal annak jobbitásáról: hogy az mely egész faluk ennekelőtte akármi okból rovatlan maradtak volt, hogy azok régi mód szerént megrótassanak ispánoktól és szolgabíráktól, az hol pedig nem egész faluk hanem portiók volnának rovatlan, azok az rováson valókat segítsék jó intézés szerént az ispánok rendelkezéséből.

Negyedik. az szegény megholt Csáki Mihály uram számadása

felől így végeztünk: miért hogy szegény megholt urunk fejedelmünk idejében és főképpen holtá után temetéséig ez országnak minden rendbéli jövedelme kezéhez szolgáltatott, és néhány rendbéli gyűlésünkbe számadásra ígérte kérésünkre magát, hogy ő nagysága Directora által intesse számadásra az Csáki uram heressit; kik ha magokat ígérnek, ő nagysága mind az három nemzetségből és Magyarországból is válaszszon két-két atyánkfiaat arra alkalmas személyeket, kikkel igaz számot vétessen tőlök. Ha pedig az számadást nem akarnák vagy nem adhatnák, ő nagysága procedáljon juris ordine. Mely dolog megint hogy ország dolga, extra terminos quoque continue megítéltessen ő nagysága. Ezalatt pedig ország nevével mindenek certificálva legyenek, kiknél Csáki uram marhája és pénze volna, hogy míg az számadás véghez megyen, marhája és pénze mindenütt arestálva legyen.

Ötödik. Az limitatio dolgát az jövődő gyűlésre halasztottuk, hogy annak kpublicálása felől akkor szóljunk; de így, hogy ezalatt az városbeli polgármesterek, bírák és tanácsosok úgy viseljenek gondot, hogy semminémű mesteremberek semmit meg ne drágítsanak, sőt jó intézés szerént az mennyiben lehet mindent megmérteljenek; mert ha mi efféle következik, ő nagysága országul egyetemben gondot akar róla viselni.

Hatodik. Az orvosok és egyéb gonosztevők büntetésekről végeztetett országul: miért hogy az megváltozásnak napját elmúlatták, ennekutánna az ispánok minden vármegyékkel kimehessenek azoknak megbüntetésére, és valakiket benne kaphatnak, halállal érdemek szerént büntessék. Mindazonáltal a kik az ispánokat kimenések előtt vagy házoknál vagy székes helyen megtalálják, és az tizenkét forintot megviszik, azoknak mentségek legyen, azután semmiképpen ne lehessen. Az felelők dolgáról így szóltunk: hogy valaki az elmúlt vásárhelyi gyűlés után lött felelővé, az megbüntettessék; de az előtteknek kegyelme legyen, az tizenkét forintot megadván.

Hetedik. Miért hogy az hatalmas császár erőssen megparancsolta, hogy Bogdán vajda segítségére senki az országból Molduvába ne menjen: végeztük országul, hogy valaki az edictum ellen azt megkísértené, hogy bémenne, nemes vagy paraszt, ő nagysága urunk az ő autoritással szerént megbüntettesse.

Az hol pedig Bogdán vajda ő maga, vagy hozzá tartozó valaki ide jöni ez országba fogja, azoknak senki ne patrocínáljon, sőt inkább megfogja és fogva urunknak ő nagyságának vigye; ha ki pedig ez ellen cselekednék, ő nagysága megbüntesse authoritással szerént.

Nyolczadik. Az gyűlésbeli költségadás felől minémű rendtartás megholt urunk fejedelmünk idejében observáltatott, ezután is azon tartassék: hogy az kiket ő nagysága vagy urak vagy fő nemes uraim közül privatim levelével hivat az gyűlésre, és személy szerént eljőnek, azok jószágokról ne tartozzanak költséget adni az gyűlésbe vá'ogatott személyek szükségére, hanem azt az ő magok költségekre tarthassák; azon kívül pedig mind urak, mind nemes népek jószágá, kik hon maradnak, egyaránt tartozzanak költséget adni, kit az ispánok dulással is megvehessenek.

Kilenczedik. Az miképpen ennekelőtte is el volt végezve megholt urunk fejedelmünk idejében, hogy az szászok uraink atyáinkfiai transmissiojok gyűlés alatt láttassanak meg, miért hogy nekik külön terminussok nincsen: végeztetett, hogy most is azon mód observáltassék, hogy gyűlések idején láttassanak meg az ő transmissiojok.

Tizedik Articulus. Végeztetre: miért hogy az gyűlésben választatott uraink és atyáinkfiai között némelyek panaszolkodnak, hogy ők az ő hazájoknak javára és megmaradására, és az ő nagysága parancsolatjára való engedelmségekből az gyűlésre jó idején rá érőködni jöni, el is jönnek napján vagy még estin, és itt vannak, költenek; de sokan vagynak esmég, kik az jövetelt késedelmeztetik, sokszor másod néha harmad nap múlva is alig érkeznek. Hogy ennekutánna efféle várakozás, költség és alkalmatlan dolog ne essék, ki miatt az közönséges jóra való végzés is megkésődik, végeztetett: hogy minden az gyűlésben választatott személy, első napján az gyűlésnek idején itt legyen, hogy másod nap mindjárást az dologhoz kezdhessenek; az ki pedig azt elmúlatná, tizenhat gira az poenája, kiről az vármegyék ispáni igazat vehessenek.

Nos itaque premissa humilima postulatione Dominorum Regnicolarum faventer exaudita et admissa, prescriptos Articulos ac omnia et singula in eisdem contenta, quoad omnes eorundem continentias, clausulas et puncta ratos, gratos et accepta habentes, approbamus,

roboramus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam etiam per alios quoslibet autoritate nostra, qua publice fungimur, observari faciemus. Datum in oppido Thorda, feria 5-ta proxima post festum sacri Pentecostes, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo secundo.

Stephanus Báthori

de Somlyó m. p.

Franciscus Forgach de
Gymes m.p. Cancell.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

III.

Báthori István alatt 1574-ben január 1-sőjén Kolosvártt hozott törvényczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Siculorum Comes & Memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod Spectabiles, Magnifici Domini Nobiles regnicole trium Nationum Transilvanie et partium Regni Hungarie, exhibuerunt et presentaverunt nobis infrascriptos Articulos in presentibus eorum comitiis partialibus hic in civitate Colosvariensi ad festum circumcisionis Domini anno ejusdem 1574 ex commissione nostra celebratis, paribus eorum votis conclusos, petentes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos et Statuta in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, benevole confirmare vellemus. Quorum quidem articulorum tenor is est:

Articuli Dominorum Magnatum et Nobilium trium Nationum regni Transilvanie, nec non Partium regni Hungarie & pro festo circumcisionis Domini nostri JESU Christi in Conventu eorum partiali in civitate Colosvar, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto editi.

Az tekintetes és nagyságos vitézlő urak és nemesség, erdélyországbeli három nemzet az magyarországiakkal egyetemben, Bihar

Kraszna, Középszolnok, Máramaros, Zarándvármegyebeliek és Káransebes, Lugas tartománybeliek, kik ez mostani kolosvári partialis gyűlésbe nagyságod parancsolatjára gyűltenek, nagyságodnak életkéig való hívséges szolgálatjokat ajánlják, mint kegyelmes uroknak és fejedelmeknek.

Továbbá nagy hálát adnak az úr Istennek, hogy nagyságod az ő bölcse tanácsival szorgalmasan minden időben ő reájok és az szegény hazára gondot, nagy gondot viselt, és azokat melyek az ország óalmát nézték, el nem titkolta tőlek. Könyörögnek annakokáért alázatosan nagyságodnak, hogy ezután is méltóztassék vigyázni és gondot viselni, hogy az nagyságod árnyékába Isten segítségével gyermekünkkel, feleségünkkel, cselédünkkel nyughassunk és megmaradhassunk.

Annakutánna az egy példabeszéd szerént szokták mondani: hogy boldog város, az mely békességnek idején hadról gondolkodik. Azért, minthogy az úr Isten ez kicsiny hazát ennyi sok ellenség között csudaképpen ennyi sok esztendőttől fogva megtartotta, melyet az mi eleink hadakozással és fegyverekkel leltek volt, és megtartották minékünk, miis az mi eleink cselekedeteiről el nem felelkeznénk, hanem az mennyire az hatalmas úr Isten hozzá segítene, követnők őket —

Végeztetett annakokáért egyakarattól: hogy minden úr és nemes ember három nemzetbeli, és magyarországiak, kik feljül megvannak írva, az articulus tartása szerént fejenként tizenhatodokkal, hadakozó szerszámokkal jó készüllettel mint jobban lehet minden időben készen legyenek, és Istent segítségül híván, az nagyságod parancsolatjára az ország szükségeiért és óalmáért oda tartozzanak késedelem és okvetés nélkül menni, az hova az szükség kívánja és nagyságod kegyelmesen parancsolja, azon büntetések alatt, melyek ennekeltte való articulusokban megvannak írva.

Az mi az Várad építése dolgát nézi: tetszik országul, hogy ennyi sok számtalan nagy költséget, mely ez ideig annak építésére költ, hiába nem kell elhagyni az nagyságod kegyelmes intése szerént, — jellehet ez mostani drágaságnak idején községünk nagy szükségben vagyon — de mert látjuk az helyt nekünk óalmunkra lenni, ha Isten segítségével megépülhetend, annak épületire azokat az módokat, melyeket szegény megholt fejedelem szerzett volt, meg akarván

tartani, az erdélyi nemesség ígér kapuszám szerént ötven pénzt az jövő szent Bálint napjára bészolgáltatni híven és fogyatkozás nélkül.

Az székely uraim ezen ígérettel ajánlják magokat.

Az szász uraim is egyenlő terhet akarnak viselni.

Az magyarországi uraim is kapuszám szerént ötven pénzt és szokott míveseket adni igyekeznek minden fogyatkozás nélkül. Könyörögnek nagyságodnak fejenként az nagyságod hívei, hogy nagyságod viseljen oly gondot az mívre, hogy — mint ez ideig volt és történt — fogyatkozások ne legyenek benne; hanem Isten segítségével jó módon vitesse véghez, hogy az nagyságod nevét mi és utánunk valók is örökké dicsérhessük és magasztalhassuk ezféle gondviselésért.

Ezt is hátra nem hagyhatják: hogy az conventbeli és fejevárbeli levelekre gondot visel nagyságod, hogy Requisitorokat szerzett és azoknak tárházából akar fizetni. Nagyságodnak ezért is örök hálát adnak, hogy olyan szertelenséggel az leveleket el nem hagyja veszni és rothadni. Könyörgünk nagyságodnak, hogy szokott jó akaratját és kegyelmességét ebből is mutassa meg hozzánk.

Nos itaque premissa petitione eorundem Dominorum &.

Datum in predicta Civitate Kolosvariensi, in die festo Epiphaniarum Domini, anno ejusdem millesimo quing. sept. quarto.

Stephanus Báthori

de Somlyó m. p.

Mart. Berzeviczim. p.

Cosil. et Secret.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

IV.

Báthori István alatt 1574-ben junius 18-kán Székely-Vásárheyyt hozott törvéyczikkek.

Nos Stephanus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvanus, et Sicularum Comes &. Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit universis. Quod Spectabiles, Magnifici Domini et Nobiles, aliique ordines trium Nationum Transylvanie et

partium regni Hungarie exhibuerunt et presentaverunt nobis infra-scriptos Articulos in presentibus eorum Comitibus partialibus hic in oppido Székely-Vásárhely ad Festum beati Antonii Confessoris anni Domini 1574 ex commissione nostra celebratis, paribus eorum votis conclusos, petentes nos debita cum instantia, ut nos eosdem Articulos et Statuta in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, bene-vole confirmare vellemus. Quorum quidem Articulorum tenor is est:

Megértettük az nagyságod izenetéből, propositiójából az nagyságod reánk való gondviselését, és dolgainknak, szükség-einknek előnkbe való számlálását, kiből ismerjük mostan is mint ennek előtte az nagyságod szorgalmatos gondviselését, hogy nagyságod az mi maradásunkra és nyugodalmunkra gondot visel Istennek szent segítségével után, kiért nagyságodnak hálákat adunk és hívséges holtunkig való szolgálatunkat ajánljuk.

Továbbá: miért hogy értjük nyilván az nagyságod sok költségét, melyet most nagyságod kiváltképpen az jelen való indulatra *) az több költségi között kényszerítetett tenni, ezután is költeni kell arra az népre, melyet havasalföldében küldött és az határba is tart; jóllehet sokkal többet kellene nagyságodnak adnunk, de ez mostani utolsó szükségét, meggondolván községünknek éhségét: ígér az erdélyi nemesség nagyságodnak mint kegyelmes uroknak az előbbi rovás szerint húsz-húsz pénzt ez jövő kisaszszony napjára az nagyságod pénzszedője kezében szolgáltatni; könyörgenek nagyságodnak, hogy vegye kegyelmesen.

Az székely uraim is azon tereh viselésére ajánlják magokat.

Az szász uraim is egyenlő ígérettel kötelezik magokat nagyságodnak.

Az magyarossági uraink és atyáinkiai is azon jó akarattal az húsz pénzt kapu szám szerint megadják az előbbi rovás szerint nagyságodnak.

Annakutánna az nagyságod kegyelmes intése szerint az nemes uraim fejeként tizenhatodával hadakozóul az mint lehet készek lesznek az húszadnapra. Az nagyságod kívánsága szerint szokott terhek és büntetések alatt székes helyekre gyűlnek személyek szerint fejenként, és megvárják az nagyságod levelét; ha az szükség azt

*) Czelzás a Békesi Gáspár-féle mozgalmakra.

mutatja, az nagyságod kívánsága szerint, minden szerekkel és hadi készülétekkel oda mennek az hova nagyságod kívánja, és az országnak, hazájoknak szolgálni akarnak, az előbbi articulusokban megszerzett büntetések alatt.

Továbbá: miért hogy értik azt nyilván, hogy az császár adójának megadásának ideje eljött, és azzal az ő maradásokért tartoznak—

Azért az feljúl megírt három erdélyországbeli nemzetség ez jövő szent Jakab napjára ígérnek kapu szám szerint az előbbi rovás szerint az nagyságod pénzszedője kezében kilenczven kilencz pénzt fogyasztás nélkül beszolgáltatni.

Az magyarországi uraim ígérnek az császár adójában kapu szám szerint, az előbbi rovás szerint egy forintot, azon szent Jakab napjára beszolgáltatni az nagyságod pénzszedője kezében híven.

Értik azt is országúl: hogy nagyságod az ország ezüstmivének valami részét az szükség úgy kívánván, az ország szükségére költötte és fordította volna. Nagyságod megemlékezhetik róla, hogy miolta az úr Isten nagyságodat mi előnkbe adta, azolta nem csak az ezüstöt, hanem hazánkat, fejünket, cselédünkkel való maradásunkat, nyugodalmunkat teljességgel Isten után nagyságodra támasztottuk—könyörögvén nagyságodnak, hogy nagyságod ne szünték meg az reánk való gondviseléstől; ha az szükség azt mutatja, hogy az maradékját is az ezüstnek az mi kicsin hazánknak ótalmára és nyugodalmára kell fordítani nagyságodnak, nagyságod az mivelje, oda fordítsa és költse; hiszszük, hogy az nagyságod kegyelmes ajánlása szerint ha az utolsó szükség nem mutatja, hát éppen megtartja. Mely ezüstről mi országul mentségessé teszszük nagyságodat és az nagyságod maradékát.

Dicsérik és megszolgálják nagyságodnak, hogy tízed puskások dolgát elhalasztotta nagyságod az jövőendő generalis gyűlésig.

Az mi az törvény szolgáltatást nézi: országul három nemzet, és magyarországi atyáinkiai megszolgálják nagyságodnak, hogy az törvényt szolgáltatni—az elvégezett kolosvári generalis gyűlésbeli articulus szerint, kiváltképpen az quinque casusokat, az az új potentiákat—ígéri magát. Könyörünk nagyságodnak, hogy nagyságod látván köztünk az sok törvénytelen embereket, szolgáltatassa minden szokott időben; szűnjenek meg afféle gonosztevő emberek,

az gonoszok büntetessenek, és az jók ótalmaztassanak az úr Istennek edictuma szerint.

Nagyságodnak hálát adunk, hogy az mi sok könyörgésünkre el nem felelt az végekről, kiváltképpen Ilyéről. Könyörgünk nagyságodnak, hogy az ő igéreti szerint ne halaszsa, hanem munkálkodjék, hogy az utánnunk valók is jót mondjanak nagyságodért, és onnét is az országnak bántása ne következék; megértvén az mostani possesoroknak abban való igazságokat, ha mi volna, elégítse meg, ha pedig semmi nincs, annyival inkább vegye kezébe, építse meg és tartsa oly gondviseléssel, hogy országnak abból gondja ne következék.

Nos igitur premissa instanti petitione et requisitione prefatorum Dominorum regnicolarum etc.

Datum in predicto oppido Székely-Vásárhely, decima octava die mensis junii, anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto.

Stephanus Báthori
de Somlyó. m. p.

Martinus Berzeviczi mpr.
consil. et secret.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

V.

Báthori Kristóf alatt 1576-ban április 23-kán hozott törvényczikkek.

Nos Christophorus Báthori de Somlyó, Vajvoda Transylvaniae, et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus per praesentes. Quod Spectabiles, Magnifici, Egregii et Nobiles Domini universi, videlicet Status et Ordines trium nationum regni Transylvaniae, et partium regni Hungariae, ditioni videlicet huic Transylvaniae adjacentium et adhaerentium, ad Comitatus partialia, per nos ad dominicam Cantate proxime praeteritam indicta ad mandantum nostrum in hac civitate Colosvar congregati, exhibuerunt nobis et prae-

sentaverunt infrascriptos Articulos, in dictis Comitibus eorum partialibus paribus votis conclusos, supplicantes nobis, ut nos eosdem Articulos, ac omnia et singula, in eisdem contenta, ratos, gratos, et accepta habentes gratiose confirmaremus. Quorum quidem Articulorum tenor talis est:

Articuli Dominorum Regnicolarum, trium videlicet Nationum regni Transylvaniae, ac Nobilium partium Hungariae ditioni Transylvaniae adhaerentium, in Comitibus eorum partialibus ex edicto illustrissimi domini Christophori Báthori de Somlyó Vajvodae Transylvani, et Siculorum Comitatus etc. Domini eorum gratiosissimi, in civitate Kolosvár, ad dominicam Cantate, anno Domini 1576 celebratis editi et confecti.

Megértettük kegyelmes urunk az te nagyságod izenetéből, minémű jó és örvendetes hírei te nagyságodnak idegen országból jöttek, kiket mitőlünk is nagyságod el nem titkolván, mindenekezt értésünkre adott; kit te nagyságodnak hívséggel meg akarunk szolgálni, mint kegyelmes urunknak fejedelmünknek.

Az miképpen pedig az kegyelmes Isten te nagyságodnak atyafiát lengyel királyt, a mi kegyelmes urunkat eleitől fogva minden dolgaiban viselte és hordozta, ez mostani üdőben is az minémű nagy méltóságra és fejedelemségre és annak teljességgel véghezvitelére békességesen hordozta, és minden ellenkezőknek szíveket hozzája lágyította és naponként lágyítja: nagy hálát adunk mind te nagyságoddal egyetemben az úr Istennek; könyörgünk is, hogy ebben az birodalomban erősítse és ennél is nagyobbakra vigye, hogy ez szegény megnyomorodott magyar nemzetnek lehessen Isten után minden jó reménysége és ótalma.

Továbbá adja előnkbe nagyságod az hatalmas török császárnak adójának bészolgáltatásának idejét: Megemlékezünk kegyelmes urunk, hogy az minémű állapotban az kegyelmes úr Isten a mi szegény hazánkat tartja, és az hatalmas török császár ótalma alá rekesztette, minékünk csak ez két utat mutatta: az engedelmisséget és az adományt, kiben mi ennekölte is meg nem fogyatkoztunk; most is az mennyire az úr Isten erőt adott, mind mi magunknak s mind községünknek azzal tartozunk, azt is miveljük. Ígérünk azért az erdélyi nemesség az régi rovás szerint kilenczven kilencz pénzt. Azon terhet viselik az székely uraink s atyáinkiai.

Azonképpen a szász uraim is.

Magyarországi atyáink is rovás szerint egy-egy forintot ígérnek nagyságodnak, kinek mint községünknek ilyen nagy fogyatkozásnak idején, és magunknak tereh viselésében az úr Isten békességesen ezt adván érnünk, ez jövődő szent Péter—szent Pál napjára beszolgáltatását ígérjük fogyatkozás nélkül. És ha mely ispánok vagy királybírák az ő tisztek szerint negligensek lesznek beadministrálásában, tisztektől priváltassanak, és ő nagysága conferálja olynak tiszteket, hogy kik légyenek diligensek az ő tisztekben; hogy efféle gondviseletlenség miatt ne következék semmi fogyatkozás.

Vannak némely vármegyék, kik az beszterczei adóról ugyan semmi számot is nem adtak; közönségesképpen pedig régi adókról restantiák vannak hátra, kiket mind ez óráig sem igazítottak el. Végeztetett azért, hogy ez mostani adónak beszolgáltatásának napjára minden ispán, kinek teljességgel régi adókról és az beszterczei végezésről is menedéke nincsen, registrumával és minden expeditiojával úgy készüljön és jöjjön, hogy enekutánna semmi kifogást ne tehessen, és számot adjon.

Értjük azt is az nagyságod propositiojából, hogy az németek semmit az ő dolgokban hátra nem hagynak, mind az Imperiumokban gyűlések, és itt alatt is mustrájok vagyón. Minékünk is kegyelmes urunk, nagyságoddal egyetemben országul az mi édes hazánkra vigyázásunknak és gondviselésünknek kell lenni; miképpen hogy ennekelőtte meg nem fogyatkoztunk, most is az szükség úgy kívánván, nem akarunk megfogyatkozni. Végeztük azért ennekelőtte való végezésünk szerint egyakarattal: hogy az miénkből mi magunkra gondot viseljünk, lovasinkat, gyaloginkat készen tartsuk, és az praesidiumoknak helye légyen Kolosvár; mely helyre az nemesség ad két száz lovagot és száz gyalogot, az székelység három száz lovagot, az szászország négy száz gyalogot; így, hogy ezek ez jövődő pünköst napjára légyenek lovagjával, gyalogjával Kolosváratt jó szerrel, úgy, hogy valahova az szükség és az hazánk java mutatja, mindjárt indulhasson és az ispán uraim ezeknek indulásokra oly gondot viseljenek, hogy fogyatkozás ne essék. Ha ki pedig az ispánoknak rendelése szerint az megmondott napon és helyen jelen nem lenne, avagy eloszlana hír nélkül, ennekelőtte való articu-

lusok tartása szerint való poenával büntetessék, jószága az ispánoktól elfoglaltassék.

Minden vármegyéből és székekből egy-egy főhadnagyok legyen, azonképpen az szász uraim gyaloginak.

Ezt is hozzá tévén, hogy az nemesség között az nagyságod és az urak jószága egyenlő terhet viseljenek, és az ispánok azokra is czédulákat adjanak, és kapu szám szerint előállassák lovagokat és gyalogokat, kiknek hó pénzt adjunk, és hazánk ótalmára fenn tartsuk mind addig, még az szükség mutatja és kívánja.

Ezenkívül az több nemesség, székelység és szászország is országul fejenként az ő rendi szerint készen légyenek; hogy valamikor te nagyságodnak első levele jutand, azonnal mindjárt késedelem nélkül minden lovagok, gyalogok ott légyenek az hol te nagyságod parancsolja és a szükség mutatja, ő magok személyével egyetemben ennekelőtte végeztetett büntetés alatt; kiből tisztek alatt az ispánok minden kedvezés nélkül eljárjanak.

Magyarországi uraink s atyáink: Bihar, Kraszna, Szolnok vármegyebeli uraim rovás szerint tíz-tíz kapuról ígérnek egy-egy embert az váradi föld bástyáknak környül való fája felállítására, sövény fonására és tapasztására két hétig, az váradi kapitány rendelése szerint, az mennyi számot kíván; kihez éléssel úgy hozzá készítsék, hogy az mívet continuálhassák azon büntetés alatt. Ő magok pedig az nemesség lovagokkal, gyalogokkal oly készen légyenek, hogy az országbeli nemes, székely, és szász uraimmal egyetemben az ő nagysága parancsolatja szerint házoktól indulhassanak azon büntetés alatt.

Végeztetett ez is: hogy az harminczadokon való vectigálok és instructioknak mássát te nagyságod minden magyarországi vármegyékre, székekre kiadassa, kik panaszolkodtak; hogy azt meglátván és publicáltatván, az mit méltán vesznek és cselekednek az harminczadosok, te nagyságodat azzal senki ne bántsa. Viszont azonkívül az harminczadosok is újítást ne cselekedhessenek. Ha ki pedig deprehendáltatik hogy különben cselekednék, te nagyságod büntesse törvény szerint és priválja tisztektől. Mindenekben az régi vectigál szerint való usus, mint ezelőtt is urunk ez mostani lengyel király ő felsége idejében observáltatott, observáltassék.

Az mi az cément dolgát nézi: nagyságod kezében vagyón, ki-

ből az mint nagyságod jobbnak és hasznosbnak ismeri magának és hazánknak, azt cselekedje.

A jobbágyoknak meghozásában Erdélyben ezelőtt való articulusok tartassanak, tudniillik mind kamara helyekről, várak tartományából, városokból megadassanak.

Az magyarországi vármegyéknek jobbágyok meghozásában, így végeztünk: hogy Kraszna, Szolnok és Máramaros vármegyék, mint ezelőtt most is azon móddal éljenek, mint ennekeltte való articulusok mutatják, kinek napja is volt. Biharvármegyében pedig az mely városoknak privilegiumja vagyon, az megtartassék, miért hogy azokban nem csak jöni, de menni is szabad; egyéb falukból pedig mind kik az várhoz valók, mind az urakéból és nemességéből megadassanak, de azoktól megválva, az kik törököktől való félelem vagy hajduk bántása miatt bujdosnak volna el ezelőtt esztendővel, e máj naptól fogva számlálván.

Az tanítók dolgáról így végeztünk: miért hogy ezelőtt való articulusok tartása szerint megengedetett, hogy az Dávid Ferencz vallásán valóknak Superintendensek legyen itt Kolosvárott vagy Tordán, az ő hitin való papoknak convocatiot tehessen; de az kik Diénes pappal egy valláson vannak, azokat ne cogálhassa, hanem Diénesnek az övéi között régi authoritással megmaradjon.

Urunk ő nagysága az előbbeni mód szerint—ez ország megcsendesedvén—az terminusokat observáltassa, és minden nemzetnek az ő törvényeket szolgáltatassa; ő nagyságának legyen gondja rá, meg ne fogyatkozzanak az törvénytevők. A mely nemzetnek terminussa el haladna valami okokból, az terminusnak előtte tizenötöd nappal ő nagysága certificálja.

Miért hogy a vármegyéken sok üdőtől fogva törvények nem szolgáltatottak, vannak sokaknak sok külön-külön bántások: végeztetett, hogy minden vármegyéken mind Erdélyben s mind Magyarországon az régi mód szerint continuáltassék az törvény.

Az kik pedig hadban lesznek és perelni nem akarnak, az had előtt indult dolgokban haladékok legyen; de az had alatt ha ki mit cselekedett és cselekednék, azok megláttassanak, hogy senki bizodalma ne végyen törvénytelen cselekedetekre.

Az ítélőmester pedig Kolosvárott az assessorokkal egyetemben az had alatt continue ott legyenek és ítéljenek; kiknek fizetése

sekre ő nagysága viseljen oly gondot, hogy meg ne fogyatkozzanak.

Az appellatioknak meglátásában ha ő nagyságának ideje és módja vagyon, mostan lássa meg; ha hol az üdő nem szenved, az beszterczei articulus tartása szerint jövődöbéli gyűléseken és terminusokon végye eleibe és ítélje meg, hogy az igaz fél törvényben meg ne fogyatkozzék.

A gyűlésekre való választottaknak költségek felvételében is tartassék az előbbi articulus: ha valaki vagy úr, vagy nemes ember személye szerint az gyűlésre nem jő, jószágából mind Erdélyben s mind Magyarországon megadassék.

Nos igitur supplicatione praemissa Dominorum Regnicolarum faventer exaudita et admissa, praescriptos Articulos eorundem Dominorum Regnicolarum nobis porrectos, ac omnia et singula in eisdem contenta acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, atque tam nos ipsi observabimus, quam per alios quoslibet ditioni nostrae subjectos, quorum videlicet interest vel intererit, inviolabiliter observari faciemus.

Datum in praedicta civitate Colosvar, sabbatho proximo post dictam dominicam Cantate. Anno domini 1576.

Christophorus Báthori de Somlyó mpr.

Vajvoda transsylvanus.

A kiadó gyűjteménye közt levő eredetiből.

EREDETI OKÍRATOK.

I.
Báthori Sigmondnak 1601-ben Erdélybe indulását tudató
levele *) Erdély lakóihoz.

1601.

Sigismundus, Dei gratia Transylvaniae et sacri Romani Imperii Princeps, partium regni Hungariae Dominus, aurei velleris Eques et Siculorum Comes &. Universis et singulis cujusvis status et conditionis hominibus, praesentes nostras visuris, fidelibus nobis sincere dilectis, salutem et gratiam nostram. Az Úristennek kegyelmességéből mi megmaradtunk; az hatalmas császárnak kegyelmességét fejünkön látjuk; az felséges lengyel királynak és az két vajdának**) jó akaratja rajtunk vagyon, s immár Istennek kegyelmességéből megindultunk s kegyelmetek közibe megyünk. Kegyelmetek azért az Úristennek kegyelmességébe bízván, vigyázásban legyen, mind városokra várakra oly gondviselésben, hogy valami reménységünk kívül való dolog rajtok ne történjék. Az Úristen bévívén, mi is kegyelmetekkel együtt illendő és szorgalmatos gondot viselünk megmaradásunkra. Addig minden dolgokat isten után az kegyelmetek hozzánk való hívségébe bízván, kiben semmi kétségünk nincsen. Secus non factur. Datum ex oppido Bakó, 21. aug. anno 1601.

Sigismundus, Princeps m. p.

Eredetije a gróf Lázár Miklós gyűjteményében.

*) Ezen levelet — mailag szólva kiáltványt — annak modora, a benne előforduló fejedelmi címek — és azon körülménynél fogva tartám köz — lendőnek, mivel az Sigmondnak Moldovábani tartózkodása helyével ismertet meg; mely helység Enyedi Pál törédékei során Botos-nak íratik. **) Értetnek a moldovai és havasalföldi vajdák.

II.

Nyári Pál és Széchy György meghívó levele Bocskai fejedelem temetésére, Kapi Zsigmond- és Lászlóhoz.

1607.

Generosi Domini, Amici nobis observandi. Servitorum nostr. paratiss. commendationem. Áldja meg a szent Isten kegyelmeidet ez új esztendőben mint a következőkben kívánsága szerint való sok jókkal.

Szívünk szerint kívántuk volna a mindenható Istentől, hogy kegyelmeiteknek a mi kegyelmes urunk fejedelmünk felől örvendetes hírt írhattunk volna; de mit tehetünk róla, mindnyájan az halálnak ígája alá levén vetetve, ő felsége is abból Istentől rendeltetett határát által nem hághatta — ez elmúlt pénteken viradólág öt órakor, az az 29. dec. az árnyékvilágból kivétt. S mivelhogy ő felsége még életében maga nyelvvel is nekünk szemtül-szemben meghagyta, azonképpen testamentumában is megíratta, hogy az ő felsége becsületes testének takarítása Erdélyben, kedves hazájában, az régi üdvezült fejedelmeknek szokások szerint szokott helyében Gyulafejevárárt legyen: Tetszett ezért nekünk, hogy a midőn reá készülhetnénk, és ő felsége becsületes testével innen Kassáról az jövődő februariusnak 1-ső napján megindulnánk; azért megtekintvén mind azt, hogy ő felsége nekünk választott fejedelmünk volt, s mind pedig az ő felsége hazánk és nemzetünk mellett való sok hasznos szolgálatját, intjük kegyelmeidet szeretettel és kérjük is, hogy a mint kegyelmeitek ő felségének éltében jó igyekezetiben mindenkor jelen volt: azonképpen mostan utolsó tisztességében meg ne fogyatkozzék, hanem maga személye szerint az ő felsége temetésén jelen legyen; vagy ha mi elmulathatatlan dolgai és betegségei miatt el nem érkezhetnének, készítse bizonyos embereit, kit ennek az hónap úgy mint januariusnak utolsó napjára bocsásson ide Kassára oly állapottal, hogy innen az ő felsége testével prima febr. velünk együtt megindulván, egész Fejérvárig kísérhesse. Az honnan az ő felsége tisztességes temetése után Isten áldomásából

ismét kegyelmeitekhez megtérhessen. Bene valeant, Cassoviae 3-a januarii anno Dni 1607.

Earundem generos. Dn. vestrar.

servitores et amici:

Paulus Nyári.

Georgius Széchy.

Dobai Székely Sámuel eredetiből másolata után.

III.

Balassi Mihály levele, atyja Balassi Ferencz portai követhoz.

1616.

Szolgálatomat írom kegyelmednek mint uramnak-atyámnak. Az úr Istentől hosszú életet, sok jó szerencsét kívánok kegyelmednek.

Ezen pénteken, az mikor Mikó Ferencz uram urunkhoz ő nagyságához Prásmárra jutott, én akkor a marosszéki haddal Kyzdi-Vásárhely mellett Osdolán voltam. És noha nagy beteges állapotom miatt vele magam szemben nem voltam; de mindazonáltal hogy kegyelmed felől jó egészséget mondott, azon szívem szerint örülök, s kívánom is, hogy az szent Isten kegyelmedet igen hamarsággal jó egészségben hazánkba s közinkbe hozza meg. Noha én is házamtól betegen jöttem el kocsimon, és mostan is rossz egészségben vagyok, melyet urunknak ő ngának értésére adván, megengedte vala, hogy visszatérjek házamhoz; de látván sok gonosz akaróinkat, egy szerencsére remélvén Istentől egészségem felől megjobbulásomat — noha bizony igen rosszszul vagyok — de reá vöttem magamat, hogy valamit Isten ad, Molduvában én is bémegyek urunkkal ő nagyságával.

Hírt kegyelmednek bizonyost egyebet írni nem tudok, hanem ő nagysága holnap indul bé az havason által Molduvába, mind az egész Erdély s Magyarország rész hadaival, kiről tudom ő nagysága is kegyelmednek elég bővön írt. Én is az ő nagysága több hívei között valamire elég leszek s egészségem szenvedni, az szolgálattal meg nem vonszom magamat. Az mi itthon való állapotunkat nézi: arról kegyelmednek azt írhatom, hogy mind öreg aszszonyomat és az gazdám asz-

szonyt is bizony igen beteges állapottal hagytam vala, s magamot is peniglen házamtul fogván mind eddig kocsimon vontattam. Továbbá uram, egy selyem övemöt küldöttem bé: kegyelmedet kérem, hogy tiszta zölden s igen szépen festesse meg kegyelmed. Isten hozza kegyelmedet igen hamar való napon közinkbe jó egészségben. Írtam Osdolán, ma hétfőn az az 8 die augusti, in anno 1616.

Gener. Dni Vre servitor et filius

Michael Balassi m. p.

Az eredetiből—Torma József úr gyűjteményéből.

IV.

Bethlen Gábor fejdelem levele szövérdei Gáspár János portai követéhez.

1617.

Gabriel Bethlen, Dei gratia Princeps Transsilvaniae, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Generose fidelis nobis dilecte. Salutem et fauorem nostrum. Ez levelünkkel — úgy ítéljük—Bornemisza Lászlót ott ben nem érhetik; előbbi írásunkra pedig és törekedésünkre—a mint értjük—ő hatalmaságától válaszunk jöven, az Athname levél is kün vagyon. De akar lött válaszunk, akar ne, és akar minemű válaszunk lött legyen: az jelen való állapothoz és szükséghez képest miképpen írtunk légyen vezér kajmekámnak, Memhet passának ő nagyságának, pariait kegyelmednek béküldöttük—arról sok szóval nem szükség írunk—azon vezér levelének pariajából kegyelmed bőségesen megértheti. Hagyjuk azért és parancsoljuk is kegyelmednek: magában azokról serio gondolkodván, mindennemű actioit, törekedést és gondviselésit ahoz alkalmaztatván, aképpen törekedjék és viseljen gondot—az ide ki való dolgokról szüntelen tudósítson. Secus non factur. Datum ex castris nostris ad possessionem Saarflava positus, die 28-a augusti, anno Domini 1617.

Utóírat.*)

Az vezérnek írt levelem párját kegyelmed Markó urammal kétszer háromszor is igen serio megolvassa, az punctokat elméjében szedje, és az dolgot annak seriesse s tenora szerént proponálja. Igyekezzék is igen-igen sietséggel jó és kívánságunk szerént való választ venni s kiküldeni sietséggel; mert im én elindultam, holnap bémegyek Molduvába, de az hadakat az Pruton által nem vihetem; mert szabadságok ellen ezek semmit nem akarnak cselekedni—készebbek halált szenvedni. A mellett magamnak azért kellett elindulnom, hogy inkább felvehessem őket. Mert ha magam el nem jöttem volna, senki bizony el nem menne; de így is Isten mondhatja, mely sok persuadeálásokkal jönnek, és még is csak békesség tractálására, nem harczolni, melyet soha nem akarnak, ha örökké való adóját megengednék is ezért. Hogy most is Lippáért naponként mit nem szenvednek országul, magad jól tudod; nem akarják ennél is nagyobb ellenségekkel csinálni az keresztyén országokat. Másikért ezért indultam: hogy értvén az lengyelnek ily nagy hadainak előjövéseket, Szkender uramnak ellenben igen kevés hadat, mely bizonyosan nem több négy ezer töröknél és igen kevés tatárnál—az oláh hadat számban sem tudom—gondolám, hogy ha valami esik rajtok, nagy gyalázat leszen; de ha megértik az én bemenésemet, inkább megtartóznak, és az békességre is inkább inclinálnak, keresztyén fejedelmet értvén közel, ki által bizvasban tractálhatnak. Harmadikért: mivel immár én az békességre inteni kezdettem őket bizonyos ratiokból, melyre bonis modis et conditionibus talám reá is fognak lépni. Negyedikért: gondolván, hogy ha történet szerént magok igéreti szerént Markó uramat ki fognak küldeni, találatnám készen mellé küldendő segítségemmel. Ötödikért: mivel kegyelmed írta vala, hogy mely sok szóval kívánta az fővezér Molduvában való bemenetelemet az békesség megcsinálásáért, hogy abból is kedvetek tölthessem. Hatodikért: hogy ha ugyan segítséget kívánnak—a mint im meg is vagyon—Markó uram neve alatt bocsáthatnánk segítséget késedelem nélkül. De igen csudálkozom ezen, hogy semmi választ énnekem nem tesznek az ország kívánságira, és hogy az magam menetele felől semmit nem írnak. Rövid szóval

*) Az itt következők a fejdelem saját kezével vannak írva. Az „Utóírat“ szó általam van oda téve.

azért innet ez a válasz: Hogy im én bémegyek, és ha az békeséget akarja az passa tractálni, abban igen örömet akarok fáradni, szolgálgni; ha pedig harczolni akar, innet ez részről abban semmi nem telik, és senkit az ország oda nem bocsát különben, hanem ha Markó vajdát igen postán kiküldik, hogy az ő neve alatt hagyassunk a passa mellett segítséget, mintha ő fogadná őket. Másik: az adónak hat-hét esztendeig való adójának megengedéséről Athnámét ha nem küldnek; mert bizony én is azt írhatom, hogy nagy esküvéssel mondja minden rend: „csak eddig is tölt az országnak hadra való jövések százezer tallérában, holott még az hajduk is mind hópénzt fizettek azoknak az hajduknak, kik én mellém bójóttek.“ Nagy had is ez, kin magad is elcsudálkoznál, mely jó készüllettel vannak. Kévéntatik azért, hogy minden dolgokat igen jó móddal compendiose az vezérnek kegyelmetek proponáljon. Mit akadályodik ő nagysága aproték dolgokon, ha magok is azt írják, mondják, hogy elég pénze vagyon hatalmas császárnak? Mit teszen hát hat-hét esztendeig való adónak megengedése, mely tizezer aranyat tenne? Az ország pedig csak Lippa alá kétszer és mostani indulására háromszázezer tallérnál többet költött el, melyet hatalmas császár szolgálatjában költöttek el, nem mondhatjuk, hogy magunkért *) — — Lippát magunk nemzetétől sok vérünk hullásával vöttük meg örökké való siralmunkra. Kedveskedjék tehát ő nagysága az országnak, ha szolgálatni akar velle, és ha akar, Markót sietséggel kiküldje; mert hanyat-homlok hiszem nem ejthetjük magunkat veszedelembe. Ez világ reánk támadna, ha az lengyelek ellen nyilván hadat adnánk; de ha Markó kijöhet, az ő neve alatt talám még is valami szinnel hagyhatunk szép hadakat, mintha ő fogadná, nem mi adnánk segítséget, azokkal ő osztán szabad volna mint szolgálatná. Ezeket rakjátok eleiben, hogy minémü nagy hűség ez, hogy most is magam**) — — Moldovában, az ő hatalmassága hadaira vigyázok szép hadakkal, elhagytam ide hátra sok reánk törő ellenségimet; tavaly Lippát hét kastélyal megvöltem; azután mindjárt Moldova felé indultam; az előtt ismét Lippát szállottam meg. Ihon miolta erdélyi fejedelem vagyok, minden esztendőben hatalmas császár szolgálatjában forgolódok egy pénz fizetés nélkül, melyet

*) Itt egy szó ki van szakadva az eredeti írományból. **) Itt egy szó olvashatlan.

az természet szerént való török nem cselekednék. Lássá azért a fényes porta, ne tartson csak verbis, mert szintén elúntuk immár. Kegyelmed lássa, forgolódjék, és ha mi választ szerezhethet, éjjel nappal maga szolgájától adja értésemre; mert ha ott nem tartatunk s ótalmaztatunk az mi régi szabadságunkban, az Isten gondot visel mi reánk is, & &. De bizony jobb volna, ha az mi szabadságunkban megtartanának, hadd szolgálhatnánk mi is nagyobb igazsággal.

Gabriel Bethlen m. p.

Eredetije T u n y o g i C s. J ó s e f tanár gyűjteményében.

V.

Bethlen Gábor saját kézzel írott levele ugyanazon követhet.

1617.

Generose nobis dilecte.

Nem tudom szerető atyámfia, Gáspár János uram mire vélni, hogy nekem az ott ben való állapotokról ily ritkán kezde írni kegyelmed, kiváltképpen ilyen országos expeditiónk idején, holott én idegen országban, császár szolgálatjában indulván, *) — — hatalmaságok nem más, hanem én egyedül vittem végben, melyet tud csak az egy nagy hatalmu Isten. Akár ki mit beszéljen, de ez így vagyon. Mely odamenetelemért csaknem agyon verének magamot is az országbeli fő népek, hol csaknem mind el akartak mellőlem jöni. Mit költöttünk oda országostul, és mennyi károkat vallottunk, s mennyi emberink halálok heával vagyunk: csak Isten tudná azt megmondani — én nem. És még is ilyen nagy dolgok forgásában csak ily gyermeki bolond állapottal viselétek gondot. Semmi kívánságira az országnak választ az eszes vezér nem ada; és kegyelmed is Bonyhai kibocsátásától fogva semmit hogy nem ír, bizony sokat búsolok rajta. Nagy gondviseletlenségnek mondhatjuk, s mindenek annak tulajdonítják — felőled nem is reménlettük. Ez ilyen dolog nem vadászat, nem gyermeki játék volna; mert ország veszedelme, szabadságának romlása forog benne. Kegyelmednek különben kellene felserkenni, és minden holnapban kétszer, ha több-

*) Itt az eredeti kéziratban egy szó ki van szakadva.

szőr nem is, bizonyos híreket kellene értetni, s minden portái állapotokról tudósítani — az írást nem kellene restelleni. Bornemisza László megholt é, megfogták é, hová lőtt legyen? Én nem tudom e késedelmet mire vélni. Eddig kétszer is tudósítani kellett volna kegyelmednek mindenekről.

Intjük azért kegyelmedet: ezután különben serkenjen fel, és vigyázzon az mi dolgainkra igen serényen; minket minden állapotok felől gyakorta tudósítson. Mert úgy tudhatunk mi is gondot viselni országunkra s kegyelmeitekre.

Miképpen vihetők véghez dolgainkat az lengyelekkel, tudom eddig mindeneket Rédei Páltól és magunk írásából bőségesen megérthetett; melyekhez képest szabadosan és bátorsággal beszélhet mindenütt, és az mi ellenséginknek szájokat bédughatja. Mert nincsen immár semmi, a mit igazán csácsoghassanak felőlünk. A mit ez előtt el nem hittek, immár az meglőtt dolog bédugja szájokat; mert azt cselekedtem, melyel mi nem tartoztunk, melyet soha nem is cselekedtem életemben, inkább akarok tisztességesen meghalni. Kegyelmed viseljen szorgalmatosan gondot mindenekre, és adónknak hat-hét esztendeig való megengedéséről, Jenőnek akar csak az én időmben nálunk való maradásáról szerezzen levelet. Harmadik dologról írtam ezelőtt bővebben. Arra is oly nagy gondja legyen mint magunkra. Negyedikre: hogy ennyi szolgálatunkat tisztességesen és ajándékok küldésével az régi szokás szerint köszönjék meg. Rédei Pál ott ben ne késsék, hanem mentől hamarabb dolgait vidd véghez, és bocsásd ki jó válaszzsal. Bonyhait a mely nap bejut, harmad napon kibocsássa kegyelmed; nekünk mindenemű állapotokról, ott való, tengeren túl és innen valókról, magunk dolgairól bőségesen írjon bizonyos dolgokat. Rédei Pálnak írtam, valami kénesőnek árost hogy szereztesse; magad is munkálódjál benne. Mi ide haza mostan Istennek hála csendes békességben vagyunk. Elég fáradsággal jöttünk haza számtalan lovaink ökreink halálokkal és bennulásokkal. Bona fide merem írni, Molduvából száz barmot semmiféle ki nem hoztanak, úgy ótalmaztam az országot.

Bene valeat. Ex Fogaras, die 13-a octobris 1617.

Gabriel Bethlen m. p.

Eredetije Tanyogi Cs. József tanár gyűjteményében.

VI.

Bethlen Gábor levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez.

1620.

Gabriel, Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae & Rex, Princeps Transilvaniae, et Sicularum Comes &.

Magnifice et generose, fideles nobis sincere dilecti. Salutem et favorem nostrum. Az mi dolgokról való discursusi valának kegyelmeiteknek előttünk az napokban, arról való Instructionkat ez leveünkbe includáltatván, küldjük. Melyet diligenter megolvassván, hogy az idő hozása és az állapotoknak mivolta szerint, ez dologról az ben való szavait és tractáit ahoz accommodálja, hagyjuk és parancsoljuk. Bene valeant, nec secus faciant. Datum Novisoly die 30-a augusti, anno 1620.

Gabriel m. p.

Következik az Utasítás a fejedelem saját kezével írva.

Informatio pro legatis nostris.

1. Látván Vácznak megadását ily igen urgeáltatni az vezértől, próbálják meg, igirjenek húszezer forintot neki immár ista conditio-ne: hogy ha Vácznak kérésétől supersedeál nem csak ő, hanem az portán is in effectum viszi annak kérésétől való megszünéseket az vezéreknek, hadat is absque ulla dilatione ad realiter. Mely summának felét mindjárt béküldjük egy hét alatt — Budáról való expediálására számlálván az egy hetet leveleknek — felét pedig hat holnap alatt béküldjük; és az fővezérnek is bátor igirjen az vezér 30 ezer forintot mi nevünkkel, melyet ha az budai vezér megigir, vegyenek levelet róla tőle, és bátor ők is adjanak az summának igiretiről. Mi az felét — a mint írók — 8 napra béküldjük.

2. Ha pedig semmi igirettel Vácznak kérését el nem hagyathatják véle, és azonban látják bizonyosan, hogy annak meg nem adása, annál inkább igirése miatt az ő kegyelmek útja, követsége nem csak meggátoltatik, remoráltatik; sőt bizonyosan veszedelmes

fog lenni: mondom, ha ezt igen nyilván való jelekből bizonyosan eszekben vehetik, nincs mit tennünk az következtetendő utolsó veszedelemnek eltávoztatásáért az ide alá megírt conditiók szerint, tegyenek ígretet ott is az vezér előtt megadása felől:

1. Hogy az fényes porta és az budai vezér is az magyar nemzet és confoederatusink ellen az némettel semmit soha ne tractáljon, hanem inkább minket az frigy szerint ellenek ő hatalmassága segítsen; ha pedig az német is frigyét akar ő hatalmasságával kötni, mi azt nem bánjuk bátor meg legyen az is, csak ez egy conditio frassék az frigyben, tudniillik: hogy az két királyság nélkül el legyen Ferdinánd, minket ne háborgasson; de ha arra magát nem ígéri, ő hatalmassága is különben ne kössön véle, hanem nyuljon ellenségképpen hozzá, melyben százezerannyi haszna leszen — megmutatjuk mi és megbizonyítjuk azt.

2. Hogy mostan mindjárt mennél több haddal lehet, minden késedelem nélkül az vezér minket megsegítsen, és az hadat ne Kanisához szállítsa, hanem az mi személyünk mellé bocsássa. Mi az hatalmas császár hadának gondját viseljük, és oly helyre viszzük, a hol elégséges hasznok lehet az vitézeknek; csak ne késlelje az hadat elbocsátani, és rendelje az egri pasát eleiben, kinek hagyja meg, hogy fogadjon szót, velünk értsen egyet. Ezt ha megcselekeddi az vezér, így azontól minden kétséget mind magyar, cseh nemzeteknek szivekből kigyomlál, és valaminemű jó szívvvel mostan ezek az nemzetek vannak az fényes portához, de tizszerte nagyobb jó akarattal lesznek azontól, mihelyt az segítséget látjuk jelen lenni.

Ha erre objiciálná Ferdinánddal eddig való frigyét, és az segítség adás annak ellene lenne: felelet csak az lehet, hogy Ferdinánddal hatalmas császárnak frigye különben semmi nem volt, hanem mint Magyarország királyával. De az ország nem akarván tovább ötet uralni az megspecificalt sok excessusiért, mostan hatalmas császárnak egy csep frigye ő véle nincsen; hanem az országgal vagyon, és az országot tartozik kötelessége szerint segíteni, óltalmazni — a mennyiben az ország ő hatalmassága jó akaratját és segítségét kívánja.

Ingyn ha ezután Ferdinánd is annyiban a mennyiben német király, ő hatalmasságával frigyét akar kötni, az oda fel megírt mód

szerént nem tartunk mi is semmi ellent abban, csak mi ellenünk ne legyen ő hatalmasságának semmi végezése véle.

3. Hogy az hajduság lakó helyeit — melyeket palánkoknak nevezett volt az német — ne kívánja az fényes porta azoknak elrontását, holott bizonyosan nem palánkok, hanem csak valami kertekkel, tövissel kerítették bé azokat a helyeket, mint Debreczent s több azon a földön való falukat szoktak békeríteni. Ezeket az német miért ígerte volt az elrontásra, az instructiókból eléggé declarálhatják: bizony nem hatalmas császárral való békességek megtartásáért, hanem inkább az özveveszésért, látván az linczi gyűlésben, hogy az török nemzet ellen nem indíthatja az magyar nemzetet az német &. Ebből reménlette bizonyosan az törökkel való özveveszését, tudván, hogy egymást nem hagyhatják az magyarok. Itt elő hozhatni neki az hajduságnak Bocskai idejében való sok hasznos szolgálátjokat hatalmas császárnak és birodalmának. Felelünk is felelők, hogy soha az mi életünkben semmi ellenkezéseket és latorságokat hatalmas császár és birodalma ellen nem cselekednek ezután.

4. Hogy Vácznak megadásával több falukat, városokat az béhódolásra soha ne kívánjanak, hanem elégedjenek meg azzal, a mely számtalan faluk, városok eddig béhódolva vannak; ne keserítsék ennél is több lehetetlen kívánságokkal az magyar nemzetet. Az fényes portán mindezekről s mind a több dolgokról adassék hatalmas császár Athnámé levele. Valaha legyen is vége immár az hoszsú időktől fogván való tractatusoknak.

Mi is készek vagyunk levelet adni mindezekről, és valamely faluk az Sitvai-Torokban az béhódolásra rendeltetnek, együtt az 60 faluknak rendelt adójokkal summájok beadásával mi tőlünk is béhódolni engedtetnek. Ezeket az vezér eleiben számlálván az conditionkat, bizonyosan megmondhatják, hogy ha a fényes portán ezekről és az több aprólékos dolgokról hatalmas császártól Athnáméval való kedves válaszunk adatik, mi is az országgal együtt Váczt, mikor az követek innét Budára viszza bocsáttatnak, kétség nélkül megadjuk. De az segítség megadása mindjárt kívántatik, azzal az vezér semmit ne késsék, hanem mindjárt indítsa őket; és ha egy elsőben több nem lehet is, de előljáróban Budáról, Esztergomból, Pestből bocsásson bátor csak kétezzer kopjást: hiessék el hatalmas császár jó akaratját. És utánna az egri pasát, vagy akármelyik

begler béget, ha többel nem lehetne is, tizezer lovassal bocsássa személyünk mellé. Így ígérjük mi is Vácznak megadását, különben ennél nem.

De még is iteráljuk: hogy minden úton próbálják az summa adásának ígretivel, és ha ugyan nem efficiálhatnak semmit, úgy menjenek az conditioiok szerént való ígretre.

És hogy ígretünkben ne kételkedjenek, ím arról pecsétes levelünket is írtuk, melyet magoknál tartván, ha nem lehet egyéb benne, úgy adják az vezérnek—hihesse el, hogy nem szóval akarjuk őket tartani, csak ők is az segítség adást ne késleljék, és imide-amoda ne mutogassanak; mert ha Isten vasárnap az segítségnek előljáró 2000 lovassa itten nem leszen, mi is kényszerítettünk megbékélni Ferdinánddal.

Eredetije T u n y o g i C s. J ó z s e f, tanár gyűjteményében.

VII.

Bethlen Gábor saját kézzel írt levele Dóczi István és Rimay János portai követekhez.

1620.

Magnifice et egregie, nobis dilecti.

Kegyelmetek levelét tegnap hozák, melyet Budáról 10 septembris írt, melyből értjük Vác felett való nagy akadályát, melynek ígreti ha meglenne, bizonyoson az segítségből sem lenne fogyatkozás. Ezt mi jól tudtuk, hogy a miatt nagy akadály és veszedelme történik, a mint magoknak is megmondottuk; mert annak a vezérnek természetit és „elatom mentem istius jam diu experti fuimus.“ Bizonyos dolog, ha a portára haladhatna annak disputatioja, úgy, hogy azonban itt is az segítség adásból meg ne fogyatkoznánk, felette igen hasznos volna. De mivel „res nostra jam in tali cardine versatur, ut intra paucissimos dies generalis conflictus debebitur utrinque fieri, bavarus copias suas cum caesareanis conjunxit 13 septembris, quorum numerus ad 30 millia excrevit, expectatur etiam Spinola totidem numero, etsi ille habeat hostem non contemnendum, qui resistit illius conatibus. Versatur nunc circa Francofurtum Spinola.“ Ezekre nézve nem lehet egyéb a dologban, hanem „qualiter-

cumque fieri poterit“, miénké kényszerítettünk tenni őket; mert ha idegenséget avagy valami egyéb stratagemával való ratiocinálkodásunkat és halogatásunkat fogja conjectálni, felette igen tartunk attól, hogy azontól az adversa parshoz adja realiter magát, kinék ez ideig is felette igen faveált az vezér. Most pedig ott lévén Molard, annál inkább kell attól tartani, és ha bizonyos spest kegyelmetek nem fog adni neki jövőendő megadása felől, elbocsát benneket; de másfelől úgy informálja az portát, hogy nem hasznót, hanem veszedelmet szerez az kegyelmetek követsége. Mert ha az németnek ez jó szót és biztatást ad, hogy ő tőle semmit ne tartson, sőt segítséget ad nekik ha kívánják, „eo facto actum erit de Hungaria.“ Hogy azért utolsó rettenetes veszedelmet országunkra amiatt ne hozzunk, tetszik mi nekünk ez: hogy ha kegyelmetek látja azt bizonyoson, hogy annak megadása felől semmi jövőendő reménység nem adása miatt az egész követség corruál, és nem haszon, hanem veszedelem következik belőle, nem lehet egyéb benne, hanem conditioval való reménységet megadása felől bizonyoson adjon kegyelmetek ilyen formán. „Az mi az Vácz dologát illeti: úgy vagyon, hogy volt s vagyon arról elégséges instructionk; de mivel hatalmas császárhoz bocsáttattunk és rendeltetett az mi követségünk, igazán mondjuk, hogy oda akartuk halasztani. De látván, hogy ő nagysága nekünk semmit nem hiszen, noha bizonyára hihetne és megnyughatnék az mi követségünknek igazságában, mert mi nem gyermekek vagyunk, és nem szóval való követségünk vagyon csak, mint az németeknek—kik csak tökéletlenséggel szokták az fényes portán lévő tanácsos vezéreknek elméjeket legeltetni—hanem dologgal is jöttünk. Mi igazsággal akarunk követséget viselni; nem öltözünk mi az német köntössébe, mint ők az miénkbe szoktak öltözni, és azzal csak azt akarják mutatni, hogy ők Magyarország részéről tartják csak az békességet és nem német császárság részéről.“

„Azért az Vácz állapotját a mi illeti: ő nagysága azt bizonyosan elhiggye, hogy ha az mi igaz ratioinknak annak meg nem adhatása felől semmi hely az fényes portán nem adatnék—noha szokatlan igen, az magyar nemzetben soha ily dolog nem is történt—de hogy azzal is az mi királyunk és az nemes ország hatalmas császár előtt megmutassák és bizonyítsák, hogy igazán akarják a sz. békességet megtartani, ő hatalmasságának Vácz megadásával is ked-

veskedni akarnak ilyen conditiokkal: 1) Hogy ő hatalmassága és nagyságtok az német királlyal mi ellenünk ne tractáljon semmit külföldben, hanem ha békességet akar ő is hatalmas császárral tartani, mi azt nem bánjuk, de úgy, hogy Magyarországnak és cseh királyságnak békét hagyjon, mivel azok szabad országok, őket uralni nem akarták, ő is ellegyen nállok nélkül; ha arra felel jóval—jó, és ő hatalmassága is békességet tarthat véle. De ha mi velünk tovább akar hadakozni, ő hatalmassága is azzal mutassa meg mi hozánk való jó akaratját, hogy nem tart úgy semmi békességet véle, hanem ellensége leszen, melyben száz ezer annyi haszna leszen bizony. Hogy pedig azt elhitethesse az vezér a magyar nemzettel, hogy ő hatalmassága Ferdinándért az magyar és több keresztény országokat s azoknak szabad akaratjok szerént való békességeket meg nem veti: ezzel bizonyítsa meg ő hatalmassága akaratjából a vezér, hogy mostan mindjárt az egri pasát, avagy valamelyik begler béget, mentől több haddal lehet, egyenesen az mi személyünk mellé bocsássa késedelem nélkül. Az Dunán túl egyezzenek meg én vélem az török hadak. Melyel semmit ne késsék az vezér, ha mit akar, hanem mindjárt parancsoljon az hadaknak és szállítsa csak Esztergomhoz őket, ne Kanisához—egyezessünk meg hamar véle. Isten egészségemet adván, ez jövő szeredán én az Dunán általmegyek és egyenesen Bécs alá megyek. Kévántatik, hogy ők is jöjjenek el mindjárt: oly földre viszem én őket, a hol elég hasznok, nyერességek, rabok lehet.“

2. „Hogy az hajduság lakóhelyeit, melyeket pa'ánkoknak neveztenek—kik nem azok, hanem csak kertek—ne kívánják elrontani; mi annál az hajdusággal együtt ő hatalmasságának többet szolgálunk, és felelünk felőlök, hogy ezután a mi királyságunkban az török birodalomban semmi latorságot nem tesznek.

3. „Hogy az mely faluk, városok eddig béhódolva vannak, többet immár ne kívánjanak, elégedjenek meg azzal, ne keserítsék ennél is inkább meg az magyar nemzetet—várokat is jószágokat is kívánják, melyre soha nem mennek, és több falut, várost annál béhódolni nem engednek; de azokat innet is beszolgáltatják mind, valami eddig béhódolva vagy on, csak saczokat ők is feljebb ne verjék, az mint arról az végzés nyilván vagy on.

4. „Hogy Vácznak megadásával több faluk, városok béhódo-

lását ne kívánják.“ Ezek az derék kívánságok. Lesznek talán több aprólékosok is, melyeket könnyen elvégezhetni—azt reméljük úgy-mind. Ennyiben kegyelmeket kénszerítették decláralni magát az vezérnek, ha semmiképpen egyéb az dologban nem lehet. És ha az vezér azt feleli ezekre, hogy ő mindezekre a választ a portáról meghozatja: addig vagy legyen várakozásban kegyelmek, avagy ha az válasz a portáról megjő, az várat adjuk kézhez, etc. Ha mi ilyen objectioja leszen történetből, kegyelmek categorice megmondja: hogy valameddig magatok személyében alá nem mehettek és vissza Budára nem jötök, addig semmiképpen megadása nem leszen; mert az magyar nemzet nagy kétségben esett hatalmas császár jóakarátjában, mivel ily rigide láttatott minden eddig az magyar nemzethez az fényes porta magát viselni, sőt majd inkább vehettük eszünkben az némethez való kedvezést etc.

Igazán mondják mind: hogy félnek attól igen, hogy az Vác megadása után többről többet kezdene az fényes porta kívánni, és ha nem kedveskedhetnénk, az németnek fogná pártját ellenünk.

Hanem ő nagysága az vezér az segítséget bocsássa el mindjárt, és azt ne Kanisa felé, hanem egyenesen az mi személyünk mellé; ne másfél ezeret pedig, hanem ha lehet tíz vagy tizenkét ezeret, de elsőben mostan bátor csak hat ezer kopjást: azokat a végekből is kiteljesitheti, és a többit Boznából s a több szancsakságokból utánnok küldheti. Ez meglévén, kegyelmeket mindjárt bocsássa alá, és bizonyoson megadása megleszen, ha egyéb nem lehet benne, akkor, mikor Isten kegyelmeket Budára vissza hozza.

Ezeket most hertelen igen raptim, pro informatione akarók írni. És mi leszen az resolutio, minket tudósítson kegyelmek. Bene valeant. Datum Tirnaviae, die 17-a septembris 1620.

Gabriel mpr.

Annakokáért kérem ő nagyságát, én tölem ilyen illetlen dologt ne kívánjon, ne ejtsen magamat is veszedelembe; hanem ha ugyan az fényes porta kívánsága és Vác nélkül semmi dolog végben nem mehet: ő nagysága várakozzék csendesesen, és én az nagy urakkal, főnépeknek öregivel közlöm a dologt; meglátom mire men-

nek, és értésére adom. De nekem tetszenék ez: hogy ő nagysága ennek az kívánságnak hagyna békét, mert az magyar nemzet országát vére hullásával szerezte, és bizony könnyen másnak nem adja. Hanem inkább lenne igaz jó akarónk az vezér, az némettel ne tractálna, az fényes portán commendálna dolgunkat; melyet ha megcselekedik, ígérem arra magamat, hogy országul tíz ezer forintot adunk neki, melyért én magam leszek kezes, hogy mindjárt megadjuk, mihelyt az fényes portán kedves válaszuk leszen oda bocsátandó követeink által való kívánságunkra. Ez volt az posoni ígéret; de több,—Istennel bizonyítom — tíz ezernél nem volt.

Az urak és főnépek közül noha én még Posenban sokat discursáltam az Vác állapotjáról, és valóban törtük elménket azon: melyiket kellene választanunk az két gonosz között. De azt találtuk uno ore, hogy az törököt irritálnunk akarmikor sem jó, de főképpen mostan minden úton kedvét szükség keresnünk. Annak ratioit sok volna recenseálni, kegyelmetek jól érti és tudja. De azért én még sem ígírték soha. Hanem sok sollicitálásra azt adtam válaszul: hogy mind ő maga az vezér s mind az fényes porta tartsa igazsággal meg az magyar nemzettel való frigyét, az németnek ne faveáljanak; mely ha tökéletesen megleszen, én is minden úton azon leszek és abban fáradok, miképpen Vácot azután az országtól megszerezhessem. De bizony az oly könnyen nem lehet, a mint ők gondolják. Hanem ha meg lehet is vissza szerzése, de különben nem ítélem meglehetőségét, hanem hogy ha császár is az palánkok leron-tását, sok hódoltatást és egyéb illetlen kívánságokat is leteszen. De hogy én categorice ígírték volna, soha bizony nem ígírték. Sőt egy haraggal írott levelemben az vezérnek megírtam vala Kassáról: (mert akkor is így fogta vala reám, hogy Oszman bég által megígírték) hogy én reám ne fogjon oly dolgot, melyben sem hírem, sem tanácsom. Én fejedelem vagyok, és az hazugságnak távol kell tőlem lenni. Ha Oszman bég mondta is, nem én szómat szolta s nem egyedül volt házamban, hanem Mehemeth agával. Valamit akkor mondtam, mind most is azt mondom: hogy azon leszek, hogy az ország azzal hatalmas császárnak kedveskedjék. De az megmondott módok szerint nem is reménylem, hogy hatalmas császárral az ország ellenkezzék, hanem illendő dologban kedveskedni reménylem őket inkább. Mert ha ellenségeskedni venném ő-

ket eszemben, soha köztök sem maradnék, holott én nem akarok oly országban lakni, ki ő hatalmasságának ellensége volna, etc. Diserte megírtam, hogy magamtól én nem hogy Vácot, de egy talpalni földet sem adhatnék ország híre, akaratja nélkül, ha szintén koronás királya volnék is az országnak: holott minden királyokat többi között erőssen megesketnek azon, hogy az ország határit el nem idegeniti, hanem inkább terjeszteti igyekezik. Azt az levelemet kérjétek elő uram az vezértől, és meglátjátok, mit írtam én neki Kassáról, melyet Mehemeth aga vitt meg neki.

Nem kellenék hát én reám—nekem nagy gyalázatomra—ily dolgot fogni, melyben semmi nincsen; mert ha tisztességemhez férne, és más állapot volna, bizony halálos bajt vinnék velle. Nem viseltem én soha két orczát. Ezeket azért írák ily hosszu seriessel, hogy értse fundamentumából az dolgot, és akarmit fogjanak is reánk, semmit abban el ne higgyjenek, mert Isten látja—semmi benne nincsen. Ha pedig oly igen hányja fel az ígíreteket, doceálja, és maradjunk mi in pudore.

Rövid szóval akarván azért hosszu discursussal való frásomat resumálni: kegyelmetek megérti az includált Memoráléból avagy Informatiokból, melyet—hogy ha jónak ítél kegyelmetek—kövesse benigne postulus; ha pedig kegyelmetek annál jobbat talál valamit, hogy azt kövesse, én igen akarom és kívánom. Miben állathatja meg a dolgot ott? Mint extricálhatják magokat? Mint ígíri az segítséget verbis aut factis? Engemet kegyelmetek informáljon bizonyoson mindenekről. Az vezérnek írtam, melynek párját includáltam, abból megérti. Az török Déákat is Budáig béküldtem, de nálla nélkül nem lehetek én is. Ott benn három tolmácsunk is vagon: Zulfikár, Bali csauz, és a kit Beszterczéről haza bocsátánk.

Az vezér levelét még nem hozták, de holnap reményem az törökök meghozzák, mert Újvárbán érkezett volt két török, talán azok fogják hozni.

P. scripta. Az levelét kegyelmeteknek mikor intituláltatni ki akarnók adni, szintén akkor érkezék hosszu írása kegyelmeteknek hozzánk. Melyet számnélkül való sok szorgalmatosságink között, igen diligenter nem egyszer, hanem kétszer megolvastván, az vezérnek megátalkodott ratio nélkül való discursussát értvén, juta mindjárt eszünkben, hogy az derék levelünkben is arról tettünk mentit,

és attól féltettük kegyelmeteket, kin bizony sokat búsulunk. De leginkább az nagy szemtelen hazugságokon nem győzünk eleget csudálkozni, a holott azt fogják reánk: hogy ezelőtt két esztendővel ígírtém Váczt nekik, Nográdot is mostan-é vagy mikor ígírtém. Mely merő calumnia; mert az úr Isten lelkeket ne idvezítse, ha soha ígírtém, sőt csak gondoltam is róla—holott én Erdélyből az budai vezérnek életemben sem írtam, sem izentem, nem hogy tractáltam volna. Soha nem is hallottam Váczt felől való kívánságokat különben, hanem az Gratianus írásából, mikor Ferdinándusnak, Palatinusnak, Dóczinak s több német uraknak tavalyi nyárban persvádeálja vala Váczt megadását, és azzal mind palánkokat, hódolásokokat s talán Jenőt is impetrálhatnák a töröktől, melyben ő örömet fáradna és interponálná magát. Nográd felől pedig soha ennél különben emlékezetet sem hallottam—él az mindenható Isten. Váczt igaz hogy Posonban kezdé az vezér urgeálni, kívánván, hogy én megadjam. Melyre ily választ adtam. Formalia verba: „Mint gondolkodik Magyarország állapotjáról az vezér, nem tudom, és hogy én tölem kéreti Váczt, igen csudálom; mert Magyarország nem olyan mint Erdély, nem parancsolhat ennek hatalmas császár és az vezérek, mert nem vennék soha fel is. Én sem királya nem vagyok az országnak, sem még az embereket nem ismerem benne, gyűlésekben nem voltam; hanem ha mostan az vezér avagy császár kívánságát proponálnám az státusoknak, azontúl oly nagy kétségben ejteném magamat, hogy soha senki el nem hinné felőlem, hogy az egész országot török kezében nem akarom ejteni, és soha semmi hitelem előttök nem lehetne, s igen méltán is cselekednék pedig.“

Kinek követi mostan is Posonban vannak, sollicitálják az békességet—örömet megbékéllik velünk Ferdinánd—és mi is kényszerítettünk az békességet Ferdinándtól elvenni, hogy ha ilyen kemény magaviselését látjuk az fényes portának, s látjuk, hogy semmiben kedvezni nem akarnak, és segítséget is adni csak halogatják; mely ha végben megyen, azután bizony Váczt nem leszen; és megpróbálhatja az vezér, hogy ha az német ad-é nekik várat. Küldtünk három ezer forintot bé, melynek 100 mostan adják az fő tihájának, az 300 Musztafa effendinek, az kétszázat oszszák azoknak, kiknek akarják. Az tihájának ígírt summának mostan hátra maradott 100 forintját is és az másiknak 200 forintját hogy megadjuk,

mihelyt az vezér tökéletes jó akaratját megmutatja, világosan megíjírihetik.

Az 2000 forintját pedig az summának, hogy ha az vezér az summát elvennie és az tőlünk való kívánságokat arról az részről elhagyná, az segítséget pedig megadná késedelem nélkül, és az 8000 forintját is 8 nap alatt beküldjük.

Ha pedig az ígíret semmit nem használ, hanem Vácznak ígíretinek kelletik meg lenni: in tali casu az summával való kedveskedésnek, az mi opinionok szerént nem szükség lenni; mert mi az tíz ezer forintot azért ígírtük volt, hogy minden igaz jó akarat, segítséggel legyen az országhoz az német ellen, és a portán promoveálja az mi kívánságinkat Váczt felől is etc.

Mindazáltal ha egyéb nem lehet benne, és arán(y)zák, hogy valóban miénké tehetik, az segítséget mindjárt megindítja, ne gondoljanak velle—adják oda ezt az kétezer forintot.

És Váczt is meglévén, így, hiszem semmi nem marad hátra a dologban, holott az ő szavai az portán helyen maradnak—Váczt megleszen. Melyben ha mégis kételkednék, megmondhatják: hiszem ha levelet róla nem küldött volna is, de ha mi megmondjuk, meghihetné ő nagysága, mert mi immár itt ben vagyunk, és bátor ne menjünk addig ki Budáról vissza jöttünkben, valámig meg nem üresítik és kézben nem adják. Mi nállunknál drágább dolgot hova kívánhatna ő nagysága?

Váczt is megleszen, ajándékkal is kedveskedünk, mint az múlt télben is két ezer forintot, most is két ezer forintot, egy gyémánt gyűrűt a minap, mely ezer forint volt—és ez mostani bépracsentált ajándékok—de ki tölthetné bé őket? Ezekre ő kegyelmek így viselhetnek gondot. És ezeket ott Budán, főképpen az segítséget megindítván: magok Isten hírével megindulhatnak, bátorsággal tractálhatnak az conditiók szerént, az mi részünkről semmi hiba nem leszen, mindeneket effectuálunk Isten segítségéből; mert az urakkal és fő-fő emberekkel erről régen és mostan is a kik jelen vannak, így concludáltunk. Az nagy szükségtől kényszerítetvén, jobbnak ítéltek lábunkbeli kapezától megválni, hogysem mint életünk-től és országunknak utolsó veszedelemre való jutásától.

De ha Isten béviszi őket, igen cautusok legyenek és vigyázzanak az Athnámé megírására, hogy azokat a conditiokat írják be-

lé, melyeket végezni fognak, ne más hiábanvaló dolgokat, melyekben hírek sem volna. Datum Tirnaviae, die 18-a septembris 1620.

Gabriel mpr.

Eredetije Tunyogi Cs. József gyűjt.-ben

VIII.

Bethlen Gábor levele Dóczi István és Balassi Ferencz portai követekhez.

1620.

Gabriel, Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex, Transilvaniae Princeps, ac Siculorum Comes etc.

Magnifice et egregie, fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram.

Akarnók, ha kegyelmeteket örvendetes hírekkel vigasztalhatnak ott ben való búsulásiban; de a mit az üdö hozott magával, azt írhatjuk. Az budai pasa, kegyelmetek elmenetele után Hazit tíz napig tartóztatván: azután sok szép hízelt szókka írott levelével expedíálta hozzánk, az segítség adás felől halasztott a fővezértől való válaszra. Ezalatt Komáromban lévő német ellen való vigyázásra rendelt 1200 praesidiumunkból, 150 Szöny nevű faluban rendelték volt vigyázásért, kikre kalauz Ibraim aga az pasa akaratjából vizen, szárazon reá menván, levagdalták szegényeket, a mint erről kegyelmeteknek ezelőtt írtunk bőségesen. Azután nem is gondolkodván, ilyen nagy dolgot hogy az frigy ellen az pasa meg merne próbálni, kivátképpen az országnak ily fő követsége lévén expedíálta, kik által renoválni és erősíteni kívánnók császárral való frigyét.

Az másik hétfőn, mely 2 novembris, igen véletlenül az vezér nagy hertelen Vác alá szállott—öt vagy hat ezeren; kedden lőtetni kezdette, és azon napon az áruló kapitány megígírvén, szerdán kiment, kiköltözött belőle mindenestől; csütörtökön az vezér is viszsza ment, praesidiumot hagyván benne. Itt ez aránt az panaszkötő. Első, az váczi kapitány ellen igen méltán panaszkodhatunk

csak kegyelmetek előtt is. Mert vagy igen vigyázatlan volt, ha híre nem volt ilyen készüllet felől álgjuk megindításában, avagy corumpáltatott adománnyal; mert sem nekem, sem ország kapitányának, sem senkinek soha ő csak egy újnvi levelet sem küldött, sem izent, hanem az nográdi kapitány izente és írta meg; ki oly híven és serényen viselt gondot, hogy a török hétfőn szállván Vác alá, kedden délután egy órakor az hír ide hozzánk Posonba érkezett. Ugyan kedden 50 gyalogot az egész török had ellen béküldött, békével bémentenek. Mi is azon órában az generalist megindítván, úgy ment, hogy szeredán Nogránál volt két ezere magával, de csütörtökön könnyen telhettenek volna öt ezere, és így szégyenvallva kellett volna alóla elmenni. De megítélheti kegyelmetek, ha nem nagy árultatás és nem örökké való szégyenvallások az árulóknak: hétfőn menni alája az ellenségnek, kedden megígírték, szeredán kimentenek belőle—kiért ország törvénye szerént is fog lakolni in exemplum caeterorum officialium.

Az vezérnek pedig miért kellett ez hallatlan szörnyű gyalázatot az magyar nemzeten ejteni, meg nem tudom gondolni; holott az ország császárral való békessége, frigye ellen semmit nem vétett, sőt azt mind azolta, hogy végben ment az békesség, mely szentül igyekezte őrzeni, azt kegyelmetek bőségesen elő recenseálhatja tempore expostulationis az vezér előtt, sőt az egész diván, musti és mindenek előtt, a hol kívántatik. Sőt az némettel való összeveszésre is az országnak legnagyobb oka az, mivel az linczi gyűlésben nem vonhatta az megholt császár az országot az ő akaratjára, azért kényszerített az békességet Naszup pasa idejében renoválni—mert még akkor elkezdettek volna a hadakozást császárral—és hogy nem akarták megszegni a frigyét, azért igyekezett az országot az német sokképpen rontani, pusztítani, s az törökkel oly conditiók szerént tractálni, melyből az országnak szabadsága és veszedelme következék, s kényszerítették akaratja ellen is az német akaratjának engedni, az török ellen való indulatban—a mint ezt kegyelmetek jól tudhatja. Mostan pedig mely tiszta szívvel akarta az ország ő hatalmasságával való frigyét megerősíteni, állandóvá tenni, Vácznak megadásával sub certis conditionibus kedveskedni, kegyelmetek igen jól tudja. Erről az vezérnek minémü expostulatoria levelet kellett írnom, az párját includálván, világosan

megértendők—melyből, úgy tetszik, elegendő informatiót vehet magoknak, és panaszolkodó propositiókat csinálhat kegyelmek—azonból szép materiát vehet: miképpen kellessék azon kívánságokra kedves választ sollicitálni, mely postulatumokkal kegyelmek bement, és minémü ratiókkal stabiliálhatja az postulatumoknak igen igaz voltát. És ha Vácznak elvétele így történt s kezeknél békességesen való maradását kívánják, és az magyar nemzetet mostani megkeseredett, felbúsult állapotjában megcsendesíteni akarják, s császárnak méltóságos hűtit az széles világon gyalázatban nem akarják keverni: csak ez egyetlen egy útja vagyon, hogy az kívánságokra kedves választ adjanak; Athnámé levelet olyat írasson az vezér, kiből akadályt ne találhassanak, mely miatt kényszerítessenek extremumokra lépni. Mert ha kegyelmeket sem bocsátják kedvesen vissza, még is tovább késlelik—itt kün is a gyalázat együtt az kárvallással az országon megesvén—igazságot írunk uram, hogy bizony mást gondolnak az státusok akaratom ellen is, sőt most is csak az Isten tudja, mely nehezen tartóztathatom őket sok persvádeálásimmal kegyelmekre való csendes várakozásra. Valóban inclinatusok mostan Ferdináddal való békéllésre. És noha hatalmas erejében török császár, de ha ezek az országok össze békéllenek, császárt fogják pro capite agnoscálni, minden kész hadakat ellenek fordítják, mely—tudja az úr Isten—ad minus csak itt Csehországban és az Rhénus mellett Spinolával s Magyarországon vagyon 140 ezer mind fizetett had, de 150 ezer is vagyon. Az lengyel király és respublica az egész keresztyén fejedelmeket futják, obtestálják az össze békéllésre, mely bizony meg fog lenni, ha kegyelmeket kedvesen nem expedíálják. És én tudom, hogy akadályt szereznek az lengyel ellen való menetelben ennyi erős hadak. Nagy motivais az lengyel állapotja. Minden ország félti abból maga veszedelemének következését. Nagy conjunctio is vagyon köztök: mert Ferdinánd egy lengyel királynéval, spanyolnéval, florentinusnéval, galliai király felesége hispanus leánya, az pápa az papi fejedelmekkel etc. De mindezeknél nagyobb az igaz ügy, melyet az úr Isten szokott őrizni, promoveálni. Semmi okot nem adott Magyarországon hatalmas császárral való frigyének felbontására. Hova teszi az fényes porta hatalmas császárnak hűtit, melyet az nagy Isten nevére tett az frigynek igazán való megtartása felől? Hova leszen méltó-

ságos hitele, mely ez ideig minden keresztyén országokban tündöklött? Hittének hűtinek—mint leszen ezután? Mely ország hiszen neki? Ki köt frigyét vélle? Holott példa és világos tüköre leszen Magyarország ez világnak, és tanulhat róla, mint kellessék ezután az portának hinni.

Mindezeket azért hozom bé frásomban, hogy kegyelmeknek in mentem revocálja: minémü panasz tételekkel élhet és kívánhat igen méltán, méltó s igaz postulatumokra kedves választ. S ha egyéb nem lehet, protestálhat is, hogy ha mi következik, nem az ország, hanem ők lesznek mindennek authori s okai. De ha ellenségekké nem akarják az egész Európát tenni, s az lengyel ellen való igyekezetben bátorságosan kívánnak előmenni, szükség, hogy az fővezérnek írott levelünkben inserált ratiókat igen megconsiderálják, és az magyar nemzetet complacálják. Én azt reménlem, hogy talám így immár könnyebben lépnek az palánkok meghagyására, faluk béhódolásoknak megengedésére, mivel Vác kezekben vagyon—eddig ha a miatt akadályoskodtak—de azért azt ha meggondolják, mely hűtellenül vötték el, azzal megszegvén az frigyét, mely miatt örök gyalázatban forog nevek, és ennyi országokat ellenségekké csinálnak.

Kévántatik azért, hogy kegyelmek fölötté nagy szorgalmatossággal igyekezzék követségének minden punctjait effectuálni, kedves resolutiót impetrálni, állandó békességet szerezni, fogatkozás nélkül való Athnámét az országnak hozni—ha immár Vácnak oda kelletik lenni. De ha semmire jó választ nem adnak, azt is kegyelmek hogy igen idején értésünkre adja, kegyelmesen kívánjuk.

Bene valeant. Datum in civitate nostra libera posoniensi, die 12-a novembris. Anno Domini MDCXX.

Gabriel m. p.

Joannes Kraus,
Secr.

Post scripta. *) Ide való állapotunkról írhatjuk kegyelmeknek: Istennek hálá az egy Vác kiül, még békével vagyunk. Az cseh hadak az ő módjok szerént hol elő, hol hátra, hol oldalt szállnak

*) Ez külön papírra van írva, — sajátkezűleg — Bethlen Gábor által. A levél eddigi folyama Secr. Kraus írása.

egymástól, és keményen meglövedőzik egymást, s elállanak egymástól, hol 2 mélyföldön s hol csak egy muskáta lövésnyire vannak. Én nem tudom mikor leszén vége az ő hadakozásoknak. Nagy had mind a két rész — bizonyosan vagy 60 ezer. Eddig az csaták Istennek hála mind az mieinknek szolgáltak: az bavariai herczegnek az fő generalissát elfogták, az mi magyarink sok fő rabokat fognak.

Az mely levelet az fővezérnek írtunk, annak párját kegyelmeteknek includáltuk; megolvassván diligenter, ha aránzaná, hogy igen kemény írás és azzal nem használna, hanem ártana, így ha bé nem adja is kegyelmetek, álljon maga akarattján; hanem hogy levél nélkül eleiben ne menjen, im Credentialist írtunk mind az fővezérnek s mind a többinek, melyeket kegyelmetek beadhat.

Minket tudósítson kegyelmetek minden állapotokról gyakorta, mert nehéz igen, hogy egy levelet sem veszünk, és semmit nem hallhatunk kegyelmetek felől.

Eredetiye Tunnyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

IX.

Bethlen Gábor levele *) Dóczi István és Balassi Ferencz portai követekhez.

1620.

Magnifice et generose, nobis dilecti.

Immár szintén elfáradtunk kegyelmetek felől való gondolatinkban, nem győzvén eleget csudálkozni nagy búsulással azon, hogy Budáról avagy Tolnáról való elindulásoktól fogva nekünk sem írt, sem izent. Semmi hírt kegyelmetek felől nem hallhatván, semmit az oda való állapotokban nem tudunk, nem értünk. Mely supina negligentia az országra való gondviselésünket mely igen remorálja és meggátolja, arról nem is írunk. Ha éltek uram valahol, eddig nem Constanczinápolyból, de az tengeren túl való tartományokból is írnotok és tudósitanotok kellett volna minket minden dolgokról; hogy ahoz képest mi is itt minden állapotot tudhatnánk jobb móddal

*) Saját kezével írva.

alkalmaztatni; mi immár egy néhány levelet írtunk és bizonyos postáinkat is küldtük kegyelmetekhez, de semmi válaszuk onnét eddig nem jött. Ama Demjén Ferenczet megölték é, hová lőtt? nem tudom.

Ide való állapotunkról ez előtt 12 vagy 13 novembris bőségesen írtunk — az budai vezér Váczczal mint bánék megírtuk; mely cselekedetivel ezt az országot igen exacerbálván, teljességgel abalienálta hatalmas császárhoz való jó akarattól — többítván naponként az országnak injuriáját — mivel az bányavárosokig egész Hont, Nográd, Bars vármegyéket kényszeríti az béhódolásra, az régi módok szerint rettenetes fenyegető levelekkel, rablásokkal rémitvén az szegénységet; melyet azért sem az vármegyék, sem az végbeliek végben vinni eddig nem engedtenek, s ezután annál inkább nem fogják megengedni.

Ezt az nagy idegenséget öregbíté mostan Prágánál confoederatusinkon esett szerencsétlenség is; melyet hogy historice kegyelmetek értsen, nem akarjuk eltitkolni, hanem secundum rei veritatem im megírjuk. Eleitől fogva hallottuk az bavariai, saxoniai herczegeknek, Spinolának haddal megindulásokra való szándékokat. Melyet értvén én, szám nélkül való leveleket írtam mind királynak Anhaltinusnak, intvén, kérvén, sőt obtestálván őket: ne várják azokat az hadakat magokra, hanem menne reá Buquoir Anhaltinus addig, a mig conjungálná magát az bavarussal. És hogy elégségesb lehessen arra, magyar hadakkal szüntelen többíttem és erősíttem az hadát, úgy, hogy regestomban megmustrált, válogatott jó had hat ezer lovas magyar volt velle — kik úgy elfárasztották az ellenséget az mindennapi csatákkal: rajtok kapdosván szüntelen, táborokat éjen felültették, fenállatták, élését elfogták mindenfelől, magokat fogyatták annyira, hogy az mint maga comes a Turn nekem beszélté bizonyosan, csak a kikre számot tartatott Anhaltinus, az ellenségből az magyarok egyszer is másszor is kiket elfogtak, levágtak, nyolczadfél ezeret sokkal excedált.

De a sok tanácskozás, cunctatio miatt ők soha nem invadálák Buquoit, azzal mentvén mindenkor magát Anhaltinus, hogy az sánczból ki nem veheti &. Elérkezvén bavarus, azontól megindulának ketten Buquojjal, és nem az miéink sánczára jövének, hanem recte Znaim megszállására; melyet Anhaltinus eszébe vevén, kivakarodék a sánczból, és Znaimnak az ellenségnél előbb való occu-

pálására kényszerítették sietni; melyet hogy az ellenség nem obtineálhata, absque ulla cunctatione et mora az prágai útát vevé eleiben és egyenesen Prágára kezdte sietni. Anhaltinus is kényszerítették Znaimnál bésánczolt táborát felvenni és az ellenséggel mellékesen járni, szállani mindenütt, hogy Prágát előbb ne érhesse; de sohul meg nem akart vinni. Az ellenség látván, hogy Prágát nem aggre-diálhatja, melyhez neki legnagyobb reménsége volt—az mint azután megmutatták az prágai városbeli árulók fogok fejeirét—Pilzna mellé szállott.

Im ezek is mint egy egeres tánczot járanak, utánna menvén, hol három, hol két mélyföldön szállottak, noha az ellenség immár akkor is számmal superálta az miéinket; de az magyarok serénységektől félvén, mezőn való conflictust nem akart adni az miéinknek.

Im ezeknek pedig egynéhányszor optima occasio affulsit, hogy az ellenséget minden bizonnal invadálhatták és derekasan dissipálhatták volna. De az úr Isten elvévén eszeket, ama nagy ökör Holaknak tarditassa, cunctatioja és végre árullatása soha nem bocsátotta őket az jó occasioval való élésre, és közel három egész hétig Pilzna körül hevervén mind a két tábor: azomban az spirituales Electorok és Herbipolensisnek igen szép tizezer emberek elérkezvén segítségekre az ellenségnek, semmit nem késtenek, hanem egyenesen az miéinknek táborára jöttek, az orrok eleiben szállott—sánczot vetvén ellenek—kilövdözte őket és Rakovnicz nevű városhoz szállottak az miéink amazok előtt. Ott is reá jöven az ellenség, két egész nap vitta az táborát az miéinkre. Végre nem állhatván tovább az miéink, Rakovnicz nevű városkához szállottanak, és 6 és 7 novembris harczolván vélek, szombaton este megindultanak s az csillag-kert mellé szállottanak. Itt kell immár observálni azoknak az két generalisnak, Anhaltinusnak és Holaknak rettenetes bolondságokat, supina negligentiajokat, sőt az egész hadban levő tisztviselőknék s magának is az ifjú királynak nagy vakmerő esztelenségből származott negligentiajokat: hogy látták az ellenség ellen való magok imparitatem és elégtelen voltokat; tudták azt is, az én hadam, ugymint ötezer lovasom útban vannak, kikkel cancellariust bocsátottam vala—értvén, hogy úgy kezdettének periclitálni, fluctuálni, absque mora expediáltam vala jó ötezer lovas segítségekre—kiket noha Pilzna felé indítottak, volt az cseh

commissariusok, és közel két napot jártattak hiában vélek: mindazáltal még is úgy siettenek, hogy hétfőn bizonyosan 8 órakor az prágai kapuk előtt állott meg szép rendelt seregekkel cancellarius az ó város előtt — —

Ezt így értvén mind király és az tanácsi, még sem szállottanak bé Prágába az ellenség előtt, hanem nagy bolondul magokra vártak. És elérkezvén 8 novembris az ellenség, oly szoros helyben voltak, hogy fele sem tért el az hadnak rajta; sőt az magyar seregeknek ordinanciát sem adtak, hanem egy rakásban a ki mint állhatott, úgy állottanak vesztég—azok közül senki nem vitt, mert nem vihatott, nem lévén helyek; mert a minemű szoros igen árkos mezőcske ott volt, azt mind bérakta az csehek seregeivel Holak, de nem tértenek azok is el rajta. És így az ellenséggel vasárnapon délután két s három óra közben szemben állván, megvittanak, és noha oly kevesen voltak—helyek sem lévén az viadalhoz—mindazáltal az mely seregek az ellenségre mentenek, úgymint az morvai haddal Stumful, gróf Slik, Anhaltinus fia, gróf Turn fia: ezek az kapitánok vitézül reá menvén, rettenetes harczot töltenek, melyet az ellenség meg nem állhatván, megfordult előttök annyira, hogy két egész regiment gyalogban igen kevés maradt meg, mind levágták. Az lovasban is futott több 3000, annyira, hogy az bavarai herczeg elfutott és hadának is nagy része, de az cseh seregek és főképpen az niderlandok—az árulók semmit nem vittanak, hanem az sánczfákat és zászlókat tövel forgatván fel, hátat adtak; és így az ellenség szívet vévén, az morvai hadra s az két ifjú urfi hadaira felesedvén, azok sem állhattak meg, hanem kényszerítettének hátat adni. És így az had megveretett. De ha Prágában bészállottanak volna, semmi nyavalyája nem volna, most is az egész had épen volna, és mindenfelől való segítség elérkezhetett volna: az én ötezer lovasom hétfőn 8 órakor az kapu előtt volt, az sléziai 3000 gyalog, 1000 lovas útban volt; Morvának ujabbán fogadott 1100 gyalogja, 100 lovassa útban volt, de bé nem mentenek, maga jól tudták az városnak rebelliora való szándékát, és a mint íram, az én hadamnak is érkezését, az ellenségnek sok voltát—még sem mentenek bé, noha abban az órában is bémehetett volna, mikor az ellenség megmutatta magát nekik, de poena peccati volt rajtok.

Az harcz meglévén, az magyar hadak örömet bémentenek

volna Prágába, és a miben tudtak volna szolgáltak volna; de bé nem bocsátották, sőt meg lövődöztek igen őket elébbi jámbor szolgálataikra; az városban ha kik találtak lenni, azokat ölték, vágták, fosztották. Melyet látván az magyarok, összeverték magokat, és az szőlőhegyeken nagy kárral az város mellett mentenek fel: Prágán feljúl költöztének által az Multván, lovok az város és szőlők között sok maradt el, de magokban 300 nem veszett, mind haza jöttek Istennek hála. Az király látván az városnak tumultuálását és ellene való pártolkodását, nem mert köztük maradni, hanem feleségét, gyermekit felrakván, az koronával együtt hétfőn 9 órakor ment ki Prágából, és Broszlóban ment békével 2000 fegyveressel együtt.

Az város azontól tractatusba indult az ellenséggel és sok assecuratoriák alatt recipiálták őket; de nem sokat használtak az árulók azzal, mert mostan 26 százezer forintot kérnek rajtok.

Buquoi az pénteki harczon megsebesedett az czombján; és az virgáján pudendae partis menvén által az muszkéta golyóbis, az mult héten megholt abban az sebben. Rettenetes vérontás volt. Tíz nap minden napokon continuáltatott az harcz.

Csehországban Pilznát, Pardoviczot és sok több várakat, városokat keményen tartnak az ellenség ellen király hűsége alatt.

Slésia, Morva épen vagyon hűsége alatt, és újabban conscribálják az hadakat; maga is szép hadat conscribál, vagyon is immár Broszlóban 12 ezer embere, morvaiaknak 3000 gyalogjok s 1100 lovas fegyveresek, ezer kopjás lovas magyarjok vagyon magok fizetésén. Az jagendorfi Marchioval is vagyon Lusatiában tíz ezer fizetett ember, kikkel az Saxo ellen óalmazza azt az provinciát; Budisseránál több erősséget nem is vőtt meg, hanem ott hevert, de a mint mostan hozák, visszament Dresdában. Az bavarus is haza ment bizonyoson, egy regiment gyalogot és ezer lovaszt vívén magával haza, a több hadat Prágánál hagyta.

Az egész hadakat ad hibernandum quartirokban szállították és mostan csendességben vannak mind két felől. Ez az szerencse találván császárt, Prainer is az győri kapitán — ki mostan Domper tisztit viseli — itt alatt minden hadával Óvárnak megszállására indult vala, és 29 novembris Mosonra szállott volt; de én is az helyt jól provideálván, elegendő vitézlő nép volt benne. Az indulatot

értvén, azontól Petneházi Istvánt 2000 emberrel expediáltam vala hogy bémenjen Óvárba; ki az mult hétfőn oda érkezvén, vitézül szemek láttára az ellenségnek bément. Melyet látván Prainer, kedden hajnalban vissza szállott Mosonról három faluban fél mélyföldön Óvártól; szeredán Petneházi is fényes nappal az egyik quartirra megindult, melyben Aldobrandinus az pápa öcsce és Muszur Defur volt ezer lóval és ezer gyaloggal. Kijövéen Petneházi eleiben az két fő kapitán az sík mezőre, bizván a gyalogjokhoz, hogy reá nem mer menni az mi hadunk, ím ezek is szép rendelt seregekkel, mely 14 száz lovasból állott — gyalogja egy sem volt Petneházinak, Óvárban hagyta volt 11 száz gyalogját — vitézül szemben mentek vellek, és az úr Isten megszegényitette őket az mi-eink által: az gyalogjában egy el nem ment, az lovasban is vágta többet 300 és fogta száznál többet el. Muszur Defur is mi rabunk, fő zászlótartók és kapitánok estek rabságra. Ez 2-a decembris volt egy és két óra között délután. Magunk itt Nagy-Szombatban vagyunk, hadaink itt körül quartirokban: egy része az Fejérhegyen túl az Morva mellett, Dunán túl Battláni uramnál más része; mi is csak nyugszunk, heverünk, heában költünk, nagy fizetéssel tartjuk az hadakat. Egész Magyarországon — Győrön, Komáromon kívül — egy vár, egy város, egy kastély, egy falu, Ferdinánd hűsége alatt nincsen; és mi tőle semmit nem tartunk, mivel immár az tél is béállott — ha akarnak sem árthatnak sokat.

Ez ide való állapotot ilyen historice azért akaránk megírni kegyelmeteknek, hogy ha külömben elremitő hirekkel vitték volna ez ideig meg, külömben ennél nincsen, bizonyoson így vagyon. Ezt én régen megírhattam volna, mert 11 novembris hora 2 post meridiem tudtam; de bizonyoson végére akartam menni minden circumstantiáknak és bizonyost akartam írni.

Az császár segítségét én mind kegyelmek által Budán és a portán s mind kegyelmek elhaladása után az budai vezérnél eléggé sollicitáltam. De nem hogy valamit obtineálhattam volna, sőt az szent frigy ellen Vácztól álgynkkal töretvén, elvevék; számtalan falukot akarnak hódoltatni; Komáromban az bort és egyéb élést hetes hajókkal viszi bé kalauz Ibraim Aga az budai pasa akaratjából; ott való praesidiumunkat fenyegetik szüntelen, hogy ha élést az németnek behordani nem engednek, reájok jönnek és mind

levágják, melyre azért amazoknak is nagyon vigyázások és készen várják, &.

Mind ezekből az jelekből nem egyebet, hanem nagy idegenséget magyaráznak az országok magokhoz az fényes porta felől. Melyre nézve itt minden embernek elméje, kedve az békességen forog; mely bizonyosan nem sokára meglészen, ha az fővezér fel nem serken, és kegyelmeteket igen hamar kedves és bizonyos biztató realitással, resolutioval ki nem bocsátja. Mert az conflictus után 18-ik novembris expedialta vala hozzám újabban császár az galliai oratorokat—kik bizony igen nagy urak—és azok által ultro offerálja magát császár az békességre; sőt quod majus, a mit az előtt soha nem akara cselekedni, tudniillik az confoederatusokkal és cum rege Friderico hogy tractálni nem akar, mostan arra is megírta magát; melyen mikoron igen csudálkoznánk mi, az követek azt felelék: hogy azon ne csudálkozzunk, mert értvén az keresztyén fejedelmek a töröknek lengyel ellen való intentumát, ugyan imponálták császárnak az békességet, és arra nézve császár nagy conditiokra megyen, melyet meg sem gondolnánk — oly reménségtől viseltetvén az keresztyén országok, hogy az magyar nemzetet, ha kedvek szerint contentálják, felindíthatják az török ellen. Az követek az elmúlt szerdán, ugymint 2-k decembris, menének el innet; kiket mostan csak úgy expedialtunk, hogy az universalis paxtól idegenek nem vagyunk, csak hogy az justis et honestis conditionibus légyen, örömet tractálunk császárral. Ezen dolgot magam secretariusom Kraus által mindjárt megírtam és izentem királynak. Ez jövőendő vasárnap jő ismét resolutioink mind császártól s mind Fridericustól. Császár most is magammal igen örömet tractálna és hihetetlen conditiokra menne. De én universale pacem volo tractare, absque confoederatis nihil, noha immár ő közölök Austria és Bohemiae major pars violaverunt nobiscum initam confoederationem; nam minor pars Bohemiae remansit in fide et fidelitate, et certe exigua pars. Immár ha az császár resolutioja eljő, inditanunk kelletik valami tractatust, melyre nézve felette igen kívántatnék az kegyelmetek informatioja, sed vera, realis et ingenua, mert én teljességgel azon akarnék építeni; addig semmi derekas resolutiora nem mennék semmi úton, hanem ha extrema necessitas fog kényszeríteni. Mely ha történik, az nem én

vétkem leszen, hanem Isten után az kihez biztunk, és annak segítség adásában igen defraudáltattunk, sőt impatientem injuriam fuimus passi, &. Az leszen in culpa, mert necessitas est durum telum.

Annakokáért az vezérnek kegyelmetek az mi hadainkon esett szerencsétlenséget megjelentse gyengén. Melyről mindazáltal így gondolkodjék a fényes porta: hogy az nekünk igen keveset ártana, sőt inkább tanítana bennünket, hogy másszor az vakmerő bátorsággal magunkat el ne higyjük. Elégséges hadaink volnának s lennének ismét nekünk, mivel az ellenségnek resistálhatnánk, mert Magyarország intacte nagyon. Az cseh király is reparálta csak eddig is alkalmasint hadait. Csak két dologból kívántatnék ehez nekünk az fényes porta barátsága.

Első. Hogy declarálná magát realiter absque ullo fuco, mit akar? Magyarországgal való frigyét meg akarja é tökéletesen tartani, és Ferdinánddal nem tractálé az ország veszedelme ellen? Avagy(2) hogy Ferdinándért megveti é az nemes Magyarországot, együtt ennyi keresztyén országok barátságát, és ellensége leszen?

Ez két dologról vegyetek categorice resolutiot uram, ha lehet, melyel semmit nem kellene késni. Ha Istenek nagyon, declarálják magokat diserte. És ha az magyar nemzettel s ezekkel az országokkal való tökéletes békességnak tartásához nagyon kedvek: végezzék el hamar az frigynek conditioit kegyelmetekkel, ne tartóztassák tovább ott kegyelmeteket, hanem expedialják kedves resolutioval, mely resolutionak feje ez: hogy hivassanak és bocsássanak az Duna mellett Havasalföldén által Szeged felé csak hat ezer tatárt, kik legyenek Pest táján, várjanak én tőlem; ott én nem késlelem őket, hanem mindjárt elejekben bocsátom bizonyos commissariusomat, és oly hasznos helyeken hordoztatom őket, a hol számtalan nyereségek leszen bizonyosan — minden félelem nélkül járgálhatnak mindenütt, és nekem is hadam és főember kapitányim lesznek mellettek. Ez az első kívánság, melyet mostan mindjárt kívánok, hogy expedialjanak; mert ez télen akarnám én Baviariát megcsapatni, az Dunának hátán hogy szabadon járgálhatnának. Másik kívánság az, hogy serio parancsolnának az budai vezérnek, hagyna békét az neutralitásnak, fogná valóban mellettünk az dolgot rendelne az fővezér az magyarországi végekből, budai, egri, tömösvári, kanisai, boznai pasaságokból — szenderei, szeremi,

posgai, alaczhiszári szancsákságokkal együtt csak tízezer lovas törököt; kik ne néznék a télnek mivoltát, hanem valamikor én az budai pasát requirálnám felőlök, azontól minden késedelem nélkül inditaná meg őket és bocsátaná magam személye mellé őket. Én oly gondot viselek hatalmas császár hadára, hogy semmiből semmi fogyatkozása nem léssen: jó városokon, falukon szállítom őket, és hasznos helyeken hordozom.

Harmadikat. Hogy Ferdinánddal ne tartana semmi frigyét a porta. Mert a mintők discurlnak, hogy Ferdinánddal is békeséget tartanak s ezekkel az országokkal is: abban én semmi fundamentalis ratiót nem látok, holott Ferdinánd mi velünk való hadakozását continuálni akarja, ha úgy nem békéllünk meg velle, hogy együtt a több országokkal török ellen mi is támodunk, és in isto casu békeséget császár sem tarthat Ferdinánddal tökéletesen, hanem hadat kelletik mellénk bocsátani.

Ha ez három conditiora realiter lépnek, ezt mostan mindjárt in effectum veszik, kegyelmetek is mi nevünkkel oly bátorsággal és bizonyosan assecurálhatja az fővezért az ide való állapotoknak jó karban való állatása felől, valamint levelemet olvassátok. Semmit ne titubáljon, bizvást induljon az lengyel ellen, és arról semmit ne gondolkodjék, hogy innet ezekről az országokról, se spanyol, se francia, se Ferdinánd, se senki az lengyelt megsegithesse mi ellenünk—oly módokat keresünk mi is abban—mert Anglia, Svécia, dániai királyok, bizonyosan hadakat bocsátják Fridericus mellé.

Az hollandusok induciát nem akarnak tovább az hispanussal tartani, hanem aut perpetuam pacem in recuperata libertate suarum permanendo, aut manifestum bellum. Ezt immár az fidejussorok, úgy mint francziai, angliai királyok által az hollandusok az hispánusnak megírták, melyre az spanyol nem fog semmiképpen menni—azt mondják az galliai követek—mert az induciák alatt fen akarná tartani az hollandusok subjugálását, valamikor módja lehetne abban, hogy az haddal opprimálhatná a szabadságokat; de ha perpetua pax lenne köztök, soha nem lenne annak az jusnak recuperálásában módja, útja, melyet hozzájuk praetendál.

Az galliai király is bizonyosan meg akar velünk egyezni, melyet én elkezdtem, és igen nagy fundamentumot vetettem immár is ebben. Csak kívántatik az hatalmas császár segítsége mostan

hertelen mi nekünk, hogy ezen a télen ne occupálhatná Morvát, Slésiát, Lusatiát az német; mivel azok az fejedelmek mostan serkentenek fel, mostan veszik eszekben magokat, hogy az hispanus ennek az Ferdinándnak küldött segítségnek praetextussa alatt az egész imperiumot akarja subjugálni. Melyre nézve nyárra annyi hadat expediálnak, hogy se magyar, se török segítsége nélkül akkor osztán nem szűkölködnének.

Azért uram, ha az fényes porta magának ellenségévé egész Európát csinálni nem akarja, most az ideje, hogy ez 16 ezer emberbeli segítséget késedelem nélkül expediálják, melyel az Magyar-Csehországokat, Angliát, Svéciát, Dániát valóban jóakarójokul csinálhatják, és ilyen kevés népnek adásával az ozmánli birodalmat örökös állandó békeséggel muniálhatja az fő vezér s propagálhatja igen nagyot.

Ha pedig ezt nem cselekedik, azt is mondják categorice meg. Ne biztassanak haszontalan szóval bennünket, hogy arra való bizodalomban el ne veszesszük országunkat szabadságával együtt, mert mostan mindenik része kezünkön vagyon még. De az országnak Ferdinánddal való megbékéllésekből ha mi ellenkező dolog fordul elő, kegyelmetek valóban eleiben adja, és megértesse az fő vezérrel, s protestáljon igen, hogy azt ne mi nekünk tribuálja, hanem magok neutralitásának és procrastinatiojoknak; mert én úgy cselekedtem mint hatalmas császárnak igen igaz jó akarója.

Mind a jót, ha cselekedik, s mind a gonoszt, ha nem cselekedik, mely ebből következhetik, mint egy tükörből néznék magok ábrázatját, úgy adom eleiben kegyelmetek által. Immárők lássák mit cselekednek.

Bocskai fejedelmet nem így segíti vala az fényes porta. Erről többet nem írok, sapienti satis. Kegyelmetek engemet késedelem nélkül, éjjel-nappal bizonyos postájok által küldendő levelekben, minden dolgokról világosan tudósítson, mert az tractatus 29. decembris béáll Znaimban.

Azon leszek, hogy januarius végéig elvárhassuk az kegyelmetek informatioját. Ha segítséget nem ad az fő vezér mostan, nyárban se adjon bátor, kin én bizony semmit nem sirok, ha nem ad is, ha ad is. Spinola palatinatusban bájött vala és 3 várost el is vött magának. Az egyiket az unitusok hada recuperálta, és 3000

gyalogját vágták le Spinolának benne, melyre nézve viszsza szállott által az Rénuson; Moguntian alól egy passusban szállott és telelő helyekben rendelte hadát, mely had 18,000 gyalogból és 1000 lovászból állott. Az unitusok hada is vagy 20,000, és azok is mellette szállottak telelő helyekben. Lengyel királyon nagy szerencsétlenséget írnak hogy esett: Ma lehet 21 napja Varsován nagy gyűlések lévén, vasárnapon az király az templomba menvén—szokása szerint két püspöktől vezéreltetvén—az oltár előtt mikor szintén térdre esett volna, az városon tatár hirt kiáltván arra subornált emberek: hertelen való tumultus indultatott rút futással, az templomban is rettenetes zajgás; és ez alatt az letérdeplésben szintén egy Pekarczki nevű főnemes ember egy csákánt vágott az fejében, melyel mindjárt leesvén, mászszor is hozzá vágván azon csákánál, az nyakacsigotájánál ment az derekában fokig—és így halófélben fetrengvén az földön, az templomban rettenetes rút vagdalkozás, vérontás lött; soha senki azt nem tudván kit kell vágni, hanem valaki kit kaphatott, egymást ölték, vágták, fosztották az egész városon és templomban. Most erről sem akarok többet írni.

Bene valeant. Tirnaviae, die 8-a decembris 1620.

Gabriel mpr.

Eredetije Tanyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

X.

Bethlen Gábor levele portai követeihez. *)

Magnifice et Generosi, fideles nobis dilecti.

Miólta kegyelmetek Tolnárról elment, in mense septembris praeteriti anni, azolta Demjén Ferencztől küldött levélnél többet ez óráig nem láttunk s vöttünk, kin bizonyára nem keveset búsulunk, nem tudván az állapot ott ben miben légyen. A császár követének levelei, emberei jönnek s mennek Kanisa felől Stiriára, Bécsbe, onét viszontag a portára; ők az ő dolgokat nem aluszzák el, kinek

*) A boríték elveszvé, neveiket ezúttal bizonyosan meg nem mondhatom. Valószínűleg Dóczy István és Rimay volt — Balassi már ez évi jan. 4 meghalván.

láttatja is vagy. Mert valamint Ferdinánd császár a confoederatus országoknak megmondta az török segítség nem létele és oda nem kellő bizodalom felől való szavait, mindenek eddig úgy lőnek. Jól emlékezhetik az fényes porta arról, hogy én Erdélyországból meg sem indultam lakó helyemből addig, hanem minden dolgokat akkori fővezérnek értésére adtam. S mikor Mikó Ferencztől megizente volna, hogy mind az ő fejére bizvást meginduljak, mert hatalmas császár az magyar nemzettel való frigyét meg akarná tartani: csak érthesse én hozzám való hajló jó akaratját az országnak, minden segítséggel leszen, és Ferdinándért soha az magyarokkal való frigyét megvetni nem akarja—a mint erről Beszterczebányára az országnak császár nevével mostani fővezértől küldetett levél is világos bizonyosságot teszen. Arra az biztató válaszsára indultam meg házamtól ezelőtt 19 holnappal, és az nemes Magyarországnak megjelenetvén hatalmas császárnak magokhoz való ilyen jó akaratját, becsülettel vették. És azontúl minden fegyver vonás nélkül én melém nagy jó szívvel készakarattal állottanak, bizván hatalmas császár megígirt kegyelmességéhez, hogy nem különbben mint Bocskai fejedelem idejében, fogja az országhoz jó akarattal való segítségét megmutatni.

Jó emlékezetű attyának gondviselő nyomdokát követvén, nem is említi senki azt, hogy az ország, melyben ennyi hatalmas erős várak, városok, nagy grófok, urak vannak, valaha akarmely fejedelem mellé is minden vérontás nélkül hajlottak volna. Mert ha szegény Bocskai fejedelem idejét megtekintjük, az országnak csak fele sem állott melléje, és királyoknak sem választották egyenlőképpen. De mostan engemet közönséges akaratból, országnak szabados választása szerint királyoknak választván, ezzel is hatalmas császárhoz való igaz jó akaratjokat akarták megbizonyítani. Mely ő meg egyezéseknek csak két kiváltképpen való oka volt. Első: a német fejedelmektől régtől fogván országokban, szabadságokban való megromlások. Másik: császárhoz való bizodalomok, jó reménségek, melylyel én biztattam a nemes országot. De ezekben mely igen megcsalatkoztanak, a mindennapi experienciák megmutatták. Mert én Erdélyből kiindulván, noha legelső és fő gondom a volt, miképpen az egész magyar nemzetet hatalmas császárnak nem napokig való frigyes szomszédivá, hanem örökös békeességben élő igaz jó akarói-

vá csinálhassam—melyet Isten akaratjával az posoni országos gyűlésben tavaly végben vittem vala—és ugyan akkori útamban mindjárt abban fáradoztam, hogy ne csak az nemes Magyarország, hanem több szomszédságok is hasonló jó akaratul mutassák magokat császárhoz. Mely dolgot noha igen nehezen, mindazáltal Isten segítségével annyiban hoztam vala az állapotot az én sok jó tanácsadásim, követségekben nagy úr embereket bocsátásim, s azok által való mélységes tractátusim által: hogy nem csak Csehországot, Austriát, Morvát, Slésiát—kiknek kincsekkel, népekkel 16 esztendeig Rudolfus császár, Merhum szultán, Mehemet szultán Achmet császárokkal erős hadakat visele, tarta—szerzettem vala igen jó akaró szomszédivá ő hatalmasságának; sőt a felséges Fridericus királyt is — ki a római imperiumban is első fő választó fejedelem — jó akaró szomszédjává szerzettem vala, és az által lassan-lassan végben vihetjük vala, hogy az egész Európában reformata religion való fejedelmek és országok megkérve vala mi tőlünk ennyi országtól, hatalmas császárral való békeségben éléseket; és nem sokára minden országokból oly becsülettel való köszöntő követségek expedíáltattak volna az én opiniom szerint, a mint kegyelmek expedíáltatott. De mi lőn ennek a mi fáradságos munkánknak eventusa?

Sok szóval sem írhatnám meg, mindazáltal rövid szóval attingálom.

Mint hogy az fényes porta ily igen megvoná magát, úgy, hogy ennyi időtől fogva az nemes Magyarország és az confoederatus országok egy becsületes fő ember által való köszöntést hatalmas császártól nem érdeklének, nem hogy valami bizonyos jeleit ő hatalmassága jó akaratjának ezekkel való megegyesülése és békeségben való élések felől vehették volna: sőt minden reménség kiül Vácztól ilyen állapotban vevék el, mikoron az országok fő-fő követeket a mint illet és lehetett, tisztességes ajándékokkal béküldvén, hatalmas császárnak favorát jó akaratját kívánták, az magyarok pedig tökéletes békeséget, állandó frigyét—azomban Vácznak sponte megadásával készek voltak volna kedveskedni a kegyelmek instructiojában specificált módok szerint.

Mely kedvetlenségéből az országban lévő különböző religioju és vizsálkodó elméjű emberek ansat vevén az státusok között való egyenlenségre s pártütésre való szerzésre, annyira kezdének mind-

járt progrediálni, hogy igen hamar Prágában rettenetes scissiot szerzettenek az hadakban, táborokban hasonlóképpen, azt állatván, hogy az török is reánk támadott; melynek bizonyos jele az, hogy immár várainkat kezdte megszállani, vitézni, hatalommal elvenni. Mit bizhatnak tehát az confoederatus státusok in tali statu az magyarokhoz és azok által a török segítségéhez s barátságához? De ki győzné ezeket a calumniákat megírni? Summa: ennek az hitetlen emberek álnok tanácsadásoknak eventusa ez lőn, hogy Prága rebellála királyától titkon, és a hadakkal mikoron nagy bizodalommal hátrább-hátrább szállana maga a király is, a végre, hogy Prágához csatláná magát — melyet az ellenség miris modis siet vala praecupálni—mikoron rettenetes harczokkal, sok napokon, éjszakákon való viadalokkal, rettenetes vérontásokkal szálldogálnának hátrább, 8 novembris az csillag-kertnél megszállván Prágához, hogy mentől jobb módokkal csatolják az hadakat, a végre az generális és tábornesterek megindultak volna elől: azomban csak egyszersmind a városban rettenetes zendülés lőtt és fegyverfogás, csak azon vették a kába és gondviseletlen tanácstól eszekben magokat, hogy belől ég házok. És látván, bé nem akarják bocsátani őket, kényszerítettének az csillag-kerthez magokat kapcsolni. De a hadak is eszekben vevén Prágának ellenségekké létét, közönségesen megrettenének. Interim gróf Schlik s az hollandusok—kik immár titkon igen corrumáltattak volt—csak víni sem akartak, hanem az öszszemenetelben sok sereg egyszersmind sánczfájokat, puskájokat az földnek forgatták—azzal obedientiájokat mutatván—mezejek is igen kicsiny lévén hozzá, így verettetének meg. Ez meglévén, király kényszerítettett Slésiába menni és azokkal magát megerősíteni. Az ellenség Prágába beszálván.... az úr Isten érdemek szerint fizetett az árulóknak; mert közönségesen a városon 26 száz ezer morvai forintot vötenek; a mi vallásunkon lévő úgy mint helvetica és lutherana religion való uraknak, fő népeknek 200 házokat minden benne való gazdaságokkal a hadaknak adta Buquoi, kiket rettenetesen felvertének. De azomban a pápisták sem maradtak üresen, mert promiscue mind az egész várost kedvek szerint dúlták, prédálták 11 napig, éktelen fertelmességet exerceálván a vitézlő rend grófok, bárók, nemesek, városi rendnek felségekkel, leányokkal, férfi gyermekekkel—sok most is köztök vagyon, sokat idegen országokra vittének. Cseh-

országot meghódoltatván: Pilznától, Pardovicztól, Tábertől s még 3 erősségtől megválva—Pilznában gróf Mansfeld vitézöl viselén magát mind eddig s most annál inkább, kiről ide alább—Morvára jöve le Buquoi. Azokat noha megintettem igen idején, fenyegetvén, biztatván magam személyének véllek való conjunctiojával; kire igen ígírvén magokat, azt reméltem, hogy constansok legyenek. De fertelmesül elárulák confoederatiojokat, violálák hiteket, nem lőnek megemlékezői az én véllek való jótéteményimnek—mikoron én őket a veszedelemből Isten által kiszabadítám, országokat az ellenségtől recuperálván, integre restituálám—sem királyoknak adott hiteket, sem Isten tisztességét, sem religiojokat, sem szabadságokat nem nézték; hanem egyszersmind meghajlának először, és azután jutott eszekben nagy bolondul, hogy gratiát is kellene kérniek, mert vétettek császárnak etc. Először absque ullo tractatu et ulla conditione hajtottak fejet, adták meg magokat, s azután mentek gratia kérni; kik mindedig sem obtineálhatták a gratiát különben, hanem hogy örökké elvesztettnek tartsák minden szabadságokat és jure belli obtineáltatottaknak tudják ezután országokat lenni—soha sem Csehország, sem Morva de libera electione meg sem emlékezzék, s az többi is tizenhárom száz ezer forintot büntetésekben adjanak, és egy néhány urak proscriptioban exiliumban maradjanak, többi között a szegény pro Marchio. Ebben az árultatásban a kegyelmetek barátja Rimai uram—Serotin és egy imperialis quaestor, neve nem jut eszemben—voltak fők. Így az egész Morva elállván mellőlünk, hadakat is megfizettették véllek, kiket tartottanak, és azokat is ellenünk Buquoi mellé adták. Gróf Turn, a vén Hoffkirker, ki austriai generalis volt, Falándak (?) s egy néhányan mellettünk vannak—mi adtunk, rendeltünk jószágot szállásul nekik, kikből éljenek. Ezt hozá a fényes portának hozzánk kedvetlenül való magokviselése, hogy kétségbe ne juttassanak azokat a gyenge hitű országokat, kik soha a portával nem tractáltak, azt beszélvén: ha az magyarokkal így bánunk, kikkel sok időtől fogva hol békességet tartottak, és néha együtt hadakoztanak ellenünk, hát mi velünk (kik mindéltig ellenségek voltunk) mit nem cselekednének! Ha kedvek volt volna velünk barátságos alkuváshoz, eddigők is minket requiráltak és köszöntöttek volna, s valami bizonyos jelét mutatták volna ehhez való kedveknek. De im inkább Ferdinándnak kedveskednek, követét a portán nagy

becsületben tartják, itt kün komáromi kapitányt éléssel segítik, az magyarokat levágják etc. Az dolognak igaz volta eddig és ennyiben volt jó uraim: hogy cseh országot hat várostól megválva az ellenség birja, Morvát éppen. Hanem én értvén az ellenségnek közelitését, a mint lehetete hertelen magam által menék Morvában, és Szakóczában, Strasnitzában, Veselyében, Ostroban, Radistyában, Magyar-Barátban az én hadamat szállítam; az ellenség eleiben 29 februarii Egri Istvánt bocsátam 1200 lóval, hogy bizonyos hírt hozna—nyelvet akarattok felől; Berenen innét 2 mélyföldön találta a spanyol király armádáját, 28 zászlóalja gyalogot s 12 corneta lovast, kik együl egyig mind spanyol, franczul és olaszból álló had. Ezek mivel meg sem gondolták, hogy a magyaroktól félni kellene, ők úgy jöttek mind, mintha menyegzőbe indultak volna, még csak gyűjtött kanótyok sem volt. Ezek meglátván őket, csak apró 11 seregben az szép sík mezőben reájok indultanak, és csak elcsudálkozván az véletlen dolgon az ellenség, az lovassa mindjárt megfutamott, és azokban kevés szaladt el: csak az Sia vizében éppen 3 corneta alja lovas szakadott az jégben, kik közül egy el nem szaladt. Az gyalog is látván, mindjárt megfutamott és egy része egy kertbe—mely csak a város végén volt, kiből akkor indultak volt csak ki—állottanak; egy része az erdőben, mely ott volt mellette az is a kertnek; egy része a városban vissza, és ezek is az várost nyakokban gyűjtván, hirtelen nagy része benne égett és levágták. Az az, hogy három ezerig veszett el közülök. Sok fő kapitányokat hoztak el—de számtalan nyereségeket adott Isten az magyaroknak, csak pénzt többet száz ezer forintnál szekereken nyertének; egy fő kapitánynak tíz ezer aranyát és 11 ezer tallérát, társzekereket hat és 4 lovon valókat többet 200. Ez az újesztendő napján volt szintén reggel 8 óra tájban. Azután Buquoi 18 nappal elérkezvén az mi hadainkra, 23 jan. szombaton hajnaltól fogva sötét estig harczoltak az mieink; mely dologban noha generalis Turzó uramban nem kicsiny fogyatkozás esett—eljövén az hadak közül—mindazáltal az úr Isten minden kár nélkül mególtalmazta hadunkat, és helyeket megtartották emberül, noha bizony hét ezernél több nem volt az én hadam.

És így Buquoi megint quartiriban szállott, s azolta ez napig előbb nem jött. És hadaink neki bátorodván, azt merem mondani, hogy

mind ilyen rettenetes hidegekben is semmit hátra nem hagytak az szolgálatban—magok hasznokért is—mindennap hordták azolta az ellenséget: Austriában, Morvában háta megé mennek öt hat mély földet is, és úgy rabolják őket; néha 40 várost, falut is megolvashatni, a kik égnék. Generalis uram ha el nem jött volna közzőlök vasárnap, hitem szerént írhatom, hogy az úr Isten derekason megverte volna az ellenséget általunk, oly mód adatott volt reá.

Ezek így lévén, sokat consultálkodtunk, mit kellessék cselekednünk? És ez egyet feltalálván, hogy magunktól elégtelenek vagyunk ilyen erős ellenségnek resistálására: palatinus uram és sokan többek is az urak közzől azt persvadeálták, hogy valamint s valahogy, de Ferdinánddal megbékéljünk, mert az portához semmit nem bizhatunk; az confoederatusok megverettettek és vissza állottanak, azokat jure belli opprimálták. Melyet mi ne várjunk fejünkre, és országunk szabadságát örökké el ne veszesszük. etc. Jövén bizonyos hírünk azomban, hogy Fridericus is Broszlóból elment, az brandenburgi elector ditiojába Cusztrin nevű várában rendelt helyt és abban fogadta—sok gondolatom volt: török hire nélkül elkezdjem é az békességet, vagy előbb tudósítsam, és onnét vegyek resolutiot, avagy csak directe elkezdjem a tractatust? És noha mind azon haereálnak vala, hogy onnét semmit ne várnék; de tudván kegyelmetek oda lételet, féltvén valami gyalázattól, nyomoruságtól, mind ilyen szoros kaptányban is halasztám inchoationem tractatus nostri, noha bizony igen sollicitálták az francziai király fő követi: jöttek, mentenek hozzám Bécsből ide s innét oda, de mégis módot keresvén benne, differáltam egy napról másra. És Hazi Jánost postán az vezérhez Budára béküldém, értésére adtam minden állapotunkat, mely hogy csak a fényes portának kedvetlen késedelmes magokviseléséből történt légyen—mert abból estenek kétségben az országok és úgy mutináltak—világosan declaráltam neki. Azért, mint hogy azokon ilyen nagy szerencsétlenség esett, és minden erejét mi reánk fordította az ellenség, nem lehetünk mi is elégségesek magunk erejétől resistálására. Hanem vagy meg kell immár békélenem—melyben mostan igen jó módodom vagyok, mert császár maga kívánja és sollicitálja az francziai király nagy herczeg és gróf követi által—vagy meg kell vinom velek, de arra nem aránzom elégséget. És ha sok hadam volna is, de az hadnak eventusa Isten

kezeében lévén, nem örömet és nem könnyen bocsátkoznám szerencsémnek harez által való dirimálására. Azért kértem tőle categorice, adjon választ nekem, melyeket cselekedjem ez kettő közzől: megbékéljem-e—melynek útja készen vagyon megirtva—avagy víjak? És mivel az üdö igen rövid, az fényes portára én ezzel a kérdéssel nem küldhetek, mert az válasznak megérkezéséig Isten tudja mi is eshetik magamon és országon.

Hatalmas császárnak egyik vezére lévén, s itt kün való birodalmában pedig szeme, füle, ő nagysága lássa mit kellessék cselekednem; mert most immár ez az resolutio semmi késedelmet nem szenved, ha azelőtt sokszori requisitionra nem hogy hadat, de csak egy szép biztató levelet sem érdemlénk az portától, hanem az nagy neutralitásban viselék magokat; az budai vezér pedig csak postáimat is 60 napig-meddig eltartóztatta, őriztette imitt-amott, hogy hirt a fővezérnek állapotunk felől ne vihessen senki, hanem az ő hazugságin fundáljon—az fényes porta is fő követinket is meddig tartóztatta, mindennél constál etc. Ezeket mind szemére hanyattam mind írás s mind izenet által, és azt is világosan eleiben adtam, hogy én megbékélhetem mostan jó móddal; de nem akarom eltitkolni tőlök, hogy ha az magyarokkal megbékélhetik Ferdinánd, ez egész Európában lévő fejedelmek, országok azontúl accommodálják magokat az velle való megegyezésben. Mely ha végben mehet, bizony nem tartom szerencsét az török birodalomnak, noha hatalmas mind néppel, kincsel; mert ezek mind együvé adják magokat, és oly hadat csinálnak, készítnek három felől, hogy szabadon fardhatnak ellenek. Egyiket a lengyel mellett, másikat innét Magyarország felől, mely hadat nem kell imitt-amott keresni—készen vagyok elég hadak, és csak arra fordítják, s az magyarokat is kénserítik felülni, harmadikat a tengeren etc. Ezeket és több ezekhez hasonló ratiokat igen eleiben adattam. Azért ha azt írja vagy izeni, hogy megbékéljem, én mindjárt kész vagyok hozzá; ha hol pedig azt mondja, hogy a ne legyen, hanem a fényes portának mindjárt megírja, és választ hozatván, tudósít felöle: arra azt felelje, hogy azt igen késő várnom, mert az ellenséggel mi szemben szállottunk, egy mélyföldön s fél mélyföldön vagynak az hadak egymástól.

Hanem ha azt kívánja, hogy vontassuk a dolgot, és a portáról várjunk választ, örömet ahoz accommodálom magamat; de kíván-

nom, hogy mindjárt ha többet nem is, csak két ezer kopjást és ezer gyalogot küldjön mellém, kik bátor ne víjanak sohul, hanem csak üljenek mellettem. Legyen csak az híriért az kevés nép mellettem, mert tudom, hogy mihelyt az ellenség megérti mellém érkezését az török hadnak, azontúl megtartózik, és így elvárhatjuk az porta resolutioját. Hazi János ezzel az követséggel Budára menvén új esztendő másik napján, azomban az mazulságának(?) híre elérkezett, és szemben lévén velle, mindeneket igen placide meghallgatott, nem úgy mint azelőtt; dicsérte igen császárhoz való igaz magamviselését, esküdt igen azomban török hűtíre, hogy ha tisztiben volna, mindjárt elegendőképpen megsegítene; mert látja immár maga is, hogy ha porta fel nem serken, és az keresztyén országok özvebékélnek, s az magyarokat is meg nem segítik, veszedelmes állapotja fordulhat az ozmánli nemzetnek. És bátor egyéb ne lenne is, de lengyelek ellen való mostani nagy készülleti szándékozó akarata császárnak—magok látják—igen meggátoltatnék, sok akadályok találtatnának. Azért megbocsássak Istenért, mert magától ő az én kérdésemre választ nem adhat, segítséget sem küldhet, immár nem lévén az autoritas nálla; hanem mindjárt postán az én postulatumi-mat béküldi, és magok az török urakkal megpecsétlik, s írnak a fővezérnek, hogy az segítség adásból meg ne fogykoztasson bennünket; tudják hogy meg leszen—addig várjon csendesesen—30 napra okvetetlen az válasz megérkezik.

Hazi János 24 nap várta Budán a választ, de 56 napra sem jöve semmi válaszm. Annakokáért látván ilyen nagy neutralitását az portának, hogy sem haddal segíteni, sőt csak bizonyos resolutio adással sem akarnak segíteni—egyiket sem akarnak: sem az békességet, sem az ő segítségekkel való hadakozást, kegyelme-tekől sem érkezik vala 3 rendbeli leveleimre semmi válaszm, tovább nem tartóztathatók az franczia mediatorokat, hanem palatinus uramat, cancellarius Jakcsit András, Aponi Pál és Sándor János uramékat az tractatusra császár commissariusihoz Haimburgba által bocsátám 1 februarii csak oly instructioval: hogy az ország minden statutumiban, szabadságiban, libera electionkban helyén maradván, mindnyájan ő felségével készek vagyunk megbékélleni, és obsequiose kedveskednünk neki.

Azomban 5 februarii érkezik gubernator uram postája, kit a

mi leveleinkkel kedtekhez küldött volt, az hozván meg Balassi halálának híret, ki bátor azelőtt esztendővel halt volna meg. Megolván az kegyelmelek levelét igen diligenter, noha semmi realitast az oda való sincera spes avagy bizodalom felől nem vehettem eszembe, holott sok akadályok találkozáva ott is az vitézlő rend miatt, kegyelmelekkel való tractatust még addig sem inchoálta volt az vezér derekason, melyet studio? avagy az megírt ratiokból nem cselekedett? maga tudja: de az hosszu írás között találék arra az szavaira az vezérnek, mikoron kegyelmelek beszédét elvégezte volna előtte, szemeit fordította Dóczi uram kegyelmére és mondván: látja hogy úri ember, annakokáért inti sőt obtestálja, meg ne békéljünk Ferdinánddal, mert etc.

Ezen a puncton én igen megtartózá, tudván annak az fejedelemnek hatalmát, senkitől azt mástól nem kérdem; mert talám én tudnám másokat is arról informálni. Igen megütököztém az dologban, és ugyan megrettenék, elmémbe jöven mindjárt az töröknek akadályos és practicás szokások, ki mindjárt egy imilyen argumentumot vethet előnkbe: „Mi Ferdinánddal békességet tartottunk, és noha haddal titeket eddig meg nem segítettünk, minthogy nem volt oly nagy szükségetek reá, s magatok sem sollicitáltak felettébb; de azért világos írásunk által s egyéb bizonyos jelekkel megbizonyítottuk, hogy mi Ferdinándot megvetettük és ő érette az magyar nemzettel való frigyünket felbontani nem akarjuk, sőt ótalmunk alá venni titeket fejenként és megsegitenünk készek lettünk volna, sőt ilyen nagy készülletet azért indítottunk egyikért, hogy azt az nagy ellenséget rólatok elvethessük, kik mind titeket s minket is igaz ok nélkül háborgatni akartak....

„Megintettünk követeitek által: meg ne békéljete, tudtátok akaratumkat, minket Ferdinánd ellen felindítottatok, mellétek vontatok, ellenségévé csináltatok, és immár mostan császárt belé hagytuk, híre nélkül megbékéltünk etc. Azért vagy hadakozunk Ferdinánd ellen mi is, elég segítséget adván mellénk, avagy ha azt nem cselekednők, adnánk Erdélyből hadat az lengyelek ellen melléjük, avagy ha azt nem cselekednők, boszszuját fogná az országokon állani.“

És így igen nagy occasiot vehetne magának az török akármelyik ország invasiojára, kitől—Isten oltalmazzon—ha lenne, mely utolsó veszedelme következne mostani romlott állapotjában etc. Sa-

pianti satis. Azért hogy méltán se magamon, se az országokon a fényes porta ne kereskedhessék, az békesség tractatusától én supersedeáltam; melyet mivel igen elkezdettünk és belé gázlottunk vala, s bizonyos hogy nem sokára immár jó karban állapítjuk vala, —de hogy én vétkecs ne legyek, se az ország—csak arra az egy szavára, az vezérnek intésére és kegyelmek írására én elhagytam, noha sok mesterkedésekkel lehete félbenszakasztása; mindazáltal nehéz conditiokat proponáltatván — melyekre császár sem accedáhatott s mi sem hagytuk le—azokon az nehéz conditiokon im félben szakada; kiért sokat protestáltak mind császár commissariusi, s mind az mediatorok. „Ha akarnók, szép és illendő módokkal alkalmaztathatunk volna az conditiokhoz magunkat, s végben mehetett volna az békesség; de megtetszik, hogy csakugyan nem akartuk, kiért Isten előtt mi adjunk számot, ha mennyi keresztyén vér kiomol közöttünk, mert immár ők is különben nyulnak hozzánk etc.“ Sok ilyen és ehhez hasonló fenyegetődő szókkal mai napon fogtak egymástól elválni.

Ez így lévén azért, meggondolhatja mind az fényes porta és kegyelmek, s az egész őtt lévő oratorok: minémű nagy gondunk vagyon immár nekünk, holott az egész császár armádája rajtunk vagyon, kikkel mindennapon harcolnak 58 naptól fogva. Bizonyal elhiggye kegyelmek, és legyen az úr Istennek hála, eddig Magyarországra nem bocsátottuk, egy falunkat elégetni nem engedték; hanem túl a Dunán Csepreget égették el Colalto, melyben—bizonyoson mondják—két ezer lelket vágtak le és égették meg: az terhes matronák méhéből 82 időtlen gyermeket vagdaltak ki, praedicatorokat levágtak, az tanuló ifjakat megégették. De nem maradtak azok is az hitetlenek adósa. Mert három városban a hol quartirok volt Stíriában, reájok mentenek hadaink, és benne égették, őket is levágták, az városokat mind elégették. És azolta Stíriában, Ausztriában, Murvában égettünk meg 200 várost és falut, non parcendo christiano sangvini.

És a mint írák, noha eddig az úr Isten így tartott meg ellenségink ellen országostól, de magamtól csak lehetetlen hogy sokáig az onust supportálhassam; mert nem lévén nekem oly gyalogom, mint nekik, attól félek csak, hogy azzal nyom hátra, ha neki kezd az üdö engedni.

Annakokáért értvén kegyelmek ilyen hoszsú írásomból eddig való actáinkat, országok állapotját, obtestállak az nagy Istenre, lelketek idvességére, hazátokhoz és szerelmesitekhez való igaz szeretetetekre, nekem tartozó sinceritastokra: minden gondolatokat, favort, amort, amicitiat hátra tévén kegyelmek, nyuljon és kezdjen valóban az tractatushoz. És ha ott benn éri kegyelmeket ez én levelem, az vezérnek cum declaratione sufficienti eleiben adja, hogy mi eddig hatalmas császárhoz való sincerus affectusunkat mint viseltük légyen, és az országok—kiket mi sok fáradságunkkal mint szerzettünk vala ő hatalmassága igen jó akaróivá—azok az kétségbenesésért mint járanak-veszének mostan egyszer; ki nem én vétkem, hanem az fényes portáé—bizony azé. De im az magyar nemzet is, mikoron még épen volna minden kár nélkül, sőt győzedelmes eddig az ellenség ellen, az ellenséggel im megbékélhettünk volna, a mint hogy azt el is kezdtük vala mi is, mivel sem budai vezér ígreti szerént ő nagyságától 56 napig nem jöve válaszunk az mi quaestionkra: békéljünk-e, nem-e? nem akarván úgy járni, mint az több országok, kiket jure belli subjugált az hispanus Ferdinánd neve alatt —

— De azomban érkezvén kegyelmek levele, melyben többi között tudósít arról, hogy ő nagysága az vezér igen serio intimálja Ferdinánddal való meg nem békélésünket, melyet noha elkezdünk volt, de im félben hagytunk, meg akarván ezzel is bizonyítani az mi szívünknek tisztaságát ő hatalmasságához —

— Azért ha mi ilyen nagy veszedelemre adtuk magunkat országostól, addig mig hatalmas császár segítsége derekason elérkezik, hogy magunknak kellettük resistálnunk a mig lehet—mely igen sok kár nélkül tudnivaló hogy nem leszen—de arról nincsen mit tennünk, úgy légyen mint az úr Isten akarta és rendelte.

Annakokáért kérni, obtestálni kell igen az vezért: az neutralitást tegyék le immár, és fogjanak világosan az gondviseléshez, ne hagyjanak bennünket immár az németnek elnyomni, segítsenek meg elégségesen. Melyben nekem ímez tetszenék: hogy az fővezér rendelné az budai vezért (ki most jó talám valahol, vagy aluszik) szerdárságra én mellém, az szenderei, alacziahiszári, szeremi, posgai, zvorniki, vidini, vuczitri szanacsakságokat együtt az bosnai pasaságok alatt való hadakkal adná az szerdár alá. Az Duna

mellett jöne valami 11 ezer tatár fel. Az vezér járna az én tanácsomon, fogadná meg a mit tanácsul adnék neki, és a mikor én akarnám conjungálni magát véllem az egész haddal, gyalogot is hozna magával bár csak négy vagy öt ezeret. Én fejemre venném és felelnék arra, hogy minket senki meg nem verne, hanem az Isten akaratjával győzedelmesen járnánk mindenütt: aratásig ellenségünket elűzhetnők, Prágát recuperálhatnók Fridericusnak, és ha kelletnék s úgy tetszenék, azon had Krakóban fordulhatna, s akár magam is elmennék vellek. Ide hátra pedig ha császár országának az megnevezett pasaságok és szancsakságok alatt akarmi kára lenne is, tartozzam én tíz annyival érette; és ha akarmi családtság vagy mezőn, vagy várakban az hadnak kin léte miatt történnék, veszszen az én fejem el érette. Ha ez így megleszen, én is, Isten velem lévén, arra felelek kegyelmek által az vezérnek, hogy mind az confoederatus országokat előbbeni állapotban állatom, úgy hogy *Fridericust restituálom, hatalmas császárral való frigyekben megmarasztom őket, és ezekről az országokról semminémű bántása, akadályja sem ez esztendőben, sem ezután ő hatalmasságának és birodalmának nem leszen*—bátorsággal elindulhat az lengyelek ellen, kik úgy félnek mostan, hogy meg nem írhatni. Innet hazul—fejemre veszem—hogy semmi bántása ő hatalmassága birodalminak, sem hadainak nem leszen, sem akadályja. Kinél ha több haszna nem lenne is, elég volna és jó neven vehetné az fényes porta. Első: hogy mindazok az országok ő hatalmasságával szintén olyan békeségben élnének, mint elkezdték vala — én általam soha ellenségi nem lennének. Második: mely miatt akármint akarnak is, de sem német, sem hispanus, sem olasz innet ez országokról soha nem árthatnának az birodalomnak. Harmadik: hogy mostani induló szándéka az lengyelek ellen bátorságos lehetne—semmi akadályja sem hátul, sem oldalul nem lenne. De ennél sokkal több hasznai lehetnek. Mert ha most Fridericust megsegíti, reá merem ígérni magamot, hogy annuatim császári méltósághoz illendő *honorariummal* küldi bé ő is én velem együtt követit az portára. Melyet ha az vezér véghez viszen, és aprilisben az hadak én mellém érkeznek: kegyelmek assecurálja én nevem alatt az vezért, hogy intra spatium unius anni, két terminusban száz ezer magyar forintot szerzek ő nagyságának ezért az jó akaratért; magamtól éppen nem lehet, de kit magamtól, kit Fri-

dericustól bizonyosan megszerzem — felét szent Mihály napra, felét húsvétra. De minekelőtte az derék hadak elérkeznének, serio parancsoljon ő nagysága az budai vezérnek: ha több nem lehet is, csak két ezer kopjással az egri pasát és 1200 gyaloggal küldje mellém előljáróban, hogy azoknak jelenlétekel hitethessük el hatalmas császárnak hozzánk való jó akaratját. Mert valameddig az nem leszen, ezek soha semmit immár nem hisznek; sőt egyéb idegen gondolattal vannak, és igen félek, hogy úgy is ne cselekedjenek ezek is mint az morvaiak. A mint immár ezek közzül is 112 vagynak urak és nemesek, kik Buquoihoz internuntiumt küldtek volt, Morvában hivatták. Buquoi levelet írt nekik: megköszönte császárhoz való hűséget, ajánlja magát és császár gratiáját, inti őket, hogy perseveráljanak. Az internuntiumt mind levelestől megfogták és nálam vagyon. Eszterházi Dániel arestálva is vagyon; Megyeri Sigmond, kire a többi expedálás az követnek bizták volt, elszaladott. Ha pedig segítséget vagy nem ad categorice, vagy csak halogatja is, és szóval tart, egyáltalában megmondja kegyelmek: tovább mi nem periclitálhatunk országostól; ha nem kellünk hatalmas császárnak, arról nem tehetünk, gondot kellek magunkra viselnünk; mely ha történik, nem mi, hanem ők lesznek okai. És ez aránt kegyelmek valóban eleiben adhatja: szegény Bocskai fejedelmünket nem így segítik vala haddal, kincsel nem így provideálják vala, hanem bezeg különben. És vala is láttatja. Ha ő nagysága is az mostani vezér akkorbéli vezérek módja szerint fogna az gondviseléshez: bizony nem annyi, hanem ezer annyi haszna lenne az osmanli nemzetnek az magyar nemzettel és ezekkel az országokkal való conjunctiojokban. Mi ezzel adósoknak tartván magunkat, im mindeneket értésére adtunk. Ha fogadja az jó tanácsot, használ vélle; ha eltaszítja magától, és az német ígíretnek hiszen, meglátja ő nagysága, hogy bizony megcsalatkozik benne. Mert eddig is az németnek semmi hasznát nem tudom hogy vőtték volna. Ezeket kegyelmek értvén, így sollicitálja igen serio az segítséget, mert bizony szintén az spiczén vagyon az dolog.

Bene valeant. Datum*) Tirnaviae die 10-a februarii 1621.

Gabriel mpr.

Eredetije Tunnyogi Cs. József, tanár gyűjteményében.

*) E levél egészen a fejedelem saját kezével van írva.

Bethlen Gábor levele Mikó Ferencz, konstánczinápolyi követhez a német- s persa - török politicáról.

1627.

Magnifico, fidelis nobis dilecte.

Az bosnai pasa és haznadárja*) az vezérnek, hozzánk érkezvén az mult kedden, mostani csinált frigynek conditioit mikor megolvastuk volna, többi között találánk arra, hogy az két császár egymásnak küldendő ajándékok egyenlők legyenek. Mely mivel ezelőtt nem úgy volt végezve, hanem az római császár ajándéka százezer forint érő legyen semel pro semper, az török császár ajándékának valóra felől semmi emlékezet nem volt: gondolkodván arról, hogy ha valamely subtili ingenio találkozik az purpuratusok között, talám fogják is érette vexálni az budai muftit, és neheztelni kezdenek az vezérre. Mely dolog noha mi hírünk és tanácsunk nélkül végeztetett, mindazáltal irtunk egynéhány szóval való discursust azoknak az végzéseknél okai felől: miért kellett lenni? Melyet törökül fordítván az pasa, Jussuf aga viszi az muftinak, hogy ha kívántatik, tudjon mit felelni nekik. Azon pontokat kegyelmednek is megküldtük.

Kívántatik, hogy kegyelmed az budai muftival—minekelőtte az portán az fő muftival és vezérekkel szembe lenne — az előtt velle szembe legyen, és mindenekről velle igen diligenter conferáljon; és úgy végezzen velle, hogy szavak mindenütt igen egyezzen, contrariumot valahogy egymás ellen ne beszéljenek, mert abból az vezérre is suspicio jöhetne, s mi is megijesztetnénk.***) Sőt ki tudja, micsoda rút dolog következhetnék. Szükség azért ezt kegyelmeteknek a muftival valóban megértetni stupiditására nézve, és fejébe inculcálni, hogy igen caute cselekedjék: szavait, beszédit úgy dirigálja, hogy ne kellessék ő ellene kegyelmeteknek valamit agálni.

Az békeség conditioi végett ha disputatio támadna, mivel az mufti az igaz ratiokat talám nem merné megmondani: in tali casu kegyelmed bátorsággal szemére hánja az vezérnek, hogy ha szintén

minden résziben kívánságok szerént nem lehetett az békeség conditioinak csinálása, nem kell azon semmit csudálkozni, annál inkább búsulni, mert maga az vezér oka mindennek; holott mikor mi az nagy Istennek segítsége által az ellenséget szorongatni kezdetünk vala együtt vezér Murtéza pasával, és csak hat hétig forogódhatunk vala úgy körül, az mint elkezdettük vala, abban az 40 ezer ellenségben *) öt-hat ezer meg nem maradt volna: éhel, döggel, hideggel és fegyverrel mind az ebek ették volna meg őket. De hatalmas császár nevével erős parancsolatok íratattván érkezének vezér Murtéza pasához, kikben keményen parancsolta az nagyságos kajmekám: hogy az némettel való hadakozást mindjárt elhagyja és békeséget csináljon velle; mert hatalmas császár egyebet abban nem akar, két nagy ellenséget egyszersmind nem akarnak fenn lenni. Látván az vezér az császár nevével való parancsolatból az elvégzett szándékot, tovább nem mere az némettel harcolni; hanem mindjárt akarta az békeség felől az ellenséget tudósítani, és ahhoz fogni, melyet ha mi megengedtünk volna cselekedni bizony **) volna egész császár birodalmának. De mi tudván az németnek természetét, megintettük az vezért: az békeséghez való szándékjok felől az ellenséget tudósítani ne siessen; mert azzal szívet ad nekik; és szép biztató reménység adással vissza fordítja az maga országából az vezért, véletlenül hátán menyen Buda felé Solth felől a Duna mellett—jövendő tavasszal hadait megerősítvén, nagy gondot ad néki. Tanácsunkat megfogadván az vezér, mily nagy főtöréssel, gonddal készíthettük el az némettel való tractát császár részéről, és mily sok fáradsággal vittük azt végbe, hogy császár nevével ne kellessék az békeséget kérni nagy gyalázatjára: azok tudnák megmondani, kik által abban fáradoztunk, ugymint egyik kegyelmed, holott csak hallani sem könnyen akarták császárral való tractájok felől az kívánságot; de mi esküvésünkkel is affírmálván: a nélkül való tractánkat mi sem cselekedjük, sat. Soha a portán arról senki gondolkodni sem tudna, az mely sok veszekedésünk nekünk az némettel hatalmas császár részéről volt. Mert az

*) A történetírás eddigelő 40 ezer gyalogot és 20 ezer lovaszt tanított; Bethlen az összes számot teszi 40 ezerre. Ugy vélem, ez hitelesebb. Közlő.

**) Itt egy szó ki van szakadva —hihetően: káro s. Közlő.

*) lovas postája. Közlő. **) szégyent vallanánk. Közlő.

mely békességet az megholt vezér csinált volt Gyarmatnál, ha gondolkodnak azok felől az vezérek, és elővételik azt az végzést, és az mostanival összevetik: könnyen eszékbe vehetik, s el kell hinniek, hogy az mostani végzések ezerszer jobbak, hasznosabbak, tisztességesebbek császárra nézve. 2-or, az követek bocsáttatásokra nézve. 3-or, a faluk felől való végezésekre nézve, holott ezek felől semmi concludált conditiók nem voltak, hanem mindezeket in suspensio hagyták volt. Az volt az oka, hogy az német sem küldött követet az portára, mert subintelligálta akkor azt az dolust, az mit mostan kifakasztott, tudni illik: hogy császár részéről bocsátassék először az követ Bécsbe, Vác tractáltassék az két császár előtt; de utánna semmit nem írtak, hogy ha nem végezhetnek róla semmit, az békeség fen maradjon-é, nem-é? Mostan pedig elvégeztük, hogy az követek egyenlőképpen és egyidőben induljanak, melyel császár méltóságát tartottuk, ótalmaztuk meg. Mert ha az török ment volna Bécsbe, az német követségnek onnét való expeditioja előtt és nélkül, Isten tudja, mily nagy gyalázatja lett volna abból császárnak: azt hirdette volna mindenfelé az német császár, hogy az török küldte lábaihoz kívánságát, és az békeség felől könyörög. De az mostani végzéssel azt elfordítottuk. *) Vác felett vagy alhatnak vagy nem, és vagy adja császár vissza vagy nem: de a felől azon állapotban maradt Vác, melyben mostan vagy, és az békeség ugyan megmarad. — Az faluk állapotjokat is mostanra hasonlítottuk, azzal is császár méltóságát akarván ótalmazni; hogy ne vezér Murtéza pasa igazítsa maga fejétől, hanem császár maga kapujáról bocsássa kapucsi pasát, azoknak adandó parancsolat szerint igazitassék el az faluk állapotjok. Ha ezeket eszékben veszik, és meggondolják az vezérek, el kell hinniek, hogy nem Murtéza pasa bontotta volt el az békességet—az mint ezzel sokan kárhoztatták az portán való csa'ogató nyelvű emberek—hanem azok, az kik az német álnokságát nem vették volt eszékben az gyarmati tractán. Sőt az némettől maga is az vezér 20 ezer tallért, Nasradin Vely Czifut pasával tíz ezer tallért vettek volt fel azért, hogy Vác állapotját

*) Történezeink csak arról emlékeznek, hogy a török küldött követet, kit a német császár Prágában fogadott el; és hogy ez a német császárnak sok ajándékot hozott s a német császár az ajánlott békét elfogadta. Közli.

csak abban hagyják, és az követek küldése felől se disputáljanak. Hát mit tudott volna elbontani vezér Murtéza pasa, ha békeséget sem végeztek volt, hanem csak valami meleg ellen való árnyékot állattak volt fel, ki hamar eldőlhetett az szélről?

Azt kell inkább csudálni, hogy ily hasznoson császár méltóságára való békességet csinálhattunk ilyen szorult állapotban, holott az németnek hadát tavaly el kelle szemünk elől kezünkől bocsátanunk császár nevével írott sok parancsolatokra; mely hadat ez esztendőben megtöbbitvén, erősítvén, bolondságokból nem jövének reánk, holott az portáról minden állapotokat értésére adnak Bécsben császárnak, minden dolgokat jól értenek, tudnak—az kazul Bátnak követe az spanyol királynál mostan is. Ezeket, többeket hasonló ratiokat kell szemekre hányni.

Az Erdély bé nem iratásnak ilyen ratioját adják: hogy noha magok is látták, hogy hasznos béiratása, sőt ha bé nem iratik, azután is valamikor az németnek occasioja adatik reá, el nem mulatja invadálását, és így az portának is mindéig búsulása, gondja érkezik miatta. De mivel az német sem akarta simpliciter csak maga részéről béiratni, hanem in genere, hogy egyik császártól se legyen semmi bántása—az mely formulát ex inclusa schedula megláthat kegyelmed—úgy az vezér sem merte béiratni császár híre nélkül; melyből micsoda nagy kárt vallott az porta, ha eszek vagy, meggondolhatják, holott constál magoknál is—ha nem constál, vegyük elő az régi historiákat—azt reméljük, feltalálják: szultán Szolimán maga személyében négyszer jött ki haddal Erdélyre, mennyiszer bocsátotta szerdárát ki érette, mennyi sok ezer ló tereh kincse költ el Erdély megtartása végett, mennyi ezer népek veszett el. Hasonlóképpen az németnek mennyi expensája, expeditioja volt Erdélynek kezéhez való vétele végett, és még is soha eddig frigylevélben nem írathatta semmi formán senki Erdélyt az némettel, oly igen inhaereált jussának rajta való feltartásán. Im mostan az Isten elvévén eszeket, mentek volt arra, hogy így béirattassék, és az vezér nem merte, melyért elég pirongatást hallottak az török commissariusok az német commissariusoktól: im ti urgeáltatok, ti végeztétek el, consentiáltok ez szerint való béiratásának, melyről való írástok törökül ihon vagy, és mostan im nem szégyenlitek megmásolni végezéseket. Kegyelmed azért proponálja, és diligenter trac-

tálja és igyekezzék effectuálni: frassák úgy bé császár frigylevélebe, a mint elvégezték volt először mind az két részről, hogy az német frassa úgy bé; mely ha leszen, az a jó jö ki belőle, hogy azután a német minden jussát kivetnék Erdélyből. Mint veszik és mint akarnak magokra provideálni, ők lássák; mi ebből is akarunk császárhoz való igazságunkat megmutatni és bizonyítani. Az minek az porta sok kincsel sem tudott volna végére menni, mi végére mentünk és értékre adjuk. El hihetik ebből is az mi tökéletességünket. Mert noha Istenünk bizonyosságunk ebből: az pápa koronás császárral együtt hogy in regem creálnak, Moldovát, Havasalföldét, Dunán innen való tartományokat Pesten alól, Egerrel, Temesvárral, Szolnokkal, Szegeddel, Bácsal, Gyulával igirik, e mellett sok kincsét; mindazáltal mi azt árnyéknak tartjuk és in proposito nostro constanter perseverálni akarunk, csak az porta is viselje igazsággal magát hozzánk, és Erdélyel nekünk ezután is sok hasznunkat veheti. Ha pedig rejiciálnak, arról nem tehetünk, in tali casu mi is kényszerítettünk magunkra különben prospiciálni. Az egri pasának Bosznát adta az vezér, kiben hogy megmaradhasan, kegyelmed omnem lapidem movendo fáradjon és confirmáltassa tisztiben — megérdemli az promotiot. Jussuf agát is promoveálja kegyelmed az maga könyörgő kívánsága szerint. Ne hadd uram nyavalyást, légy mellette minden úton és módon. — In cetero ipsi gratiosi propensi manemus. Albae, 22-a octobr. 1627.

Gabriel m. p.

P. S. Az brassai szolgát kegyelmed ne tartóztassa, küldje ki, udósítson minden oda való állapotok felől minket.

Privata consignatio pro Magnif. Francisco Mikó.

Minthogy ez világi állapotokban eleitől fogva ez tartatott elsőbb és mindenek felett hasznosb dolognak, hogy ember nem csak azok felől igyekezzék gondot viselni, az melyek előtte vannak, hanem az melyek jövődre is láttatnak nézni; azokat az mennyire az emberi elmétől lehet, okosságával igyekezzék felkeresni: ez okon lévén némely dolgok mostan is előttünk, akartuk általa ezt is az kajme-

kámnak proponáltatni; ne láttatnánk jövődében is, hogy azokat, az melyeket hasznokra és az császár birodalminak javára, magunknak is megmaradásunkra itéltünk lenni, elmulattuk volna. Azért erre az kajmekámtól audentiát kérvén, privatim proponálja az dolgokat ez szerént. Tudni illik: Tudván ezt mi, mit kívánjon tőlünk hatalmas császárhoz és az fényes portához való köteleességünk, elmulatni nem akartuk, hogy ezeket ő nagyságának értésére ne adjuk, hogy felőle mélyebben gondolkodván, tudjanak is idején magokra gondot viselni. Az mint azért sokszori intését vöttük arról ő nagyságának és császárnak is parancsolatját, hogy az némettel való tractatust igyekeznők mi is úgy promoveálni, hogy mentől hamarabb lehetne is végben menetelek: azt nem akarván hátra hagyni, abban eleget fáradtunk, és az mint ő hatalmassága méltóságára és birodalmi javára leghasznosbnak itéltük, az szerént igyekeztünk is mindekről Murtéza pasát informálni. Mely immár végben menván, noha akkor is azt ítélteti, hogy az porta ezt az kazullal való hadakozásra nézve igen okoson cselekedte, mivel egyszersmind ilyen két hatalmas nemzetséggel az hadakozást continuálni mind veszedelmes, mind pedig káros lött volna; és azt is gondolhatván ember, hogy Isten a kazullal való hadakozását is nagy fegyver vagy békeség által szállítván, császárnak ennyi kárral és veszedelemmel való hadai után birodalminak javáért épületéért, hadainak is helyére állatásáért, és hogy valami respiratioja lehetne országának, mind szükséges mind pedig hasznos volna ezt az némettel való frigyat annyi ideig, az mig végeztetett, megtartani. De más felől ha ki ez mostani állapotját az körül való országoknak és az német császárnak is jól meggondolja, és az elmult dolgokról veszen ítéletet: nyilván eszében veheti, hogy birodalma az portának ehez az némettel ilyen állapotban való békességhez bátorságosan nem lehet. Melynek legfőképpen ilyen okai vannak. Elsőben: hogy meggondolja azt az fényes porta, valamiólta Európában ezekre az keresztyén országokra kezdett az ozmánli nemzetség hadakozni, minden nemzetek felett az német császárok és ezek az austriai fejedelmek voltak legnagyobb ellenség, annyira, hogy ennyi időtől fogva tartván az a hadakozás, majd azt mondhatjuk, hogy ugyan természetté vált immár ezekben az nemzetségekben az török nemzetség ellen való nagy gyűlölség. Mely abból kitetszik, hogy soha még ez ideig oly frigye és béke-

sége az németnek vélle nem lehetett, melyet mihelyt az alkalmatosság occurált, hátra nem hagyott és avar nem élt. Ezután is pedig hogy különben legyen, senki, valakinek Isten okosságot adott, el nem hiheti. Melyre nézve az mint ezelőtt hogy csak az kételenség vitte mindenkor az békességre őket, úgy most is ne egyébnek, hanem csak annak ítélje az fényes porta frigycsinálásokat. Mert látván az német császár azt, hogy belső ellenségének semmiképpen nem árthat, hogy ha az hatalmas császárral és mi velünk elsőben békességet nem csinál, sőt ezek fen lévén, igen nagy veszedelemben is foroghat állapotja: ez okon akarta azt felkeresni, hogy megbékélvén, innét állapotját és országát bátorságossá tegye, és minden erejét belső ellenségre fordítván, azokban véget érjen; mely meglévén, mindenkor módot találhat abban, az miképpen hatalmas császár ellen való hadakozásra okot kereshessen. Hogy pedig ez így legyen, csak mostan is okoson által láthatni; mivel sok mesterséges spanyol practikákkal abban módot keresvén, hogy a francziai király az angliai királlyal összeveszszzen, és az vele ellenkezők társaságából—az melyeknek ez egynéhány üdőkben elsőbb és főbb tagja volt—magát kivegye, és evel ennyiből ellenségit erőtlenebbé tegye, azt immár véghez vitte. Melyből az következett, hogy az francziai király sem lévén immár segítséggel, azután az ki főbb volt az angliai királyt is annyiból ezek mellől elvonta, hogy az francziai király ellen is kellvén avagy hadakozni avagy magát ótalmazni, az mint azelőtt úgy el nem érkeztetik ezeknek segítségekre; és így minden súlyos hadakozásnak terhe az egy dániai királyra maradván, miképpen érkezhessék az is az többi segítsége nélkül az ellenne állásra, nem tudjuk? főképpen hogy immár innen nem lévén német császárnak senkitől semmi tartása: az mely hadai Silésiában voltak, azoknak nagy részét azelőtt mind arra fordítván, az kiket vigyázásnak okáért ott hagyott volt, azokat is, az mint hiszszük arra fogja téríteni; melyek mind együtt lévén, egyéb benne nem lehet, hanem az dániai király nem ítélvén elégségesnek magát az véllek való szemben megvívásra, valamely erős helyben béáll, és ott az mig állhatja, magát ótalmazza; azután ha itéli, hogy tovább nem lehet ott maradása, szabados tengerre lévén, avagy Daniában által megyen, avagy pedig megbékéllik. Mely ha úgy leszen, sohul az imperiumban senki nyilván való ellensége római császárnak nem leszen. El kell hinni minden okos

embernek, hogy azokat az fennlevő nagy hadakat, melyek akár-mely könnyen állhatnak negyven-ötven ezer emberből, mindjárt le nem szállíthatja, holott azok sok üdőtől fogva mind fizetetlenek lévén, elosztatások valami igen nagy veszedelem avagy romlás nélkül semmiképpen nem lehetne, az mint ez sokszor ezelőtt nagy hatalmas nemzetségek között megtörtént. Egyebet hát ebből senki nem várhat, hanem avagy török császár ellen, avagy mi ellenünk való hadakozásra keres okot; főképpen hogy ha látja még is az kazul ellen való hadakozásnak continuatioját. Mivel ez is erre igen nagy ok, hogy ha egészen azokat az öszveszokott hadakat elosztatja, azután avagy igen nagy nehezen, avagy pedig az mint hihe-tőbb, olyanokat semmiképpen öszve nem szerezhethet. És így akkor veszi osztán az fényes porta eszébe, hogy tovább kellett volna erről gondolkodni, és hatalmas császár birodalmira különben illet volna gondot viselni. Mert hogy az német az alkalmatossággal ne éljen, soha azt okos embernek hinni el nem kell. Mivel forgasson fel akár ki minden emlékezeteket, melyek Lajos király Mohács mezején elveszésétől fogva ezekben az országokban történtek, és feltalálja, hogy azok az feljúl megírt discursus szerint mind megtörténtek. Mit vihessen pedig véghez olyan nagy erős hadakkal ilyen állapotban, meggondolhatja maga az fényes porta, mivel az kazulra lévén minden hadának ereje, nem látjuk, micsoda haddal resistál Európából az török nemzetség azok ellen. Nekünk azért az tetszenék ez dologban, hogy abban keresnének módot: miképpen az kazul passal megbékélhetnének, és azt az káros s veszedelmes hadakozást leszállíthatnák. Melyből ezt az jót látnók kijöni, hogy az német megértvén azt, mindjárt minden szándékától megtartóznék, és elhagyná minden frigy ellen való igyekezetit. Hatalmas császár is attól az veszedelmes hadtól megmenekedvén, inkább vigyázhatna Európában való birodalmára, és ha mit kellene cselekedni, azután abban is módot találhatna. Noha pedig azt el kell hinni, hogy a kazullal való hadakozás császárnak igen szükséges, mind-azáltal amaz közönséges regula szerint: „mivel mindenkor az két gonosz közül az kisebbiket kell választani“ károsnak és veszedelmesnek ítéljük ezt az ilyen állapotbéli némettel való hadakozást, hogysem az persával. Ennek sok okait számlálhatnók elő, de nem ítélem szükségesnek lenni—erre magától is elég ratiokat találhat fel.

Azért azokat mind jól elméjében szedvén, igyekezzék az dolgot úgy mind proponálni, mind pedig ratiokkal állatni, hogy lehessen nálok intimationknak foganatja és effectussa is; declárlván, hogy mi ebből semmire nem egyébre, hanem csak hatalmas császár javára és birodalminak megmaradására nézünk, melyért hogy ezeket értésére adjuk, semmiképpen el nem mulathattuk.

Miképpen veszik ez discursust és intimatiót, jól eszébe vegye, és azon legyen minden tehetségével, hogy ebből oly motiuákkal éljen, hogy effectussa is lehessen nálok. Mindazáltal mivel immár ezt sokszor experiáltuk károsnak lenni: ha lehet írásban semmit bé ne adjon, hanem ezeket csak szóval declarálja; és ebből magát úgy viselje, hogy erről resolutiot is vehessen, és Isten meghozván, bennünket ebbeli akarattok felől tudósithasson is.

Az eredetiből *) leírta és közli
dr. Ötvös Ágoston mk.

*) Az első a fejdelem saját kezével volt írva, a második — amannak záratéka — más kézzel.

TARTALOM.

	lap.
Előszó	I.
Tájékozás az erdélyi történetírás és adatgyűjtés körül, tekintettel a m. országi hasonirányu törekvésekre	V.—XXXI.
I. Borsos Sebestyén krónikája	1.
II. Nagy Szabó Ferencz memoriáléja	39.
III. Enyedi Pál énekéből az erdélyi veszedelmekről	169.
IV. Függelék Enyedi Pál énekéhez	193.
V. Toldalagi Mihály emlékirata	219.
VI. Portai követ Réti István számára adott [utasítás Toldalagi Mihály és Váradí Körösi István által 1634 aug. 24.]	244.
VII. Báthori István vajdaságában a portára fizetett adómennyiség följegyzése	247.
VIII. Toldalagi Mihály levelei Bethlen Gábor fejdelemhez	248.
IX. Székely adatok:	
1. A székely nemek és ágak lajstroma Marosszékbén 1545—1548. Közli nagy-ajtai Kovács István	261.
2. Emlékezet a szentléleki várról 1584. Közli nagy-ajtai Kovács István	265.
3. Székelyek szabad sóját illető kiváltságlevél 1568	269.
4. Székelyek fejenkénti katonáskodását tanúsító fejedelmi rendelet Udvarhelyszék minden rendű lakóihoz. 1615.	273.
5. Az udvarhelyi várról 1621	275.
6. I. Rákóczi Györgynek, „királyijog“ Székely földön nem létezhetését megerősítő kiváltságlevele 1636	276.
X. Eredeti törvényczikkek:	
1. Báthori István alatt 1571-ben nov. 9-én Kolozsvártt hozott törvényczikkek	283.
2. „ „ „ 1572-ben Tordán hozott törvényczikkek	295.
3. „ „ „ 1574-ben januarius 1-én Kolozsvártt hozott törvényczikkek	299.

4. Báthori István alatt 1574-ben június 18-kán Székely-Vásárhelyen hozott törvénczikkek . . . . . 301.
 5. Báthori Kristóf alatt 1576-ban apr. 23-kán Kolozsvárt hozott törvénczikkek . . . . . 304.

XI. Eredeti okiratok:

1. Báthori Zsigmondnak 1601-ben Erdélybe indulását tudató levele Erdély lakóihoz . . . . . 313.
 2. Nyári Pál és Széchy György meghívó levele Bocskai fejedelem temetésére, Kapi Zsigmond- és Lászlóhoz 1607 . . . . . 314.
 3. Balassi Mihály levele atyja Balassi Ferencz portai követéhez 1616 . . . . . 315.
 4. Bethlen Gábor fejedelem levele szövérdei Gáspár János, portai követéhez 1617 augusztus 28-ról . . . . . 316.
 5. „ „ „ „ ugyanazon követéhez 1617 október 13-ról . . . . . 319.
 6. „ „ „ „ Dóczi István és Rimay János portai követekhez 1620 augusztus 30-ról . . . . . 321.
 7. „ „ „ „ ugyanazon portai követekhez 1620 szeptember 17-ről . . . . . 324.
 8. „ „ „ „ Dóczi István és Balassi Ferencz portai követekhez 1620 november 12-ről . . . . . 332.
 9. „ „ „ „ az előbbi követekhez 1620 december 8-ról . . . . . 336.
 10. „ „ „ „ portai követeihez 1621 febr. 10-ről . . . . . 346.
 11. „ „ „ „ magán levele és útasítása Mikó Ferencz konstanczi-nápolyi követéhez 1627 oct. 22-ről. Közli Dr. Ötvös Ágoston . . . . . 360.

Értelemzavaró sajtóhibák.

24 lap alólul	13 sor	deficiált	helyett: deficiált.
27 „ felülről	17 „	vott	„ volt.
51 „ „	20 sorban	ez után: városbírája Köpeczi György vala, után teendő a következő 21-k sorból ez: 1599-ben.	
69 „ alólul	12 sor	dalog	helyett: dolog.
73 „ felülről	14 „	emgem	„ engem.
80 „ alólul	6 „	Mihály	„ Imecs Mihály.
83 „ „	9 „	népének	„ népeknek.
91 „ felülről	9 „	meqlátván	„ láttatván.
106 „ alólul	3 „	hadnagyga	„ hadnagygyá.
107 „ felülről	5 „	szilasi	„ Szilasi.
109 „ „	8 „	„porrátevők“ után	kimaradt: De egy kastélynál többet fel nem vertenek.
121 „ alólul	10 „	szent Mihály-utca	helyett: sz. Király-utca.
124 „ „	12 „	látván agyalogok közül	„ látván egy a gyalogok közül.
136 „ felülről	15 „	Jászvárosról	„ Jászvásárról.
147 „ alólul	12 „	szegletiné	„ szegletinél.
164 „ „	5 „	elhagyák	„ elhagyják.
200 „ „	16 „	közül	„ körül.
238 „	a csillag alatti jegyzésben 5 sor.	zsivatoroki olv. zsitvatoroki.	
249 „ felülről	5 „	hán	„ hám.
303 „ alólul	14 „	az	„ azt.